

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**16. YÜZYIL OSMANLI KALE KUŞATMALARI
(STRATEJİ, TAKTİK, KUŞATMA AŞAMALARI VE
TEKNOLOJİSİ)**

DOKTORA TEZİ

VEYSEL GÖGER

İSTANBUL 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**16. YÜZYIL OSMANLI KALE KUŞATMALARI
(STRATEJİ, TAKTİK, KUŞATMA AŞAMALARI VE
TEKNOLOJİSİ)**

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN:
VEYSEL GÖGER

DANIŞMAN:
PROF. DR. MUZAFFER DOĞAN

İSTANBUL 2014

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Veysel GÖĞER'in "16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Muzaffer DOĞAN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof.Dr. Erhan AFYONCU
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç.Dr. Bilgin AYDIN
Üniversitesi İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üye : Prof.Dr. Feridun EMECEN
Üniversitesi 29 Mayıs Üniversitesi

Üye : Yrd.Doç.Dr. Mehmet TAŞTEMİR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 07/07/2014 tarih ve 2014/13-5 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VIII
KONUNUN İÇERİĞİ VE SINIRLANDIRILMASI	IX
YÖNTEM	X
KAYNAKLAR	XII
GİRİŞ	1
16. Yüzyıl Öncesi Osmanlı Kale Kuşatmaları.....	3
1. Ateşli Silahların Kullanımı Öncesi Kuşatmalar	3
2. Ateşli Silahların Kullanımı Sonrası Kuşatmalar	6

BİRİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYIL OSMANLI KALE KUŞATMALARINA GENEL BAKIŞ

1. YÜZYIL BOYUNCA KUŞATILAN KALELER	14
1.1. Doğu Kuşatmaları	14
1.2. Batı Kuşatmaları	23
1.3. Güney Kuşatmaları	32
1.4. Denizlerdeki Kuşatmalar	36
2. KALELERİN FETİH YÖNTEMLERİ	45
2.1. Kuşatma Olmadan Eman/Vire İle Fetih	45
2.2. Kuşatma Sonrası Eman/Vire İle Fetih	47
2.3. Müdafilerin Fırası Sonucu Fetih	48
2.4. Kılıç Gücüyle Fetih (Anveten)	50
2.5. Özel Taktikle Gerçekleşen Fetih	51
3. KUŞATILIP ALINAMAYAN KALELER	52
4. KUŞATILAN KALELERİN FİZİKİ YAPILARI	59
4.1. Küçük Kaleler	62
4.2. Büyük Kaleler	63
4.3. İtalyan Tarzı Kaleler (Trace Italienne)	65
5. “ASKERİ DEVRİM” VE OSMANLI KALE KUŞATMALARI	67

İKİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYIL OSMANLI KALE KUŞATMALARININ AŞAMALARI

1. Kale Önüne Varış ve Çadırların Kurulması	74
2. Kaleye Eman (Vire) Teklifi	78

3. Kale Önündeki İlk Çarpışma.....	80
4. Keşif Harekâtı	81
5. Harp Divanı.....	84
6. Kalenin Ablukaya Alınması ve Ordunun Yerleşim Düzeni	86
7. Çevredeki Yerleşim Noktalarının ve Diğer Kalelerin Fethi	97
8. Metrislerin ve Sıçan Yollarının Hazırlanması	98
9. Top Saldırısı.....	106
10. Diğer Silahların Kullanılması	112
11. Yürür Kulelerin Kullanılması	116
12. Hendek Üzerine Köprü Kurulması.....	117
13. Lağım Saldırısı	118
14. Kalenin Kapı ve Kulelerinin Ateşe Verilmesi	123
15. Müdafilerin Huruç Harekâtıyla Mücadele	124
16. Toprak Sürmek: Hendeğin Doldurulması ve Havale Kulelerinin Yapılması	127
17. İp ve Merdivenlerle Surlara Çıkma Teşebbüsleri	133
18. Donanmanın Faaliyetleri.....	135
19. Kaleye Yardıma Gelen Kuvvetlerle Mücadele	138
20. Kısmi ve Umumi Hücumlar	139
21. Dış Kalenin Alınıp İç Kalenin Kuşatılması ve Kalenin Fethi.....	141

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

16. YÜZYIL OSMANLI KALE KUŞATMALARINDA NETİCEYE TESİR EDEN FAKTÖRLER

1. Kuşatma Stratejisi ve Taktikler.....	143
2. Yönetim: Liderlik ve Komuta	150
3. Askeri Güç	157
4. Kuşatma Sırasında İaşe, Mühimmat Temini ve Lojistik Faaliyetler.....	158
5. Kuşatma Sırasında Ordu İçi Haberleşme (Enformasyon)	163
6. İklim ve Doğa Olayları	165
7. Kalelerin Tahkimat Düzeyi ve Coğrafi Konumu	167

8. Müdafilerin Strateji, Taktik ve Tedbirleri.....	169
9. Motivasyonel ve Psikolojik Unsurlar	176
10. İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri	184
11. Hastalıklar	186
12. Fethi Kolaylaştıran Bazı Hadiseler.....	188
13. Teknoloji	189
SONUÇ.....	191
BİBLİYOGRAFYA	196
EKLER	221

ÖNSÖZ

Osmanlı Tarihi alanında gittikçe artan araştırmaların son zamanlarda katlanarak devam etmesi memnuniyet verici olmakla beraber bu çalışmalarda umumiyetle ekonomik ve sosyal konulara ağırlık verildiği görülmektedir. Özellikle askeri ve bağlantılı olarak siyasi konular zikredilen alanlara nispeten daha az araştırılmaktadır. Bu alandaki açıkların diğerleriyle birlikte aynı oranda giderilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun her yönüyle anlaşılması için elzemdir. İfade edilen düşünceyle yola çıkan bu alışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıl boyunca gerçekleştirdiği kale kuşatmalarını karşılaştırmalı kaynak incelemesiyle derinlemesine ele aldıktan sonra bütüncül bakış açısıyla farklı veçhelerden değerlendirmektedir.

Tez, yöntem ve kaynakların ele alındığı kısım hariç, giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde, kalelerin işlevine değinildikten sonra 16. asır öncesi kale muhasaraları yüzyıllar arasındaki farkı görebilmek amacıyla incelenmiştir. İlk bölümde, 16. yüzyıl Osmanlı kuşatmaları genel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Doğu ve batıdaki muhasaralar, kalelerin fetih yöntemleri ve fiziki yapıları, "Askeri Devrim" ve Osmanlı kuşatmaları gibi kısımlar hep bu bütüncül bakış açısının ürünüdür. İkinci bölümde, ele alınan yüzyıldaki kale kuşatmalarının aşamaları detaylı bir şekilde betimlenmiştir. Burada muhasara aşamaları tahlil edilirken gerekli görülen yerler kaynaklardan alıntılanarak dipnotlarda özellikle verilmiştir. Son bölümde ise kuşatmalarda sonucu etkileyen faktörler değerlendirilmiştir. Bu bölümde şimdiye kadar fazla ele alınmayan motivasyon, muhasara sırasında lojistik ve ordu içi enformasyon konularına da yer verilmiştir. Ayrıca 16. asır Osmanlı kuşatma kuvvetlerinin teknolojik durumu ve bunu kullanma kabiliyeti tezin bütünü içerisinde metne yedirilerek incelenmiştir.

Çalışmanın hedef seçtiği alanın büyüklüğu ve önünde örnek bir yayının bulunmayışı sebebiyle, tezde aşırı detaya girip boğulmak yerine nispeten yoğunlaştırılmış bir metin kurgusu tercih edilmiştir. Daha güzel ve yerinde ifadeyle "efradını cami ağyarını mani" bir metin tesis edilmeye çalışılmıştır. Ancak bunda başarılı olup-olunmadığının kanaati, tabi ki değerli okuyucuya aittir.

Araştırmalarımız süresince birçok kişinin desteğini gördük. İlk tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa etin Varlık, bu isimlerin başında gelmektedir. Kendisinin emekliye ayrılmasından sonra danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Muzaffer Doğu sakın ve yumuşak üslubuyla bize daima yol göstermiştir. Tezin her aşamasında yakın ilgisiyle

heyecanımızı sürekli diri tutan ve her sıkıştığımızda ulaşabildiğimiz Prof. Dr. Erhan Afyoncu ile Doç. Dr. Bilgin Aydın ve Prof. Dr. Feridun Emecen hocalarıma da müteşekkir olduğumu bildirmek isterim. İlim yolculuğumda her zaman fikirlerinden istifade ettiğim dostlarım Dr. Hüseyin Sarıkaya, Dr. Nevzat Erkan, Okt. Yaşar Uğurlu ve Arş. Gör. Celalettin Uzun'a; ayrıca çalışmalarımı gerçekleştirdiğim Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) personeline teşekkür ederim. Nihayet aileme, özellikle annem Hatice Göger'e gönülden hasbi bir şükran sunarım.

Veysel GÖGER

ÖZET

Bu çalışma, 16. asır Osmanlı Kuşatma Savaşlarını çeşitli veçhelerden incelemektedir. Öncelikle her kale muhasarası karşılaştırmalı kaynak değerlendirilmesiyle ele alınmış daha sonra bütüncül bakış açısıyla tespitlerde bulunulmuştur.

İlk olarak 16. asır öncesi Osmanlı muhasaraları genel çizgileriyle gözden geçirilmiş, akabinde incelenen asırdaki kuşatmaların genel bir dökümü yapılmış ve kalelerin fetih yöntemleri belirlenmiştir. Alınamayan kaleler ayrı bir başlık altında değerlendirildikten sonra, muhasara edilen kalelerin fiziki yapılarına değinilmiştir. *Askeri Devrim Kuramı* ele alınan konu açısından sorgulanarak tenkide tabi tutulmuş ve net bulgulara ulaşılmıştır. Osmanlı kale muhasaralarının aşamaları detaylı bir analiz ile gün yüzüne çıkarılmış; Osmanlı kuşatma ordularının temel stratejisi ve taktikleri ile müdafilerin savunma strateji ve taktikleri ortaya konulmuştur.

Son olarak Osmanlı kuşatma savaşlarında neticeye tesir eden faktörler belirlenerek tetkik edilmiştir. Burada kuşatma sırasındaki lojistik faaliyetler, iklim ve doğa olayları, motivasyonel ve psikolojik unsurlar, istihbarat ve casusluk faaliyetleri, hastalıklar ile ordunun komutası üzerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı muhasara teknolojisine tezin başından itibaren metin içinde yeri geldikçe değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, 16. Yüzyıl, Kale Kuşatmaları, Askeri Devrim, Strateji, Taktik, Teknoloji.

ABSTRACT

This work examines the Ottoman siege wars of 16. Century in various respects. At first, all castle sieges were observed with comparative evaluation of the sources and later identifications were made in integral perspective.

First of all, the Ottoman sieges before 16. Century were looked over in general lines, after that a general enumeration of sieges in the mentioned century was made, and conquest ways of castles were identified. Physical structures of besieged castles were examined, after castles which couldn't be conquered were evaluated under a different title. *Military Revolution Theory* was criticized in respect of the observed subject and there could be reached to certain findings. Stages of the Ottoman castle sieges were enlightened with a detailed analysis; basic strategy and tactics of the Ottoman besieging armies, and defense strategy and tactics of defenders were displayed.

At the end the factors affecting the result in the Ottoman siege wars were identified and criticized. Here it was concentrated on logistic activities during besieging, matters of climax and nature, motivational and physiological elements, intelligence and espionage activities, disease and commanding of army. From beginning in the text occasionally it was looked over the Ottoman besieging technology.

Keywords: Ottoman Empire, 16. Century, Castle Sieges, Military Revolution, Strategy, Tactic, Technology.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.mad.	adı geçen madde
a.g.t.	adı geçen tez
bk.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	cilt
çev.	çeviren
D.VSM.d	Bâb-1 Defterî, Süvari Mukabelesi Kalemî Defterleri
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	editör
haz.	hazırlayan
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
KK.d.	Kamil Kepeci Tasnifi Ruus Defterleri
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
MD	Mühimme Defteri
nr.	numara
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	sayfa
sy.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
ty.	tarihsiz
v.d.	ve devamı
v.dğ.	ve diğerleri
y.	Yıl

KONUNUN İÇERİĞİ VE SINIRLANDIRILMASI

Bu çalışmayla, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıl boyunca gerçekleştirdiği kale kuşatmaları incelenerek; bu çerçevede kuşatma stratejisi ve taktiklerinin ortaya konulması, muhasara aşamalarının tespit edilerek incelenmesi, kale fetihlerinde neticeye tesir eden faktörlerin belirlenerek irdelenmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıl kuşatma savaşlarındaki genel durumunun tasvir edilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, 16. asır Osmanlı kuşatma ordularının askeri ve mühimmat gücü, manevra kabiliyetleri, karşılaştıkları zorluklar ve bunlar için ürettikleri çözümler, motivasyon durumları, liderlik ve komuta vaziyetlerinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Konu incelenilirken çalışmanın genişliğinden dolayı bazı kısıtlamalara gidilmek zorunda kalınmıştır. Bu kısıtlamada en büyük pay ordunun sefer lojistiğine düşmüş; ordunun merkezden hareketinden kale önüne varıncaya kadar geçirdiği aşamalar ve kuşatma sonrası dönüş safhaları çalışmanın dışında tutulmuş, ancak gerekli noktalarda değinilmiştir. Buna karşın kuşatma esnasındaki lojistik faaliyetler tezde bir başlık altında değerlendirilmiştir. Ayrıca söz konusu bu sefer lojistiği üzerine son zamanlarda artan ciddi sayıdaki araştırma¹ bu noktaya odaklanmamamızın bir başka nedenini oluşturmuştur. Kale fethinden sonra yapılan işlemler de (müdafilerin kaleyi terki, kalenin yıkılan yerlerinin onarımı ve kuvvetlendirilmesi, kale içine asker yerleştirilmesi vb.) araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Araştırmanın ele aldığı dönem, ancak uzun bir hazırlık süreci sonucunda belirlenebilmiştir. Osmanlı'nın 14-18. yüzyıllar arası dönemi dikkatlice taranmış; ateşli silahların yoğun olarak kullanımı, stratejik ve taktiksel değişimler, kale yapılarında süreç içerisinde meydana gelen yenilikler ve “askeri devrim kuramı” gibi bazı noktalar dikkate alınarak 16. yüzyıl inceleme alanı olarak seçilmiştir. Bunun yanında tabii olarak

¹ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary 1593-1606*, Wien 1988; Rhoads Murphey, *The Functioning Of The Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key To The Understanding Of The Relationship Between Center And Periphery In Seventeenth-Century Turkey*, vol. I-II, Basılmamış Doktora Tezi, The University Of Chicago, Chicago-İllinois 1979; aynı yazar, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007; Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996; Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Kuşatması*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001; Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2006; Mustafa Nuri Türkmen, *Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002; Mehmet İnbâşi, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultan'ın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul 2007; Tahir Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010; Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011; Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon 2011; Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş: İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2013; Bekir Gökpinar, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.

önceki iki asır, karşılaştırma için giriş bölümünde değerlendirilmiştir. Ayrıca gerekli görülen yerlerde sonraki yüzyıllardan da bahsedilmiştir. Söz konusu yüzyıl, ateşli silahların dünya savaş sahnesinde ciddi olarak yer aldığı bir zaman dilimini temsil eder. Aynı zamanda Osmanlı savaş gücünün de zirvelerinin yaşandığı bir dönemi oluşturur². Buna mukabil yüzyılın özellikle son çeyreği, gelişen bu kuşatma teknolojisine karşı kale yapılarının değişim dönemini ifade eder. Öyleyse baktığımız noktadan bu asrı inceleyen bir araştırmacı şu sorulara cevap arayacaktır: 16. yüzyıl Osmanlı muhasaralarının ortak bir stratejisi var mıdır? Aynı şekilde bu muhasaraların süreçleri benzerlikler içermekte midir? Ateşli silahların Osmanlı kuşatma savaşlarındaki ağırlığı hangi düzeydedir? Askeri Devrim olarak ileri sürülen gelişmelerin bu yüzyıldaki kuşatma savaşlarına tesiri var mıdır? Varsa ne seviyededir? Ordunun motivasyon durumunun ve ordu içi enformasyonun bu savaşlardaki yeri nedir? Öngörülemeyen bazı hadiselerin kuşatmalarda neticeye etki düzeyi hangi seviyededir? Osmanlı savaş gücünün asır içerisinde inceleme alanı açısından bir değişimi söz konusu mudur? İşte tezin her satırı bu sorulara bir nevi cevap arayışının yansıması olarak görülebilir.

Böylece, 16. asır Osmanlı kale kuşatmalarını, ordunun sefere gidiş ve geliş kısımlarını ele almadan sadece kuşatmanın başlama ve bitiş arası sürecine odaklanıp betimleyerek, Osmanlı tarihinin fazla araştırılmamış bir alanındaki boşlukları doldurulmaya çalışılmıştır.

YÖNTEM

Tarih alanında geniş bir periyodu ele alan çalışmaların son zamanlarda sıkça yararlandıkları temel yöntem *sondaj usulü*dür. Bu yöntemle yapılan araştırmalar, belirli kronolojik aralıklarla seçilen belge veya defterlerden elde edilen verilerin tüm çalışma alanına teşmil edilerek yorumlanmasını içermektedir. Özellikle sosyal tarih ve şehir tarihi alanında fazlasıyla kullanılan bu usulün kendi içinde ciddi eksiklikleri bulunmaktadır. Bu usul, incelenmeyen ve benzer olduğu düşünülen diğer belge ya da defterlerin farklı ve belki de taban tabana zıt bilgiler içermesi olasılığını göz ardı etmektedir. Hele bir de ciddi mantıksal bir seçim yapılmamışsa neticelerin bilimsel olduğunu vurgulamak olanaksızdır³. Bunun yanında bu metotla yapılmış oldukça iyi

² 16. asır Osmanlı ordusu, muasır Avrupalılarca dünyanın en iyi ve en etkili askeri teşkilatı olarak kabul edilmiştir (Gabor Agoston, “Doğu-Orta Avrupa’da İmparatorluklar ve Savaş, 1550-1750: Osmanlı-Habsburg Rekabeti ve Askerî Dönüşüm”, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul 2012, s. 175).

³ Örnek verirek, 17. yüzyıl Ankara’sı üzerine yapılan bir çalışmada, tezin temel kaynağı olan kadı sicillerinin mevcut sayısı 73 iken sondaj yöntemiyle sadece 3 defter üzerine kurulu (diğer bazı arşiv verilerini saymazsak) bir şehir tarihi yazılmıştır (Hülya Taş, *Ankara’nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006).

incelemelerin olduğu da bir gerçektir. Netice olarak bu usul tez için yeterli görülmemiş ve biraz da mecburiyetten, farklı bir yöntem arayışına girilmiştir.

16. asır boyunca gerçekleşmiş tüm Osmanlı kale kuşatmaları, ulaşılabilen kaynaklar vasıtasıyla incelenmiş ve ele alınan asrın, kale muhasaraları açısından bir panoraması çıkarılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle bir yöntem geliştirilmiştir⁴. Bu yöntemle göre, kaynaklarda hakkında detaylı bilgiye ulaşılan muhasaralar ayrıntılı incelenmiş, diğer kuşatmalar bunlara göre destekleyici ya da farklı bilgiler vermelerine bakılarak tezde yer bulmuşlardır. Ayrıca konuyu ele alırken, miyobik ve panoramik bakış açıları eş zamanlı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. “Yani, elden geldiğince dengeli bir biçimde, tarihî vukuatın hem umûmî hatlarını ve vasıflarını hem de detaylarını tebarüz ettirmek ve böylece, tarihî realitenin, hem ‘ünik’ ve canlı karakterizasyonunu, hem de anlaşılabilir (genelleştirilmiş) bir tahkiyesini”⁵ vermek için büyük özen gösterilmiştir.

Kaynaklarda en çok bilgi bulunan muhasaralar, yüzyılın sağlıklı bir aksini ortaya koyacak şekilde belirlenmiştir. Bu seçimdeki temel kriterler dört başlıkta sıralanabilir:

- a.Kronolojik olarak yüzyıla dağılımın sağlanması.
- b.Doğu-batı ve kara-deniz kuşatmalarına göre dengeli bir seçim yapılmış olması.
- c.Padişah-sadrazam-beylerbeyi gibi farklı komuta biçimlerinde gerçekleştirilen kuşatmalara yer verilmesi.
- d.Kuşatma sürelerinin dikkate alınarak; kısa, orta ve uzun muhasaraların incelenmiş olması.

Bu bakış açısıyla toplam otuz kuşatma seçilmiştir (bk. Ek-1). Seçilen muhasaralarla ilgili ulaşılabilen tüm yerli ve yabancı kaynaklar taranmış, arşiv verileri değerlendirilmiştir. Bu otuz kalenin her biri ayrı şekilde, onunla ilgili bütün dökümanlar karşılaştırmalı olarak ele alınarak incelenmiştir. Elde edilen veriler tezin içeriğine göre fişlenerek dosyalanmıştır. Bu işlem, tezin en uzun ve yorucu kısmını oluşturmuştur.

Seçilen kuşatmalar dışında kalan diğer kale muhasaraları tezde uygun görülen yerlerde ele alınmış, daha çok verdikleri farklı bilgiler varsa değerlendirilmiştir. Bunun yanında destekleyici noktalarda da kullanıldıkları vakidir.

⁴ Sosyolojide kullanılan *Grounded theory* bu yöntemi geliştirmemizde bize ilham vermiştir. Bu teorinin amacı, verileri önceden tanımlanmış kategorilere uydurmaktan ziyade, çalışılan alana sadık kalınarak teori geliştirmektir (Serkan Bayraktaroğlu, “Sosyal Bilimlerde Yükselen Paradigma Örneği: Grounded Teori”, *Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 4 (Adapazarı 2001/1), s. 48).

⁵ Şahin Uçar, *Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilâfet*, İstanbul 2011, s. 54-55.

Osmanlı kuşatmalarını incelerken, Osmanlı savunmalarına da arada bir göz atıp, Osmanlı'ya saldıran tarafın muhasara şekillerini tespit etme imkânı oluşmuştur. Bu sayede bazı zaruri durumlarda karşılaştırmalı bir bakış açısı geliştirilmiştir.

KAYNAKLAR

Araştırma kaynakları üç ana başlık altında toplanabilir: Arşiv kaynakları, yerli-yabancı kronikler ve akademik çalışmalar.

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, araştırmacılar için bitmek bilmeyen bir kaynak manzumesine sahiptir. BOA'da bulunan *Mühimme Defterleri* çalışmamız için vazgeçilmez kaynaklardır. Divanı Hümayun'da alınan kararların suretlerinin kaydedildiği bu defter serisinin 1-74 arası sayıları konumuzla ilgilidir⁶. Yine *Mühimme Zeyli Defterleri*'nin ilk 6 defteri ile *Maliyeden Müdevver Defterlerinin* ilgili sayıları da tezin araştırma objelerindedir. Bunun yanında diğer tasnif ve koleksiyonlardaki konuyla alakalı belgeler de incelenerek değerlendirilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, tezimizi oldukça kıymetli belgelerle zenginleştirmemize vesile olmuştur. Gerek bazı kalelerin kuşatma ve fetih tarihlerinin belirlenmesinde gerek kullanılan savaş aletlerinin tespitinde, bu arşivdeki belge koleksiyonlarında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Özellikle vurgulamak gerekir ki, bazı kale muhasaralarının plan ve haritaları da TSMA'da bulunmaktadır. Ayrıca bu arşivden BOA'ya devredilen bir kısım defterler de taranmıştır. Yine TSMA, bünyesinde çok değerli iki *Mühimme Defteri*'ni de barındırmaktadır⁷.

Avusturya Saray Arşivi'nden bazı önemli belgelere Prof. Dr. Maria İvanics'le yapılan yazışma sayesinde ulaşılmıştır.

Arşiv belgelerinden kuşatma tasvirlerine ulaşmak çok zordur. Bunun yanında Osmanlı savaş yönetiminin canlı izlerini takip etme imkânımız mevcuttur. Özellikle

⁶ Ancak bu defterlerden bazıları Mühimme Defteri olmayıp sehven bu seride bulunmaktadır: 2, 4, 8, 15, 25, 37, 45, 50 numaralı defterler ile 1 nolu Mühimme Zeyli, Ruus (Bilgin Aydın, *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 70); 1, 54, 58 numaralı defterler Tahvil Ahkâm (Aydın, *a.g.t.*, s. 41); 41 numaralı defter ise Maliye Ahkâm Defteridir (Rıfat Günalan, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defteri Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 91). Ayrıca 20 numaralı Mühimme Defteri kayıptır (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç v.d., İstanbul 2010, s. 10).

⁷ Bunlardan birisi yayınlanmış (*Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002), diğer defterin yarısı üzerine de bir tez hazırlanmıştır (Abid Yaşaroğlu, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşulları 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a, Tahlil ve Transkrip), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995).

muhasara komutasıyla merkez arasında yapılan yazışmalar, bize kuşatma stratejilerini belirlemek için önemli veriler sunmaktadır. Birçok personel ve mühimmat bilgisinin arşiv koleksiyonlarında tespiti işimizi kolaylaştırmıştır. Yine ordu motivasyonunu etkileyecek bazı uygulamaları bu belgelerde görebilmekteyiz. Divanı Hümayun'un bir istişare mekanizması olarak işleyişi ve bunun muhasara savaşlarındaki rolü bu dökümanlar sayesinde belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı siyasi aklının kuşatmalardaki planlama gücü, özellikle ulaşılabilen bu belge ve haritalar ışığında açıklanmaya gayret gösterilmiştir.

Araştırma içerisinde arşiv materyallerinin kullanımına çok dikkat edilmiş, metnin yoğun atıflarla boğulmasına izin verilmemiştir. Fakat gerekli görülen yerlerde mutlaka referanslar belirtilmiştir.

Kronikler ve Seyahatnameler

Meydana gelen olayların çoğunlukla birbiri ardınca sıra ile yazıldığı bu vekayinameler, tezin omurgasını oluşturacak bilgilere sahiptir. Ele alınan asırdaki kale kuşatmalarına değinen bütün kronikler çalışmanın temel kaynak grubunu oluşturmuştur. Bunlar içerisinde bizzat muhasaralara katılmış müelliflere ait olanlar, detaylı bilgiler ihtiva ettiklerinden bizim için yol gösterici olmuştur. Bu hususi tarihler dışında genel tarihler ise daha çok verilerin kontrolünde rol almışlardır. Ulaşılabilen kaynaklar zaten bibliyografyada mevcut olduğundan burada gerekli görülen kroniklere değinmeyi kâfi görüyoruz.

Seçilen ilk kale olan Modon'un fethiyle alakalı en kıymetli ve detaylı anlatım yabancı bir kaynağa aittir⁸. Bizzat kalede bulunan bu şahsın verdiği bilgiler, kaleyi kuşatan Osmanlı ordusu tarafında bulunan Sinoplu Safai ile karşılaştırmalı incelendiğinde daha yüzyılın başında ciddi verilere ulaşma imkânı bulunmuştur⁹.

Hem 1521 Belgrad hem de 1522 Rodos kuşatmasına katılmış Tabib Ramazan'ın eserleri teze, verdikleri önemli bilgilerle hizmette bulunmuştur¹⁰. Matrakçı Nasuh, sadece güzel anlatımıyla değil, minyatürleriyle de muhasaraların tasvirinin oluşturulmasında işimizi kolaylaştırmıştır¹¹. Muradî, 1543 Estergon seferi boyunca

⁸ Fernando Fernandez Lanza, "1500'de Türklerin Modon'u Kuşatması ve İşgali", *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, İstanbul 2007, s. 201-229.

⁹ Sinoplu Safâi, *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, R. 1271.

¹⁰ Necati Avcı, *Tabib Ramazan'ın "Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye"si*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989; aynı yazar, Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993.

¹¹ Davut Erkan, *Matrakçı Nasuh'un Süleymân-Nâmesi(1520-1537)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005; Sinan Çavuş, *Süleymanname: Tarih-i Feth-i Şikloş*

kuşatılan tüm kaleleri canlı anlatımıyla haber vermiştir¹². Feridun Bey, *Münşe'ât*'ı ile kronolojiyi oturtmaya yardım etmiş¹³, İrakeyn ve Sigetvar seferlerini içeren eserlerindeki minyatürlerle, Matrakçı Nasuh'u yalnız bırakmamıştır¹⁴. Zekeriyazâde 1560 Cerbe¹⁵; Zîrekî¹⁶, Şerîfî¹⁷, Pîrî¹⁸ ve Vusûlî¹⁹ Kıbrıs muhasaraları için önemli katkılarda bulunmuşlardır. Cafer İyânî, 1594 Yanık kuşatmasını oldukça iyi derlemiştir²⁰. Tâlikîzâde Mehmed Subhî Efendi, 1596 Eğri muhasarasını manzum olarak aktarırken²¹, 1594 Yanık kuşatmasını konu alan eseriyle de belki 16. asır muhasaralarının en ayrıntılı anlatımını vermiştir²². 1532 Güns kuşatmasına İspanyol kaynakları ışığında bakabilme imkânı elde edilmiştir²³. Aden, Hürmüz, Diu kuşatmalarının incelenmesinde Portekizli kroniklerin katkısı oldukça fazladır²⁴. Ayrıca Hadîdî²⁵, Merâhî²⁶, Agehî²⁷, Eyyûbî²⁸, Abdi Çelebi²⁹, Rumûzî³⁰ vb. manzum kronik yazarlarının renkli ifadeleri araştırmayı zenginleştirmiştir.

Estergon ve İstol-Belgrad, ed. Tülay Duran, İstanbul 1999 [Eser sehven başka bir müellife ait gösterilmiştir]; Ahmet Toklucu, *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi*, (Beşinci bölüm/Arkeoloji Müzeleri Kıp. nr. 379, vr. 96a-185b, Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010; Göker İnan, *Rüstem Paşa Târîhi* (H. 699-968/M.1299-1561), (İnceleme-Metin, vr. 120b-vr. 293b), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011[Bu tezde, eserin Matrakçı Nasuh'a ait olduğu tespit edilmiştir].

¹² Muradî, *Kitab-ı Feth-i Şikloş ve Estergon ve Estun-i Belgrad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 700.

¹³ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, c. I, İstanbul 1858.

¹⁴ Nasûhü's-silâhî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976; Feridun Ahmed Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar / Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk-Günhan Börekçi, İstanbul 2012.

¹⁵ Zekeriyazâde, *Ferah Cerbe Savaşı*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980.

¹⁶ Münevver Durmuşoğlu, *Zîrekî Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1965; Eribe Ilgaz, *Zîrekî Tarih-i Feth-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1961[Bu ikinci kısım daha çok Halkulvad kuşatmasını anlatmaktadır].

¹⁷ Eser iki çalışmaya konu olmuştur: Özcan Mert, "Şerîfî'nin "Fetihnâme-i Kıbrıs"ı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 4-5 (İstanbul 1974), s. 49-78; Numan Külekçi-Turgut Karabey, "Fetihnâme-i Kıbrıs", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2 (Erzurum 1995), s. 81-102[Tezimizde ikinci çalışma kullanılmıştır].

¹⁸ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, haz. Harid Fedai, Ankara 1997.

¹⁹ Necdet Öztürk, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 50 (İstanbul 1987), s. 9-108.

²⁰ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, haz. Mehmet Kirişcioğlu, İstanbul 2001.

²¹ Vahid Çabuk, *Tâlikî-zâde Mehmed Subhî Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1986.

²² Christine Woodhead, *Ta'likî-zâde's Şehnâme-i Hümayûn: A history of the Ottoman campaign into Hungary 1593-94*, Berlin 1983.

²³ Özlem Kumrular, "İspanyol Kaynakları Işığında Kanunî'nin 'Alaman Seferi' IV: Küçük Kaleden Büyük Savunma: Güns", *Tarih ve Toplum*, c. 37, sy. 220 (İstanbul 2002), s. 34-41.

²⁴ Bu kroniklere, hemen hepsini kullanan ve oldukça geniş alıntılar yapan Ertuğrul Önalp'in eseri vasıtasıyla ulaşılmıştır (Ertuğrul Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri: 16. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz Mücadelesi*, Ankara 2010).

²⁵ Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.

²⁶ *Merâhî'nin Fetihnâme-i Sigetvar'ı / Kanunî'nin Son Seferinin Şiirsel Anlatımı*, haz. H. Ahmet Arslantürk-Mücahit Kaçar, İstanbul 2012.

²⁷ Kübra Naç, *Agehî'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

²⁸ Eyyûbî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişâh-nâme)*, haz. Mehmet Akkuş, Ankara 1991.

²⁹ Abdi Çelebi, *Zafernâme-i Kal'a-i Üstivar (Yanık Kal'a Fetihnâmesi)*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısım, nr. 1328.

İdrîs-i Bitlîsî³¹, Keşfi Mehmet³², Sucûdî³³, Çerkesler Kâtibi Yusuf³⁴; *Selîmnâmeler*'iyle az ama değerli bilgiler vermişlerdir. Fethullah Arifi Çelebi³⁵, Celâzâde Salih³⁶ gibi bazı müellifler ise *Süleymannâmeler*'iyle teze kaynak olmuşlardır.

İbni Kemal³⁷, Gelibolulu Mustafa Âli³⁸, Peçevî/Peçuyulu İbrahim³⁹, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi⁴⁰, Celâzâde Mustafa⁴¹, Hasanbeyzâde⁴², Selânîkî Mustafa⁴³, Edirneli Mehmed⁴⁴, Seyyid Lokmân⁴⁵, Kâtib Çelebi⁴⁶ ve Naîmâ⁴⁷ gibi müverrihlerin eserleri tezin her bölümünde kullanılmıştır.

Eserini Lale devrinde (1718-30) yazdığı tahmin edilen Ali Ağa, 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. asrın ilk çeyreği arasındaki birçok muhasaraya şahit olmuştur.

³⁰ Hulusî Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumzî Târîhi (923-1012/1517-1604)*, c. I-II, Ankara 2003.

³¹ İdrîs-i Bitlîsî, *Selîm Şah-nâme*, haz. Hicabi Kırılğaç, Ankara 2001; Tezimizde ayrıca müellifin *Heşt Bihîşt adlı* eserinin şu kısmı da kullanılmıştır: Vural Genç, *İdrîs-i Bitlîsî, Heşt Bihîşt Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

³² Abdurrahman Sağırlı, *Keşfi Mehmet Çelebi Selim-name veya Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihad*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

³³ İbrahim Hakkı Çuhadar, *Sucûdî'nin Selim-nâmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1988.

³⁴ Mehmet Doğan, *Çerkesler Kâtibi Yusuf'un Selim-Nâmesi'nin Mukayeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

³⁵ Ahmet Faruk Çelik, *Fethullah Arifi Çelebi'nin Şehname-i Al-i Osman'ından Süleymannâme, I*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

³⁶ Seyid Ali Topal, *Celâzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

³⁷ Tezimizde müellifin eserinin 8 ve 10. ciltlerinden yararlanılmıştır (İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997; Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, haz. Şefaettin Severcan, Ankara 1996).

³⁸ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, c. I-III, Kayseri 2000; Cemal Göçmen, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2009; H. Mustafa Eravcı, *Mustafa Âli's Nusret-nâme, With The Exception Of The Section Dealing With The Rebuilding Of The Fortress Of Kars*, vol. II, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburg Üniversitesi, Edinburg 1998.

³⁹ Peçevî Tarihi Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans tezleri şeklinde parçalar halinde hazırlanmıştır. Bizim kullandığımız kısımlar; Bihter Gürışık, *Peçevî Tarihi (46b -80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005; Mustafa Özal, *Peçevî Tarihi, (80b -114a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005; Aysel Yılmaz, *Peçevî Tarihi (150b-184a, Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005; Beyhan Dinç, *Peçevî Tarihi (250b-284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005. Bu tezler Peçevî Tarihi'nin tamamını içermemektedir. Eksik kısımlar için eserin matbu Osmanlıcasından faydalanılmıştır (İbrahim Peçevî [Peçuyulu], *Târîh-i Peçevî*, c. I-II, İstanbul 1283).

⁴⁰ Topçular Kâtibi 'Abdulkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), I, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003.

⁴¹ Celâl-zâde Mustafa, *Selîm-nâme*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990; Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.

⁴² Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi, Tahlil-Kaynak Tenkidi, Metin ve İndeks (926-1045/1520-1635)*, c. I-III, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004.

⁴³ Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî (971-1008/1563-1600)*, c. I-II, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1999.

⁴⁴ Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî (Edirneli) 'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

⁴⁵ Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, Türk-İslam Eserleri Müzesi, nr. 1973.

⁴⁶ Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi, Fezleke (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, haz. İdris Bostan, Ankara 2008.

⁴⁷ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, c. I-IV, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Eserinin büyük bir kısmını kuşatma savaşlarına ayırmış; metris, lağım ve toprak sürme faaliyetlerine değinerek bunların önemini vurgulamıştır. Metinle birlikte verdiği çizimler de oldukça kıymetlidir⁴⁸.

16. asır boyunca yazılmış çok sayıda seyahatname, elçilik raporu türünden eserler varsa da bunlardan bir kaçı dışında kale kuşatmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi bulmak olanaksızdır. Bunlar içerisinde özellikle D’Aramon’un eseri dikkat çekmektedir⁴⁹. 17. yüzyıl için önemli bir kaynak olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden ise tezin ikinci bölümünde sıkça yararlanılmıştır⁵⁰.

Yayınlanmış vekayinamelerde bazı okuma hataları veya tasvip etmediğimiz transkripsiyon işaretleri kullanılmışsa da bunlara müdahale edilmemiştir.

Akademik Çalışmalar

Tezin içerdiği alanı bütünüyle konu alan hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte direkt Osmanlı kuşatmaları üzerine kaleme alınmış bir yüksek lisans tezi vardır ve Sabri Zengin tarafından 1997 yılında hazırlanmıştır⁵¹. Bu çalışma İsmail H. Uzunçarşılı ve Aydın Taneri’nin eserleri ile *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* ve *Mufassal Osmanlı Tarihi* üzerine kurulu bir tezdır. Hiçbir arşiv kaynağından yararlanılmadığı gibi⁵² kullanılan kronik sayısı da sekizi geçmemektedir. Müellif elindeki malzeme darlığından olsa gerek ifade edilen kaynaklardan hareketle Osmanlı Madenciliği’ne bile yer vermiştir. Ayrıca eser kullanılan malzeme eksikliğine rağmen bütün Osmanlı kuşatmalarını açıklama gayreti içindedir. Bu haliyle oldukça zayıftır ve metodolojik açıdan da problemlidir.

⁴⁸ Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü’l-Gazâ, Harp Sanatı ve Aletleri (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım)*, haz. Salim Aydın-Şamil Çan, İstanbul 2013.

⁴⁹ Jean Chesneau, *D’Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul 2012.

⁵⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 1999; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 5. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul 2001; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 6. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 8. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003.

⁵¹ Sabri Zengin, *Osmanlılarda Kale Muhasaraları (Cephe Gerisi ve Lojistik Destek)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 1997 [Eserin yayınlanmış şekli için bk. *Osmanlı’nın Fetih Yöntemleri*, İstanbul 2008]; Ayrıca müellifin bu tezinin özeti mahiyetindeki makalesi için bk. “Osmanlılarda Kale Muhasaraları Usulü”, *Askeri Tarih Bülteni*, y. 23, sy. 44 (Ankara 1998), s. 122-145.

⁵² Müellif bu duruma gerekçe olarak İstanbul’a uzak oluşunu göstermektedir (Zengin, *a.g.t.*, önsöz kısmı).

Direkt Osmanlı muhasaralarına odaklanmayıp kitap içerisinde bölüm olarak yer veren bazı çalışmalar mevcuttur. Bunlardan Christopher Duffy'nin eseri dünyadaki kale kuşatmaları üzerine yapılmış ilk ciddi genel çalışmadır. Araştırmanın sekizinci bölümü Osmanlı kuşatmalarına ayrılmıştır. Konuya dair ilk derli toplu bilgi bu kısımda bulunmaktadır. Ancak kitap kapsamından dolayı detaylı bir anlatım vermemektedir. Bu eser kendisinden sonraki birçok çalışmaya kaynak teşkil etmiştir⁵³.

Mark L. Stein'e ait olan araştırmanın ikinci bölümünde kale kuşatmalarına yer verilmiştir. Oldukça yüzeysel bir anlatım verilmesi ve genellemeçi bakış açısı çalışmanın en zayıf tarafıdır. Eser daha çok Osmanlı kalelerinin mimari yapıları ve özellikle bu kalelerdeki görevli personel üzerine odaklanmıştır. Ayrıca 17. asır özelinde hem Avrupalıların hem de Osmanlıların kale muhasara usulleri kısaca ele alınmıştır⁵⁴.

Osmanlı'da Ordu ve Savaş başlıklı çalışmasında Rhoads Murphey, Osmanlı muhasaralarını büyük ve küçük kuşatmalar olarak ele alıp; 1638 Bağdat muhasarasından hareketle büyük kuşatmaları, 1664 seferinden hareketle de küçük kuşatmaları incelemiştir⁵⁵. Eserin bizim açımızdan önemli tarafı, Osmanlı savaş sisteminin motivasyonel ve psikolojik yönlerine değinmesidir. Bu yönüyle tezimiz üzerindeki katkısı yadsınmaz.

Yakın zamanda yazılan *Dünya Savaş Tarihi* adlı eserin ikinci cildi Yeniçağ'a ayrılmıştır. Bu cildin dördüncü bölümünde Kuşatma savaşlarına değinilmiş, Osmanlılar 1565 Malta ve 1683 Viyana muhasaraları üzerinden ele alınmıştır⁵⁶.

Osmanlı kale kuşatmalarını münferit olarak ele alan bazı makale ve kitaplara da belirtilen genel eserlerden sonra değinmek gerekir. Ahmet Refik'in 1528 Viyana kuşatmasını anlatan eseri⁵⁷, Hüseyin Yurdaydın'ın 1521 Belgrad ve 1522 Rodos muhasaralarını da konu alan çalışması⁵⁸, Mehmet İpçioğlu'nun 1543 Estergon ve İstolni Belgrad muhasarasına dair yüksek lisans tezi⁵⁹, Ahmet Demireğen'in 1566 Sigetvar

⁵³ Christopher Duffy, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, London 1979.

⁵⁴ Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul 2007. Gabor Agoston bu araştırmaya çok ciddi eleştiriler yöneltmiştir ("Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe (London and New York: Tauris Academic Studies, 2007)" *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 52.1 (2009): 159-163).

⁵⁵ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007.

⁵⁶ Christer Jörgensen-Michael Pavkovic-Rob Rice-Frederick Schneid-Chris Scott, *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ, 1500-1763 (Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler)*, c. II, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2011.

⁵⁷ Ahmed Refik, *Devr-i Süleymân-ı Kanûnî'de Birinci Viyana Muhâsarası (1529)*, İstanbul 1288.

⁵⁸ Hüseyin G. Yurdaydın, *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, Ankara 1961.

⁵⁹ Mehmet İpçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989. Ayrıca bir makalede bu çalışmasını özetlemiştir (Mehmet İpçioğlu, "Kanunî Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi 1543 -Yeni Bir Kaynak-", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 10 (İstanbul 1990), s. 137-159).

seferi üzerine olan incelemesi⁶⁰, Feridun Emecen'in 1598 Varad muhasarası konulu makalesi⁶¹ ile Necati Avcı'nın⁶², Şerafettin Turan'ın⁶³ ve İdris Bostan'ın⁶⁴ makaleleri bu kabilden sayılabilir. Bunlar içerisinde İpçioğlu'nun incelemesi arşiv verileriyle kroniklerin birlikte kullanılması hasebiyle pek kıymetlidir. Keza, Tekindağ ve Bostan'ın makaleleri de böyledir. Emecen'in makalesi ise vekayinamelerin tenkitli değerlendirilmesi yönünden güzel bir çalışmadır.

Tibor Szalontay, 1593-1606 Osmanlı-Habsburg savaşlarına dair hazırladığı çalışmasında konumuz açısından farklı bir bilgi sunmaz⁶⁵.

Markus Köhbach yayınladığı doçentlik tezinde, 1554 yılında Osmanlılar tarafından fethedilen Fülele kalesinin muhasarasına dair ulaşabildiği tüm kaynaklardan geniş alıntılar yapıp bu kaynakların kritiğini yapmaktadır⁶⁶.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı tarafından hemen tüm Osmanlı kuşatmaları üzerine müstakil etütler yapılmışsa da bunlar çok özensiz incelemeler olup, çoğu tezde kullanılmamıştır. Sadece Kıbrıs muhasaralarını konu alan çalışma değerlendirilmiştir⁶⁷.

Osmanlı'nın güney seferleri ve politikaları üzerine Cengiz Orhonlu ve Salih Özbaran değerli çalışmalar yapmışlardır⁶⁸. Ancak bu eserler kuşatmalarla ilgili mufassal bilgi vermezler. Bu alanda Ertuğrul Önalp'in yaptığı çalışmaları özellikle belirtmek gerekir. Önalp, dilbilimci olması hasebiyle özellikle Portekizli kaynakları çok iyi kullanmış ve bunlardan geniş alıntılar yapmıştır⁶⁹.

⁶⁰ Ahmet Kerim Demireğen, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

⁶¹ Feridun M. Emecen, "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 237-277.

⁶² Necati Avcı, "Osmanlıların Rodos Şövalyeleri ile ilk Temasları ve Kanuni'nin Adayı Fethi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 13, sy. 2 (Ankara 2000), s. 209-216; aynı yazar, "Rodos'a Karşı İki Büyük Fetih Girişimi ve Adanın Osmanlılar Tarafından Alınması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (Eskişehir 2001), s. 15-30.

⁶³ Şerafettin Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 47-117.

⁶⁴ İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhi", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 11- 38; İdris Bostan, "Malta Kuşatmasından Tunus'un Fethine", *Türk Denizcilik Tarihi*, c. I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 185-197.

⁶⁵ Tibor Szalontay, *The Art Of War During The Ottoman-Habsburg Longwar (1593-1606) According To Narrative Sources*, Basılmamış Doktora Tezi, Toronto Üniversitesi, Toronto 2004. Yakın tarihli bir incelemede, Szalontay, yeni nesil bir şarkiyatçı edasıyla olayları ele aldığı ve batının klasik yaklaşımlarından kopmadığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır (Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 50-51).

⁶⁶ Markus Köhbach, *Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554 : eine historich-quellen kritische studie zur Osmanischen expansion im Östlichen Mitteleurope*, Wien 1994.

⁶⁷ *Kıbrıs'ın Fethi 1570-1571*, haz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1986; ayrıca T.C. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın zikredilen kuşatmayla alakalı hazırladığı bir çalışma da kullanılmıştır (*Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar: Türk Deniz Tarihinde Kıbrıs'ın Fethi*, haz. Arif Emre Kara, İstanbul 2009).

⁶⁸ Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, XXXIV, sy. 134 (Ankara 1970), s. 235-254; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996; Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdağı Osmanlı*, İstanbul 2004.

⁶⁹ Ertuğrul Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", *OTAM*, sy. 12 (Ankara 2001), s. 173-218; aynı yazar, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", *OTAM*, sy. 23 (Ankara 2010), s. 195-239;

İmparatorluğun doğu siyaseti ve seferlerini konu alan iki genel çalışma, kuşatmalara da değindiğinden tezde sıkça kullanılmıştır. Bekir Kütükoğlu ve Fahrettin Kırzioğlu'nun bu eserleri hala önemini korumaktadır⁷⁰.

Osmanlı araştırmalarının pek gündemine gelmeyen ve adeta “unutulan sınırlar” olan Kuzey Afrika sahil kalelerinin fethini de içeren genel bir çalışma Andrew Hess tarafından yapılmıştır⁷¹.

Kanuni dönemi batı politikalarını inceleyen bir doktora tezinde, muhasaralar ciddi olarak yer almaktadır. Fakat çalışma kroniklere bağlı kalmakta, onların üslubunu aynen korumakta ve analitik bir yaklaşım sergilememektedir⁷².

16. asırda öne çıkan iki Osmanlı devlet adamı (Koca Sinan Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa) üzerine yapılan yakın tarihli tezler, özellikle bu kişilerin emrindeki ordularla birlikte gerçekleştirdikleri kuşatma savaşlarını da geniş şekilde ele aldıklarından çalışmamızda değerlendirilmişlerdir⁷³.

Bu incelemelerin yanında tezin içeriğindeki bazı konularla alakalı araştırmalar da mevcuttur. Kuşatma savaşlarında lağımcılık ile ilgili küçük hacimli bir eser yayınlanmıştır⁷⁴. Osmanlı silah teknolojisi ile tophanesini konu edinen çok ciddi ve özenli iki çalışma yapılmıştır⁷⁵. Bu iki araştırmadan oldukça istifade edilmiştir.

Marsilli'nin yazmış olduğu eser, daha çok incelenen yüzyıl sonralarını kapsamaktaysa da yabancı bir şahit gözünden kale muhasaralarının anlatılması oldukça önemlidir. Özellikle kale kuşatma esasları başlığı ve akabinde yaptığı açıklamalar çok değerlidir. Ayrıca orduya ve silah teknolojisine dair verileri de gözden geçirilmiştir. Eser, yabancı müelliflerin Osmanlı kale muhasaraları anlatımlarında ana başvuru kaynağı olmuştur⁷⁶.

aynı yazar, “Portekiz Kaynaklarına Göre Sefer Reis’in Hint Okyanusu’ndaki Faaliyetleri (1550-1565)”, *OTAM*, sy. 25 (Ankara 2009), s. 209-226; aynı yazar, “Piri Reis’in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkındaki Türk ve Portekiz Tarihçilerinin Düşünceleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, No: 47 (Ankara 2010), s. 1-21; aynı yazar, *Osmanlı'nın Güney Seferleri: 16. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk- Portekiz Mücadelesi*, Ankara 2010.

⁷⁰ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993.

⁷¹ Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2010.

⁷² Muhittin Kapanşahin, *Kanuni'nin Batı Politikası*, İstanbul 2008.

⁷³ Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012; Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

⁷⁴ Kenneth Wiggins, *Siege Mines and Underground Warfare*, Buckinghamshire 2003.

⁷⁵ Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006; Salim Aydın, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006.

⁷⁶ Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara 1934.

Osmanlı coğrafyasındaki kaleler hakkında tarihi ve fiziki bilgi edindiğimiz bazı incelemeler işimizi kolaylaştırmıştır. Bunlardan Burcu Özgüven ile Sadık Bilge'nin eserlerini belirtmek gerekir⁷⁷. Yine aynı zaviyeden tezimiz için büyük önem taşıyan, Osmanlı Arşivlerindeki bazı kale kuşatma planları yayınlanmıştır⁷⁸.

Claudia Römer'in çalışması, III. Murad dönemi Osmanlı kalelerindeki görevliler ve bunlara yönelik yazılan ferman, tezkire vb. belgelerin diplomatik özellikleri üzerine kuruludur, eserin sonunda bu belgelerin transkripsiyonu verilmiştir⁷⁹.

Klara Hegyi, üç ciltlik hacimli eserinde, Macaristan'daki Osmanlı kale sistemini anlatır. Kalelerdeki asker sayısı gibi veriler bu incelemede görülebilir⁸⁰. Gerek Hegyi gerekse Römer'in eserleri araştırma alanımıza dolaylı olarak destek vermişlerdir.

Geza David ve Pal Fodor editörlüğünde hazırlanmış iki eser içerisindeki bazı makaleler oldukça kıymetlidir⁸¹.

Ele alınan dönem haricinde olan kuşatmaların göz ardı edilmediği daha önce ifade edilmişti. 16. yüzyıldan önceki ve sonraki kuşatmalar bize farklı bakış açıları kazandırması bakımından değerlendirilmişlerdir. Bu asırlardaki muhasaralarla alakalı bazı araştırmaları özellikle belirtmek gerekir. 1453 İstanbul'un fethine dair Emecen'in⁸², 1638 Bağdat kuşatması için Ünal ve Küpeli'nin⁸³, 1645 yılında başlayan Girit Adası'ndaki muhasaralar hakkında Gülsoy'un⁸⁴, 1660-1664 Osmanlı-Avusturya savaşlarıyla alakalı Kolçak'ın⁸⁵, II. Viyana muhasarası için Gürcan'ın⁸⁶ ve 1739 Belgrad'ın fethi için Karagöz'ün⁸⁷ eserleri bunlar arasında gösterilebilir.

⁷⁷ Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler*, İstanbul 2001; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdarî Taksimâtı (1526-1718)*, İstanbul 2010.

⁷⁸ Fevzi Kurtoglu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Pilâmı", *Belleten*, c. IV, sy. 13 (Ankara 1940), s. 53-87; aynı yazar, "Belgrad ve Malta Kalelerinin Kuşatma Planları", haz. Tarihi Araştırmalar Grubu, *BTTD*, sy. 32 (Ekim 1987), s. 39-44; aynı yazar, "Zigetvar ve Orşova Kaleleri Kuşatma Planları", haz. Tarihi Araştırmalar Grubu, *BTTD*, sy. 33 (Kasım 1987), s. 51-53; Osmanlı kuşatma planları hakkında detaylı bir inceleme için bk. Ahmet T. Karamustafa, "Military, Administrative and Scholarly Maps and Plans", *The History of Cartography*, ed. J. B. Harley-D. Woodward, c. II, 1. Kitap: *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1992, 11. bölüm, s. 209-227.

⁷⁹ Claudia Römer, *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn zur Zeit Murads III, Dargestellt anhand von Petitionen zur Stellenvergabe*, Wien 1995.

⁸⁰ Klara Hegyi, *A török hadoltság varai es varkatonai*, c. I-III, Budapeşte 2007.

⁸¹ *Hungarians-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, der. Geza David ve Pal Fodor, Budapeşte 1994; *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, der. Geza David ve Pal Fodor, Leiden 2000.

⁸² Feridun Emecen, *Fethi ve Kıyamet 1453: İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012.

⁸³ Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, Ankara 2001; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 165-187.

⁸⁴ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004.

⁸⁵ Özgür Kolçak, *a.g.t.*

⁸⁶ Fatih Gürcan, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

⁸⁷ Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008.

GİRİŞ

Savaş başlı başına bir dram olsa da insanlık tarihinin ayrılmaz bir gerçekliğidir. Şöyle geçmişe bir göz attığımızda karşımızda savaşımlardan oluşan bir mazinin olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bu kadar hayatın içinde olan ve onu her yönden etkileyen savaşlar, mazinin tam ortasında durmaktadır. Öyleyse bir tarihçi, askeri hadiselerden bağımsız bir sosyal, ekonomik ve hatta kültür tarihi inşa edemez. Bunun tam terside geçerlidir. Bu zaviyeden hareketle savaş bizzat “kötü” bir şeyi ifade etmekteyken, onun incelenmesi “iyi” şeylere vesile olabilir.

Deniz savaşları hariç tutulursa, temel olarak savaşlar meydan muharebeleri ve kale kuşatmaları olarak iki kısma ayrılabilir. Meydan muharebeleri; birbirine hasım tarafların aynı coğrafi ortamda karşılaşip göğüs göğüse çarpıştıkları bir cengi ifade eder. Buna karşın kale muhasaraları; müdafilerin bir mimari koruma içinde savunmada, kuşatanların ise kale çevresinde herhangi bir mimari koruma olmadan⁸⁸ saldırıda oldukları bir sahneyi yansıtır. Kuşatma savaşlarının en önemli özelliği bir tarafın kendini koruyan bir kale içinde olmasıdır. Bu açıdan kuşatma sahnesinin en belirgin ögesini bizatihi kalenin kendisi oluşturur.

Arapça fiil bâblarından üçüncü bâbda çekimlenen kale‘a (قلعة) sülâsî mücerred fiilinden müştâk bir ism-i mekân olan kal‘a (قلعة) kelimesi sözlükte, “Bir dağın üzerindeki zapt edilmesi zor olan hisar, dağ üzerinde bulunan sağlam yapı” gibi anlamlara gelmektedir⁸⁹. Buradan Türkçeye geçmiş olan kal‘a (kale), bir terim olarak; stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askeri yapı olarak tanımlanabilir⁹⁰. Ayrıca Arapça’da kale anlamına gelen “hısn” kelimesi de bulunmaktadır. Osmanlı kroniklerinde genellikle “hısn-ı hasîn” (sağlam kale) şeklinde bir terkip içinde karşılaştığımız bu kelime, Türkçe’de nadir olarak kullanılmıştır. Yine Türkçe’de, XVIII. yüzyıla kadar kale karşılığı olarak kullanılmış olan Farsça “diz” kelimesi sonraları unutulmuş, bundan türemiş kale muhafızlarının kumandanı anlamındaki “dizdar” daha uzun süre yaşamıştır⁹¹.

⁸⁸ Burada, kaleyi kuşatan tarafın kazdıkları siperlerin bir hisarla kıyaslanamayacağını belirtmek gerekir.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, tah. Emîn Mahmûd Abdülvehhâb-Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî, Beyrut 1997, c. XI, s. 282.

⁹⁰ Semavi Eyice, “Kale”, *DİA*, c. XXIV, s. 234. Burada şüda ifade edilmelidir ki, bir sur ile korunmuş şehirler klâsik anlamda bir kale olmamalarına rağmen, etraflarının bir yapıyla çevrilmiş olmalarından ötürü kale-kent olarak adlandırılmışlardır. Bu yüzden tezde gerekli görülen bu tür kale şehirlerin kuşatılmaları da incelemeye dâhil edilmiştir. Bu konuda detaylı bilgi ilk bölümde verilecektir.

⁹¹ Eyice, *a.g.mad.*, aynı yer; Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *DİA*, c. IX, s. 480-481. İlk dönem kaynaklarında kaleyi ifade etmek için *hisar* kavramı da kullanılmıştır (Kulacahisar, Karacahisar, Yarhisar, Akhisar vb).

Kaleler inşa edilirken arazinin doğal özelliklerinden yararlanılmıştır ve çoğunlukla yol kavşağı, ana yol, geçit yeri, kıydan az uzaktaki adacıklar, denize uzanan burun, dağlar arasındaki boğaz, köprübaşları gibi stratejik yerlerde yapılmışlardır⁹².

Bir kale temelde saldırılardan korunulacak bir yer olarak düşünülse de aynı zamanda etkin savunma yapılabilecek, saldırganları uzakta tutmak için harekâtlar düzenlenecek ve kale tarafının elindeki toprakları kontrol altında tutmaya yarayacak müstahkem bir yerdir. Bir kale ile çevresi arasında ortak yaşam ilişkisi vardır⁹³.

Kale kavramıyla birlikte kullanılan hemen ilk kelime muhasaradır. Arapça hâsara (حاصر) sülâsî mezîd fiilinden türeyen muhâsara (محاصرة) kelimesi sözlükte, “Bir düşmanı kuşatmak, düşmanın başkasından yardım almasını engellemek” manalarına gelmektedir⁹⁴. Terminolojik olarak ise; “meskûn ve müstahkem bir yeri ele geçirmek için yapılan kuşatma hareketi” olarak ifade edilebilir⁹⁵. Açık arazide düşmanın etrafının sarılması da muhasara olarak söylenmekteyse de bunun çevirme harekâtı olarak adlandırılması daha doğrudur⁹⁶. Muhasara kavramı tüm sözlüklerde abluka, ihata, etrafını çevirme/sarma, kuşatma gibi kelimelerle açıklanmaya çalışılmıştır⁹⁷. Hepsi de birbirlerine çok yakın anlamlar içermekle birlikte aralarında az da olsa farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar içerisinde kuşatma kelimesi eğer kaleyle birlikte kullanılırsa bizzat muhasaranın Türkçedeki karşılığı olmaktadır⁹⁸. Kuşatma kavramı bu yönüyle tezde muhasarayla birlikte eş anlamlı olarak kullanılmıştır⁹⁹.

Kalelerin yapıları ile kuşatma usul ve teknikleri, tarihin en erken çağlarından itibaren birbirine endeksli bir dönüşüm geçirmişlerdir. Kuşatma yöntem ve

⁹² Eyice, *a.g.mad.*, aynı yer.

⁹³ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Selma Koçak, İstanbul 2007, s. 185-186.

⁹⁴ Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, *el-Müncid fi'l-Lüga ve'l-A'lam*, Beyrut 1994, s. 137.

⁹⁵ İsrail Balcı, “Muhâsara”, *DİA*, c. XXXI, s. 9.

⁹⁶ Balcı, *a.g.mad.*, s. 9-10.

⁹⁷ *Türkçe Sözlük (TDK)*, Ankara 2011, s. 1705; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük / Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, c. 3, İstanbul 2007, s. 3284; İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük / Kubbealtı Lugatı*, c. 2, İstanbul 2005, s. 2121.

⁹⁸ *Türkçe Sözlük (TDK)*, s. 1543; Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük...*, c. 3, s. 2862; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük...*, c. 2, s. 1806. “Kuşatma” kavramı Aşıkpaşazâde de kullanılmaktadır (Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşîkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Nihal Atsız, [Osmanlı Tarihleri I içinde], İstanbul 1949, s. 136, 161, 192, 210, 217).

⁹⁹ İlk devir Osmanlı kaynaklarında muhasara anlamına gelen ve arkaik Türkçe bir kelime olan “eğirtmek” de (*Tarama Sözlüğü: XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla*, c. III, Ankara 1967, s. 1396-1398) sıkça kullanılmıştır (Örnekler için bk. Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, haz. Nihal Atsız, [Osmanlı Tarihleri I içinde], İstanbul 1949, s. 23; Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 166; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 15, 63, 66, 69, 77; *Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, s. 27, 31; *Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2003, s. 36); Yine eski Türkçe’de kuşatma anlamına gelen “hisar eylemek” (*Tarama Sözlüğü...*, c. III, s. 1919) fiilide kroniklerde geçmektedir (Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 278, 287, 319, 339; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 28, 56, 65, 72).

teknolojisinin değişmesiyle kale binaları, kale binalarının değişmesiyle de kuşatma yöntem ve teknolojileri tarih boyunca değişmiş, bu döngü etki-tepki mantığı içerisinde doğal olarak çağlar boyunca devam etmiştir. Bu dönüşümde en belirgin vurgu, ateşli silahların -özellikle top- savaş sahnesine girmesi üzerine yapılmıştır. Ateşli silahların Ortaçağ sonlarında icadı kale muhasaralarında artık birçok şeyin değişeceğini göstermiş, nitekim Yeniçağ dünyası bu değişimin en bariz örneklerine şahit olmuştur.

Orta-Yeni-Yakın çağları yaşamış bir imparatorluk olarak Osmanlı, 14. yüzyılın başlarındaki kuruluşundan itibaren kuşatma savaşlarındaki farklılaşmaya tanıklık etmiş, hatta bizzat değişimin yönlendiricilerinden birisi konumunda bulunmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçekleştirdiği kale kuşatmalarının incelenmesi sadece kendi açısından değil aynı zamanda dünya askeri tarihi bakımından da önemli ve hatta elzemdir. Bu noktadan bakıldığında 16. asır Osmanlı kale muhasaralarına geçmeden önce ilk devir Osmanlı kuşatmalarına temas etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

16. Yüzyıl Öncesi Osmanlı Kale Kuşatmaları

1. Ateşli Silahların Kullanımı Öncesi Kuşatmalar

İlk devirde Osmanlılar sürekli kale kuşatmalarıyla uğraşmışlardır. Devamlı akınlarda bulunmaları ve hızlı bir fetih politikası gütmüş olmaları ülkelerinden geçen seyyahların da dikkatini çekmiştir. Bunlardan Arap seyyah İbni Battûta, Orhan Gazi'nin kâfirlerle sürekli savaşta olduğunu ve onları kalelerinde kuşatma altında tuttuğunu söyler¹⁰⁰.

1285 yılındaki Kulacahisar ile 1288'deki Karacahisar muhasaraları, Osmanlı kaynaklarında görülen ilk ciddi kuşatmalardır¹⁰¹. Bunlardan Karacahisar, Anadolu'dan İznik üzerinden İstanbul'a giden ana yolların kesiştiği bir noktada stratejik konumu son derece önemli, çıkılması güç bir kaleydi ve "yağma" emri üzerine hücumla alınmıştı¹⁰². 1299 senesindeki İnegöl ve Yarhisar muhasaraları da zikredilen iki kuşatmayı takip etmiştir.

Kuruluş dönemi Osmanlı kuşatmalarında görülen en büyük problem, hem ateşli silahların olmaması hem de lağım sisteminin yetersizliğinden kale duvarlarının yıkılamamasıydı. Bu sebeple kale fethinde genel olarak iki yöntemin benimsendiği

¹⁰⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancı, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, c. I, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2004, s. 430.

¹⁰¹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 96-98; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 41-42; Halil İnalçık, "Osman I", *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010, s. 26-27.

¹⁰² Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, c. LXXI, sy. 261 (Ağustos 2007), s. 501-502.

söylenbilir. İlk yöntemde, kaleler uzun süre abluka altına alınarak açlık ve susuzluktan teslim olmaları beklenirdi¹⁰³. Bursa, İznik ve İzmit gibi etrafı surlarla çevrili kale-kentlerin alınması hep bu sayede olmuştur. Yine Batı Anadolu'daki bazı şehirler de gazi beyler tarafından aynı usulle fethedilmiştir¹⁰⁴.

Bursa, 1303 Dimbos savaşından sonra kuşatma altına alınmıştır¹⁰⁵. Bir yıl içinde Aktimur ve Balabancık adlarında yapılan iki havale kulesi¹⁰⁶ sayesinde şehir dış dünyadan tecrit edilmiştir¹⁰⁷. Öyleki “hisardan daşra bir kafir barmağın çıkartmaz” olmuşlardı¹⁰⁸. Böylece 23 yıl kuşatma altında kalmış (1303-1326)¹⁰⁹ ve mecburen teslim olmuştur. Bursa'nın fethinden sonra tekfurun vezirine Orhan Gazi sorular yönelmiş, o da kalenin yakınına yapılan havale kuleleri yüzünden kalenin kendilerine hapishane olduğunu ve açlıktan bunaldıkları için kaleyi verdiklerini söylemiştir¹¹⁰.

Halil İnalçık, İznik kuşatmasının kroniklerdeki verilerden hareketle 1299-1301 arasında başlamış olabileceğini söyler. Bu kanısına bir delil olarak, 1302 Koyunhisar/Bapheus savaşının da kuşatma sonucu açlıktan bunalan İznik'in yardım istemesi üzerine Bizans askerleri ile yapıldığını belirtir¹¹¹. Kale, Bursa örneğinde olduğu gibi iki havale kulesi vasıtasıyla uzun süre abluka altında tutulmuştur. Bu kuleler; Draz Ali¹¹² ve Karatigin'dir¹¹³. Öyle ki 1305 yılında İznik'e giden tüm yollar kapanmıştır¹¹⁴. 1331 yılında teslim olan kale¹¹⁵, yaklaşık 30 sene kuşatma altında kalmıştır.

¹⁰³ Bu yöntemin Osmanlı öncesi kullanımı için bk. Ahmet Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı: Aldatıcı Taktikler, Farklılaşan Stratejiler*, İstanbul 2008, s. 104-105.

¹⁰⁴ Halil İnalçık, “İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi”, *Tarih Boyunca İznik*, ed. Işıl Akbaygil v.d., İstanbul 2004, s. 76.

¹⁰⁵ İnalçık, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, s. 519.

¹⁰⁶ Havâle; “bir bina veya duvarın diğer binaya hâkim olması ve içine bakmasıdır” (Celal Esad Arseven, “Havâle”, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, c. II, s. 701).

¹⁰⁷ *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 15; Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 106; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 56; Vural Genç, *İdris-i Bitlisî, Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 245; Oruç üç havale yapıldığını söylemektedir (*Oruç Beğ Tarihi*, s. 14-15).

¹⁰⁸ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁰⁹ İnalçık, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, s. 515.

¹¹⁰ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 111-112; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 62-63.

¹¹¹ Halil İnalçık, “Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı”, çev. Suavi Aydın, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara 2000, s. 323-324.

¹¹² *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 11.

¹¹³ Karatigin daha önce Osmanlılar tarafından alınmış bir hisardır. Tahkim edilmiş ve İznik kuşatmasında havale olarak kullanılmıştır (Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 108-109; 118-119; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 75); Havâlelerin başka muhasaralarda da kullanıldıkları görülmektedir. Yıldırım Bayezid, İstanbul kuşatmasında havale yapmıştır (*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 31); Fatih'te Belgrad'ı alamayınca bir havâle kulesi yapıp çekilmiştir (İnalçık, “İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi”, s. 76).

¹¹⁴ İnalçık, “İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi”, s. 75; İnalçık, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, s. 518.

¹¹⁵ Halil İnalçık, “Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362), Avrupa'da Yerleşme”, *Belleten*, c. LXXIII, sy. 266 (Nisan 2009), s. 79.

İzmit, 1333-1337 yılları arası kuşatma altında tutularak teslim alınmıştır¹¹⁶. 1383'te muhasaraya alınan Selanik, ancak 1387'ye kadar dayanabilmiştir¹¹⁷.

Kuruluş dönemi kale fetihlerinde görülen diğer yöntem ise farklı taktiklerin kullanılmasıdır. Bunlar şöyle örneklenebilir:

1299 senesi içerisinde Bilecik bir hileyle alınmıştır. Osmanlı askerleri öküz katarlarına yüklenmiş keçeler içerisinde saklanarak geceleyin hisara girmiş ve böylece şehri fethetmişlerdir¹¹⁸.

1305'de Karaçepüş kuşatması, ilk Osmanlı kuşatma savaşlarında kullanılan taktiklerle ilgili önemli ipuçları verir. Bu kuşatmada ordu üç bölüğe ayrılmış; birisi kale üzerine, biri hisarın ötesine, diğeri de hisar yakınındaki bir dere yatağına yerleşmiştir. Orhan kumandasında hisara yürüyen bölük kaçır gibi yapıp kaleden çıkan Bizanslıları peşine takmış, pusudaki kuvvetler dışarı çıkıp Bizanslıları araya almışlar, tekfur yakalanmış ve böylece hisar alınmıştır. Bu olay meydan savaşlarında kullanılan *sahte ricat* taktiğinin muhasaralarda uygulanması olarak görülebilir¹¹⁹.

Süleyman Paşa 1352'de Çimbi Kalesini, Gelibolu tekfurunun oğlunun yol göstermesiyle almıştır¹²⁰.

I. Murad zamanında Siroz Hisarı geceleyin ansızın yapılan bir baskın sayesinde alınabilmiştir¹²¹. Yine aynı padişah devrinde Buravâdi Kalesi bir hileyle ele geçirilmiştir¹²².

Bu tür yöntemler dışında “yağma” emri üzerine, tüm askerlerin saldırarak gerçekleştirdikleri fetihler vardır¹²³. Ordu muhasara için gittiğinde içi boş halde bırakılan kalelerle de karşılaşmaktadır¹²⁴. “Emân”la fethedilen çok sayıda kale de mevcuttur. Ayrıca bazı kaleler ateşe verilmek suretiyle alınmıştır.

¹¹⁶ Halil İnalçık, “Orhan”, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010, s. 50-51.

¹¹⁷ Halil İnalçık, “Murad I”, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010, s. 100-101.

¹¹⁸ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 101; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 48; İdrisi Bitlisî, askerlerin kadın kılığında geceleyin kaleye girdiğini söyler (İdris-i Bitlisî, *a.g.e.*, s. 209-210).

¹¹⁹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 108-109; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 59; İnalçık, “İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi”, s. 73; Topun muhasaralarda kullanılmaya başladığı yıllar içerisinde de buna benzer taktiklerin kullanıldığı görülmektedir. Kırım'daki Mankup kalesi 1475 yılında bu şekilde alınmıştır (Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 226-227; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1999, s. 278-279). Yine, 1475'te Macar Kralı Matyas Böğürdelen kalesini kuşattığında bu taktiği uygulamıştır (Johann Wihelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1574)*, c. II, çev. Nilüfer Epçeli, ed. Erhan Afyoncu, İstanbul 2011, s. 266). Osmanlı öncesi devirlerde de oldukça benzer taktikler kullanılmıştır (Balci, *a.g.mad.*, s. 10).

¹²⁰ İnalçık, “Osmanlı Sultanı Orhan...”, s. 86-87.

¹²¹ *Oruç Beğ Tarihi*, s. 28.

¹²² Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 113.

¹²³ 1288 Karacahisar (Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 97-98), 1305 Karatigin (Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 109; İdris-i Bitlisî, *a.g.e.*, s. 254-255).

¹²⁴ 1304 Geyve hisarı (Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 107), 1359-1360 Burgos/Lüleburgaz ve Babaeski hisarları (Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 126-127; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 24).

Osmanlılar yaptıkları seferlerde ana hedef güzergâhı üzerindeki veya çevresindeki kaleleri mümkün olabildiği ölçüde almaya çalışmışlardır. Bunlardan bazıları tahkim edilmiş bazıları ise yıkılmıştır. Böylece fetih faaliyetleri esnasında ve fethedilen yerlerden çekildikten sonra buranın çevre için bir tehdit ve Osmanlıya karşı bir mukavemet merkezi olması önlenmiş oluyordu¹²⁵. Örneğin, Osmanlılar 1304'teki bir seferde Sakarya vadisindeki Geyve, Mekece, Absu ve Lefke hisarlarını almışlardı¹²⁶. Yine, I. Murad Edirne'nin fethi öncesi İstanbul-Edirne güzergâhındaki kaleleri; Batnoz, Çorlu, Misini, Lüleburgaz ve Babaeski'yi ele geçirmişti¹²⁷. Bu stratejinin daha sonraki yüzyıllarda da uygulandığı görülmektedir.

Kuruluş dönemi kuşatmalarında Osmanlılar donanmadan da istifade etmişlerdir. 16. asırda en olgun örnekleri görülen kara ve denizden birlikte yapılmış kale muhasaralarının ilk nüveleri bu dönemde tespit edilebilmektedir. 1366-68 Polonya, 1371 Biga/Pegae, 1383 Kavala muhasaraları, zikredilen kuşatma türüne misal olarak verilebilir.

Ateşli silahların olmadığı veya etkili bir rol üstlenmediği dönemlerde Osmanlı kuşatma silahları arasında mancınık göze çarpmaktadır. 1333'te İzmit'i kuşatan Orhan'ın ordusunda¹²⁸ ve İstanbul'u muhasara altına alan Yıldırım Bayezid'in savaş silahları arasında mancınık bulunmaktadır¹²⁹. Mancınık dışında, ok¹³⁰ ile surlara çıkmak için kullanılan ip ve merdivenler bu devir kuşatmalarında etkin olarak kullanılmışlardır.

2. Ateşli Silahların Kullanımı Sonrası Kuşatmalar

Ateşli silahların Osmanlılar tarafından ne zaman kullanılmaya başlandığı sorusu birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalar neticesinde arşiv defterlerinde bulunan ilk top kaydına I. Bayezid devrinde (1389-1402) rastlanmıştır¹³¹. Çelebi

¹²⁵ Halil İnalçık, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 149.

¹²⁶ İnalçık, "Osman I", *a.g.e.*, s. 39.

¹²⁷ Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 24; Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 126-127; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 22-23; Celâl-zâde Sâlih Çelebi, *Hadikatü's-Selâtin, İnceleme-Metin*, haz. Hasan Yüksel-H. İbrahim Tüce, Ankara 2013, s. 60-62; İnalçık, "Murad I", *a.g.e.*, s. 82; Edirne'nin fethi tarihiyle ilgili tartışmalar için bk. İnalçık, "Edirne'nin Fethi (1361)", s. 137-159.

¹²⁸ İnalçık, "Osmanlı Sultanı Orhan...", s. 81; İnalçık, "Orhan", *a.g.e.*, s. 50.

¹²⁹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 136; Neşri, *Cihânnümâ*, s. 148. Mancınık türleri ve çizimleri için bk. Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik, Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Aletler Koleksiyonu Kataloğu, Fizik-Mimari-Savaş Tekniği-Antik Objeler*, c. V, çev. Abdurrahman Aliy, Ankara 2007, s. 96-98, 106-119.

¹³⁰ 1385 Niş kalesinin fethinde ok'un aldığı rol, Neşri'de özellikle vurgulanmıştır (Neşri, *Cihânnümâ*, s. 98); Yine, Fetret devrinde Çelebi Mehmed, Filtil adlı bir kaleyi kuşattığında o kadar çok ok atılmış ki kaledekilerin her biri "ok zahmından kirpi mîsâl" olmuş ve kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardır (Neşri, *Cihânnümâ*, s. 174-177).

¹³¹ İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı I: Tarih Araştırmaları*, yay. haz. Taşkın Takış-Sunay Aksoy, Ankara 2009, s. 251-252.

Mehmed döneminde (1413-1421) de topçulara ait veriler bulunmuştur¹³². Bu verileri kroniklerin verdikleri bilgilerle kıyaslayan araştırmacılar 1390'larda topun kullanıldığı kanaatine varmışlardır¹³³. Tüfek ile ilgili ilk bilgiler ise, II. Murad döneminde görülebilmektedir¹³⁴. Bununla birlikte ilk resmi veriler İstanbul'un fethi ve hemen sonrasında tutulan tahrir defterlerinde bulunmaktadır¹³⁵.

Tezimiz açısından bizim için önemli olan soru, top ve tüfeğin ilk ne zaman kullanıldığı değil muhasaralarda etkin olarak hangi tarihte kullanıldıklarıdır. Bu açıdan bakıldığında, II. Murad zamanında topun etkisinin görülmeye başlandığı fakat esas vurucu gücünü özellikle 1453 İstanbul muhasarasında gösterdiği tespit edilmektedir. Yine tüfeğin de gerçek anlamda etkisinin Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren hissedilmeye başladığı söylenebilir.

1423 yılında Karamanoğlu Mehmed Bey'in, Osmanlıların elinde bulunan Antalya'yı kuşattığında kaleden atılan bir top güllesi sebebiyle ölmesi, Osmanlı topçuluğunun ilk zamanları için önemli ipuçları verir¹³⁶. Bu olay aynı zamanda Osmanlı savunmalarına da güzel bir örnektir.

1438'de Germehisar'ı (Mora'da) kuşatan Osmanlılar, kale civarında seygar top dökümü gerçekleştirmişlerdir¹³⁷. 1439-40 yılında Semendire muhasarasında da kale önünde top dökümü yapılmıştır¹³⁸. Yine, II. Murad 1448'de Akçahisar (Kroya-Arnavutluk'da) önünde dört büyük top döktürmüştür¹³⁹. Kale önünde top dökme hadisesi gerek görüldükçe Osmanlı savaş yönetimi tarafından sonraki zamanlarda da uygulanmıştır¹⁴⁰.

Topun kullanılmaya başlanması mancınığı bütünüyle muhasara savaşlarından çıkarmamıştır. 1430 Selanik ile 1453 İstanbul kuşatmalarında top ve mancınık birlikte kullanılmıştır¹⁴¹. Görüldüğü üzere topun kuşatma sahnesine girdiği ilk zamanlarda

¹³² Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954, s. 105-106.

¹³³ Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek / Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 42; Feridun Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 31.

¹³⁴ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", *Bellekten*, c. XXI, sy. 83 (Ankara 1957), s. 510-512.

¹³⁵ Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı...", s. 34-36.

¹³⁶ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 168; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 66-67; Fatma Kaytaç, *Behiştî Tarihi (791-907/1389-1502)*, (Giriş, Metin, Dizin), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 144-145.

¹³⁷ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 180-181; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 289.

¹³⁸ Salim Aydüz, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006, s. 22.

¹³⁹ İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", s. 509.

¹⁴⁰ Aydüz, *a.g.e.*, s. 43-49.

¹⁴¹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 173; Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453: İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012, s. 309; Agostino Pertusi, *İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin / İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler*, c. III, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul 2008, s. 57.

mancılık kullanılmaya devam edilmişse de tedricen muhasaralardaki sayı ve etkinliği azalmıştır.

İlk devir Osmanlı kuşatmalarında dönüm noktası kuşkusuz İstanbul'un fethi olmuştur. Sonuçlarının yankıları kadar, bu muhasaranın kuşatma savaşlarındaki değişimin ilk belirgin örneklerini de içermesi dikkate şayandır. Gerek ateşli silahların kuşatmalarda etkili bir şekilde sahne alışı gerekse farklı taktiklerin kullanılması İstanbul muhasarasını ilk devir Osmanlı kuşatmaları arasında ayrı bir yere koymamıza neden olur. Topun güçlü surları yıkabilecek düzeyde olduğu, tüfeğin -az da olsa- kullanıldığı bu kuşatma; kale-kentin her yönden sarılması, donanmanın etkin olarak kullanılması gibi diğer bütün yönleriyle birlikte sonraki Osmanlı kuşatma savaşlarının "klâsik örneğini" oluşturmaktadır.

İstanbul muhasarasını öncekilerden ayıran temel unsur, böyle güçlü surlarla korunan büyük bir kentin abluka altında uzun süre açlıktan teslim olmasını beklemek yerine, gelişen teknoloji (top-tüfek), lağım sistemi ve farklı taktiklerle en kısa sürede ele geçirme düşüncesidir. Böylece ilk devir kuşatmaları yeni bir mecraya taşınmıştır. Askeri olanakların gelişmesiyle *stratejik konsept* de değişmiş, olabilen en kısa sürede kalelerin alınması fikri tüm taktiklere yansımıştır.

1453 İstanbul kuşatmasında, önceden yapılan bir plana göre askerler yerleştirilmiş ve topların nerelere konuşlandırılacağı da bir keşif çalışması sonucu belirlenmiştir¹⁴². Osmanlı topları 4 batarya şeklinde kümelenmiş, her bataryada büyük toplar yanında küçük toplar konuşlandırılmıştır¹⁴³. Ayrıca toplar rastgele değil bir usul içinde atılmışlardır. Bu usule göre belirlenen hedef, küçük toplarla sağ ve soluna yapılan atışlarla adeta üçgen çizecek şekilde dövülmüş, sonra büyük toplar bu üçgenin ortası nişanlanarak ateşlenmiştir. Böylece surların muayyen kısımları bir taktik anlayışı içinde önce yumuşatılmış ve akabinde daha güçlü atışlar yapan toplarla hedeflenen bölümün çökmesi planlanmıştır¹⁴⁴. İstanbul muhasarasında Osmanlı ordusunda topun 40-50 arasında, tüfeğin ise 500 civarı olduğu tahmin edilmektedir¹⁴⁵.

1453 muhasarası, lağım sisteminin ciddi şekilde uygulandığı ilk Osmanlı kuşatma savaşı konumundadır. Açılan lağımın şehrin düşmesine tesiri konusunda

¹⁴² Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 232-234.

¹⁴³ Agostino Pertusi, *İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin / İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı*, c. I, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul 2004, s. 103, 105; Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 244

¹⁴⁴ Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 246-247. 1453 İstanbul muhasarasının en tek taraflı yabancı anlatıcıları bile Osmanlı toplarının yoğun ve müessir bir şekilde kullanılmasını takdir etmekten kendilerini alamamışlardır (Robert Schwoebel, *Hilâlin Gölgesi: Rönesans'ta Türk İmajı (1453-1517)*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2013, s. 49).

¹⁴⁵ Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 244.

farklı bilgiler bulunsa da bu kuşatmada çok sayıda lağım planlı olarak açılmıştır. Ancak bunların birçoğu müdafiler tarafından tespit edilmiş ve karşı lağım açılarak etkisizleştirilmiştir¹⁴⁶.

Yine bu kuşatmada gördüğümüz önemli bir yenilik *yürür kulelerin* kullanılmasıdır. Daha önceki Osmanlı muhasaralarında da kullanılmış olma ihtimali olan bu kuleler, İstanbul'un fethinde rol almışlardır¹⁴⁷. Bu alet, muhasaralarda kullanılan kule şeklinde tahtadan yapılmış bir yürür makinedir. İstanbul'un fethinde daima öne çıkan topların gölgesinde kalan bu kulelerin çok önemli görevlerde buldukları kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Kuledekiler dışarıdan herhangi bir tehlikeye maruz kalmadan sürekli toprak yığarak hendekleri doldurmuşlar, yine içindeki okçu ve tüfekçiler de sur üzerindeki müdafileri ok ve misket yağmuruna tutmuşlardır¹⁴⁸.

İp ve merdivenlerin yardımıyla surların aşılması, İstanbul kuşatmasında net olarak görülen bir başka durumdur. Muhasaranın nihai saldırısında iki bin civarında merdivenin kullanılmış olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bu merdivenlerin tahtadan olanlarının yanında ipten yapılmış olanları da vardı¹⁴⁹. Merdivenler muharrik temeller üzerine sabitlendirilmişlerdi ve üst taraflarında da çengel ya da kancalar bulunmaktaydı¹⁵⁰.

İstanbul kuşatması; muhasara başlangıcı ve süresince emân teklifinde bulunulması, kale önüne varan öncü birliklerle müdafilerin dışarı çıkıp savaşması, ilk genel hücumun ve son saldırının sabah namazı sonrası olması, ordu içinde askeri manevi açıdan cesaretlendiren tekke şeyhleri ve dervişlerin mevcudiyeti¹⁵¹ gibi daha birçok yönüyle 16. yüzyıl muhasaralarının yarım asır önceki habercisi konumundadır.

İstanbul'un fethinden 16. asra kadar yapılan kuşatmalarda ateşli silahların sayı ve etkinliğinin giderek arttığı görülmektedir. 1455'te Novoberda'yı (Novobrd-Sırbistan'da) kuşatan Osmanlılar kalenin devasa surlarını attıkları toplarla bir haftada öyle tahrip etmişlerdi ki, kaledelikler daha fazla dayanamayıp teslim olmak zorunda kalmışlardı¹⁵². 1456 Belgrad muhasarasında Osmanlı ordusunda, aralarında uzunlukları

¹⁴⁶ Pertusi, *a.g.e.*, c. I, s. 139, 163-164, 218; c. III, s. 57, 110; Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 282, 309.

¹⁴⁷ Hüseyin Dağtekin, "İstanbul'un Fethinde Kullanılan Yürürkuleler", *Fetihten Önce Fetihten Sonra*, Ahmet Ateş v.dğ., İstanbul 2003, s. 45-60.

¹⁴⁸ Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 283-284.

¹⁴⁹ Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 251, 297; son hücumda kullanılan merdivenlerin sayısına dair farklı rivayetler bulunmaktadır (Pertusi, *a.g.e.*, c. I, s. 312-313); Ayrıca N. Della Tuccia, 5000 tane merdiven kurulup surlara dayandırıldığını söyler (Pertusi, *a.g.e.*, c. III, s. 70).

¹⁵⁰ Pertusi, *a.g.e.*, c. I, s. 312-313.

¹⁵¹ Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 236, 239, 250, 292-294, 308.

¹⁵² Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 55.

27 ayak büyüklüğünde 22 devasa top ve daha önce görülmeyen büyüklükte taşlar fırlatan yedi havan topu bulunmaktaydı. Ayrıca küçük topların da 300 civarında olduğu söylenmektedir¹⁵³. 1470 Eğriboz kuşatmasında kalenin etrafına sayısız havan topları, toplar, tüfekler ve zemberekler yerleştirilmişti¹⁵⁴. 1475'te Kefe, Osmanlı topçu ateşine üç-dört gün dayanabilmişti¹⁵⁵. Oruç Beğ'in verdiği bilgilere göre Fatih Sultan Mehmet, 1478'deki İskenderiye (Akçahisar-Arnavutluk'ta) kuşatmasında ve İbn Kemal'e göre ise II. Bayezid, 1484'teki Akkırman muhasarasında havan toplarını -havâyî/havâî toplar- ciddi anlamda kullanmıştı¹⁵⁶.

Top ile birlikte ok da muhasaralarda önemli düzeyde kullanılmaya devam etmiştir. 1478 İşkodra kuşatmasında çok sayıda müdafî oklarla öldürülmüştür. Angiolello, abartılı bir ifadeyle, ok atışlarının sıklığına vurgu yapmak için, bu kuşatmada fırlatılan okların çokluğundan güneşin bile görülmediğini söyler¹⁵⁷.

Ateşli silahların etkin şekilde kullanılmaya başlanması, kale fetihlerinde daha önce zikredilen taktiklerin büsbütün terk edilmesine yol açmamıştır. Bu taktikler Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca ateşli silahların gücüyle birlikte kalelerin fethedilmesinde önemli rol üstlenmişlerdir.

Kalelerin su ihtiyacını karşıladıkları kaynakların tespiti ve kurutulması ilk devir kuşatmalarında uygulanan taktikler arasındadır. II. Murad, Arnavutluk'ta bulunan Akçahisar'ı 1450'de bir müddet kuşatıp alamayınca kalenin suyunu kesme yoluna gitmiştir¹⁵⁸. 1458 yılında kuşatılan Güğercinlik Kalesi suyunun kesilmesi sonucu teslim olmak zorunda kalmıştır¹⁵⁹. Yine 1458'de Mora'da oldukça yüksekte bulunan bir kalenin su kaynağını Osmanlılar kesince, kaledekiler ekmek yapımı için su yerine hayvanların kanını kullanmaya çalışıp direnmek istemişlerse de fazla dayanamamışlardır¹⁶⁰. Bu yöntemi çağdaş diğer beylikler de kullanmışlardır. Karamanoğulları 1413'te Bursa'yı kuşattıklarında Osmanlılara karşı bu usulü kullanmak istemişlerdir. Kalenin yakınında su temin edilen gölü lağım açarak

¹⁵³ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 57.

¹⁵⁴ Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, s. 204.

¹⁵⁵ Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, s. 276; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 277; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1451-1538)*, c. II, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2009, s. 156

¹⁵⁶ *Oruç Beğ Tarihi*, s. 129-130; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 74-75; Ayrıca bk. Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966, s. 76.

¹⁵⁷ Giovan Maria Angiolello, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor: Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, İstanbul 2011, s. 110.

¹⁵⁸ Yerli kaynaklardan bazıları kalenin bu şekilde fethedildiğini söylerler de (Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 185-186; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 298-299; *Behiştî Tarihi*, s. 187), kale, suyunun kesilmesine rağmen ele geçirilememiştir (Jorga, *a.g.e.*, c. I (1300-1451), s. 393-394; Machiel Kiel, "Kruya", *DİA*, c. XXVI, s. 294; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 77).

¹⁵⁹ Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, s. 130-131.

¹⁶⁰ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 135-136.

kurutmaya çalışmışlarsa da kaledekiler durumu anlayıp bir huruç harekâtıyla lağımı bozarak lağım kazanları öldürmüşler ve sularının kesilmesini engellemişlerdir¹⁶¹.

Osmanlı kale fetih taktikleri arasında surların veya kulelerin ateşe verilmeleri de bulunmaktadır. 1476'da Fatih, Macarların yeni inşa etmiş oldukları bir kaleye yapılan top atışlarının fayda vermediğini görünce, civardaki dağlardan çok miktarda odun getirtilip kale etrafına yığdırmıştır. Bunları yakarak zaten ağaçtan yapılmış olan kaleyi ateşe vermeği planlamıştı. Durumun vahametini gören müdafiler kaleyi teslim etmişlerdir¹⁶². II. Bayezid zamanında Malkoçoğlu Bali Bey ve beraberindekiler, bir hisara hücum ettiklerinde içindekilerin burayı boşalttıklarını ve hisarın yanındaki kuleye çekildiklerini görmüşlerdir. Kuleyi, bir müddet çatışıp alamayınca ateşe vermişler ve neticede müdafiler kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardır. Hatta muhasarada, ganimet telaşına düşen Osmanlı askerlerinin etrafını da bu ateş kaplamış ve bazıları ölmüşlerdir (700-800 civarı)¹⁶³.

Alınması uzayan bazı kalelerin, özellikle ateşli silahların kullanılmasından önceki muhasaralara benzer şekilde uzun süreli ablukalarla teslim olmaları sağlanmıştır. Örneğin, 1458 yılında Gördüs (Corinthe-Mora'da) bu şekilde ele geçirilmişti¹⁶⁴. Bir yıl kadar kuşatma altında kalan Akçahisar (Arnavutluk'ta), müdafilerin kaledeki at, kedi ve köpekleri dahi kesip yiyerek direnmelerine rağmen bu tecride 1478 yılında yenik düşmüştü¹⁶⁵. İşkodra da oldukça uzun süren bir abluka sonucu 1478-79'da çaresizlikten teslim olmak zorunda kalmıştır¹⁶⁶.

İlk devir kuşatmalarının yönetimi konusu ele alındığında şu net olarak söyleyenebilir ki; muhasara idaresi, tek kişinin elinde bulunmamakta bilakis tecrübeli devlet adamı ve savaşçıların yer aldığı *harp divanlarında* alınan kararlar vasıtasıyla yürütülmekteydi. Fetret devrinde Çelebi Mehmed, Filtil adlı bir kaleyi kuşatmak için vezirler ve bahadırların görüşlerine başvurmuş, onların hepside muhasara edilmesini söylemiştir. Kale ilk saldırılarda alınamayınca sultan bir sabah tekrar kalenin nasıl fethedilmesi gerektiği konusunda vezirleriyle bir toplantı yapmıştır¹⁶⁷. 1478'de İşkodra'yı kuşatan Fatih, muhasara uzayınca bir harp meclisi toplayarak şehrin fethi için

¹⁶¹ Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 148-149; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 48; *Behiştî Tarihi*, s. 111-112; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 57.

¹⁶² Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, s. 186-188.

¹⁶³ *Oruç Beğ Tarihi*, s. 180-181.

¹⁶⁴ Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, s. 152-154; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 135-138.

¹⁶⁵ Tursun Bey, *Târîhi-i Ebû'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 179; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 305; Angiolello, kaledekilerin aklıktan ayakkabı ve çizmelerini bile kaynatıp yediklerini söyler (Angiolello, *a.g.e.*, s. 107).

¹⁶⁶ Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, s. 142-146; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 305-310.

¹⁶⁷ Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 174-175.

gerekli tedbirleri müzakere etmiş, meclis şehrin büsbütün yalnız kalması için çevredeki kalelerin alınması kararını vermiştir¹⁶⁸. 1453 İstanbul muhasarasında da harp divanları ihtiyaç duyuldukça gerçekleşmiştir.

Salgın hastalıkların da bazı kale fetihlerinde etkili olduğu görülmektedir. 1425 yılında İpsili Kalesi Osmanlılar tarafından kuşatıldığında, müdafiler kale içinde veba (taun) hastalığının yayılması üzerine daha fazla dayanamayıp kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardır¹⁶⁹. 1463'te Mora'da, İsthmus Derbendi'nin bütün istihkâmlarıyla Osmanlılara bırakılmasında, buradaki birliklerin büyük bir kısmını öldüren ya da savaşamaz hale getiren ishalin etkisi büyük olmuştur¹⁷⁰.

Kale kuşatmalarının tarihi sürecinde donanma da giderek önemli roller üstlenmiştir. 1461 Trabzon, 1475 Kefe, 1470 Eğriboz, 1480 Rodos, 1480 Otranto, 1484 Kili ve Akkirman gibi muhasaralarda donanmanın etkin şekilde kullanıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir¹⁷¹.

İlk devir muhasaralarına karşılaştırmalı bir yaklaşım İtalya'daki Otranto Kalesi üzerinden getirilebilir. Yapılan araştırmalarda Gedik Ahmed Paşa'nın 1480'de on bir günde ele geçirdiği kale, İtalyanlar tarafından geri alınmak için kuşatıldığında dört buçuk ay dayanmıştı. Dönemin en büyük Avrupa muhasara savaşı uzmanlarından Scirro Scirri'nin başında bulunduğu bir ordunun almakta bu kadar zorlandığı bir kaleyi, Gedik Ahmed Paşa'nın son derece çabuk fethetmesi dikkate şayandır¹⁷².

16. yüzyıl öncesi Osmanlı muhasaralarına değinirken son olarak kale müdafilerinin savunmalarını da ele almak gerekir. 1453 İstanbul kuşatmasında, müdafilerin yeterli sayıda ok, mancınık, mızrak ve küçük çaplı toplarının olduğu bilinmektedir¹⁷³. Bu silahlarla kalelerini koruyan Bizanslılar, surların tahrip olan taraflarını kapatmak için canla başla çalışıp yıkılan duvarları kalas ve taşlarla takviye etmişlerdir. Oluşturulan barikatın arkasına ise yeni bir hendek kazmışlardır. Kazılan hendekten çıkan toprak yine sıırıklar, dallar ve çalı-çırpıyla bir araya getirilerek bir set daha meydana getirilmiştir. Bu arkadaki kısma ayrıca sivri kazıklar dikilmiş, toprak set

¹⁶⁸ Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, s. 145.

¹⁶⁹ *Behiştî Tarihi*, s. 141-143.

¹⁷⁰ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 217.

¹⁷¹ II. Bayezid döneminde Osmanlı donanmasının ciddi olarak geliştiği görülmektedir. Bu devir denizciliği için bk. H. J. Kissling, "İkinci Sultan Bayezid'in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)", *Türk Kültürü*, y. 7, sy. 84 (Ekim 1969), s. 894-907; Palmira Brummett, *Osmanlı Denizgücü/Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. H. Nazlı Pişkin, İstanbul 2009, s. 135-183; İdris Bostan, "II. Bayezid Döneminde Osmanlı Denizciliği", *Türk Denizcilik Tarihi*, c. 1, İstanbul 2009, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, s. 111-119; Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, muhtelif sayfalar.

¹⁷² Agoston, *a.g.e.*, s. 99; Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 62-63.

¹⁷³ Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 239.

balçık haline getirilmiş ve adeta taş gibi sağlamlaştırılmıştır. Topların sur üzerindeki etkisini azaltmak için de duvarlardan aşağı hayvan derileri ve pamuk balyaları sarkıtmışlardır¹⁷⁴. Haliç'e çektikleri zinciri de bu arada hatırlatmak gerekir¹⁷⁵. Anlatılan savunma örnekleri birçok kale kuşatmasında da gözlemlenmektedir. Ancak bunlardan farklı olarak dikkat çeken bazı savunma taktikleri de bulunmaktadır. 1456 Belgrad muhasarasında kaledekiler, kükürt ve başka yanıcı maddelere batırdıkları büyük çeltik balyaları hazırlayıp bir sabah tutuşturup ansızın hep birden surlardan aşağıya atmışlardır. Hendeklerdeki Osmanlı askerlerinin çoğu yanarak can vermiştir¹⁷⁶. 1478 İşkodra kuşatmasında müdafiler, çok sarp bir tepe üzerinde bulunan kaleden aşağıya doğru taşlar yuvarlamışlar, içi barut dolu patlayıcılar ve petrol dolu sepetler fırlatmışlardır¹⁷⁷. 1480 tarihinde Rodos'ta surların yıkılan yerlerinin arkasına petrolenmiş birçok fiçı yan yana dizilerek konulmuş, Osmanlı askerleri bu gediklerden içeri girer-girmez tutuşturulmuş ve böylece hücum edenlerin önlerine ateşten bir hat çekilmiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 248, 263, 285, 298, 307. Yine aynı sebeple, Fatih'in 1464 Yayçe (Bosna'da) kuşatmasında, kaledekiler bazı kalasları zincirlerle surlardan aşağı sarkıtmışlardır (*Kritovulos Tarihi, 1451-1467*, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012, s. 599).

¹⁷⁵ Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 224-225.

¹⁷⁶ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 64-65.

¹⁷⁷ Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, s. 145.

¹⁷⁸ Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, s. 245.

BİRİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYIL OSMANLI KALE KUŞATMALARINA GENEL BAKIŞ

Osmanlılar açısından 16. asır, beş büyük meydan muharebesi (1514 Çaldıran, 1516 Mercidabık, 1517 Ridaniye, 1526 Mohaç, 1596 Haçova) ve bazı küçük muharebeler dışında neredeyse bütünüyle muhasara savaşlarına sahne olmuştur. Burada oldukça fazla sayıda olan mezkûr kuşatmalar bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

Öncelikle 16. asırda gerçekleşmiş kale muhasaralarının genel bir dökümü yapılacaktır. Eksiksiz bir kuşatma kronolojisi verme gibi bir iddiamız ve amacımız yoktur. Bununla birlikte incelenen yüzyıldaki kale muhasaralarının önemli bir kısmı ele alınacaktır. Bu kuşatmalar tek tek tüm detaylarıyla anlatılmak yerine, daha çok bir kalenin bütün muhasaralar içerisindeki kendi özel konumu dikkate alınarak değerlendirilecektir. Alınamayan kalelerin ele geçirilememesi sebepleri ayrıca bir başlık altında tetkike tabi tutulacaktır. Daha sonra kalelerin fetih yöntemleri ve fiziki yapılarına dair elde edilen bulgular ifade edilecek ve son olarak *Askeri Devrim Kuramı* Osmanlı kuşatma savaşları açısından sorgulanacaktır.

1.YÜZYIL BOYUNCA KUŞATILAN KALELER

1.1. Doğu Kuşatmaları

Bu kısımda incelenecek kale muhasaralarının cereyan ettiği bölge, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu kesimidir. Burayı; Anadolu'nun Doğu, Güneydoğu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri ile Bağdat yöresi ve Kafkasya coğrafyası¹⁷⁹ oluşturmaktadır. Kabaca bir ifadeyle, 16. asır boyunca sürekli el değiştiren Osmanlı-Safevi ve Kafkasya sınırı olarak da belirtilebilir.

Yavuz'un Trabzon'da şehzadelik yıllarındaki gazaları sırasında aldığı kaleleri bir kenara koyarsak¹⁸⁰, Osmanlıların doğuda 16. yüzyıldaki ilk önemli kale fetihleri, Çaldıran seferi ve hemen sonrasına rastlamaktadır. 1514 yılında ele geçirilen

¹⁷⁹ Bugünkü Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri Güney Kafkasya'da, Rusya Federasyonu'na bağlı; Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya Cumhuriyetleri ve Çeçenistan Kuzey Kafkasya'da bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Davut Dursun, "Kafkasya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", *DİA*, c. XXIV, s. 157-158; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, İstanbul 2012, s. 1-8.

¹⁸⁰ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993, s. 83-100.

Erzincan¹⁸¹, Bayburd ve Kığı kaleleri¹⁸² ile Bayezid¹⁸³ ve Talin kaleleri¹⁸⁴ ilk akla gelenlerdir. Kaynaklardaki ifadelerden bunların uzun kuşatmalara sahne olmadan alındıkları hatta birçoğunun kendiliğinden teslim olduğu anlaşılmaktadır. Talin kalesi gibi direnenlerin de çok kısa sürede zapt olduğu görülmektedir. Yine Çaldıran sonrası 1516'da Harput Kalesi üç günlük bir kuşatma sonucu fethedilmiştir¹⁸⁵.

Bu tarihlerde hakkında detaylı bilgi edinilen bir kuşatma Kemah Kalesi önlerinde gerçekleşti. 8 Mayıs'ta¹⁸⁶ Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından başlatılan muhasara, 19 Mayıs 1515'te Yavuz Sultan Selim'in kale önlerine geldiği gün neticelendirilerek kale fethedildi¹⁸⁷. Bu kuşatmada Yeniçerilerin kale yakınında bulunan bir tepeye çıkarak kaleyi ateş altına almaları müdafileri çok zor durumda bırakmıştı¹⁸⁸. Bu tepeden kalenin içinin görülebilmesi onun doğal bir havale kulesi vazifesi görmesini sağlamıştır. Sonraki sayfalarda detaylı olarak görüleceği üzere Osmanlı askerleri, bir müddet muhasara etmelerine rağmen almakta zorlandıkları kaleleri ele geçirmek için büyük bir iş olarak, bin bir güçlkle toprak sürüp yapay tepeler/kuleler bina edecekler ve bunların üzerlerine çıkıp kaleleri ateş altına alacaklardır. 1515 Kemah kuşatmasında karşılaşılan bu durum, Osmanlı savaş yönetiminin coğrafi koşulları nasıl avantaja dönüştürdüklerini gösteren dikkate değer bir örnektir.

Yüzyılın ilk çeyreğinde doğuda gerçekleşen bu muhasaralarda Osmanlı yönetici aklının, *yumuşak güç/soft power* unsurlarını kullandıklarını da belirtmek gerekir¹⁸⁹.

¹⁸¹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, c. I, İstanbul 1858, s. 460; Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim: Zamanın İskenderi Şarkın Fatih*, İstanbul 2010, s. 107; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s. 7-8; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim'in Siyasi ve Askeri Hayatı*, Ankara 2001, s. 65.

¹⁸² Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in The Light of The Selim-nâme Literature*, [= 9. Dafter], Berlin 1985, s. 125; Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 372, 384; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 14-15; aynı yazar, *Kemah Sancağı...*, s. 7-8; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 152; Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, 70-71; Uğur, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 81; Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul 2001, s. 133.

¹⁸³ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 51-52; Gökür Göğebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi", *Türkler*, c. 9, ed. Hasan Celâl Güzel vd., Ankara 2002, s. 463; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 108; Allouche, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁸⁴ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, s. 383-384; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁸⁵ İdris-i Bitlîsî, *Selim Şah-nâme*, haz. Hicabi Kurlangıç, Ankara 2001, s. 272-273; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 25-26.

¹⁸⁶ Abdurrahman Sağırılı, *Keşf Mehmet Çelebi Selim-name veya Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihad*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 62; İbrahim Hakkı Çuhadar, *Sucûdî'nin Selim-nâmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1988, s. 58.

¹⁸⁷ Keşfî Mehmet, *Selim-name...*, (Sağırılı), s. 64; Sucûdî, *Selim-nâme*, (Çuhadar), s. 59; İdris-i Bitlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 225-228; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 411.

¹⁸⁸ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi(Ahsenü't-Tevârih)*, çev. Cevat Cevan, Ankara 2004, s. 189; Abdüsselam Bilgen, *Adâ'i-yi Şirâzî ve Selim-nâmesi (İnceleme-Metin-Çeviri)*, Ankara 2007, s. 105; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 158.

¹⁸⁹ Yavuz Sultan Selim zamanında bu coğrafyada gerçekleştiğini söylediğimiz *yumuşak güç/soft power* uygulamaları, incelenen yüzyıldaki diğer kale kuşatmalarında görülen eman müessesesiyle (teslim teklifi) eş değer değildir. Safevi ve Osmanlı arasında kalmış bir bölgenin insanları, yine kendi içlerinden çıkmış birinin aracılığıyla, Osmanlı'yı Safevi'ye tercih etmişlerdir. Çekici bir kimlik taşıyan; kültür, siyasi değerler ve kurumlar, ahlaki temelli ve meşruiyete dayalı politikalar üzerinde yükselen bir cazibe merkezi olarak Osmanlı, kuşatılan kalelerdeki halkların tercihlerinin belirleyici ögesi olmuştur. Bu da *yumuşak güç*ün ta kendisidir. Ayrıca bu gücün kullanılma alanı sadece

Stratejinin uygulayıcısı olarak İdrisi Bitlisi'nin bölgeyi iyi bilen bir isim olma sıfatıyla bu dönemde öne çıktığı görülmektedir. Onun Diyarbekir (Amid) ve Mardin kuşatmalarında oynadığı rol bu duruma örnek olarak verilebilir: 1514 Çaldıran savaşı sırasında Yavuz, Akkoyunlular'dan Sultan Murad'ı Diyarbekir'i (Amid) almakla görevlendirdi; ancak, bu kişinin yapmış olduğu harekât başarısızlıkla neticelendi. Bunun üzerine yine Yavuz tarafından İdrisi Bitlisi şehir halkını elde etmek için vazifelendirildi. Amid halkı Safevileri kovarak, Osmanlı idaresini kabule razı oldular (1514 yılı sonları)¹⁹⁰. Kuşatmayla alınamayan şehir bu yolla Osmanlı hâkimiyetini tanımış oldu¹⁹¹. Mardin, yine İdrisi Bitlisi'nin ulemadan birini nasihatçi tayin ederek şehre yollamasıyla teslim oldu ve Osmanlı askerleri sevinçle karşılandılar (Ekim 1515). Buna karşın Safevi muhafızlarının savundukları iç kale ele geçirilemedi. Osmanlı paşaları arasındaki anlaşmazlıklar neticesinde ordu iç kaleyi alamadan geri çekildi. Bunun üzerine Safeviler şehirdeki hâkimiyetlerini yeniden sağladılar¹⁹². Mayıs 1516'da ikinci defa şehir kuşatıldığında ilki gibi halk kenti teslim etti; ancak, iç kalede savunmada bulunan Safevi birlikleri ile mücadeleye girildi ve kale Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından topraklarla dövülmeğe başlandı. Bu kuşatmanın ayrıntıları kaynaklarda bulunmasa da muhasaranın 9 ay civarı sürdüğü tahmin edilebilir¹⁹³.

Yavuz devrindeki bu ilk mücadeleden sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında doğu coğrafyası önemli seferlerin hedefi oldu. Bunlardan ilki 1533-1535 yılları arasında, Kuzeybatı İran (Irak-ı Acem) ile Bağdat yöresine (Irak-ı Arap) yönelik yapılan ve *Irakeyn Seferi* olarak da bilinen harekâttir. Bu sefer, 1514 Çaldıran'dan yaklaşık 20 sene sonra Osmanlı-Safevi mücadelesini yeniden başlattı.

Kanuni daha sefer yolunda iken, önden gitmiş olan Serasker İbrahim Paşa tarafından gönderilen bir arz vasıtasıyla; Adilcevaz Kalesi muhafızlarının firar etmesi üzerine içindeki sünni ve hıristiyan ahalinin kale anahtarlarını serdara teslim ettiğini böylece, hem bu kale hem de ona tabii olan Erciş ve Bayezid kalelerinin alındığını

kale muhasaralarında değil, İdrisi Bitlisi'nin eliyle mezkûr coğrafyanın önemli bölümünün Osmanlı yönetimine katılmasında gözlemlenebilir. [Modern zamanlarda ortaya çıkan bu kavram, doğal olarak modern devletlerarası güç ve nüfuz politikaları için şekillendirilmiştir (Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*, çev. Reyhan İnan Aydın, Ankara 2005, s. 14-17 vd.)].

¹⁹⁰ İdris-i Bitlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 242, 253; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 166; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 78-79; Bilgehan Pamuk, "Osmanlı-Safevî İlişkilerinin İlk Dönemlerinde Âmid (1514-1515 Yıllarında Âmid Kuşatması)", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004)*, ed. Kenan Ziya Taş-Ahmet Kankal, Diyarbakır 2004, s. 604.

¹⁹¹ Daha sonra Amid, Safeviler tarafından yaklaşık bir yıl kuşatma altına alınacak ancak ele geçirilemeyecektir (Pamuk, *a.g.m.*, s. 605-609; M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır) 1518 Tarihli Defter-i Mufassal*, Ankara 2000, s. 78-82).

¹⁹² İdris-i Bitlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 270-272; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 170; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 83; Nejat Göyünç, *XVII. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 18-21.

¹⁹³ Göyünç, *a.g.e.*, s. 32-34.

(Haziran 1534); Van Kalesi ve ona bağlı olan Amük Kalesinin anahtarlarını gönderdiğini; Siyâvân Kalesi Hâkimi'nin bizzat kale anahtarlarını getirdiğini; yine Toprakkale ile Cerem, Bîdgâr, Ruşni, Hal, Tenûze kalelerinin ele geçirildiğini öğrendi¹⁹⁴. Sefer sırasında ordu Bağdat civarına yöneldiğinde, Osmanlı kuvvetlerinin Bağdat'a doğru geldiğini haber alan kaledeki Safevi muhafızı Tekelü Mehmud Han, burayı hemen terk edince kale-kent rahatça ele geçirildi (Kasım 1534)¹⁹⁵. Daha sonra Hufyan Kalesi'nin üç gün kuşatıldıktan sonra teslim olduğu ve Mir Sohrab'ın, Dûdân, Harrân, Serçe, Harîr, Şimrân, Serûcek, Neva, Mîsale, Zâlîm ve Velki kalelerinin anahtarlarını Kanuni'ye teslim ettiği görülmektedir. Bu arada Gülgûn Kalesi de teslim oldu¹⁹⁶.

İrakeyn seferinde küçük bazı kuşatmalar dışında ciddi bir muhasaranın gerçekleşmediği; Tebriz, Bitlis, Bağdat gibi kale-kentlerin de kendiliğinden teslim olduğu müşahede edilmektedir¹⁹⁷.

Bundan sonra Kanuni'nin ikinci doğu seferine kadar olan dönemde, ilk Erzurum Beylerbeyi Dulkadirli Mehmed Han'ın yaptığı akınlarla Gürcülerden Micinkerd, Zivin kaleleri alındı (Temmuz 1536-Temmuz 1537)¹⁹⁸. Sonraki Erzurum beylerbeyilerinden Musa Paşa ve Temerrüd Ali Paşa'nın da Gürcistan'da¹⁹⁹ bazı kaleleri muhasara ettikleri kaynaklarda zikredilmektedir²⁰⁰.

Kanuni'nin ikinci doğu seferi (1548-1549), çok sayıda kalenin fethedilmesiyle dikkat çekmektedir. Bu seferde en mühim muhasara Van Kalesi önlerinde vuku buldu ve 14-22 Ağustos 1548²⁰¹ tarihleri arasında 9 gün sürdü. Kale, uygun noktalara

¹⁹⁴ M. Tayyib Gökbiçgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Bellekten*, c. XXI, sy. 83 (Temmuz 1957), s. 454, 466-470.

¹⁹⁵ Nasûhî's-silâhî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976, s. 236-241; Feridun Bey, *Münşeât*, c. I, s. 590-592; Feridun M. Emecen, "İrakeyn Seferi", *DİA*, c. XIX, s. 116; Remzi Kılıç, "Bağdat'ın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi ve Kanûni'nin Bağdat'taki Faaliyetleri", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-selâm) Uluslararası Sempozyum (7-9 Kasım 2008)*, İstanbul 2011, s. 589-590; Özer Küpeli, "İrak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı (Ekim 2010), s. 231.

¹⁹⁶ Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn...*, s. 256-258.

¹⁹⁷ Bu kale-şehirlerin o döneme ait minyatürleri için bk. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn...*, eserin tıpkı basımı kısmı, Tebriz, 27b-28a; Bağdat, vr. 47b; Bitlis, vr. 100a.

¹⁹⁸ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 64, 88-89.

¹⁹⁹ 16. asırda Gürcistan dört bölgeye ayrılmıştı: İmereti, Samshe, Kartli ve Kaheti (Mirza Bala, "Gürcistan", *İA*, c. IV, s. 841; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 28).

²⁰⁰ Musa Paşa 1543 yılında, (Aydın, *a.g.e.*, s. 66, 96-97); Temerrüd Ali Paşa 1545 yılında sefere çıkmıştır (Aydın, *a.g.e.*, s. 66-67, 98-100).

²⁰¹ BOA, TSMA. D. 10221; Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul 2012, s. 56-57.

yerleştirilen toplar vasıtasıyla ateş altına alındı²⁰². Bir müddet sonra müdafilerin teslim olmak için eman dilemeleriyle birlikte padişah onlara iki gün mühlet verdi, ancak kaledekiler bu zamanı savunmayı güçlendirmek için fırsat bilip kaleyi teslim etmediler²⁰³. Bunun üzerine iyice sıkıştırılan kale teslim olmak zorunda kaldı²⁰⁴. Van muhasarasında bulunmuş olan Fransız elçisi D'Aramon'un maiyetinde bulunan ve bu seyahatini kaleme alan Chesneau, elçinin kuşatma sırasında kalenin durumunu gidip gördüğünü anlatır. Daha sonra surların güçsüz olduğunu tespit ettiği bir yerden top atışlarının yapılmasının daha faydalı olacağını padişaha ve paşalara söylediğini, onların bu fikre olumlu yaklaştıklarını, ertesi gün önerilen yerden ateşe başladığını ve neticede bunun müdafilerin teslim olmalarında etkili olduğunu belirtir²⁰⁵.

Kanuni, Van kuşatmasından sonra 27 Ağustos 1549'da²⁰⁶ kendisine ulaşan bir haberle, Erzurum Beylerbeyi Tekeoğlu Mehmed Paşa'nın Gürcistan dolaylarına yaptığı seferde Barakan, Gömüğe, Panak, Samagar, Pernak ve Âha gibi kaleleri ele geçirdiğini öğrendi²⁰⁷.

Kanuni'nin ikinci doğu seferinin 1549 yılı sonbaharı, üçüncü vezir Kara Ahmed Paşa'nın bir dizi kaleyi Gürcistan taraflarında ele geçirmesiyle neticelenen başarılı bir akına sahne oldu. Padişah tarafından Gürcistan dolaylarına akınla görevlendirilen Kara Ahmed Paşa, Ağustos 1549 tarihinde yola çıktı. Eylül ayında Tortum Kalesi'ni kuşattı. Toplarla gece-gündüz dövülen kale, müdafilerin eman talebi sonucu alındı²⁰⁸. Yoluna devam eden Kara Ahmed Paşa, Tortum Kalesi yakınlarındaki, bölgenin önemli kalelerinden Akçakale'nin teslim olmasını istedi. Olumlu cevap gelmeyince kale yoğun bir top-tüfek saldırısına tutuldu. Müdafilerin eman talepleri reddedildi ve kale zabt

²⁰² Ahmet Toklucu, *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi*, (Beşinci bölüm/Arkeoloji Müzeleri Ktp. nr. 379, vr. 96a-185b, Değerlendirme ve Transkripsiyon), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 3-4; Chesneau, *a.g.e.*, s. 56-57.

²⁰³ Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme...*, (Toklucu), s. 5; Nazım Yılmaz, *Selman Cami'ü'l-Cevahir*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 59. Benzer bir durum 1616 senesinde Veziriazam Mehmed Paşa'nın Revan kuşatmasında da yaşanmıştır (Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 57).

²⁰⁴ Selman, *Cami'ü'l-Cevahir*, (Yılmaz), s. 60-61; Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme...*, (Toklucu), s. 7; Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 534-535; Mustafa Özbal, *Peçevi Tarihi, (80b -114a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 80; Mehmet Canatar, *Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi*, c. I, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, s. 237.

²⁰⁵ Chesneau, *a.g.e.*, s. 56-57.

²⁰⁶ Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme...*, (Toklucu), s. 62; Aydın, *a.g.e.*, s. 68.

²⁰⁷ Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme...*, (Toklucu), s. 62; Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 551-552; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 86-87; Aydın, *a.g.e.*, s. 68. Erzurum Beylerbeyi Tekeoğlu Mehmed Paşa'nın yaptığı bu seferi, 1548 yılında gösterenler varsa da bunun yanlış olduğunu Aydın ve Gümüş'ün çalışmaları göstermektedir (Aydın, *a.g.e.*, s. 68; Gümüş, *a.g.t.*, s. 138-139).

²⁰⁸ Feridun Emecen, "Kara Ahmed Paşa", *DİA*, c. XXIV, s. 357; Remzi Kılıç, *Kânunî Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul 2006, s. 284-285; Aydın, *a.g.e.*, s. 68-69; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 199.

olundu²⁰⁹. Kara Ahmed Paşa'nın bu akınında irili ufaklı daha birçok kale fethedilmiştir. Ancak fethedilen kalelerin sayılarına dair farklı rivayetler vardır²¹⁰ ve bu kalelerin isimlerinin okunuşları da oldukça problemlidir. Dünder Aydın, yaptığı bir çalışmada kronikleri ve arşiv verilerini birlikte değerlendirerek yukarıda ifade edilen Tortum ve Akçakale dışında şu kale isimlerini tespit etmiştir: Nihah, Emir-i Ahur veya Merhevi, Öşksor, Zihik, Anzav, İniç veya İnci, Şamhi, Oruçuk veya Oruçek, Pistapsor (Peştasor), Şeyhcik, Kemhis, Koçorköyü, Kığuvank, Carcur, Soğmon, Norpet, Arunsuz, Zadkerek, Başkapan, Perizor, Peneskird, Orushun, Görgeç, Uduk, Akça-kale²¹¹, Ahcörek, Pertekrek, Nihak, Kıskin, Çuliverek, Erçınak, Hırısıye, Arestiğin, Muşak, Güdek, Taktaki, Uruştak, Haçir, Hıçık, Gançar, Kotak, Utçor, Uruckuh, Çuganic, Uruçnah²¹².

1550 yılında, ilki Erzurum Beylerbeyi Karaşahin Mustafa Paşa, ikincisi Trabzon Sancakbeyi Mustafa Paşa komutasında iki sefer yine Gürcistan dolaylarına yapıldı. Her iki seferde de bazı kaleler fethedildi. Yine aynı bölgedeki Ardanuç Kalesi'nin alınmasıyla (1551) sonuçlanan bir sefer, Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa zamanında vuku buldu²¹³.

Nahçıvan Seferi olarak adlandırılan Kanuni'nin üçüncü doğu seferi (1553-1555) sırasında dikkat çeken bir kuşatma, 1554'te Zalim Kalesi önlerinde gerçekleşti. Önce Osman Paşa tarafından kale kuşatıldı, onun ölümü üzerine Bağdat Beylerbeyi Mehmet Paşa muhasarayı devam ettirdi. Bir müddet sonra kale emiri firar etti ve kale ele geçirildi²¹⁴. Bu tarihte ayrıca Havar, Nukud, Baske ve bazı başka kaleler de alındı²¹⁵.

Nahçıvan Seferi'nin nihayetinde 1 Haziran 1555'te Safevilerle imzalanan Amasya Antlaşması'ndan²¹⁶ 1578 tarihine kadar Osmanlı doğu sınırı çok sakin bir dönem yaşadı.

31 Aralık 1577 tarihinde Bağdat, Şehrizol, Van ve Erzurum Beylerbeyleriyle buralardaki sancak ve ocak beylerine gönderilen hükümde “*elleri erdüğü yere değin*”

²⁰⁹ Selman, *Cami'ü'l-Cevahir*, (Yılmaz), s. 76; Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme...*, (Toklucu), s. 64-66; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 89; Celâlzâde, kale duvarında külüngler vasıtasıyla delikler açıldığını da ayrıca belirtir (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 560-561).

²¹⁰ Kaynaklarda verilen bu farklı sayılar için bk. Yılmaz, *a.g.t.*, s. XVI.

²¹¹ Akçakale adında ilk ifade edilen kaleden ayrı bir kale.

²¹² Aydın, *a.g.e.*, s. 116-118.

²¹³ Aydın, *a.g.e.*, s. 70-71, 120, 122; Kırcıoğlu, *a.g.e.*, s. 207.

²¹⁴ İbrahim Peçevi, *Târîh*, c. I-II, İstanbul 1283, s. 327-328; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. s. 650-651; İsmet Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları”, *Belleten*, c. XXXVII, sy. 146 (Ankara 1973), s. 225-230. Ayrıca bk. Zalim Kalesi ve diğer kalelerin fetih haberini getiren dergâh-ı alî çavuşlarından Beyazid'in tımarının artırılmasına dair 30 Eylül 1554 tarihli hüküm (BOA, MD, n. 1, s. 67, h. 358).

²¹⁵ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. s. 651-652.

²¹⁶ İlhan Şahin-Feridun Emecen, “Amasya Antlaşması”, *DİA*, c. III, s. 4-5; Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Iran Siyasî Antlaşmaları*, İstanbul 2001, s. 71-78.

İran topraklarının zapt edilmesi, zapt edilemeyenlerin yağmalanıp yıkılması emredilmiştir²¹⁷. Böylece Osmanlı doğu sınırında yeni hareketlenmeler başlayacak ve bu durum 1590 yılındaki barış antlaşmasına kadar devam edecektir.

1578-90 yılları arası Osmanlı-Safevi mücadelesi önceki döneme göre bazı farklılıklar barındırmaktadır. Bu dönemde artık padişahlar sefere katılmamışlar, bunun yerine tayin ettikleri serdarlar marifetiyle doğu seferlerini devam ettirmişlerdir. Ayrıca sınıra komşu beylerbeylerinin, askeri ve ekonomik olarak güçlendirilerek çok aktif bir mücadele içinde bulunmaları sağlanmıştır. Bu yeni durum daha önceki seferler sonucu elde edilen tecrübeden kaynaklanmış görünmektedir. Zikredilen yeni çatışma döneminin serdarları sırasıyla şu şahıslardır: Lala Mustafa Paşa (1578-79), Koca Sinan Paşa (1580-81), Ferhad Paşa (Aralık 1582-84), Özdemiroğlu Osman Paşa (1584-85), Ferhad Paşa (II. defa /1586-90).

Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığında 1578'de gerçekleşen doğu seferinde, Ardahan ile Bayburt beyleri kendi askerleriyle Ahıska yolundaki Vale kalesini aldılar²¹⁸. Şeytan ve Çıldır kaleleriyle birlikte bazı kaleler kısa sürede ele geçirildi²¹⁹. Çıldır Muharebesi sonucu, 10 Ağustos 1578'de serdarın otağına gelen Atabeg Menuçehr, itaatini arzedip Altunkale ve çevresindeki birçok kalenin anahtarlarını teslim etti²²⁰. Tiflis'e doğru yürüyen serdara, Karsak Gölü civarında ulaşan Ardahan Beyi Abdurrahman Bey, Çıldır Gölü'nün kuzeydoğusundaki bazı kaleleri fethetmişti²²¹. Tiflis hiçbir çatışma olmadan Osmanlıların eline geçtiğinde halk şehri boşaltmıştı²²². Tiflis'e yakın Birtvisi Kalesi kuşatılıp eman ile alındı²²³. Demirkapı, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın bir müddet muhasarası sonrası teslim oldu²²⁴.

²¹⁷ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 272.

²¹⁸ H. Mustafa Eravcı, *Mustafa Âli's Nusret-nâme, With The Exception Of The Section Dealing With The Rebuilding Of The Fortress Of Kars*, vol. II, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburg Üniversitesi, Edinburg 1998, s. 132-133; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 54; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 288; Gümüş, *a.g.t.*, s. 162; Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 100.

²¹⁹ *Târih-i Osmân Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri (H. 986-988/M. 1578-1580)*, haz. Yunus Zeyrek, Ankara 2001, s. 20 [Bu kitabın sayfa 13-76 arası bölümünü Ebubekir b. Abdullah'ın *Şark Seferleri* olarak tanıyan eserinin transkripsiyonu oluşturmaktadır]; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 288-289; Gümüş, *a.g.t.*, s. 162-163.

²²⁰ Ebubekir b. Abdullah, *Şark Seferleri*, (Zeyrek), s. 22-23; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 290.

²²¹ Gelibolulu, *Nusret-nâme...*, (Eravcı), vol. II, s. 140; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 291; Gümüş, *a.g.t.*, s. 172; Allahverdi, *a.g.t.*, s. 106.

²²² Gelibolulu, *Nusret-nâme...*, (Eravcı), vol. II, s. 154; Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2007, s. 33-34; Ebubekir b. Abdullah, *Şark Seferleri*, (Zeyrek), s. 23-24; Şemsi Ahmed Paşa, *Şeh-nâme-i Sultân Murâd, İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım, Vaticana Barberiniani Orient No. 112*, haz. Günay Kut-Nimet Bayraktar, Harvard Üniversitesi 2003, s. 271; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 58; Gümüş, *a.g.t.*, s. 212-214; Allahverdi, *a.g.t.*, s. 107.

²²³ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 172; Gümüş, *a.g.t.*, s. 216.

²²⁴ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, (Özcan), s. 156-160; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 92-94.

1578 Sonbaharında, Makû Kalesi'nin Beyi ile gizlice yapılan bir antlaşmayla, geceleyin kaleye bir grup Osmanlı askeri sokuldu, bunlar muhafızları öldürerek kaleye hâkim oldular²²⁵. 1583 yılında Bağdat Beylerbeyi Elvendzâde Ali Paşa kendi bölgesindeki Kemalâbâd ve Şuş gibi bazı kaleleri ele geçirdi²²⁶.

İncelenen yüzyıl boyunca, Osmanlı savaş stratejisinin sıkça rastlanılan önemli unsurlarından biriyle, doğudaki bu sefer döneminde de karşılaşılmaktadır: Çatışma olmadan gönül çekerek, bir şekilde ikna ederek fethetme. Bu stratejinin uygulamaları dönemin Mühimme Defterleri'ne yansımıştır. 15 Ocak 1579 tarihli mühimme hükümlerinde sınırdaki Safevi beylerine cazip “İstimâletnâmeler” yazılarak eğer Osmanlı yönetimini kabul ederlerse ellerinde bulundurdukları yerlerin sancak ve ocaklık yoluyla kendilerine bırakılacağı ifade edilmektedir²²⁷. Bu yöntemin makes bulunduğu da yine Mühimme Defterleri'nde görülebilmektedir. Örneğin, 7 ve 11 Mart 1582 tarihli Şehrizer Beylerbeyi'ne hitaben yazılan iki hükümde, Safevi emirlerinden Timur Han'ın evlat, aşiret ve tabileriyle Osmanlı tarafına geçerek, Hasanâbâd ve 7 kalenin anahtarlarını gönderdiği yazmaktadır. Buna karşılık Osmanlı idaresinin de Timur Han'ın elindeki bölgeyi eyalet tarikiyle kendisine, Mihriban Sancağı'nı büyük oğluna ihsan ettiği; diğer oğullarına da zeamet verdiği belirtilmektedir²²⁸. Yine sınırdaki Solak Hüseyin'in de benzer şekilde Osmanlı'yı tercih etmesi için mektup ve adamlar gönderilerek teşvik edilmesi istenmektedir²²⁹. Bu yöntemde bazen aracılardan da devreye sokulduğu anlaşılmaktadır. Van Beylerbeyi'nin gönderdiği mektuba cevaben yazılan 6 Nisan 1578 tarihli bir hükümde, Urmî Hâkimi Hüseyin Han'ın başının kesildiği, onun bir oğlunun Güğercinlik Kalesi Beyi olduğu, öldürülen Hüseyin Han'ın Kethüdası Halil'in bu kişiyi harpsiz teslim olması için gönderilmesi, uygun değilse münasip başka birinin kullanılması ve Hüseyin Han'ın oğlu eğer kaleyi verirse ona sancak tevcih edileceği bildirilmiştir²³⁰.

1578-90 doğu seferlerinde Osmanlılar, Avrupalı komşularının hemen aynı tarihlerde kendileri için uyguladıkları, birbirine sıkı şekilde bağlanmış kaleler zincirinden oluşan güçlü bir savunma hattının oluşturulması üzerine yoğunlaşan

²²⁵ BOA, MD, nr. 35, s. 389, h. 992; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 318.

²²⁶ Hamza Üzümcü, *Zafer-nâme-i Ali Paşa (Transkript ve Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2008, s. 91-95; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 175; ayrıca bk. BOA, MD, nr. 52, s. 212, h. 551.

²²⁷ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 320-321.

²²⁸ BOA, MD, nr. 46, s. 367, h. 851; BOA, MD, nr. 47, s. 1, h. 1. Ancak ilerleyen tarihlerde (Nisan 1585) kalelerin hala teslim edilmediğine ve hatta Timur Han'ın bazı saldırılarda bulunduğu dair kayıtlar vardır (BOA, MD, nr. 47, s. 290, h. 837, 840).

²²⁹ BOA, MD, nr. 47, s. 1, h. 1.

²³⁰ BOA, MD, nr. 34, s. 74, h. 168.

politikaya benzer biçimde doğu sınırında faaliyette bulunmuşlardır. Öyleki bu dönemde Osmanlıların doğudaki çatışma alanlarında, kale muhasaralarından daha ziyade kale inşa ve onarımlarına rastlanılmaktadır. 1579 yılında Kars²³¹ ve Faş²³², 1581’de Bakü²³³, 1583 senesi Şamahı²³⁴ ve Revan²³⁵, 1584’te Lori²³⁶ ve Tomanis²³⁷, 1585’te Tebriz²³⁸, 1587’de Göri²³⁹, 1588 yılında Gence²⁴⁰ kalelerinin onarım ve inşaları bu duruma örnek olarak verilebilir.

1590 tarihinde Safevilerle yapılan barış antlaşması²⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu coğrafyasına, 17. asrın başlarına kadar büyük bir rahatlama getirmiştir. Bu zaman diliminde uzun ve yorucu Avusturya harbiyle (1593-1606) oldukça meşgul olan Osmanlı yönetimi, şark serhaddinden emin olmak için sulha büyük bir riayet göstermiş, hatta Safevilere karşı birlikte hareket ettikleri Özbeklere de yeni tecavüzlerden kaçınmalarını tavsiye etmiştir²⁴².

Buraya kadar anlatılanlar nazarı itibara alındığında, 16. yüzyıl doğu kuşatmalarında diğer bölgelere göre büyük bir kuşatmanın gerçekleşmemiş olduğu hemen tespit edilebilir. Bu yüzyılda doğudaki kuşatmalar, daha çok küçük kalelerin seri şekilde ele geçirildiği, kale-kentlerin önemli bir çoğunluğunun da ciddi bir çatışma

²³¹ Ebubekir b. Abdullah, *Şark Seferleri*, (Zeyrek), s. 60-61; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. I, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1999, s. 123-125; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 76-77; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 325; Gümüş, *a.g.t.*, s. 177-179.

²³² Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 328-329; Gümüş, *a.g.t.*, s. 84-89.

²³³ Allahverdi, *a.g.t.*, s. 170-171.

²³⁴ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 338; Allahverdi, *a.g.t.*, s. 208-209.

²³⁵ Rahimi-zâde İbrahim Çavuş, Harimî, *Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence [Osmanlı-İran Savaşları ve Gence'nin Fethi (1583-1590)]*, haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt, İstanbul 2010, s. 17-20; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 136-137; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 346; Gümüş, *a.g.t.*, s. 238; Hoşkadem Hasanova, “Fetihten Osmanlı Yönetim Sistemine Entegrasyonuna Kadar Revan Eyaleti (1583-1590)”, *Osmanlı*, c. I, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 510.

²³⁶ Rahimi-zâde, *Kitâb-ı Gencine...*, s. 21-24; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 141; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 352; Gümüş, *a.g.t.*, s. 240.

²³⁷ Rahimi-zâde, *Kitâb-ı Gencine...*, s. 21-24; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 141; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 353-354; Gümüş, *a.g.t.*, s. 241.

²³⁸ Rahimi-zâde, *Kitâb-ı Gencine...*, s. 25-27; Mustafa Karanfil, *Harimî'nin Zafername ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 98-100; *Târîh-i Osmân Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri (H. 986-988/M. 1578-1580)*, haz. Yunus Zeyrek, Ankara 2001, s. 84-85 [Bu kitabın sayfa 77-90 arası bölümünü Rahimizâde İbrahim Çavuş’un *Feth-i Tebriz* ismiyle bilinen eserinin transkripsiyonu oluşturmaktadır]; Bülent Özkuzugüdenli, *Ta'likî-zâde Mehmed Subhî, Tebrizîyye (Metin Transkripsiyonu, Eser ve Bilgilerin Değerlendirmesi, Yazar Hakkında İnceleme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 54; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 174-175; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 157; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 356-357; Gümüş, *a.g.t.*, s. 283.

²³⁹ Rahimi-zâde, *Kitâb-ı Gencine...*, s. 36-40; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 193; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 363; Gümüş, *a.g.t.*, s. 248-249.

²⁴⁰ Rahimi-zâde, *Kitâb-ı Gencine...*, (Karaağaç-Eskikurt), s. 45-50; Selânikî, *Tarih*, c. I, s. 204-207; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 193; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 368-369; Gümüş, *a.g.t.*, s. 252; Metin Gassanov, *1588-1606 Yılları Arasında Osmanlı İdaresinde Gence*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s. 37-38.

²⁴¹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 194-200; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 380-381; Gümüş, *a.g.t.*, s. 188-189; Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, s. 126-132.

²⁴² Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 221-222. Osmanlılar, iki cephede birden çarpışmak zorunda kalmamaya bütün tarihleri boyunca özen göstermişlerdir (Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2009, s. 20).

olmadan teslim alındığı bir tablo olarak karşımıza çıkmaktadır. Göze çarpan muhasaraların meydana geldiği iki kuşatma, 1515 Kemah ve 1548 Van kaleleri için söylenebilir.

1.2. Batı Kuşatmaları

İncelenen yüzyıl boyunca devamlı gel-gitlere sahne olan Osmanlı-Avrupa sınırına bakacağımız bu kısımda; Erdel, Eflak ve Boğdan Voyvodaları ile Avusturya ve Macaristan toprakları üzerinde gerçekleşen muhasaralar ele alınacaktır. Arnavutluk ve Mora sahil kaleleri üzerine yapılan muhasaralar ise *deniz kuşatmaları* başlığı altında değerlendirilecektir.

16. asır Avrupa'sında Osmanlı'nın en güçlü rakibi olarak Habsburglar karşımıza çıkmaktadır. Hanedanlık yoluyla Avrupa'nın büyük bir bölümüne hâkim olan bu imparatorluk ile Osmanlılar, özellikle Macaristan bölgesinde büyük bir mücadeleye girişmiştir. Tabii olarak en çok kale kuşatması da burada yaşanmıştır.

16. yüzyılın ilk yirmi yılı Osmanlıların doğu problemleriyle uğraşmalarından dolayı Macarlarla anlaşma yaptıkları nisbi bir sulh devri oldu²⁴³. Bu uzun aradan sonra Kanuni Sultan Süleyman Orta Avrupa'ya yöneldiğinde karşısına çıkan ilk engel Macarlardı. Macarların idaresi altında olan Belgrad, Fatih sonrası tekrar Osmanlıların hedefi konumuna geldi ve üzerine yapılan kuşatma, Osmanlı açısından batı muhasaralarının 16. asırdaki ilk büyük örneğini oluşturdu.

1521 yılında Belgrad'a doğru yola çıkan Kanuni, yol üzerinde Böğürdelen, Salankamen ve Zemlin dâhil birçok kaleyi ele geçirdi²⁴⁴. Bunlar içerisinde Böğürdelen Kalesi Kanuni'nin çıktığı bir sefer esnasında ilk fethettiği kale olarak kaynaklara yansımıştır. Kale, Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa tarafından yaklaşık bir hafta kuşatıldı ve 7 Temmuz 1521²⁴⁵ tarihinde alındı. Kalenin fethinde top kullanılmadığı, surların merdivenle ve kemendle (ip) aşıldıktan sonra ele geçirildiği ekseri kaynaklar tarafından ifade edilmektedir²⁴⁶. Seferin devamında Kanuni, Belgrad önlerine geldiğinde daha

²⁴³ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Devleti ve Batı Dünyası (XIV.-XVI. Yüzyıllar)", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s. 106.

²⁴⁴ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 445; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 327.

²⁴⁵ Necati Avcı, *Tabib Ramazan'ın "Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye"*si, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s. 50; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 77.

²⁴⁶ Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 51-53; Davut Erkan, *Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-Nâmesi(1520-1537)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 32; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 77. Celalzâde Salih, top kullanıldığını söylemektedir (Seyid Ali Topal, *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 121-122).

önce başlatılan kuşatma hazırlıkları tamamlandı ve kale-kent her yönden çevrildi²⁴⁷. Ateşli silahların çok etkin olarak kullanıldığı bu muhasarada dış kale, top atışlarıyla açılan gedikleri daha fazla dolduramayacağını anlayan müdafilerin, burayı ateşe verip iç kaleye çekilmesiyle ele geçirildi²⁴⁸. Ayrıca havan topu²⁴⁹, humbara ve tüfekde²⁵⁰ bu kuşatmada ağırlığını fazlasıyla hissettirdi. Dış kalenin alınmasıyla iç kaleye çekilen müdafiler, kalenin ana kulelerinden birinin lağımla çökertilmesiyle teslim olmak zorunda kaldılar²⁵¹. Kuşatma 1²⁵²-28²⁵³ Ağustos 1521 tarihleri arasında 28 gün sürmüştür. Belgrad muhasarası, 16. asırdaki tam teşekküllü Osmanlı kuşatmalarının önemli ve ilk örneklerinden biri konumundadır.

Yeniçağ savaş tarihinin en olağandışı muharebelerinden biri olan Mohaç Meydan Muharebesi'nden önce Kanuni, 13 Temmuz 1526²⁵⁴ günü Petervaradin önlere geldiğinde karşısında ciddi bir mukavemet buldu. Müdafiler kale önüne çıkıp alay bağlamışlar ve Osmanlı askerleriyle muharebeye girişikten bir müddet sonra kaleye sığınmışlardı²⁵⁵. Dış kale alınıp iç kale üzerine varıldı. Kazılan lağımlarla kale duvarının temelini ulaşılarak, buraya yerleştirilen barut patlatıldı. Açılan gediklerden yapılan umumi hücumla kale 27 Temmuz'da zapt edildi²⁵⁶. Petervaradin'in fethinde en önemli rolü lağım faaliyetlerinin gördüğü anlaşılmaktadır²⁵⁷. Bu seferde ayrıca Budin, Peşte, Baç, İyluk (İllök) kaleleri de alınmıştır.

²⁴⁷ Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 75; Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, haz. Şefaattin Severcan, Ankara 1996, s. 92-93; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 37-38; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 122-123.

²⁴⁸ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 85-86; Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 76.

²⁴⁹ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 85.

²⁵⁰ Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 100.

²⁵¹ Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 79-81; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 445; Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 103; Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 88-89; Faris Çerçi, *Hizânetü'l-İnşâ*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1991, s. 94-96; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 38-39; Kütahyalı Firâkî Abdurrahmân Çelebî, *Se'âdetnâme, Yavuz Sultân Selim Hân ve Kânûni Sultân Süleymân Hân'ın Gazâları*, [1512-1527 Seneleri Arası Manzûm Osmânî Tarihi], haz. Şaban Er, İstanbul 2013, s. 236-241.

²⁵² Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 91; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 328.

²⁵³ Kalenin fetih tarihinin 29 Ağustos (Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 328.), 30 Ağustos (Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 108; Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 89; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 39) olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Ancak seferde bulunmuş olan Tabib Ramazan, 27 Ağustos'ta Neboysa kulesinin altındaki lağımın patlatıldığını ve kalenin bu durum üzerine ertesi gün yani 28 Ağustos'ta fethedildiğini söylemektedir (Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 76; s. 79-91). Biz burada yaptığımız karşılaştırma sonucu Tabib Ramazan'ın verdiği tarihi esas aldık.

²⁵⁴ Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 249; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme...*, (Erkan), s. 96; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin (926-1003/1520-1595)*, c. II, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004, s. 46. Jorga, 12 Temmuz tarihini vermektedir (Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 335).

²⁵⁵ Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 249-251; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 96; Bekir Kütükoğlu, "Varadin", *IA*, c. XIII, s. 204.

²⁵⁶ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 467; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 335; Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 261-266; Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...* (Demirtaş), s. 189; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 100; Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, c. II, s. 51-52.

²⁵⁷ Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 335; Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 258, 263; Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 189-190; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 100-101; *Hizânetü'l-*

1529 senesi Kanuni ve Sadrazamı İbrahim Paşa komutasında gerçekleşen iki önemli muhasaraya sahne oldu. Bunlardan ilki Budin üzerineydi. 1526 yılında kendiliğinden teslim olan kale-kent yeniden Macarların eline geçmişti. 3 Eylül'de başlayan kuşatma kısa bir süre sonra hedefine ulaştı ve müdafiler 8 Eylül 1529 günü²⁵⁸ kaleyi teslim ettiler. Osmanlı savaş yönetiminin bu muhasarada istihbarat ve casusluk faaliyetlerinden önemli ölçüde istifade ettiği görülmektedir. Kuşatma boyunca kaleden kaçıp gelen kişilerden içerdeki durum hakkında bilgi alınmıştı²⁵⁹. Ayrıca bir casus kaleye dâhil edilerek, birden fazla ırktan oluşan müdafiler arasında fikir ayrılıklarının oluşması sağlanmıştı²⁶⁰.

1529 senesinin ikinci önemli kuşatması, Osmanlıların hâkimiyet sınırlarını zorladığı bir kale-kent olan Viyana üzerineydi. 26 Eylül-16 Ekim 1529²⁶¹ tarihleri arasında cereyan eden muhasara kaldırılmak zorunda kalınmıştı. Kale önüne gelene kadar uzun bir yol kat eden ve sürekli yağmur altında kalan askerin yorgunluğu, kışın erken gelmesi, müdafilerin etkili huruç harekâtlarında bulunmaları ve kalede açılan gedikleri hızlıca kapatmaları dönemin kaynaklarında bu muhasaranın kaldırılma sebepleri olarak zikredilmektedir²⁶².

1532 yılı Kanuni'nin Avrupa'ya yaptığı yeni bir sefere tanık oldu. 1529 seferinde olduğu gibi karşısında bir rakip bulamayan ordu bu kez Alman topraklarına kadar yürüyüşüne devam etti. Bu sefer esnasında ordunun önünde giden Yahyapaşazade Mehmed Bey ile Bosna Beyi Gazi Hüsrev Bey, Erşek (Egerszeg), Şikloş, Belvar (Belovar), Kapolna, Kanije ve Hidvik gibi bazı kaleleri ele geçirdi²⁶³. Ordu Güns (Össek) Kalesi önlerine geldiğinde büyük bir direnişle karşılaştı. 7²⁶⁴-28 Ağustos²⁶⁵ 1532 tarihleri arasında süren muhasaranın dikkat çeken yönlerinden biri lağım faaliyetleridir. Açılan lağımların bazıları müdafiler tarafından tespit edilerek

İnşâ, (Çerçi), s. 122-123; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 280-281; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, s. 51-52.

²⁵⁸ Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 570-571; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 256; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 47; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 141 (Fetih tarihini Matrâkçı 9 Eylül olarak vermektedir, s. 145-146); Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 489; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 344.

²⁵⁹ Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 570-571; Ahmet Faruk Çelik, *Fethullah Arifi Çelebi'nin Şehname-i Al-i Osman'ından Süleymanname*, c. I, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 88.

²⁶⁰ Fethullah Arifi Çelebi, *Süleymanname*, c. I, (Çelik), s. 88.

²⁶¹ Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 572-574; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 49-494; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 345-346.

²⁶² Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 572-574; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 345-346; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 49, 61.

²⁶³ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 304-310; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 127-128; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, Ankara 2011, c. II, s. 853-854.

²⁶⁴ Zinkeisen, 7 Ağustos'ta İbrahim Paşa'nın, 9 Ağustos'ta da Kanuni'nin kale önüne geldiğini belirtmektedir (Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 521). Yerli kaynaklar 10 Ağustos tarihini kuşatma başlangıcı olarak esas alırlar (Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 581; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 315-316).

²⁶⁵ Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 581; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 78; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 315-316; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 522.

etkisizleştirilmiş, bazıları da içine su dolduğu için kullanılamaz hale gelmişti²⁶⁶. Yine kale önündeki hendeği doldurma çabaları da önemlidir. Bu hendeğin doldurulması için askerlere etraftan odun getirilmesi emredildi. Çevreden toplanan odunlar hendeğe döküldü ancak kaledekiler bunları tutuşturup yaktılar. Bunun üzerine Osmanlı askerleri bu ateşi söndürmekle uğraştılar²⁶⁷. Güns Kalesi, bu mücadelelerden sonra teslim olmak zorunda kaldı. Kuşatma sonrası sefere devam eden ordunun bazı kaleleri daha aldığı görülmektedir. Hirpotye, Zacisye, Pojega, Nemçe, Podigrad bunlar arasında sayılabilir²⁶⁸.

16. yüzyılda uç beyleri tarafından gerçekleştirilen kuşatmalara da tanık olunmaktadır. Örneğin, 1537 yılında Bosna Sancak Beyi Gazi Hüsrev Bey, emrindeki askerlerle birlikte Bosna hududunda bulunan Kilis Kalesi'ni (Klissza/Klis) kuşatmış, top ve tüfek ile ateş altına alınan kale zaptedilmişti²⁶⁹.

Kanuni'nin 1538'deki Boğdan seferi sırasında önemli bir muhasaranın meydana gelmediği görülmektedir. Dikkat çeken bir fetih, Boğdan'ın merkezi olan Seçav (Suceava) kale-kentinin harpsiz teslim alınmasıdır²⁷⁰.

1543 yılı Kanuni'nin onuncu seferi hümayununa sahne oldu. Edirne'den yoluna devam eden ordu, Güns Kalesi ile Fıraş nehri arasında önemli bir mevkiye bulunan Valpo Kalesi'ni kuşattığında kayda değer bir direnişle karşılaştı. Top atışları sonucu iyice yıpranan dış kale surlarında açılan gedikten yapılan saldırıyla burası ele geçirildi. Bunun üzerine iç kaleye çekilen müdafiler, bir müddet sonra 22 Haziran'da teslim oldular²⁷¹. Valpo Kalesinin fethi etrafındaki diğer kalelerin alınmasını da sağlamış Peçuy, Sazvar, Malvar, Aynvar gibi bazı kaleler teslim olmuşlardı²⁷². Yoluna devam eden ordu Drava nehri kenarındaki Şikloş Kalesini muhasara altına aldı. Valpo kuşatmasında olduğu gibi önce dış kale ele geçirildi, iç kaleye çekilen müdafiler top atışlarıyla iyice sıkıştırılınca daha fazla dayanamayarak 6 Haziran günü teslim

²⁶⁶ Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 580; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 76, 130; Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 312; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 174-175.

²⁶⁷ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 76-77, 130; Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 314-315; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 176-177; Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 580-581.

²⁶⁸ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 317-327; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi; İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, c. II, Ankara 1998, s. 335; Muhittin Kapanşahin, *Kanuni'nin Batı Politikası*, İstanbul 2008, s. 123-124.

²⁶⁹ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 390-393; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 930-931; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 321.

²⁷⁰ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 436; Mihail Guboğlu, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (M.1538/H.945)", *Belleten*, c. L, sy. 198 (1986), s. 786-787.

²⁷¹ Mehmet İpçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989, s. 46-47.

²⁷² Sinan Çavuş, *Süleymannâme: Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstol-Belgrad*, ed. Tülay Duran, İstanbul 1999, s. 305 [Bu eser Matrâkçı Nasuh'a ait olup sehven başka bir müellife ait gösterilmiştir]; İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 57.

oldular²⁷³. Seferin bundan sonraki safhasında iki mühim muhasara gerçekleşti. Bunlardan ilki Estergon Kalesi üzerine yapıldı. 25 Temmuz-7 Ağustos 1543²⁷⁴ tarihleri arasında vuku bulan bu kuşatma; ateşli silahların kendini olabildiğince gösterdiği, lağım faaliyetlerinin netice verdiği, kale önüne havale kulesi yapıp buradan kalenin içinin ateş altına alındığı, nehir tarafından da kalenin donanma vasıtasıyla sarıldığı ve buna benzer hemen tüm muhasara aşamalarının izlenebildiği bir seyir takip etmiştir. Neticede kale, eman verilerek ele geçirilmiştir²⁷⁵. İkinci önemli kuşatma İstolni Belgrad Kalesi üzerineydi. Bu kale, bataklık-sazlık bir arazide kuruluydu ve kıyısında yer aldığı Sarviz çayı doğal bir hendek vazifesi görüyordu²⁷⁶. Muhasara boyunca bu bataklık ve su nedeniyle kaleye lağım kazılamamıştı²⁷⁷. Müdafiler Osmanlı ordusunu surların önünde karşıladılar. Burada ciddi bir çatışma meydana geldi²⁷⁸. Daha sonra kale her yönden çevrilerek ablukaya alındı²⁷⁹. Kale, top-tüfek atışları ve yürüyüşlerle bir müddet alınamayınca, havale kuleleri bina edildi²⁸⁰. Bu kulelerin üzerine çıkan tüfekli yeniçeriler kalenin surlarında kendini belli eden düşmanı hemen vuruyorlardı²⁸¹. Neticede dış kale ele geçirildi ve iç kaleye sığınan müdafilerin eman talepleri kabul edildi²⁸². Bu muhasara 20 Ağustos-3 Eylül 1543²⁸³ tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Ayrıca bu sefer esnasında Tata Kalesi de Osmanlı eline geçmiştir²⁸⁴.

1544'te bir önceki senede gerçekleşen Estergon Seferi'nin devamı niteliğinde gelişmeler meydana geldi. Budin Beylerbeyi Yahyapaşazade Mehmed Bey bazı sancak beyleri ile Vişegrad'ı muhasaraya aldı ve kale bir müddet sonra teslim oldu. Seferin devamında Novigrad, Hatvan, Şimontorna (Simontornya), Velika gibi kaleler de ele

²⁷³ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 49-51; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 608.

²⁷⁴ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. s. 52-54.

²⁷⁵ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 494; Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 433; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 608; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 35-36; İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 51-54.

²⁷⁶ Mustafa Özbal, *Peçevî Tarihi, (80b -114a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 62; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdarî Taksimâtı (1526-1718)*, İstanbul 2010, s. 184; Kalenin üç varoşundan biri ele geçirilince diğer varoştakiler bu sazlıklara kaçmışlardır (Muradî, *Kitab-ı Feth-i Şikloş ve Estergon ve Estun-i Belgrad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 700, vr. 138b).

²⁷⁷ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 493.

²⁷⁸ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 471-475; Göker İnan, *Rüstem Paşa Tarihi (H. 699-968/M.1299-1561), (İnceleme-Metin, vr. 120b-vr. 293b)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 228 [Bu eser Matrakçı Nasuh'a aittir]; Muradî, *a.g.e.*, vr. 127b-128a, 129a-b.

²⁷⁹ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 498; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 62-63; Muradî, *a.g.e.*, vr. 131a-b.

²⁸⁰ Muradî, *a.g.e.*, vr. 132a.

²⁸¹ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 507-511.

²⁸² Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 504; Muradî, *a.g.e.*, vr. 138b; İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 56.

²⁸³ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 54-56.

²⁸⁴ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 58-59; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 608.

geçirildi²⁸⁵. Bu tarihlerde bazı uç beylerinin kendi başlarına kale muhasarasında bulunmaları Osmanlı yönetimi tarafından engellenmiştir. Örneğin, İstolni Belgrad Sancak Beyi Ahmed Bey, emrindeki askerler ile Azora Kalesi'ni kuşatmış, bunu öğrenen bazı düşman kuvvetleri İstolni Belgrad'ın savunmasız olduğunu bildiklerinden buranın varoşuna girip talanda bulunmuşlardır. Hadise üzerine Budin Beylerbeyine Ocak 1545 tarihinde yazılan bir hükümde, bundan sonra çevredeki tüm kale muhasaralarının koordineli olarak kendi müşavirliğinde yapılması gerektiği bildirilmiştir²⁸⁶.

Kanuni devrinde Avusturya ile gerçekleşen bu yoğun çatışma hali yerini, 1545 yılında gerçekleşen mütarekenin 1547'de anlaşmayla sonuçlanmasıyla, kısa süreli de olsa barış dönemine bıraktı²⁸⁷. Osmanlıların aynı zaman diliminde doğuda Safevilerle mücadele içinde olması bu anlaşmanın imzalanmasını tetiklemişti.

1551 senesi Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'nın Erdel üzerine yaptığı bir sefere sahne oldu. Beçe (Becse), Beçkerek, Çanad kaleleri ele geçirildi. Yoluna devam eden Sokullu, Lipova Kalesi'ni (Lippa) de aldı. Daha sonra Tımışvar kuşatıldı ancak müdafilerin kararlı direnişi, aşırı yağışlar ve soğukların gelmesi üzerine muhasara kaldırıldı²⁸⁸.

Sokullu'nun seferinin ertesi yılı Kanuni, Erdel'deki fetihlerin tamamlanması için ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'yı görevlendirdi. Bu sefere serdar Kara Ahmed Paşa'nın emrinde Rumeli Beylerbeyi olan Sokullu Mehmed Paşa da katıldı. Tımışvar yeniden kuşatıldı. Yaklaşık bir aylık bir direnişten sonra 26 Temmuz 1552'de teslim oldu²⁸⁹. Yoluna devam eden Kara Ahmed Paşa, Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa ile birlikte muhasara altına aldığı Solnok Kalesi'ni de zaptetti²⁹⁰. Daha sonra Eğri, 9 Eylül-18 Ekim 1552²⁹¹ tarihleri arasında 40 gün kuşatıldıysa da alınamadı. Yerli kaynaklar kışın

²⁸⁵ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 69-72; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 613; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 37-38; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1029-1030; Kapaňşahin, *a.g.e.*, s. 174.

²⁸⁶ *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002, h. 189.

²⁸⁷ Yusuf Alperen Aydın, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg Anlaşmaları ve Uygulamaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 14, 24-25; Uğur Kurtaran, *Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s. 38, 53-62.

²⁸⁸ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 564-573; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 90-93; Davut Ebrahimi, *Ârifî Fethullah Çelebi ve Fütühât-ı Cemîlesi'nin Tenkidli Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991, s. 20-22; Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", *DİA*, c. XXXVII, s. 355; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 45; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1040-1042.

²⁸⁹ Danişmend, *a.g.e.*, c. II, s. 273-274; Mihai Maxim, "Tımışvar", *DİA*, c. XLI, s. 94; Emecen, "Kara Ahmed Paşa", s. 357.

²⁹⁰ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 581; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 100; Feridun Emecen, "Hadım Ali Paşa", *DİA*, c. XV, s. 4; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 49; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1050.

²⁹¹ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 627; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 50 (Jorga, 11 Eylül tarihini kuşatma başlangıcı olarak göstermektedir).

gelişini Eğri muhasarasının kaldırılma nedeni olarak belirtirler²⁹². Ayrıca bu sefer sırasında Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa Vesprim ve Dregely kalelerini ele geçirdi²⁹³.

Kanuni'nin Sigetvar Seferi'ne kadar batı sınırındaki uç beyleri tarafından bazı muhasaralar gerçekleştirilmiştir. Toygun Paşa'nın Budin valiliği sırasında (1553-56), Kapoşvar (Kaposvar) ve birtakım kaleler fethedildi²⁹⁴. 1554'te Filek (Fülek) Kalesi, Seçen Beyi Hamza Bey tarafından alındı²⁹⁵. Hadım Ali Paşa tekrar Budin Beylerbeyi olduğunda (1556), Sigetvar'ı kuşattıysa da alamadı²⁹⁶. 1558'de Tata Kalesi ele geçirildi²⁹⁷. 1564'te Tımışvar Beylerbeyi Mustafa Paşa, Sakmar (Szathmar) kalesini kuşattı. Ancak yakınındaki nehrin taşması üzerine kalenin alınması güçleşti²⁹⁸.

Kanuni'nin 1566'daki son seferi yine dikkat çeken bir kale muhasarasıyla kendini göstermektedir. Sigetvar önlerine 9 Ağustos'ta²⁹⁹ gelen ordu, bir aylık yoğun bir mücadeleye girdi. Sigetvar, birbirine köprülerle bağlı üç kaleden oluşmaktaydı ve üçüncü kalenin de bir iç kalesi vardı. Her kale ayrı ayrı fethedilerek iç kale önüne varıldı³⁰⁰. Burası muhasara edildiğinde kalenin etrafını saran su bir bent açılarak boşaltıldı ancak, bu kez de hendek dibindeki bataklık sıkıntı oluşturdu. Bunun üzerine askerler, ağaçlar ile içi yapağı ve toprak dolu çuvallarla bataklığı doldurdular. Böylece birkaç gün içinde kale duvarına her yönden geniş yollar açılınca kimi askerler kalenin kazıklarını çekip kestiler, kimileri de neft döküp kale dibini ateşe verdiler³⁰¹. Neticede kale 8 Eylül'de³⁰² teslim oldu. Aynı yıl içerisinde Boboşca Kalesi, Vezir Mustafa Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa tarafından kuşatılmış, kale baruthanesinin

²⁹² Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 581-582; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 101.

²⁹³ Emecen, "Hadım Ali Paşa", s. 4; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1045-1046, 1049-1050.

²⁹⁴ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 696-701; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 54; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1053-1054.

²⁹⁵ Markus Köhbach, *Die Eroberung von Fülek durch die Osmanen 1554 : eine historich-quellen kritische studie zur Osmanischen expansion im Östlichen Mitteleurope*, Wien 1994, s. 25-26 ve türlü yerler.

²⁹⁶ Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 56; Emecen, "Hadım Ali Paşa", s. 4; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1056-1057.

²⁹⁷ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 633; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 57; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1057. Ayrıca bk. Tata Kalesi'nin fethinde yoldaşlığı görülen kişilere terakki isteği, 10 Aralık 1559 tarihli hüküm, BOA, MD, nr. 4, s. 9, h. 68.

²⁹⁸ 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), *Özet ve İndeks*, yay. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, h. 26, 27, 54, 108; 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), *Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, c. I-II, yay. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995, h. 1376, 1379, 1384, 1388, 1389, 1472.

²⁹⁹ Ahmet Kerim Demireğen, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 60-61; Feridun Ahmed Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar / Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk-Günhan Börekçi, İstanbul 2012, s. 111; *Heft Dâstân*, (Kararmaz), s. 96.

³⁰⁰ Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 112-138; Merâhî, *Fetihnâme-i Sigetvar*, s. 61.

³⁰¹ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 42; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 33-34.

³⁰² Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 150; Gelibolulu Mustafa Âli, *Heft Meclis*, (Göçmen), s. 64.

patlatılmasıyla fethedilmişti. Ayrıca bu kaleyle birlikte civarındaki 12 kale ve parkan daha alınmıştı³⁰³.

Zigetvar Seferi'nden 1593 yılına kadar Osmanlı batı hududu, ilk devirlere nazaran oldukça sakin bir dönem yaşadı. Sadece engellenemeyen sınır çatışmalarının devam ettiği bu zaman dilimindeki nisbi sulhun oluşmasında³⁰⁴; 1570 Yemen, 1570-71 Kıbrıs, 1574 Tunus gibi seferler ile doğuda Safevilere karşı süren uzun savaşın (1578-1590) etkisi mevcuttur³⁰⁵. Nitekim diğer bölgelerdeki sefer ve çatışmalar bitmeye yüz tuttuğunda imparatorluk, Avusturya ile yoğun bir mücadele dönemine girdi ve bu dönem tarihe adını yazdıracak kadar uzun sürdü: *15 Yıl Savaşları (1593-1606)*. Osmanlı-Avusturya uzun savaş dönemi boyunca gerçekleşen mücadelenin önemli bir kısmını kale muhasaraları oluşturmaktadır.

1521 Belgrad'ın fethinden itibaren Macar-Habsburg topraklarında önemli yerleri ele geçiren Osmanlılara karşı Avusturyalılar, 1577 yılında Viyana'da gerçekleştirdikleri askeri konferansta alınan kararlar strateji değişikliğine gittiler. Temelinde saldırıdan ziyade aktif savunmanın yattığı bu strateji ile Macaristan'da birbirine sıkı şekilde bağlanmış kaleler zincirinden oluşan güçlü bir savunma hattı oluşturuldu³⁰⁶. Bu uygulama ilk ciddi sınavını 15 Yıl Savaşlarında (1593-1606) verdi.

1593-1606 Osmanlı-Avusturya Harpleri'nin ilk senesinde Koca Sinan Paşa serdarlığında bir sefer yapıldı. Bu seferde Siska (Sissek)³⁰⁷, Vesprim, Polata kaleleri fazla zorlanılmadan alındı³⁰⁸. Koca Sinan Paşa merkezden aldığı takviye kuvvetlerle 1594 yılında yeni bir sefere çıktı. Tata³⁰⁹, Samartin³¹⁰ ve Yanık kalelerini ele geçirdi. Bunlardan Yanık Kalesi, 31 Temmuz³¹¹-27 Eylül³¹² tarihleri arası iki aya yaklaşan bir

³⁰³ Feridun Bey, *Nüzhət-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 154-155, 173.

³⁰⁴ Bu dönemde Osmanlılar tarafından Avusturya'ya verilen ahidnâmeler için bk. Aydın, *a.g.t.*, s. 28-33, 81-98; Kurtaran, *a.g.t.*, s. 76-101.

³⁰⁵ Osmanlı yönetimi şarka devam eden savaştan dolayı bu dönemde Avrupa hududunda herhangi bir büyük hadisenin yaşanmaması için sürekli uç beylerini uyarmıştır. Örnekler için bk. BOA, MD, nr. 43, s. 23, h. 49, s. 73, h. 148; nr. 52, s. 302, h. 807, s. 372, h. 1006.

³⁰⁶ Geza Palffy, "The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe /The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. Geza David and Pal Fodor, Leiden 2000, s. 49-56.

³⁰⁷ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 31-36.

³⁰⁸ Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 252; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. III, s. 424; Cezar, *a.g.e.*, c. III, s. 1596.

³⁰⁹ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 79-81; Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 198-209; Abdî Çelebi, *Zafernâme-i Kal'a-i Üstüvar*, vr. 5b-6a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 431; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 249; *Topçular Kâtibi 'Abdulkadir (Kadrî) Efend, Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, s. 34-35; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 396.

³¹⁰ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 81-82; Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 212-216; Abdî Çelebi, *Zafernâme-i Kal'a-i Üstüvar*, vr. 6b; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 431; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 250; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 396.

³¹¹ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 431; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 396.

³¹² Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 105; Abdî Çelebi, *Zafernâme-i Kal'a-i Üstüvar*, vr. 12b-13a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 439; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 398-399.

muhasara sonrasında teslim oldu. Kuşatmanın uzamasının temel sebebi kaleye yardıma gelen bir birlikle Osmanlı kuvvetlerinin uzun süre uğraşmak zorunda kalmasıydı³¹³. Bu arada Yanık'ın alındığını duyan yakındaki Papa kalesindekiler kaleyi bırakıp kaçmışlardı³¹⁴. Ordu Ekim ayı içerisinde Komoron'u kuşattıysa da erzakın azalması ve kışım gelmesi³¹⁵ gibi bir dizi sebepten dolayı kaleyi alamadan geri dönmek zorunda kaldı.

1596 senesinde Avrupa sınırı, III. Mehmed'in ordunun başında yola çıktığı ve imparatorluğun gücünü tekrar hatırlatmaya çalıştığı bir seferle karşı karşıya kaldı. Ordu 24 Eylül³¹⁶ de Eğri Kalesi önlerine gelerek burayı muhasara altına aldı. Kısa bir zaman sonra dış kale ele geçirildi ve iç kalede müdafiler sıkıştırıldı³¹⁷. İç kale kuşatılırken aşırı yağışlardan ve her yerin çamur olmasından oldukça sıkıntı çekildi³¹⁸. Hatta askerler bellerine kadar balçık içinde kalmışlardı³¹⁹. Tüm bu zorluklara rağmen kale 12 Ekim'de³²⁰ emanla alındı.

1598'de Satırcı Mehmed Paşa serdarlığındaki ordu Çanad, Arad kalelerini kolayca alıp³²¹ Varad önlerine geldi. 1 Ekim-3 Kasım 1598³²² tarihleri arasında gerçekleşen muhasara başarısızlıkla neticelendi. Kalenin alınamamasında, kuşatma boyunca yağışların hiç durmamasının ve bunun neticesinde oluşan bataklık zeminin etkili olduğunda yerli kaynaklar hemfikir gibidirler³²³.

³¹³ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 93-100; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 436-439; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 252-258.

³¹⁴ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 105; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 259; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 440; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 257.

³¹⁵ Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 351-352, 357-358; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, s. 397; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 257-258; İbrahim Peçevi (Peçuylu), *Târih-i Peçevî*, İstanbul 1283, c. II, 155-156; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 48; Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 110; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), 260; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 441; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, c. I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 74-75.

³¹⁶ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 466; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 303-304; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 39; Fariş Çerçi, *Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 733 [1596 Eğri kuşatması bu tezin basılı halinde bulunmamaktadır bk. Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. III, (Çerçi). Ayrıca bu bölümün sadeleştirilmiş bir neşri için bk. Nihal Atsız, *Âli Bibliyografyası*, İstanbul 1968, s. 94-98 v.d.]; Andelîb, *Târih-i Feth-i Üngürüs*, (Şençoban), s. 14; Selânikî, *Tarih*, c. II (1003-1008/1595-1600), s. 635.

³¹⁷ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 468; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 305; Vahid Çabuk, *Tâlikî-zâde Mehmed Subhî Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1986, s. 137; Selânikî, *Tarih*, c. II, s. 635.

³¹⁸ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 468; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 305-306; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 108.

³¹⁹ Tâlikî-zâde, *Eğri Seferi Şehnâmesi*, (Çabuk), s. 127-128, 139.

³²⁰ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 469; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 41; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 305-306; Selânikî, *Tarih*, c. II, s. 635; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 272-273.

³²¹ Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 276; Cezar, *a.g.e.*, c. III, s. 1642.

³²² Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 492, 499-500.

³²³ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 71; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 337; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 498-499; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 218-220; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, c. III, haz. Şevki Nezihî Aykut, Ankara 2004, s. 585-586; Naîmâ, *Tarih*, c. I, s. 141; İbrahim Hakkı Çuhadar, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, c. I, Ankara 2003, s. 251.

1600 yılı Kanije Kalesi'nin fethiyle ön plana çıkmaktadır. 10 Eylül-23 Ekim³²⁴ tarihleri arasında vuku bulan bu kuşatma yaklaşık bir buçuk ay sürmüştür. Kaleye yardıma gelen kuvvetlerle de uğraşılmak zorunda kalınması³²⁵ muhasaranın uzamasına neden olmuştur.

Görüldüğü üzere, 16. asırda Osmanlı-Avrupa hududundaki hadiseler neredeyse bütünüyle kale kuşatmalarından ibarettir. Batı sınırında kuşatılan kalelerin sadece isimlerini yazmak bile ciddi bir yekün tutar. Ayrıca bunların önemli bir kısmını tam teşekküllü muhasara örnekleri oluşturmaktadır. Padişah ve serdarların çıktığı seferlerde gerçekleşen kale kuşatmaları dışında, Osmanlı yönetiminin bilgisinde uçlardaki beylerin, birlikte koordineli şekilde kale muhasaralarında buldukları da görülmektedir³²⁶. Bu yüzyıldaki batı kuşatmalarında Osmanlı ordusunu, iklim koşulları ve aşırı yağışların en az müdafilerin savunmaları kadar zorladığı müşahede edilmektedir. Ayrıca kuşatılan kalelere yardım birliklerinin gelmesi ve bunlarla mücadele edilmesi muhasaraların uzamasına yol açmıştır.

1.3. Güney Kuşatmaları

1517 yılında Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırarak Mısır'a hâkim olan Osmanlılar³²⁷, aynı zamanda bu devlete ait olan Kızıldeniz sahilindeki topraklara da sahip oldular. Osmanlılar Mısır'ın fethiyle karadan Yemen, Nubya (bugünkü Sudan dolayları), Habeşistan (bugünkü Sudan'ın bir kısmı ile Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali), Zengibar gibi ülkelerle, denizden ise Hindistan ile doğrudan temasa geçti³²⁸.

Arap yarımadasının güneybatı kısmında yer alan Yemen, Memlûklüler'e bağlı Çerkez beyleri tarafından idare ediliyordu. Osmanlılar 1517'de Mısır'ı ele geçirdiklerinde Yemen'de Zeydîlerle mücadele halinde olan Memlûklü kumandanı Emir İskender başsız kaldı. Bu dönemde Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'a vali tayin edilen Hayri Bey, Osmanlı'ya tabi olmak şartıyla Emir İskender'i yerinde bıraktı. Böylece Osmanlı Padişahı adına hutbe okundu ve imparatorluk nüfûzu Yemen'e kadar

³²⁴ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 516-521; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 371.

³²⁵ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 290-292; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 169-170; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 369-370; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 517-519; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 627-635; Ayrıca bk. Maria İvanics, "Dönemin Resimlerinde Avusturya Takviye Kuvvetlerinin Kanije'ye Yürüyüşü", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vdğ., Ankara 2002, c. 9, s. 686-694.

³²⁶ Örnekler için bk. *5 Numaralı Mühimme Defteri*, h. 1023, 1210, 1215, 1462; *6 Numaralı Mühimme Defteri*, h. 1371; BOA, MD, nr. 42, s. 200, h. 622.

³²⁷ Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 254-308.

³²⁸ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 1-2.

ulaşmış oldu³²⁹. Bu tarihten sonra Osmanlılar Yemen'deki hâkimiyetlerini gittikçe güçlendirmeye çalıştılar. Ancak karşılarında sürekli olarak onları uğraştıran yerel bir güç olan Zeydîler bulunmaktaydı. Öyleki, 16. Asır Yemen tarihi adeta Osmanlılar ile Zeydîlerin hâkimiyet mücadelesinden ibarettir. Bu mücadelenin önemli bir kısmı kale muhasaralarında gözlemlenebilir.

Yemen'in önemli şehirlerinden biri olan Taiz, Aden'in 140 km kuzeybatısında Cebelisabr'ın kuzey eteklerinde deniz seviyesinden 1400 m yükseklikte kurulmuştur³³⁰. Osmanlılar, buraya hâkim olamadıkları takdirde Yemen'in güney bölgelerini kontrol etmenin zorluğunu ve Sana'ya giden tek yolun Taiz'den geçtiğini görerek, buranın stratejik önemini kavradılar. Birkaz kez ele geçirilmesine rağmen tekrar kaybedilen Taiz, Üveys Paşa tarafından 1547'de ciddi bir muhasara sonucu zaptedildi³³¹. Daha sonra Zeydî imamı Mutahhar'ın eline geçen Taiz, 1569'da Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yaptığı kuşatma neticesinde yeniden alındı³³².

Kızıldeniz'den 170 km içeride, 2200 m yükseklikte kurulmuş olan ve bugünkü Yemen'in başkenti olan San'a, Özdemir Bey'in (sonra Paşa) kısa süreli bir kuşatmasıyla 1547'de ele geçirildi³³³. Zeydîler tarafından zaptedilince, Koca Sinan Paşa eliyle 1569'da tekrar müdahale edilerek geri alındı³³⁴.

Ferhat Paşa'nın Beylerbeyiliği zamanında, Câzân muhasara altına alındı. Askerler metrisler kazıp yerleştiler. Top ateşiyle de sur ve burçlar tahrip edilmeye çalışıldı. Bir müddet sonra açılan gediklerden yapılan umumi hücumla Câzân zaptedildi (1548)³³⁵. Sonraları elden çıkınca tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmesi 1569 yılında Koca Sinan Paşa'nın harekâtıyla mümkün oldu³³⁶.

Yemen'de gerçekleşen esas fetihler Koca Sinan Paşa'nın serdarlığında özellikle 1569-1570 tarihlerine rastlar. Sinan Paşa bu dönemde seri şekilde çok sayıda kaleyi kuşatmış ve hemen hepsini fethetmiştir. Öyle ki, bir kayda göre Sinan Paşa Yemen

³²⁹ Hulusî Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi (923-1012/1517-1604)*, c. I, Ankara 2003, s. LXXVIII.

³³⁰ İdris Bostan, "Taiz", *DİA*, c. XXXIX, s. 448.

³³¹ Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. XCVIII; Bostan, "Taiz", s. 449.

³³² Sadettin Baştürk, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî/Ahbârü'l-Yemânî (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 181; Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. CXL; Bostan, "Taiz", s. 449.

³³³ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 95; Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. C, (Özdemir Bey'in fetihnemesi için bk. s. CII-CIV); Mustafa L. Bilge, "San'a", *DİA*, c. XXXVI, s. 88-89.

³³⁴ Rûmûzî, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 491-499; Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 273-274; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, Türk-İslam Eserleri Müzesi, nr. 1973, vr. 81b-82a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 296-297; Önal, *a.g.t.*, s. 297-298.

³³⁵ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 100; Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. CVII.

³³⁶ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 189-191; Rûmûzî, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. I, s. 218-219; Önal, *a.g.t.*, s. 285.

harekâtında 200'den fazla kale zaptetmişti³³⁷. Bu yoğun fütuhâtından dolayı Koca Sinan Paşa kaynaklarda “Yemen Fatihî” unvanıyla anılmaktadır. Sinan Paşa'nın mezkûr harekâtında şimdiye kadar ifade edilenlerden başka Kahiriyye (Kahire), Ta'ker, Bahrâna, Hubbü'l-Arûs, Beytü'l-İzz, Hacerü'z-Zekateyn, Habb ve Kevkeban kaleleri de ele geçirilmiştir. Bunlardan bazılarının muhasaraları konumuz açısından oldukça önemlidir.

Kahire/Kahiriyye Kalesi, Taiz şehrine yakın bir dağ tepesinde bulunuyordu. Yemen Beylerbeyi Özdemir Paşa tarafından kuşatmaya alınmış olmasına rağmen bu konumundan dolayı kale kısa sürede düşürülemedi. Koca Sinan Paşa, bu sıralarda serdar sıfatıyla gelip muhasara yönetimini deruhte etti. Yakındaki Ağber Dağı üstünde bulunan Zeydîler bertaraf edildikten sonra, kale üzerindeki baskı iyice artırıldı. Daha fazla dayanamayacaklarını anlayan müdafiler teslim olmak zorunda kaldılar (Mayıs 1569)³³⁸.

Cible şehrine nazır bir dağ üstünde bulunan Ta'ker Kalesi, Yemen fütuhâtına devam eden Koca Sinan Paşa tarafından kuşatıldı. Kalenin üst kısımlarında metruk olan birkaç kule tespit edildi ve bu kulelere top çıkarılarak kale ateş altına alındı. Bir müddet sonra kaledekiler emân talep ettiler. Müdafilerin bütün silahlarını bırakıp gitmeleri şartıyla emân istekleri kabul edildi (Haziran 1569)³³⁹. Hemen akabinde Bahrâna Kalesi'ne doğru yola çıkıldı. Müdafiler kaleyi terk etmeleri üzerine, kale kolayca ele geçirildi ve daha sonra temellerinden yıkıldı³⁴⁰.

Behram Paşa Yemen'e Beylerbeyi olduktan sonra da Koca Sinan Paşa'nın harekâtı devam etti. Bu zamanda Habb Kalesi, Sinan Paşa'nın emriyle Behram Paşa tarafından kuşatıldı. Bir süre serdarın emriyle Habb'ı muhasara eden Behram Paşa, gizlice kaleden kaçıp yanına gelen bir adam marifetiyle kale komutanı Ali bin Şerefüddin'i zehirle öldürttükten sonra Aralık 1570'de kaleyi emânla fethetti³⁴¹.

Koca Sinan Paşa'nın Yemen harekâtında en dikkat çeken muhasara San'a yakınındaki Kevkeban Kalesi önlerinde gerçekleşti. Kale, herhangi bir dağ silsilesiyle birleşmeyen zeminden yüksekliği 300 m olan yekpare bir kayadan oluşan Cebelzuhâr

³³⁷ Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 1247.

³³⁸ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 181, 195-201; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. I, s. 229-278; Önal, *a.g.t.*, s. 286-289.

³³⁹ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 243-245; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. I, s. 399-412; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 81b; Önal, *a.g.t.*, s. 294-295.

³⁴⁰ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 245-247; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. I, s. 419-422; Önal, *a.g.t.*, s. 295.

³⁴¹ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 412-423; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 1187-1192, 1197-1203; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 82a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih*..., (Sağırılı), s. 300; Önal, *a.g.t.*, s. 314-315.

adlı bir dağ üzerinde kurulmuştu ve denizden 2605 m yüksekliğindeydi³⁴². Kevkeban, bu sarp konumundan dolayı Osmanlı kuvvetlerini oldukça zorladı. Muhasarada kullanılacak toplar büyük zorluklarla, palamarlar yardımıyla bir haftayı aşkın sürede ancak Kevkeban'a çıkartıldı. Kuşatmanın ileri aşamalarında kale önündeki hendeği geçmek için çalışmalar yapıldı. Hendek üzerine bir köprü kurulması düşünüldü. Metriste hazırlanıp hendek üzerine nakledilen bu köprünün bir ucu aşağıya düştü ve kalanı da müdafiler tarafından demir çengellerle hendeğe çekildi. Bunun netice vermediği görülünce hendeği doldurma yoluna gidildi. Müdafiler top ve mancınıklarla Osmanlı askerlerinin buraya ulaşmalarını ve işlerini yapmalarını zorlaştırıyorlardı. Bu durumu aşmak için hendeğe kadar duvar örülüp üstü örtüldü ve askerler bu yolu kullanmaya başladı. Ancak kaledekiler gizli yollardan hendeğe ulaşip, atılan şeyleri derhal temizlediklerinden bundan da bir sonuç alınmadı. Bu zorluklar yüzünden altı ayı aşan kuşatma nihayet kaledekilerin teslim olmasıyla olumlu neticelendi (Mayıs 1570)³⁴³.

Mısır'ın güneyinde bulunan Nubya, 16. asrın başlarında, Funç Sultanlığı çatısında yaşayan bağımsız şeyhliklerden oluşuyordu. Hadım Süleyman Paşa 1538'deki Hint seferi dönüşünde, Kızıldeniz'deki Kuseyr limanında karaya asker çıkarıp yanında bulunan Özdemir Bey'i (daha sonra Paşa) bu yerlerin alınmasına memur etti. Nil nehri üzerinden bir filoyla güneye inen Özdemir Bey, Funç Devleti'nin nüfuzu altında bulunan İbrim ve Derr gibi bazı kaleleri zaptetti³⁴⁴.

Habeşistan topraklarında da bazı kale muhasaralarının meydana geldiği tespit edilmektedir. Fakat bunlar hakkında detaylı bilgiler elde bulunmamaktadır. Ayrıca Osmanlıların bu topraklarda gerçekleştirdikleri kuşatmaların kahir ekseriyetinin, kendileri tarafından inşa edilmiş ve daha sonra elden çıkmış olan kaleler üzerine olduğu anlaşılmaktadır³⁴⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yemen, Funç Sultanlığı ve Habeşistan'dan oluşan güney sınırındaki kara kuşatmalarının incelendiği bu kısımda, özellikle Yemen'de meydana gelen kale muhasaraları, hem sayı hem de kuşatma süreçlerinin farklılıkları bakımından daha fazla ön plana çıkmaktadır. Öyle ki incelenen yüzyılda Yemen'deki

³⁴² Mustafa L. Bilge, "Kevkebân", *DİA*, c. XXV, s. 342.

³⁴³ Kevkeban muhasarası için bk. Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 293-398; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 515-1174; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırli), s. 297-299; Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. CXLIV-CLIV; Önal, *a.g.t.*, s. 298-312; Yemen'deki kale muhasaraları sonraki dönemlerde de devam etmiştir (BOA, MD, nr. 53, s. 86, h. 234-235).

³⁴⁴ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 21-22.

³⁴⁵ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 43-68, 122-124.

kale kuşatmalarını eksiksiz takip etmek bile oldukça zordur. Yemen’le birlikte Mısır’ın güneyindeki topraklarda -Funç, Habeş- dahi imparatorluk nüfuzunu hissedecek kale muhasaralarının tespiti konumuz açısından oldukça mühim açılımlara kapı aralamıştır.

1.4. Denizlerdeki Kuşatmalar

Bu kısımda; Kuzey Afrika, Mora, Arnavutluk, Güney İtalya, Yemen, Hindistan ve diğer bazı sahil kaleleri ile Basra Körfezi, Ege ve Akdeniz adalarındaki kaleler üzerine yapılan kuşatmalar ele alınacaktır. Kuşatmalarda görülen ortak unsurlardan en önemlisi, donanmanın etkin olarak kullanılmasıdır. Bununla birlikte Osmanlı Donanması, batıdaki kale kuşatmalarında da nehirler vasıtasıyla çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Donanmanın Osmanlı kuşatmalarındaki rolü ayrı bir başlık altında inceleneceğinden burada üzerinde daha yüzeysel durulacaktır.

16. asra girerken Mora sahillerinde gerçekleştirilen bir grup kale muhasarası, daha yüzyılın başlarında Osmanlı ordularının ulaştıkları kuşatma gücünü göstermektedir. Bunlar içerisinde Modon Kalesi, hakkında oldukça detaylı bilgi edinilen bir kuşatmayla ele geçirildi. 20 Haziran³⁴⁶-9 Ağustos³⁴⁷ 1500 tarihleri arası gerçekleşen bu muhasarada donanma önemli roller üstlendi. 320 parçalık Osmanlı donanması içerisindeki Top Gemileri’nden yapılan top atışlarıyla kale sürekli ateş altına alındı³⁴⁸. Osmanlı donanması bu şekilde surların deniz tarafından çevrilmesine olanak sağladığı gibi, 24 Temmuz’da kaleye gelen yardım birliklerine karşı güçlü bir direnç gösterdi ve gerçekleşen deniz savaşında onları mağlup etti³⁴⁹. Bu durumu kaleden izleyen müdafiler oldukça huzursuzlanmışlardı³⁵⁰. Ancak kalenin fethine yakın 4-5 civarında yardım

³⁴⁶ Fernando Fernandez Lanza, “1500’de Türklerin Modon’u Kuşatması ve İşgali”, *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, İstanbul 2007, s. 210.

³⁴⁷ Modon’un fetih tarihiyle ilgili kaynaklarda iki farklı bilgi vardır. Bunlardan bazıları 9, bazıları 10 Ağustos tarihlerini vermektedirler. Tansel, yaptığı çalışmada elindeki verileri yorumlayarak 10 Ağustos tarihinde karar kılar (Tansel, *Sultan II. Bâyezit’in Siyasî Hayatı*, s. 208-211); Bazı yabancı kaynakları kullanan Zinkeisen de 10 Ağustos tarihini esas alır (Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 384); Cezar, 9 Ağustos olarak belirtir (Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 682). Tüm bu çalışmalar Modon’un fethini mevcut kaynaklardan daha detaylı anlatan bir kaynağı görememişlerdir. Lanza tarafından yayınlanan bu metnin anlatıcısı Modon’un Camerlengo’su Micer Andrea Balaslio’dur (Lanza, *a.g.m.*, s. 204). Kullanılmayan bu metin aynı zamanda, Modon kuşatması anlatılırken çokça yararlanılan Angiolello’nun da ana kaynağıdır (Angiolello, *a.g.e.*, s. 227-244; karşılaştırma için bk. Lanza, *a.g.m.*). Balaslio, Modon kuşatmasında şehirde bulunmuş ve kuşatmanın tüm ayrıntılarını dikkatlice aktarmıştır. Verdiği bilgilerin çağdaşı diğer kaynaklarla karşılaştırılması yapıldığında doğru olduğu görülmektedir. Balaslio, bu anlatısında 9 Ağustos tarihini vermektedir (Lanza, *a.g.m.*, s. 210-213). Keza, çağdaş tarihçilerden Oruç Beğ’de bu tarihi vermektedir (*Oruç Beğ Tarihi*, s. 202). Ayrıca şehrin kuşatılma kronolojisi şu şekildedir: 20 Haziran’da Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ve Mora Sancak Beyi Ali Paşa şehri karadan kuşatmışlar, 5 Temmuz’da Rumeli Beylerbeyi Mustafâ Paşa kuşatmaya katılmış, 8 Temmuz’da II. Bayezid muhasaraya dahil olmuş, 19 Temmuz’da şehir deniz tarafından da kuşatılmıştır (Lanza, *a.g.m.*, s. 210-213).

³⁴⁸ Bostan, “II. Bayezid Döneminde Osmanlı Denizciliği”, s. 118.

³⁴⁹ Lanza, *a.g.m.*, 214-215; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 201-202; Tansel, *Sultan II. Bâyezit’in Siyasî Hayatı*, s. 207.

³⁵⁰ Lanza, *a.g.m.*, 214-215.

gemisi limana girip kaleye ulaşmayı başardı³⁵¹. Yardıma gelen gemileri gören müdafiler, heyecanla o tarafa yöneldiler. Bu yüzden savunma disiplini bozulunca, kalenin bazı surlarında müdafilerin sayıları hayli azaldı. Durumu gören Osmanlı askerleri bu kısımlardan yukarı çıkarak kaleyi ele geçirdiler³⁵². Bu kuşatmada havan toplarından da oldukça istifade edilmişti³⁵³.

Modon'un alınması yakınındaki Navarin ve Koron kalelerinin teslimini kolaylaştırmıştır³⁵⁴. Ayrıca bu seferde Anabolu Kalesi de muhasara edildi fakat ele geçirilemedi³⁵⁵.

Arnavutluk'un Adriyatik kıyısında bulunan Draç liman şehri ve kalesi 1501'de Mehmed Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Draç, bir liman olarak bütün Arnavutluk sahillerini kontrol eden Osmanlılar için fazla öneme sahip değildi. Osmanlıların buradaki kaleyi fethetmelerinin ana nedeninin çevredeki zengin tuz yataklarının kontrolünü ele geçirmek olduğu tahmin edilmektedir³⁵⁶.

Kanuni Sultan Süleyman, 1520'de tek varis olarak tahtta oturduğunda ilk işlerinden biri, büyük dedesi II. Mehmed'in denizlerde kuşatıp da alamadığı yegâne kale-kent olan Rodos'u yeniden muhasara edip ele geçirmek oldu. Uzunca bir hazırlıktan sonra 26 Haziran 1522'de³⁵⁷ Rodos Osmanlı kuvvetlerince kuşatma altına alındı. Kuşatma o kadar uzun sürdü ki Fatih'in neden bu kaleyi ele geçiremediği sorusu kendiliğinden cevap bulmuş oldu. Muhasaraya alınan kalenin bir ada üzerinde oluşu,

³⁵¹ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 202; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 353; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 200; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 384.

³⁵² Kalenin alınması kaynaklarda şöyle anlatılır: Safâî, bir asker kale duvarına "mıh dokuyarak" kaleyi aşip oraya bir ip bağlamaya muvafık olduğunu ve birçok kişinin buradan yukarı çıktığını söyler (Safâî, *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton*, vr. 119a); Baslio, kuşatmanın sonlarına doğru bir asker hisar duvarına asılı bir halata asılarak yukarı çıktığını, yukardaki muhafızları öldürdüğünü ve arkadaşlarına haber verdiğini, onların da aynı halatla ve daha sonra merdiven dayayarak surları aşıklarını ifade eder (Lanza, *a.g.m.*, s. 217); Kemalpaşazade, müdafilerin boşalttığı zayıf surlardan kaleye kemendler atılıp girildiğini belirtir (İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 203-204); Matrakçı Nasuh'da, İbn Kemal'e yakın bir anlatım vardır (Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid/Sultan II. Bayezid Tarihi*, haz. Reha Bilge, Klasik Türkçe'den Aktaran: Mertol Tulum, İstanbul 2012, s. 54); Oruç, kalenin zayıf kısmından tırmanılıp alındığını yazar (*Oruç Beğ Tarihi*, s. 202); Behiştî, olayı bazı farklarla ancak benzer şekilde anlatır (*Behiştî Tarihi*, s. 358-359); Bir anonim tarih, diğer kaynaklardan farklı olarak kalenin toprakla yıkılan bir noktasından yürüyüşle alındığını söyler ve fetih tarihini de 1499 diyerek hatalı verir (*Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000, s. 138); konuyla ilgili ayrıca bk. Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 210-211; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 251-252.

³⁵³ Lanza, *a.g.m.*, s. 213-215; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 200; *Anonim Osmanlı Kroniği*, (Öztürk), s. 138; *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, Giriş ve Metin (1373-1512)*, haz. Şerif Başstav, Ankara 1973, s. 182.

³⁵⁴ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 206-208; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 355-356; *Behiştî Tarihi*, s. 360-361; Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 212-213; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 384; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 252; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 682; Navarin Kalesi fethinde yararlılığı görülenlere terakki verildiğine dair hüküm için bk. *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkam, II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri*, haz. İlhan Şahin-Feridun Emecen, İstanbul 1994, s. 74.

³⁵⁵ Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 213; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 384; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 252.

³⁵⁶ Machiel Kiel, "Draç", *DİA*, c. IX, s. 522-523.

³⁵⁷ Şerafettin Turan, "Rodos'un Zabından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 60; Nicolas Vatın, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık, 1480-1522*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2004, s. 330.

içerisinde yeterli düzeyde müdafilerin bulunması, bunlardan da öte kalenin zamanın en iyi tahkimatlarından birine sahip olması kuşatmayı uzatan sebeplerin başında geliyordu. Ancak Kanuni Rodos'u almak için gerekli hazırlıkları yapmıştı. Büyük bir azimle bir kalenin fethi için ne gerekiyorsa her şeye başvurdu. Zamanın en etkin silahları bu muhasarada kullanıldı. Tüfek, her türlü top, havan topu ve humbara bunlar arasında sayılabilir³⁵⁸. Yine açılan çok sayıda lağımlarla kale sürekli düşürülmeye çalışıldı³⁵⁹. Öyle ki batılı görgü şahitleri Osmanlıların açtıkları lağımları 38-63 arası sayılarla ifade etmektedirler³⁶⁰. Ancak bunlardan bazıları müdafilerin açtıkları karşı lağımlarla etkisiz hale getirildi. Bu uğraşlara ilave olarak, Osmanlıların 16. asırdaki büyük kuşatmalarının hemen hepsinde görülen önemli ve bir o kadar da meşakkatli bir yöntem olan toprak sürme faaliyetine geçildi. Sura paralel olarak açılan metrislerden, kaleye dikey olarak toprak kazılıp yığılarak hendekin önüne gelindi. Hendek doldurulmaya çalışıldı ve kaleye yakın yerlerde havale kuleleri bina edilip üzerlerine asker yerleştirilerek kalenin içi ateş altına alındı³⁶¹. Kale hisarının dibine ulaşmaya muvaffak olan askerler tarafından, duvarın altı kazılıp temeline ulaşıldı. Temele yerleştirilen barut patlatılarak hisarın bir kısmı yıkıldı³⁶². Buradan yapılan hücumla dış kale ele geçirildi ve iç kale iyice sıkıştırıldı. Zor şartlara daha fazla dayanamayan müdafiler 21 Aralık'ta kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar³⁶³.

Cezayir şehri açıklarında bir ada üzerinde bulunan Penon Kalesi, İspanyolların kontrolündeydi. Osmanlı himayesinde olan Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki bir filo tarafından 1529'da yaklaşık yirmi gün top ateşine tutulduktan bir süre sonra fethedildi³⁶⁴.

Osmanlı'nın elinde bulunan Koron, Andre Doria emrindeki kuvvetlerce 1532'de ele geçirilmişti. 1533 yılında doğu seferiyle uğraşıldığından Koron'un istirdadı meselesi

³⁵⁸ Vatin, *a.g.e.*, s. 330; Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 98, 129; Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 96; Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X, s. 151, 176; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 159; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 59, 66; Andre Clot, *Muhteşem Süleyman: Osmanlı'nın Altın Çağı*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul 2005, s. 55.

³⁵⁹ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 167-168; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 66-67; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 451; Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, çev. Şerafettin Turan, Ankara 1963, s. 42; Vatin, *a.g.e.*, s. 340.

³⁶⁰ Vatin, *a.g.e.*, s. 340.

³⁶¹ Lağım faaliyetleriyle ilgili olarak bk. Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X, s. 170; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 68-69; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 435, 438-439; *Hizânetü'l-İnşâ*, (Çerçi), s. 101; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 160-164; Vatin, *a.g.e.*, s. 340.

³⁶² Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 164-166; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 72; *Hizânetü'l-İnşâ*, (Çerçi), s. 102; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 164-165.

³⁶³ Turan, "Rodos'un Zabtnndan Malta Muhasarasına", s. 60; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 446.

³⁶⁴ Mohamed Derradj, *Osmanlılar'ın Cezayir'e Girişi (1512-1543)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 140-143; John F. Guilmartin, Jr., *Kalyonlar ve Kadırgalar*, çev. Ali Özdamar, İstanbul 2010, s. 144.

yeterince gündeme gelmedi. Ancak Kanuni tarafından Mora Sancak Beyliği'ne getirilen Yahyapaşazade Mehmed Bey'in karadan, bir filonun da denizden muhasarası neticesinde, kale 1534'te tekrar ele geçirildi³⁶⁵.

Barbaros Hayreddin Paşa 1536'da Akdeniz sularında dolaşırken birçok adaya saldırmış, Kuzey Afrika ve Güney İtalya sahillerinde bazı yerleri zaptetmişti. Bunlar içerisinde Napoli Krallığı'na bağlı Castello/Castelli Kalesi de bulunmaktaydı³⁶⁶.

1537 senesi Osmanlıların Korfu üzerine gerçekleştirdikleri bir muhasaraya tanık oldu. Kaynaklarda "sefer-i Pulya ve gazâ-yı Körfös" şeklinde zikredilen bu kuşatma için donanma Kaptanıderya Barbaros Hayreddin Paşa kumandasında ve üçüncü vezir Lütfi Paşa serdarlığında Mayıs ayında denize açıldı. Kanuni'nin emrindeki kara ordusu da İstanbul'dan hareket etti. Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri Avlonya'da buluştuktan sonra donanma Ağustos sonlarında Korfu'ya asker ve top çıkardı. Padişah da ordusuyla adanın karşı sahilinde karargâh kurdu. Kale çevresindeki yerler ele geçirildi³⁶⁷ ve kale kuşatıldı. Muhasara, kısa sürede netice alınmayınca kaldırıldı (7 Eylül 1537)³⁶⁸. Korfu'nun bu 11 günlük kısa muhasarasının kaldırılmasını kaynaklar iki gerekçeye bağlar: Sefer mevsiminin geçmesi ve kaleye yardım donanmasının geleceği haberleri³⁶⁹. Ancak bunlardan ziyade siyasi sebeplerin daha etkili olduğu düşünülmektedir³⁷⁰.

Mora yarımadasının kuzeydoğusunda denize doğru uzanmış bir dil üzerinde kurulan, bir tarafı yalçın kayalıklarla, diğer tarafı denizle çevrili olan Anabolu (Nauplia/Napoli di Romania), Mora Sancakbeyi Güzelce Kasım Paşa tarafından 1537'de kuşatıldıysa da oldukça uzun süren muhasara başarısızlıkla neticelendi³⁷¹.

Barbaros Hayreddin Paşa 1538 yılında Akdeniz'de birçok adaya akınlar düzenledi. Bu adalar üzerinde bulunan bazı kaleler de mezkûr saldırılar neticesinde

³⁶⁵ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 332-335; Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârihi Âl-i Osman*, Ankara 2001, s. 271-272; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 857-858; Kapaşahin, *a.g.e.*, s. 126-127; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 525, 532-533; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 317; Machiel Kiel, "Koron", *DİA*, c. XXVI, s. 209.

³⁶⁶ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 384-387; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürşık), s. 109; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 545-546; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 930; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 319.

³⁶⁷ Murat Akgün, *Harirî Abdülcelil'in Ferahat-nâmesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 66; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, haz. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 91.

³⁶⁸ Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 601.

³⁶⁹ Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 198-199; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 91; Seyyid Muradî, *Barbaros Hayreddin Paşa: Kaptan Paşa'nın Seyir Defteri*, haz. Ahmet Şimşirgil, İstanbul 2009, s. 210.

³⁷⁰ İdris Bostan, "Korfu", *DİA*, c. XXVI, s. 201-202.

³⁷¹ Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 934-935; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 551, 559-560; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 321; Faruk Sümer, "Kasım Paşa, Güzelce", *DİA*, c. XXIV, s. 547. Anabolu, 1540'ta imzalanan Osmanlı Venedik Antlaşması'ndan sonra teslim alınabilmiştir (M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *TTK Belgeler*, c. I, sy. 2 (Temmuz 1964), s. 203-204; Nejat Göyünç, "Anabolu", *DİA*, c. III, s. 105).

zaptedildi. Bunlar içerisinde özellikle Girit ve Kerpe adalarındaki kale muhasaraları dikkat çekmektedir³⁷².

16. asırda denizlerde kendini gösteren büyük bir güç olan Portekiz, zamanın açık deniz için yapılmış en iyi gemilerinden mürekkep donanmalarından birine sahipti. Bu sayede Hint Okyanusu'nda hakimiyet tesis ettikleri gibi, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'de rahatça dolaşabiliyorlardı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun güney sınırlarını tehdit etmeye başlamaları yöneticileri endişelendiriyordu. Tam bu zamanlarda Batı Hindistan sahillerindeki Müslüman devletlerin Portekizlilere karşı Osmanlılardan yardım istemesi, Hint Denizlerinde kendini göstermek isteyen Osmanlılar için bir fırsat oluşturdu³⁷³. Böylece Hadım Süleyman Paşa'nın kumandasında bir Osmanlı Donanması 1538 senesinde Hint Denizlerine doğru yola çıktı. Güzergâh üzerindeki Aden kale-kentini bir hileyle ele geçirdi³⁷⁴. Hint sahillerine ulaştığında ilk olarak Gogala ve Kat kalelerine hücum edip kolayca zaptetti. Sonra Portekizliler'in elinde bulunan müstahkem bir kale olan Diu'yu kuşattı (5 Eylül³⁷⁵). Ancak bir dizi sebepten dolayı 2 Kasım'da muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı³⁷⁶.

Dalmaçya'da Cattaro Körfezi'nin kuzey kıyısında bulunan Kastelnova (Castelnuovo/Nüve), Rumeli Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa'nın karadan, Barbaros Hayreddin Paşa'nın da denizden harekâtıyla kuşatıldı. Yoğun şekilde top ateşine tutulan kale Ağustos 1539'da ele geçirildi³⁷⁷.

1543 yılında Barbaros Hayreddin Paşa'nın emrindeki Osmanlı donanması Fransa'ya yardım maksadıyla Akdeniz'e açıldı. Güzergâh üzerindeki bazı sahil kaleleri zaptedildi. Daha sonra Marsilya'ya gelindi ve burada bir Fransız filosuyla birleşip, o sırada Şarlken'in müttefiki Savoie Dükü'nün elinde bulunan Nice şehri kuşatıldı. Şehir alınmasına rağmen iç kale elde edilemedi³⁷⁸.

³⁷² Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 91-93; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 935-937; Kapanşahin, *a.g.e.*, s. 152-154; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 322; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 556.

³⁷³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996, s. 5, 16.

³⁷⁴ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemâni*, (Baştürk), s. 76-78; Ertuğrul Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", *OTAM*, sy. 23 (Ankara 2010), s. 207-209; Orhonlu, *a.g.e.*, s. 17.

³⁷⁵ Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", s. 215. Ancak Osmanlılar kale önüne geldiklerinde, Diu Kambay Sultanı'nın birlikleri tarafından 14 Ağustos'tan beri ciddi şekilde kuşatma altındaydı (Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", s. 210).

³⁷⁶ Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", s. 225. 8 Eylül'de Süleyman Paşa kuşatmayı bırakıp fırtınada hasar gören kadirgaları kalafatlayıp tamir etmek amacıyla donanmayı Diu'dan 20 mil uzakta bulunan Madresabat (Caffarâbâd) adlı limana götürmüş, ancak 27 Eylül'de tekrar Diu'ya gelebilmiştir (Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", s. 216, 219).

³⁷⁷ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 25-26; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 95; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 946-947; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 556-557; Abdülkadir Özcan, "Hüsrev Paşa, Deli", *DİA*, c. XIX, s. 41.

³⁷⁸ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 81-133; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 956-957; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 611-612; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 89.

1547'de Piri Reis komutasında yeni bir donanma tekrar Osmanlı'nın güney sınırına doğru yola çıktı. Bu seferde dikkat çeken bir kuşatma 1538'de alındıktan sonra tekrar elden çıkmış olan Aden Kalesi önlerinde gerçekleşti. Aden önlerine gelen donanma karaya asker ve silah çıkardı. Akabinde kaleye hâkim tepeler üzerine toplar çıkarılarak şehir ateş altına alındı³⁷⁹. Uzun bir mücadelenin sonunda kale, topların açtığı gediklerden yapılan hücumla fethedildi³⁸⁰. Bu muhasara 29 Aralık 1547³⁸¹-24 Şubat 1548³⁸² tarihleri arasında cereyan etti. Aden kuşatmasında Osmanlı toplarının oynadığı etkin role, bazı yerli ve yabancı kaynaklar özellikle atıf yapmaktadırlar³⁸³.

Basra'nın güneybatısı ile Katar arasındaki topraklar üzerinde bulunan Lahsa'da yer alan Katif Kalesi, 1550 yılında Osmanlılar tarafından ele geçirildi³⁸⁴.

Kaptanıderya Sinan Paşa, 1551 yılı ilkbaharında bir Osmanlı Donanması başında Akdeniz'e açıldı. Ağrıboz'da Turgut Reis'le birleştikten sonra Trablus[garb] Kalesi'ni muhasara altına aldı. Kuşatma fazla uzamadan neticelendi ve Trablus, Ağustos ayı içerisinde Osmanlı hâkimiyetine girdi³⁸⁵.

Piri Reis 1552'de yeniden donanmanın başında bir sefere çıktı. Önce Maskat Kalesi alındı ve muhafazasının zor olmasının da tesiriyle tahrip edildi. Sonra Hürmüz önlerine gelindi. Hürmüz adası ve adaya bağlı diğer küçük adaları ele geçiren Piri Reis, adanın kalbi olan kaleyi ele geçiremedi³⁸⁶.

Korsika adasında bulunan Bastia Kalesi (Peştiye), 1554 yılında Turgut Reis tarafından muhasara altına alındı. Bir müddet çatışmadan sonra kale zaptedildi³⁸⁷.

İspanya hâkimiyetinde bulunan Cezayir sahilindeki Bicâye Kalesi, Salih Reis emrindeki bir Osmanlı donanmasınca 1555 yılında kuşatıldı. Kısa süren bu muhasara sonunda kale teslim oldu³⁸⁸.

³⁷⁹ *Rüstem Paşa Târîhi*, (İnan), s. 284; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 71a; Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Pîri Reis", *Belleten*, XXXIV, sy. 134 (Ankara 1970), s. 238.

³⁸⁰ *Rüstem Paşa Târîhi*, (İnan), s. 285; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 71a; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 96.

³⁸¹ *Rüstem Paşa Târîhi*, (İnan), s. 282; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 71a. [Donanmanın bu tarihte kale yakınına gelmesinden önce kale karadan kuşatılmıştır. Ancak bu karadan kuşatma tarihini kaynaklarda bulamadığımızdan, zikredilen tarihi kuşatma tarihi olarak esas almak zorunda kaldık].

³⁸² *Rüstem Paşa Târîhi*, (İnan), s. 285; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 71a; Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. CVI.

³⁸³ Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004, s. 156.

³⁸⁴ Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Pîri Reis", s. 239; Özbaran, *a.g.e.*, s. 156; Ertuğrul Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri: 16. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk- Portekiz Mücadelesi*, Ankara 2010, s. 255-257.

³⁸⁵ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 96; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 974-976; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 94; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 628; Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2010, s. 111; Ettore Rossi-[Cengiz Orhonlu], "Trablus", *İA*, c. XII/I, s. 447; Ahmet Kavas, "Trablusgarp", *DİA*, c. XLI, s. 288.

³⁸⁶ Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s. 242-244; Özbaran, *a.g.e.*, s. 159-160; Önalp, *a.g.e.*, s. 261-263; Maskat Kalesi'nin fethinde yararlılığı görülen Mahmud adlı kişiye çavuşluk verildiğine dair, 6 Ekim 1556 tarihli hüküm için bk. BOA, MD, nr. 2, s. 163, h. 1510.

³⁸⁷ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 101; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 628; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 96; Salis, *a.g.e.*, s. 227; Kapanşahin, *a.g.e.*, s. 176 [Bu kalenin fetih tarihini yabancı kaynaklar 1553 olarak vermektedirler].

Piyale Paşa Kaptanıderya olduktan sonra hemen her yıl Akdeniz'e bir akın düzenledi. Bu akınları sırasında, özellikle 1555'ten 1557'ye kadar olan üç yıllık dönemde Güney İtalya sahilinde yer alan Reggio (Riçe), Cezayir'deki Oran (Vehran), Tunus'taki Bizerte (Benzert) gibi bazı kaleler alındı³⁸⁹.

1559 senesinde Basra Körfezin'de bulunan Bahreyn üzerine bir sefer yapıldı. Lahsa Beylerbeyi Mustafa Paşa emrindeki Osmanlı kuvvetleri Behreyn'in merkezi konumundaki Menama'yı muhasara altına aldı. Bahreyn hâkimi bu durum karşısında Hürmüz'deki Portekizlilerden yardım istedi. Yardıma gelen Portekizliler denizdeki Osmanlı filosunu etkisiz hale getirdiler. Menama'yı muhasara ederken filosunu kaybeden Osmanlı kuşatma kuvvetleri, Portekizliler tarafından denizden sarılmış oldu. Bunun üzerine Mustafa Paşa muhasarayı kaldırdı. Portekiz kaynaklarında, Mustafa Paşa'nın 2 Kadirga ve 70 Barça içerisinde 1200 kişiyle sefere giriştiği, fakat sefer sonunda 200 kişiyle döndüğü zikredilmektedir³⁹⁰.

Tunus kıyılarından dar bir boğazla ayrılan ve Malta'nın güneybatısındaki Gabes Körfezi'nde yer alan, Kuzey Afrika'nın en büyük adası konumundaki Cerbe, 1560 yılında Piyale Paşa komutasında bir Osmanlı donanmasının saldırısına maruz kaldı. Öncelikle kaleye yardım için gelmiş haçlı donanması ile yapılan deniz savaşında büyük bir başarı elde edildi³⁹¹. Sonra kale muhasara altına alındı. 28 Mayıs³⁹²-30 Temmuz³⁹³ 1560 tarihleri arası gerçekleşen bu kuşatma sonucu kale ele geçirildi³⁹⁴. Kalenin alınmasında, inşa edilen sur yüksekliğindeki kulelerden kale içinin ateş altına alınması etkili olmuştu³⁹⁵. Ayrıca uzayan kuşatma sonucu müdafilerin su ve yiyecek temini konusunda büyük sıkıntıya düşmeleri de buna eklenebilir³⁹⁶.

Kanuni'nin 1522'de Rodos'tan çıkardığı St. Jean Şövalyeleri'ni İspanya Kralı V. Karlos, Malta adasına yerleştirmişti³⁹⁷. 1565'te şövalyelerin yeni merkezi haline gelen

³⁸⁸ G. Yver, "Bicâye", *İA*, c. II, s. 598; Hess, *a.g.e.*, s. 112.

³⁸⁹ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 102; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 978-979; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 634; İdris Bostan, "Piyale Paşa", *DİA*, c. XXIV, s. 296.

³⁹⁰ Cengiz Orhonlu, "1559 Bahreyn Seferine Âid Bir Rapor", *Tarih Dergisi*, c. XVII, sy. 22 (Mart 1967), s. 1-16; Ayrıca bk. Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *DİA*, c. IV, s. 492-495. Kasım 1575 tarihli iki Mühimme Defteri kaydına göre, Lahsa Beylerbeyi'nin sonraki dönemlerde Osmanlı yönetimini Behreyn'i ele geçirmek için zorladığı görülmektedir (BOA, MD, nr. 27, s. 76, h. 190; s. 81, h. 200).

³⁹¹ Ertuğrul Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", *OTAM*, sy. 12 (Ankara 2001), s. 189-194.

³⁹² Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", s. 196.

³⁹³ Zekeriyazâde, *Ferah Cerbe Savaşı*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980, s. 89-94, burada hicri Zilkade 967 tarihinin ikinci Çarşamba gününden önce kalenin fethedildiği anlaşılmaktadır (7 Zilkade 967/30 Temmuz 1560).

³⁹⁴ Cerbe'nin fethinde yararlılığı görülenlere terakki ve ihsanlar verilmesine dair hükümler için bk. BOA, MD, nr. 3, s. 549, h. 1611; MD, nr. 4, s. 128, h. 1304.

³⁹⁵ Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", s. 200, 202; Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 67, 82, 88, 93; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 105.

³⁹⁶ Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", s. 194, 196, 198, 201-202; Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 64; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 635.

³⁹⁷ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Organizasyonu, Teşkilat ve Gemiler*, İstanbul 2007, s. 21.

Malta Osmanlılar tarafından kuşatıldı. Vezir Mustafa Paşa ile Kaptanıderya Piyale Paşa komutasındaki kuvvetler Malta önlerine geldi. Adanın üç müstahkem kalesi vardı: Saint Elmo, Saint Angelo ve Saint Michael³⁹⁸. Öncelikle Saint Elmo muhasaraya alındı. Ancak kıyıdaki bu küçük hisar ele geçirilinceye kadar Osmanlı askerlerini çok yıprattı. Bundan sonra Malta'nın esas kaleleri olan liman içindeki diğer iki kale kuşatıldı. Fakat dört ayı aşan Malta muhasarası bir dizi sebepten başarısızlıkla neticelendi³⁹⁹.

1566 yılında Piyale Paşa, komutasındaki 80 parça Osmanlı donanması ile Sakız önlerine geldi. Adanın yöneticilerini çağırarak uzun süredir ödenmeyen vergiyi talep etti. Bu vergiyi vermeyeceklerini görünce hepsini zincire vurdurdu. Akabinde Osmanlı askerleri şehri ve kaleyi hemen hiçbir karşılık görmeden ele geçirdi⁴⁰⁰.

1567'den beri Zeydîlerin elinde bulunan Aden, karadan Koca Sinan Paşa'nın gönderdiği birliklerle, denizden de Kurdoğlu Hayreddin Hızır Bey'in muhasarası sonucu 1569'da yeniden alındı⁴⁰¹.

Akdeniz'in Sicilya ve Sardinya'dan sonra üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, stratejik konumu son derece ehemmiyetli bir mevkiye bulunuyordu. Osmanlılar 1570'te burayı fethetmek için harekete geçtiklerinde, adanın tamamen ele geçirilmesi Ağustos 1571'e kadar sürdü. Donanma Kıbrıs önlerine geldiğinde Osmanlı yöneticileri, adadaki kalelerin hangisinin önce muhasara edileceğini meşveret ettiler⁴⁰². Neticede ilk olarak Lefkoşa Kalesi seçildi. Keşif için sur çevresinde dolaşarak metris yerleri incelenip tayin edildi⁴⁰³ ve kale her yönden kuşatıldı⁴⁰⁴. Mancınık⁴⁰⁵ ve ateşli silahlarla⁴⁰⁶ iyice

³⁹⁸ Saint Elmo bulunduğu konum ve fiziki yapısı itibarıyla bir burca benzediğinden burç olarak ta anılmaktadır. Saint Angelo, Birgu kale-kentinin içkalesi konumundayken; Saint Michael ise Senglea kale-kentinin içkalesi konumunda bulunuyordu (Christer Jörgensen-Michael Pavkovic-Rob Rice-Frederick Schneid-Chris Scott, *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ, 1500-1763 (Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler)*, c. II, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2011, s. 177).

³⁹⁹ Şerafettin Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 89-102; İdris Bostan, "Malta Kuşatmasından Tunus'un Fethine", *Türk Denizcilik Tarihi*, c. I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 187-188; Jörgensen vdğ., *Dünya Savaş Tarihi...*, c. II, s. 180-183; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 644-645; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 101-102.

⁴⁰⁰ Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. IV, sy. 6-7 (Ankara 1966), s. 187-188.

⁴⁰¹ Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. CXLI-CXLII.

⁴⁰² Necdet Öztürk, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 50 (İstanbul 1987), s. 83; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 111.

⁴⁰³ Münevver Durmuşoğlu, *Zîrekî Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1965, s. 21.

⁴⁰⁴ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, haz. Harid Fedai, Ankara 1997, s. 12-13; Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 70; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 113.

⁴⁰⁵ Numan Külekçi-Turgut Karabey, "Fetihnâme-i Kıbrıs", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 2 (Erzurum 1995), s. 91; Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 15, 30.

⁴⁰⁶ *Fetihnâme-i Kıbrıs*, (Külekçi-Karabey), s. 91; *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 13-14; Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 70; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 113. Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 31.

sıkıştırılan kale 9 Eylül 1570'te fethedildi⁴⁰⁷. Ardından Girne ve Baf gibi kalelere, Lefkoşa Kalesi Beyinin kellesi gönderilerek teslim olmaları istendi. Durumu gören bu kaleler de teslim oldular⁴⁰⁸. Daha sonra 21 Eylül 1570'te Magosa Kalesi kuşatıldı. Kale kısa bir müddette alınamayınca, kış mevsiminin gelmesinden dolayı donanma adadan ayrıldı. Ancak kuşatma büsbütün kaldırılmamış, müdafilerin dışarı çıkmalarını ve yardım almalarını kış mevsimi boyunca engellemek için nöbetçi askeler bırakılmıştı⁴⁰⁹. İlkbaharda donanma tekrar Magosa önlerine geldi. Bu tarihten kalenin teslim olduğu 1 Ağustos 1571'e kadar⁴¹⁰ 16. asır muhasaralarının hemen tüm detaylarının görülebileceği bir süreç geçti. Toprak sürülüp hendeğin doldurulması, toprak yığılıp kuleler bina edilmesi ve bunların üzerinden askerin kaleyi ateş altına alması, çeşitli yerlerden kale temeline ulaşılp barut yerleştirilerek patlatılması, donanmanın deniz tarafından kaleyi topa tutması bu süreçte en çok göze çarpan uygulamalardır⁴¹¹.

Adriyatik kıyısında bugünkü Karadağ sınırları içerisinde yer alan Bar Kalesi ile yine Adriyatik kıyısında olup bugünkü Arnavutluk topraklarında bulunan Ülgün Kalesi 1571 senesinde yapılan bir kuşatmayla alındı⁴¹².

1574'te Tunus'un Akdeniz kıyısında bulunan Halkulvad Kalesi (La Goletta) önlerinde dikkat çeken bir muhasara gerçekleşti. Koca Sinan Paşa'nın emrindeki donanma 14 Temmuz'da Halkulvad Kalesi sahiline ulaştı⁴¹³. Kale yakınında müdafilerle bir müddet çarpışıldıktan sonra, çadırlar kurulup metrisler kazıldı. 22 Temmuz'da muhasara iyice yoğunlaştırıldı. Nihayet açılan gediklerden yapılan umumi hücumla kale 24 Ağustos'ta fethedildi⁴¹⁴. Ancak bir tehdit oluşturma olasılığına binaen

⁴⁰⁷ İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 26-28. Lefkoşa Kalesi ve kuşatmasıyla ilgili gravürler için bk. *Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar: Türk Deniz Tarihinde Kıbrıs'ın Fethi*, haz. Arif Emre Kara, İstanbul 2009, s. 124, 133.

⁴⁰⁸ BOA, MD, nr. 14, s. 480, h. 680; s. 486, h. 686; Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 71; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 111; Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 48-49. Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 312; Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği(1570-1670)*, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1998, s. 55-56.

⁴⁰⁹ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 26-27; Jorga, birkaç bin yeniçeri ve sipahinin Venediklilerden gelecek yardımı engellemek için şehir surları önünde karargâh kurduklarını söyler (Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 132).

⁴¹⁰ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü...", s. 29-30.

⁴¹¹ Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 69, 70-71, 73, 76-77; *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 49-50, 64-65; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 112; Kıbrıs'ın fethinde yararlılığı görülenlere verilen terakkilere dair hükümler için bk. BOA, MD, nr. 8, s. 14, h. 175; s. 15, h. 180, h. 181; s. 17, h. 196; s. 18, h. 212; s. 25; h. 296, s. 26, h. 300-306; s. 27-31, h. 317-430; MD, nr. 13, bu defterin hemen tamamı bu türden hükümlerden müteşekkildir. Lefkoşa ve Magosa kuşatmalarının modern çizimleri için bk. *Kıbrıs'ın Fethi 1570-1571*, haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1986, eser sonu Koroki 1 ve 2.

⁴¹² Erife Ilgaz, *Zîrekî Tarih-i Feth-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1961, s. 1-2; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 82-84; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 113; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 666; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 136.

⁴¹³ Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 87a.

⁴¹⁴ Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 87b; Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 89; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Akıllı), s. 23; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 116; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 142; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. III, s. 349; Hess, *a.g.e.*, s. 136; Önal, *a.g.t.*, s. 330.

kale, belirli noktalarına yerleştirilen barut vasıtasıyla yıkıldı. Daha sonra Tunus yakınındaki “Bastiyon” olarak isimlendirilen bazı kaleler de ele geçirildi⁴¹⁵.

Görüldüğü üzere Osmanlılar 16. Asırda denizlerde ulaşabildikleri tüm noktalara defalarca akınlar düzenlemişlerdir. Bunlardan bazıları direkt fetih amaçlı olmayıp müttefiklerine yardım amacı taşımaktadır. Tabii ki bu yardım amaçlı serferlerde de ele geçirdikleri kaleler olmuştur. Bunların yanında Modon, Rodos, Cerbe, Kıbrıs, Malta, Halkulvad gibi planlı deniz kuşatmaları da müşahede edilmektedir. Bunların çoğunun ele geçirilmiş olması incelenen yüzyılda Osmanlı kuşatma kuvvetlerinin etkinliğini net olarak göstermektedir. Yalnızca Malta muhasarasının başarısızlıkla neticelenmesi istisnai bir örnek olarak değerlendirilebilir.

2. KALELERİN FETİH YÖNTEMLERİ

16. asır Osmanlı kale kuşatmalarının önemli noktalarından biri bu muhasaraların nasıl neticlendiğidir. İncelenen yüzyıl boyunca çoğunlukla fetihle sonlanan kale kuşatmalarının, ele geçirilme yöntemleri bu kısımda değerlendirilecektir.

2.1. Kuşatma Olmadan Eman/Vire İle Fetih

Araştırma süresince kaynaklarda sıkça karşılaşılan iki kavramı burada ele almak gerekir. Bunlar “Eman” ve “Vire” kavramlarıdır. Bir kale eğer teslim olduysa, bu durum Osmanlı savaş literatüründe hep zikredilen iki kavramdan biriyle ifade edilmiştir. Bu şekilde bir kalenin teslim olmasının ayrı kavramlarla anılması, eman ve virenin farklı anlamlar içerdiği algısını oluşturabilmektedir. Bu konuya dikkat çeken İpşirli, eman ile virenin aynı anlamı veya birbirini tamamlayan iki safhayı ifade ettiğini belirtmiştir⁴¹⁶. Araştırma alanı olarak konu daha derinlemesine incelenince, aslında eman ile virenin aynı şeyi ifade ettikleri şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1566 Sigetvar muhasarasında Feridun Bey’in kullandığı ifadeler şöyledir: “Mezkûr Ziriniski-oğlı bir taraftan oğlunun inhişâmı ve bir taraftan kendünün ‘askerinün in‘idâmı husûsâ ilticâ itdüğü kıla’un üç pâresi alınub, dördüncü kıla’nun içinde mahsûr ve muztarr kalub, bu vechle hevl ü hirâsı mücibince mülâhaza olunurdi ki, istîmân ide ve vire ile kal’ayı virüb kendüsi ser-i bî-feriyle hâlâs olub çıkıb gide”⁴¹⁷. 1590’larda Avrupa’da Osmanlı elinde bulunan bir kale kuşatılınca müdafilerin kendi aralarında yaptıkları konuşmalar içinde şunlar da geçmekteydi: “Kâfire

⁴¹⁵ Seyyid Lokmân, *Zübdetü’l-Tevârih*, vr. 87a; Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, (İlgaz), s. 43; Bostan, “Malta Kuşatmasından Tunus’un Fethine”, s. 197; Halkulvad’ın yıkılması hakkında ayrıca bk. BOA, MD, nr. 26, s. 287, h. 832. Halkulvad ve Tunus muharebelerine ait ruus kayıtları için bk. BOA, KK.d. 227.

⁴¹⁶ Mehmet İpşirli, “Eman, (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, c. XI, s. 77-78.

⁴¹⁷ Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü’l-Ahbâr ...*, s. 138.

vire idelüm. Bize aman virsünler”⁴¹⁸. 1596 Eğri kuşatmasını anlatan Ta’likîzâde, şu iki beyite de yer verir:

“Vire çünkü bu derde dermân olup / Emân isteyüp bende-fermân olup
Vireyle virüp istediler emân / Şu şart ile kim degmeye müsliman”⁴¹⁹.

Son olarak, Katib Çelebi’nin 1600 senesinde Kanije Kalesi’nin Osmanlılar tarafından kuşatılması sırasında kullandığı cümlelere bakalım: “ ‘Ale’s-seher ‘asker-i İslâm yürüyüşe muntazır iken nâ-gâh kal’a kapusu üzerine vire sancağı dikilüp emân sadası ‘ayyûka çıkdı. Serhaddin mu’temed âdemlerinden Peçuylu Koca Sinân Çavuş’ı rehîn istediklerinde gönderilüp içerden iki üç bellü kâfir boğazları altun zencîrli, biri Macar ve biri Nemçe beylerinden çıkup serdâr-ı ekreme geldiler. Ve hil’atler giyüp murâdları üzre emân kağıdları aldılar”⁴²⁰. Bu örnekler çoğaltılabilir. Ancak bu kadarı bile eman ile virenin aynı anlama geldiğini ve birbirlerinin yerine sıkça kullanıldıklarını göstermeye kâfidir. Aslında Osmanlı kroniklerinde ve arşiv belgelerinde, benzer şekilde birçok şey eşanlamlılarıyla birlikte kullanılmaktadır⁴²¹. Burada karşılaşılan durumda aynen böyledir. Yani bir kalenin teslim olması, “eman vermek”, “vire vermek” şeklinde kaynaklara yansımıştır. Daha açık bir şekilde söylenirse eman veya vire; bir kalenin anlaşma yoluyla teslim olmasını ifade etmektedir. Bu konuyu aydınlığa kavuşturduktan sonra muhasara yapılmadan eman/vire ile kalelerin nasıl ele geçirildikleri incelenebilir.

16. asırda bir kalenin kuşatma yapılmadan alınabilmesi çoğunlukla iki şekilde gerçekleşmekteydi. Bunlardan biri, müdafilerin üzerlerine gelen ordunun gücü ile kendi durumlarını mukayese edip savunmanın gereksiz olduğuna kanaat getirmeleri sonucu teslim olmalarıydı. Bu şekilde teslim olanların kahir ekseriyeti de yakınlarında kuşatılan bir kalenin düştüğünü öğrendikleri zaman teslim olmuşlardır. Örneğin, 1500’de Modon Kalesi büyük bir çatışmanın ardından ele geçirilince, yakında bulunan Koron Kalesi eman teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır⁴²². 1543’te Valpo Kalesi’nin Osmanlılar tarafından zaptedildiğini öğrenen çevredeki Peçuy, Sazvar, Malvar, Aynvar gibi bazı kaleler korkarak kendi arzularıyla gelip anahtarları teslim etmişlerdir⁴²³. Yine aynı tarihte Estergon Kalesi’nin fethinden dolayı cesareti kırılan Tata müdafileri ilk teslim

⁴¹⁸ Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 179.

⁴¹⁹ Tâlikî-zâde, *Eğri Seferi Şehnâmesi*, (Çabuk), s. 143-144.

⁴²⁰ *Kâtib Çelebi, Fezleke*, (Aycibin), s. 371. Aynı cümleleri Naîmâ’da tekrarlar (Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 171).

⁴²¹ 17 Eylül 1559 tarihli iki mühimme kaydında vire ve eman aynı manaya gelecek şekilde birlikte kullanılmıştır (3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), yay. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993, h. 341, 344). Bu hükümlere Mehmet İpşirli de işaret etmiştir (İpşirli, *a.g.md.*, s. 78).

⁴²² İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (VIII. Defter), s. 205-207; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 355; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 384; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 252.

⁴²³ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, s. 305; Seyyid Lokmân, *Zübdetü’-t-Tevârih*, 68a; İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 57.

teklifine olumlu cevap vermişlerdir⁴²⁴. Sokullu Mehmed Paşa'nın 1551 Erdel seferinde, Çanad Kalesi kumandanı kaleyi teslim edince bu durum çevredeki diğer kalelere de örnek teşkil etmiş, 12 kale korkarak teslim olmuştur⁴²⁵.

Diğer bir şekil ise, müdafilerin Osmanlı yönetiminden rahatsız olmamaları hatta bazılarının bunu arzulamaları sebebiyle teslim olmalarıdır. Osmanlı ordusu kale önlerine geldiğinde bu düşüncedeki müdafiler kaleyi teslim etmekte tereddüt göstermemişlerdir. Osmanlı yönetiminin özellikle bu tip kaleleri istimaletnamelerle kendi tarafına çekmeye çalıştığı da ayrıca belirtilmelidir. Bu yolla ele geçirilenler daha çok müslüman nüfusun barındığı kalelerdir. Örneğin, Osmanlılar 1515'te Mardin'in dış kalesini teslim alıp şehre girdiklerinde halk tarafından sevinçle karşılanmışlardır⁴²⁶. 1534'te Adilcevaz Kalesi'nin muhafızları kaçınca içindeki müslüman ve hristiyan ahali kale anahtarlarını serdar İbrahim Paşa'ya getirmişlerdir. Aynı seferde Van, Amük ve Siyâvân kaleleri de bu şekilde alınmıştır⁴²⁷.

Yukarıda zikredilenlerden başka, kuşatma yapılmadan ele geçirilen bazı kaleler şunlardır: 1516 Halep⁴²⁸, 1532'de Hidvik⁴²⁹, 1538'de Suçav (Boğdan'ın merkezi)⁴³⁰, 1569'da Câzân⁴³¹, Redmân ve Hudâd-ı Benî Kavî⁴³², 1570'te Girne ve Baf⁴³³.

2.2. Kuşatma Sonrası Eman/Vire İle Fetih

Kalelerin muhasara edilmelerinden bir süre sonra teslim olmalarıyla neticelenen fetihler, 16. asırda en çok karşılaşılan kale fetih şeklidir. Bu yolla ele geçirilen kalelerin birçoğu direnecek güçlerinin kalmaması üzerine eman/vire talebinde bulunmuşlardır. Kalelerin teslim olma süreleri de farklılık göstermektedir. Bazı kaleler bir iki günlük bir savunmadan sonra teslim olurken, bazıları altı ayı aşan muazzam bir mücadeleden sonra eman/vire istemek zorunda kalmışlardır. Bu tip fetihlerde müdafilerin direncini kırıp onları kalenin teslimine iten sebeplerin başında; erzak ve mühimmatın azalması, su

⁴²⁴ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, s. 447-448; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 606.

⁴²⁵ Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1041.

⁴²⁶ Göyünç, *a.g.e.*, s. 18-19; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 170 (Şehrin iç kalesi alınmamıştır).

⁴²⁷ Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", s. 453-454, 468-469.

⁴²⁸ Muhammed Harb Abdülhamid, *I. Selim'in Suriye ve Mısır Seferi Hakkında İbn İyas'da Mevcut Haberlerin Selimnamelerle Mukayesesi (XVI. Asır Osmanlı-Memluklu Kaynakları Hakkında Bir Tetkik)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1980, s. 149-150; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 229-230.

⁴²⁹ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 309-310; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 854.

⁴³⁰ Guboğlu, *a.g.m.*, s. 786-787.

⁴³¹ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 189-190.

⁴³² Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 756-759.

⁴³³ BOA, MD, nr. 14, s. 480, h. 680; s. 486, h. 686; Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 71; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 111; Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 48-49; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 312; Dündar, *a.g.t.*, s. 55-56.

kıtlığı, hastalıklar, müdafilerin savunma esnasında sayılarının azalması, yardım kuvvetlerinin gelmemesi, kuşatan ordunun kararlı duruşu ve bazı psikolojik etkenler gelmektedir. İncelenen yüzyıl içerisinde; 1521’de Belgrad 28, 1522’de Rodos 179, 1529’da Budin 6, 1532’de Güns 22, 1543’te Estergon 14 ve İstolni Belgrad 15, 1548’de Van 9, 1552’de Tımişvar 30, 1570’te Kevkeban 203, 1571’de Magosa 308, 1594’de Yanık 59, 1596’da Eğri 19, 1600’de Kanije 44 günde bu şekilde alınmıştır⁴³⁴.

Bir müddet muhasara altında kaldıktan sonra teslim olan kalelere, yukarıda ifade edilenlere ilave olarak şunlar da verilebilir: 1526 Bac (Peç)⁴³⁵, 1543’te Valpo⁴³⁶ ve Şikloş⁴³⁷, 1569 Kahire/Kahiriyye⁴³⁸ ve Ta’ker⁴³⁹, 1570 Habb⁴⁴⁰, 1571 Ülgün ve Bar⁴⁴¹, 1591 Bihke⁴⁴², 1593 Polata⁴⁴³, 1594 Tata⁴⁴⁴ ve 1594 Samartin⁴⁴⁵.

2.3. Müdafilerin Firarı Sonucu Fetih

İncelenen yüzyılda karşılaşılan bir başka kale fetih yöntemi, Osmanlı ordusunun daha kale önüne gelmeden müdafilerin kaleyi terkederek oradan ayrılmaları neticesinde gerçekleşen fetihlerdir. Bu şekilde alınan kalelerin içi tamamen boşaltılmıştır. Müdafileri böyle acilen kaçmaya iten nedenlerin başında Osmanlı ordu gücünün büyüklüğü karşısında duyulan korku gelmektedir. Bu sebeple kaleyi savunmayı bile düşünmeden topluca terk etmeyi tercih etmişlerdir. Bu şekilde boşaltılan kalelerin dikkat çeken bir yönü, daha ziyade küçük kale özelliği taşımalarıdır. Genellikle bu küçük kalelerdeki, yakınlarındaki büyük bir kalenin muhasara sonrası zaptedilmesi üzerine, aynı akıbetin kendi başlarında gelebileceği endişesi ve korkusuyla

⁴³⁴ Referanslar için Ek-1’e bk.

⁴³⁵ Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 336-337; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 209.

⁴³⁶ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 47.

⁴³⁷ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, s. 317-333; Seyyid Lokmân, *Zübdetü’t-Tevârih*, vr. 68a-b; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’t-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 192; İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 49-51.

⁴³⁸ Âli Efendi, *Telhîsü’l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 181, 195-201; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. I, s. 229-278; Önal, *a.g.t.*, s. 286-289; Allahverdi, *a.g.t.*, s. 43-45.

⁴³⁹ Âli Efendi, *Telhîsü’l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 243-245; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. I, s. 399-412; Seyyid Lokmân, *Zübdetü’t-Tevârih*, vr. 81b; Gelibolulu Âli, *Kühû’l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 33; Önal, *a.g.t.*, s. 294-295.

⁴⁴⁰ Âli Efendi, *Telhîsü’l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 412-423; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 1187-1192, 1197-1203; Seyyid Lokmân, *Zübdetü’t-Tevârih*, vr. 82a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’t-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 300; Önal, *a.g.t.*, s. 314-315.

⁴⁴¹ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 82-84.

⁴⁴² Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 16.

⁴⁴³ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 41-42; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 25.

⁴⁴⁴ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 79-81; Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 198-209; Abdi Çelebi, *Zafernâme-i Kal’a-i Üstüvar*, vr. 5b-6a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’t-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 431; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 249; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 34-35; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 396.

⁴⁴⁵ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 81-82; Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 212-216; Abdi Çelebi, *Zafernâme-i Kal’a-i Üstüvar*, vr. 6b; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’t-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 431; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 250; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 396.

buldukları kaleleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, 1594'te Yanık Kalesi Osmanlılar tarafından kuşatılıp alınca, civarda bulunan Papa Kalesi'ndekiler burayı boşaltarak kaçmışlardır⁴⁴⁶. Bazı kalelerin müdafileri de kaleyi terk etmeden önce ateşe vermişlerdir⁴⁴⁷. Böylece kalenin ele geçirenlerin işine yaramamasını, burayı bir kuvvet merkezi olarak kullanamamalarını düşünmüşlerdir. Örneğin, 1529'da Komoron Kalesi'ne Osmanlıların geldiğini öğrenen müdafiler, kaleyi yaktıktan sonra, firar etmişlerdir⁴⁴⁸. 1544'te Hatvan Kalesi ahalisi de aynı şekilde davranmıştır⁴⁴⁹. Yine, 1566'da Boboçfa Kalesi üzerine bir grup Osmanlı askeri giderken, kaledekiler önce kendi elleriyle kaleyi ateşe vermişler sonra oradan kaçmışlardır. Osmanlı askerleri burayı boş bulup zaptedince ilk iş olarak kalenin harap olan yerlerini tamir etmeye koyulmuşlardır⁴⁵⁰. Benzer uygulamayı Osmanlılar da yapmıştır. Örneğin, 1593'te Osmanlı elinde bulunan Seçen Kalesi'nin kuşatılacağını öğrenen müdafiler, kaleyi yıkıp harap hale getirdikten sonra kaçmışlardır. Bu durumu gören çevredeki bazı kalelerin ahalisi de kalelerini terk etmişlerdir⁴⁵¹.

Kuşatma kuvvetlerinin kale önüne varmadan müdafilerin firar ettikleri örnekler yanında, azda olsa kısa bir muhasaradan sonra kaledekilerin kaçması sonucu elde edilen kaleler de vardır. Tipik bir misal olarak, Osmanlılar 1552'de Solnok⁴⁵² ile 1598'de Çanad kalelerini böyle ele geçirmişlerdir⁴⁵³.

16. asırda Osmanlı ordusunun kale önüne gelmeden içindekilerin kaçması sonucu aldığı diğer bazı kaleler şunlardır: 1526'da Dökin, Sutin, Lakvar, Erur, Titel⁴⁵⁴, 1543'te Tata⁴⁵⁵, 1544'de Novigrad⁴⁵⁶, 1578'de Tiflis⁴⁵⁷.

⁴⁴⁶ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 105; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, (Aycibin), s. 259; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 440; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 257.

⁴⁴⁷ Macarca "Györ" ve bazı batılı kaynaklarca "Raab/Raba" olarak anılan Yanikkale, kale komutanı Kont Kristof Lamberg tarafından, Kanuni'nin 1529'da Viyana'yı kuşatması üzerine yaklaşan Osmanlı ordusundan kaçılırken yakılmıştır. Bu yüzden Osmanlılar kalenin adını "Yanikkale" koymuşlardır (Sandor Papp, "Yanikkale", *DİA*, c. XLIII, s. 315).

⁴⁴⁸ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 258; Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, c. II, s. 84.

⁴⁴⁹ Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1030.

⁴⁵⁰ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 38-39.

⁴⁵¹ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 57.

⁴⁵² Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 581; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 100; Feridun Emecen, "Hadım Ali Paşa", *DİA*, c. 15, s. 4; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 49; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1050.

⁴⁵³ Peçevi İbrahim, *Tarih*, (Dinç), s. 69; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 215; Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, c. II, s. 579-580.

⁴⁵⁴ Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 275, 334; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 192, 210. [Her iki kaynaktaki da kale isimlerinde farklılıklar vardır].

⁴⁵⁵ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 486; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 59; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1027.

⁴⁵⁶ Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1029-1030.

⁴⁵⁷ Gelibolulu, *Nusretnâme...*, (Eravcı), vol. II, s. 154; Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, s. 33-34; Ebubekir b. Abdullâh, *Şark Seferleri*, (Zeyrek), s. 23-24; Şemsî Ahmed Paşa, *Şeh-nâme-i Sultân Murâd*, s. 271; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 58; Gümüş, *a.g.t.*, s. 212-214; Allahverdi, *a.g.t.*, s. 107.

2.4. Kılıç Gücüyle Fetih (Anveten)

Osmanlılar bir kaleyi kuşattıklarında ilk olarak teslim teklifinde bulunurlar, müdafiler kabul etmeyince muhasarayı şiddetlendirirler ve kuşatma süresince birçok kez teslim teklifini yinelerlerdi. Bu yolla alamadıkları birçok kaleyi zorla zaptettmeğe uğraşırlardı. Osmanlı kaynakları zikredilen tarikle alınan kaleleri ifade ederken, teslim olmadığını ve zorla zaptedildiğini belirtmek için genellikle “darben”, “kahren”, “cebren”, “darben ve kahren” veya “cebren ve kahren” tabirlerini kullanmıştır⁴⁵⁸. Bu kavramlarla kalenin kılıç ile fethedildiği anlatılmak istenmektedir⁴⁵⁹. Bilindiği üzere İslam Hukuku’na göre gayrimüslim topraklarda kılıç gücüyle fethedilen kaleler üç gün yağmalanabilirdi. Bu durum aynen Osmanlı’da da görülmektedir⁴⁶⁰. Öyleki, bazı kaleler tam ele geçirilecekken müdafiler eman/vire talep etmiş; ancak hem müdafilerin bu şekilde vireyi suistimal etmelerini önlemek hem de yağma ve ganimet fırsatını kaçırmak istemeyen Osmanlılarca kabul görmemiştir. Müslümanların elindeki kaleler üzerine yapılan kuşatmalarda ise yağma yapılamayacağından bazı zamanlar kaledeki azılı kişileri öldürmek için muhasaranın son anındaki eman talepleri reddedilmiştir. Örneğin, 1549’da Kara Ahmed Paşa, Tortum Kalesi yakınlarında, bölgenin önemli kalelerinden Akçakale’nin teslim olmasını istediğinde, müdafiler olumlu cevap vermemişlerdi. Kale yoğun bir top-tüfek saldırısına tutulduğunda ise müdafiler kalenin düşeceğini anladıklarından son bir hamleyle eman/vire talep etmişler ancak bu reddedilerek kale zapt olunmuş ve azılı kişiler kaleden aşağı atılarak öldürülmüştü⁴⁶¹.

16. asırda genellikle, top atışları veya açılan lağımlara barut yerleştirilip patlatılması neticesinde açılan gediklerden yapılan umumi hücumla ya da ucu çengelli kemendler ve merdivenlerle surların aşılmasıyla kaleler zaptedilmişlerdir. Bazen bunların bir bölümünün veya hepsinin bir kalenin fethinde aynı derecede etkili olduğu da müşahade olunmaktadır. Bunlardan başka daha farklı şekilde alınan kaleler de bulunmaktadır. 1500’de Modon, 1515’te Kemah ve 1521’de Böğürdelen kalelerinin ele geçirilmesinde ucu çengelli kemendler ve merdivenlerle surların aşılmasının; 1526’da Varadin’in fethinde lağım yoluyla surlarda gedik açılmasının; 1548’de Aden ve 1566’da

⁴⁵⁸ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 192, 254; Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 8, 53, 56, 86, 90, 92, 97, 99, 181, 334; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 66b, 69a-b, ; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, (Aycibin), s. 284. Bu kavramların eş anlamlılarının da kullanıldığı kaynaklar vardır.

⁴⁵⁹ Bazı durumlarda bu tabirler birlikte kullanılmıştır. Örneğin, “cebren kılıç ile...feth edüb” (Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 86).

⁴⁶⁰ Osmanlı kale fetihleri içerisinde yağmalama olayına, üzerinde çok tartışılan erken tarihli net bir örnek olarak, 1453 İstanbul’un fethi verilebilir. Fakat, Fatih Sultan Mehmet’in yağmaya üç günden daha az süre verdiği görülmektedir (Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 324-325).

⁴⁶¹ Selman, *Cami'ü'l-Cevahir*, (Yılmaz), s. 76; Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme...*, (Toklucu), s. 64-66; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 89; (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 560-561).

Sigetvar kalelerinin alınmasında top atışları sonucu gediklerin oluşmasının; 1570’te Lefkoşa Kalesi’nin zaptında ise bu ifade edilenlerin hep beraber hemen aynı düzeyde tesir etmesinin etkisiyle ele geçirildiği tespit edilmektedir⁴⁶².

Kılıç gücüyle alınan diğer bazı kaleler şunlardır: 1516 Harput⁴⁶³, 1548’de Câzân⁴⁶⁴, 1574’te Halkulvad⁴⁶⁵.

2.5. Özel Taktikle Gerçekleşen Fetih

Buraya kadar ifade edilenlerden ayrı olarak, Osmanlıların tam bir kuşatma yapmadan değişik taktiklerle ele geçirdikleri kaleler de bulunmaktadır. Bu şekilde alınan kaleler hem diğerlerine göre daha azdır hem de kaynaklarda fazla bir yer kaplamamaktadır. Konumuz açısından bunlara değinmekte fayda mülahaza ediyoruz.

Donanmayla 1538’de Aden önlerine gelen Hadım Süleyman Paşa, ne yapacağını hissettirmeden kale emirini kendi gemisine davet etmiş, kale emiri de kaleden çıkıp gelirken bazı askerleri bir problem yokmuş gibi kaleye dâhil ettirmiş, yanına gelen kale emirini idam ettirdikten sonra işaret vererek, içerideki askerlerin Aden’in kontrolünü ele geçirmelerini sağlamıştır⁴⁶⁶.

İstolni Belgrad Sancak Beyi Hamza Bey, 1558 yılında Tata Kalesi kumandanının başka bir kaleye gittiğini öğrenince durumdan faydalanmak isteyip, geceleyin kale duvarının dibine askerleriyle birlikte gelmiş, istihkâmlara merdivenler dayanarak nöbetçiler öldürülmüş ve böylece Tata’ya hâkim olmuştur⁴⁶⁷.

1566’da Kopan Sancak Beyi Ali Bey, emrindeki 400-500 miktarı askerle Lak Kalesi önlerine geldiğinde yanında, top arabaları üzerine tomruk yerleştirip top süsü verdiği birçok sahte top bulunuyordu. Gece vakti olması yüzünden bu topların gerçek

⁴⁶² Referanslar için Ek-1’e bakınız.

⁴⁶³ İdris-i Bitlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 272-273; Ünal, *a.g.e.*, s. 25-26; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 86; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 184.

⁴⁶⁴ Âli Efendi, *Telhîsü’l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 100; Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. CVII.

⁴⁶⁵ Seyyid Lokmân, *Zübdetü’t-Tevârih*, vr. 87a-b[Burada Koca Sinan Paşa’nın fetihnemesi bulunmaktadır]; Gelibolulu Âli, *Künhü’l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 89; Peçevi İbrahim, *Tarih*, (Akıllı), s. 23; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibâr*, s. 116; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 142; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. III, s. 349; Hess, *a.g.e.*, s. 136; Önal, *a.g.t.*, s. 330.

⁴⁶⁶ Âli Efendi, *Telhîsü’l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 76-78; Önalp, “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi”, s. 207-209; Orhonlu, *a.g.e.*, s. 17. Kaleye Osmanlı askerlerinin giriş yöntemini bir Portekizli kaynak daha farklı anlatır: “Paşa şehri ele geçirmeleri için önce bazı hastaları, daha sonra hasta numarası yapan askerleri yolladı. Hastaların ve hasta numarası yapanların her birine, silahlarını sedyelerin altına saklamış dört asker refakat ettiği gibi, ayrıca her hastanın tedavisi için yanına iki asker verilmişti. Bu şekilde yiyecek almak üzere şehre gidenlerle birlikte yetkililere fark ettirmeden donanmanın en seçkin 500 adamını şehre sokmuş oldu. Bunlar işaret verilmez evlerden çıkarak şehri yağmalayacaklardı. Evlere adamlarını yerleştirme işi tamamlandıktan sonra Süleyman, Aden emîrine habercisini göndererek, karaya gidecek durumda olmadığını, bu yüzden görüşmek üzere ondan gemiye gelmesini istedi. Aden emîri böylesine güçlü bir donanmanın baskısıyla şehrin ileri gelenlerinden üç kişiyi yanına alarak paşayı görmeye gitti. Geldiklerinde paşanın emriyle yakalandılar ve kadırganın seren cudasına asılarak idam edildiler. Daha sonra şehirdeki 500 askere işaret verildi, bunlar sonradan giren diğer askerlerle birlikte şehri yağma ettiler. Bu şekilde Türkler burayı ele geçirdiler” (Önalp, “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi”, s. 208).

⁴⁶⁷ Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1057.

olmadıklarını fark edemeyen müdafiler tutunamayacaklarını görüp kaleden kaçmışlar neticede kale kolayca alınmıştır⁴⁶⁸.

Yemen’de bulunan Habb Kalesi de 1570 yılında komutanının zehirletilmesi sonucu alınabilmiştir⁴⁶⁹.

3. KUŞATILIP ALINAMAYAN KALELER

Bu kısımda, Ek-1’de gösterilen otuz kale içerisinde ele geçirilemeyenler tetkike tabi tutulacaktır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalardan farklı olarak, 16. yüzyıldaki Osmanlı kale kuşatmalarının önemli bir kısmını incelemenin verdiği bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunulmaya çalışılacaktır.

1529 yılında Avrupa’nın ortalarında vuku bulan bir muhasara, günümüze kadar etkisini hissettirmiştir. Bu kuşatma bir kale-kent olan Viyana üzerineydi. 21 gün süren muhasara kaldırılmıştı. Kale önüne gelene kadar uzun bir yol kat eden ve sürekli yağmur altında kalan askerlerin yorgunluğu, kışın erken gelmesi-kuşatma kaldırıldığında kar yağmıştı-, müdafilerin etkili huruç harekâtında bulunmaları-bu nedenle tedbir olarak çadırların önüne bile hendek kazılmıştı- ve kalede açılan gedikleri hızlıca kapatmaları, yaklaşık üç haftalık yoğun bir mücadeleye rağmen fetih için ciddi bir ilerleme kaydedilememesi bu muhasaranın kaldırılmasında öne çıkan nedenlerdir⁴⁷⁰. Tüm bunların yanında Kanuni’nin Viyana’yı, bir Belgrad ve Rodos kadar almak isteyip istemediğinin sorgulanması gerekmektedir. Ayrıca bu seferin amacının Viyana’yı ele geçirmek olup-olmadığı da belirginleştirilmelidir. Çünkü Viyana’ya eşdeğer kabul edilebilecek tahkimata sahip kale-kentler direkt üzerlerine yapılan planlı seferler neticesinde ele geçirilmişlerdi. Belgrad ve Rodos örneklerinde görüldüğü üzere kuşatma tarihleri uzamasına rağmen bu hedefli saldırının bir yansıması olarak, Osmanlı ordusu çok ciddi direnç göstermiştir. Özellikle oldukça uzun süren Rodos kuşatmasında görülen muazzam mücadele azmi ve sabırla kalenin düşmesini bekleme durumu, hedefine kilitlemiş güdümlü bir merminin en sonunda amacına ulaşmasına benzemektedir. Viyana muhasarası ise, sefer esnasında karşısına ciddi bir rakip

⁴⁶⁸ Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahbâr*..., s. 173.

⁴⁶⁹ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 412-423; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 1187-1192, 1197-1203; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 82a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih*..., (Sağırılı), s. 300; Önal, *a.g.t.*, s. 314-315.

⁴⁷⁰ Feridun Bey, *Münşe'âtü's-selâtin*, c. I, s. 572-574; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 345-346; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 49, 61. Hammer’e göre esas sebepler; Yeniçeriler’in Budin’den itibaren ortaya çıkan hoşnutsuzlukları, Anadolu askerlerinin alışkın olmadıkları bir soğuktan şikayet etmeleri ve orduda hissedilen erzak sıkıntısıdır (Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Ata, İstanbul 1332, c. 5, s. 98).

bulamayan bir padişahın, sınırlarının ilerisine yaptığı bir güç gösterisi ve sarsma teşebbüsü olarak yorumlanabilir. 16. asır kuşatmalarının tamamı göz önünde bulundurulduğunda yukarıda ifade edilen nedenlerin yanında ve belki de onlardan da önemli olan bu durum, Viyana önlerinde Osmanlı kuşatma direncinin neden bu kadar çabuk kırıldığını daha iyi açıklamaktadır. Bu fikri güçlendirecek mühim bir gösterge olarak da Kanuni'nin ölümüne kadar birçok defa gerçekleştirdiği Avrupa seferlerinde eline fırsat geçmiş olmasına rağmen tekrar Viyana'ya saldırmayı düşünmemiş olması verilebilir.

1537'de gerçekleşen Korfu kuşatması da başarısızlıkla neticelenmiştir. Bunda, sefer mevsiminin geçmiş olması, şiddetli yağmurlar sonucu sellerin oluşması ve kaleye yardım donanmasının geleceği bilgisinin alınmasının etkili olduğu kaynaklarda yer almaktadır⁴⁷¹. İsmail H. Danişmend, İdris Bostan ve Mahmut Şakiroğlu siyasi sebeplerin Korfu Kuşatması'nın kaldırılmasında daha çok ön plana çıktığını düşünmektedirler⁴⁷². Mustafa Cezar ise yaptığı değerlendirmede, yerli ve yabancı kaynaklarda ifade edilen gerekçelerin bu muhasaranın aniden kaldırılmasına dair makul karşılanabilecek cevaplar olmadığı kanaatine varmış ve bir nevi, yukarıda zikredilen diğer kişilere yakın bir görüş beyan etmiştir⁴⁷³. Korfu muhasarası incelendiğinde ilk belirtilecek şey, bu seferin sadece Korfu Adası üzerine olmadığı Adriyatik ile İtalya sahillerinde de bazı muharebelerin gerçekleştiğidir. Aslında seferin gerçekte hangi amaçla ve nereye yapıldığı dönemin kaynaklarında tam olarak açıklanmamıştır⁴⁷⁴. Gözükten, öncelikli olarak İtalya sahillerine yönelik bir harekât olduğudur. Ancak İtalya'da sadece Otranto'ya doğru bir çıkarma yapılmıştır. Daha sonra bir müddet Adriyatik'te kalan donanma, karadan Arnavutluk kıyılarına gelen Kanuni'nin emriyle Korfu üzerine yönelmiştir. Görüldüğü üzere bu seferde Korfu direkt hedef değildir ve harekât sürecinde hedefe dönüşmüştür. Diğer dikkat çeken bir nokta kuşatmanın 11 gün gibi kısa bir sürede noktalanmasıdır. 16. asırdaki hiçbir ada kuşatması bu kadar kısa sürede başarı ile neticelenmemiştir. Dönemin kaynaklarında detaylı bilgilerin bulunmaması bu kuşatmanın tatmin edici şekilde incelenmesini engellemektedir. Bununla birlikte, seferde bir noktanın değil de geniş bir alanın hedef olarak seçilmiş

⁴⁷¹ Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 198-199; Harîrî, *Ferahat-nâme*, (Akgün), s. 66; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 400-401; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 91; Seyyid Muradî, *a.g.e.*, s. 210.

⁴⁷² Danişmend, *a.g.e.*, c. II, s. 196; Bostan, "Korfu", s. 201-202; Mahmut Şakiroğlu, "Rodos Adası'nın Fethinden 1540 Tarihili Türk-Venedik Antlaşmasına", *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, c. I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 138.

⁴⁷³ Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 933-934.

⁴⁷⁴ Bu duruma Mahmut Şakiroğlu'da dikkat çekmiştir (Şakiroğlu, "Rodos Adası'nın Fethinden 1540 Tarihili Türk-Venedik Antlaşmasına", s. 137).

olması, Korfu adasında kale dışında hemen her yerin ele geçirilmesine karşın kalenin direnişi ve kısa bir müddette alınamayışı, ana hedef olmayan kaleyle fazla uğraşp zayıf vermenin gereksiz olduğu düşüncesini doğurmuş olabilir. Nitekim Osmanlı kaynaklarında, biraz romantik bir şekilde gözüke de kaleden atılan bir topla dört askerin şehid olduğu bilgisi padişaha ulaşınca Kanuni'nin "bir mücâhid kulumu böyle hezâr kal'aya bedel kılmam" diyerek muhasarayı kaldırdığı bilgileri de vardır⁴⁷⁵. Kanuni'nin bu sözü kesin olarak söyleyip-söylemediğini bilemiyoruz⁴⁷⁶. Fakat Korfu kuşatmasının kaynaklara yansıyan bu algısı, onun sefer içerisinde alınması olmazsa olmaz bir konumda olmadığını bize anlatmaktadır. Ez cümle, bu muhasara seferin kendi siyaseti içerisinde kaldırılmış gözükmektedir.

Hindistan'ın batı sahilinde yer alan Diu, 1538'de Hadım Süleyman Paşa'nın yerel müttefikler ile birlikte kuşatmasına rağmen alınamamıştır. Mevcut tüm yerli ve yabancı kaynakları inceleyerek yapılan bir araştırmada kalenin ele geçirilemeyişi Süleyman Paşa'nın liyaketsizliği, tedbirsizliği ve kişisel hatalarına bağlanmıştır⁴⁷⁷. Önalp'in bu görüşü aslında Yakub Mughul'un daha evvel yaptığı değerlendirmelerin onaylanmasından ibarettir⁴⁷⁸. Daha açık şekilde ifade edilirse, konuyla ilgili en detaylı analizleri yapan bu iki araştırmacı aynı kanaatlere varmışlardır. Bu kanaatler şimdilik makul görünmekle birlikte, konunun tam olarak açıklığa kavuşturulması için yeni ulaşılacak belge ve kaynaklara ihtiyaç vardır.

1552 yılında Piri Reis komutasındaki Türk donanması tarafından muhasara altına alınan Hürmüz, 16. yüzyılda Osmanlıların kuşatıp ele geçiremedikleri bir başka kale olmuştur. Yapılan araştırmalarda; muhasaranın uzun sürmesinin askerlerin cesaretini kırması, muson mevsiminin bitmek üzere olmasından dolayı bir Portekiz donanmasının her an kaleye yardıma gelebileceği endişesi ve hatta bu yardım donanmasının yola çıktığı haberlerinin alınması gibi sebepler kuşatmanın kaldırılma gerekçeleri olarak gösterilmiştir⁴⁷⁹. Bunların etkilerini inkâr etmemekle beraber, bu kuşatmayla ilgili kaynaklarda bulunan bir ayrıntıya dikkat çekmek gerekir. Bu ayrıntı,

⁴⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 91.

⁴⁷⁶ Bu ifadenin Osmanlı kaynaklarıncı kalenin alınamayışını önemsizleştirme çabası olarak da değerlendirilebileceğini aklımızda tutuyoruz.

⁴⁷⁷ Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", s. 229-232; ayrıca bk. aynı yazar, *Osmanlı'nın Güney Seferleri...*, s. 182-185.

⁴⁷⁸ Muhammad Yakub Mughul, *Kanunî Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, İstanbul 1974, s. 149-166. Konuyla ilgili Önalp ve Mughul'dan önce bir çalışma daha yapılmışsa da Diu Kalesi'nin alınamayışı üzerine fazla bir yorum yapılmamıştır (Herbert Melzig, *Büyük Türk Hindistan Kapılarında: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, İstanbul 1943).

⁴⁷⁹ Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s. 244; Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri...*, s. 262-263.

kaleyi kuşatan Osmanlı askerlerinin sayısının müdafilerinkinden daha az olduğu bilgisidir⁴⁸⁰. Bu durum 16. yüzyıl kuşatmaları açısından oldukça ilginçtir. Çünkü incelenen muhasaralarda kahir ekseriyetle Osmanlı ordusunun sayısı müdafilerden fazladır. Ayrıca binden bile az olarak gösterilen askeri birlik, bir kuşatma savaşı için oldukça azdır. Verilecek az sayıdaki kayıp askerlerin direnci ve cesaretini çok çabuk kıracaktır. Kanaatimizce çatışan tarafların miktarı, bu kuşatmanın kaderini diğer nedenlerden daha fazla etkilemiş görünmektedir. İlâveten, askerinin az olması yardım donanmasından neden bu kadar endişe edildiğini de daha iyi açıklamaktadır.

1552 yılındaki Eğri kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca, benzer birçok muhasarada görüldüğü üzere, yerli kaynaklar kışın gelmesini bu duruma gerekçe olarak göstermektedirler⁴⁸¹. Muhasara dikkatlice incelendiğinde kuşatmanın 40 gün sürdüğü görülmektedir. İncelenen asırda deniz kuşatmaları hariç tutulursa, Osmanlı muhasaraları ortalama 1 ile 3 hafta arasında başarıya ulaşmıştır. Yani kuşatma olabildiğince devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bundan anlaşılan kış gelmiş olsa bile muhasaranın 1-2 hafta önce neticelendirilmiş olması gerektiğidir. Yani süre olarak olumsuz bir durum söz konusu olamaz. Burada, özellikle yabancı kaynaklarda kale müdafilerinin dikkate değer savunmalarına yapılan atıflar gündeme gelmektedir⁴⁸². Kaledekilerin savunmaları bir nebze etkili olmuş olabilir ancak yine de olayı tam olarak açıklayamaz. Konuyu daha iyi aydınlatmak için yüzyılın sonlarında yani 1596'da gerçekleşen diğer bir Eğri muhasarası incelenmelidir. Bu kuşatmada Eğri 19 günde ele geçirilmiştir. Üstelik 1596'da yapılan muhasarada kale, 1552'ye göre çok daha sağlamdı ve İtalyan tarzı tahkimata sahipti. Dolayısıyla Eğri kalesinin iki ayrı kuşatmasının karşılaştırmasından çıkan sonuç, 1552'deki muhasaranın başarısızlığında başka nedenlerin olması gerektiğidir. Yapılan incelemede her iki muhasaranın komuta gücü ile ordunun motivasyon düzeyinin aynı olmadığı kanaati hasıl olmuştur. Bunun başat sebebi olarak da 1596'daki sefere bizzat padişahın önderlik etmesine karşın, 1552'dekine veziriazamın dahi katılmaması gösterilebilir. 1596'daki seferde topyekün bir saldırı görülürken, 1552'de kısmi bir saldırı gücü tespit edilmektedir. İfade edilen bu vaziyet, 1552'de Eğri'nin alınması için gerekli gücün mevcut olmadığını göstermektedir. Muhasara ordusu elinden geleni yapmasına ve 40 gün gibi bir süre mücadele etmesine

⁴⁸⁰ Osmanlı askerleri 850, müdafiler 900 civarında verilmektedir (Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s. 243; Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri...*, s. 262; Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 159-160).

⁴⁸¹ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik*, (Demirtaş), s. 581-582; Peçevî, *Tarih*, (Özbal), s. 101.

⁴⁸² Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 626-627; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 50; F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, çev. İbrahim Kafesoğlu, Ankara 2010, s. 119-120; Kale müdafilerinin bu mücadelesi, zaman içerisinde Macar yazarlar tarafından efsaneleştirilmiştir (Geza David, "Eğri", *DİA*, c. 10, s. 489).

rağmen kaleyi düşürmeyi başaramamıştır. Aslında Osmanlı komutanları kuşatmadan bir müddet sonra kalenin düşürülemeyeceğini görmüş olmalıdırlar. Öyleyse neden bu kadar direnmiş olabilirler? Burada Zinkeisen'in yapmış olduğu bir yorum cevap niteliğindedir: Kaledekiler her türlü taarruza karşı “kış mevsimi kuşatmacılara en azından utanç verici olmayan bir geri çekiliş için iyi bir mazeret yaratana kadar direndi”⁴⁸³. Yani kalenin ele geçirilemeyeceği anlaşılmış; fakat merkeze karşı hazırlanacak raporda her şeyin yapıldığını göstermek için kuşatma bir müddet daha sürdürülmüştür.

1565’de Malta önlerinde çok dikkat çeken bir mücadele gerçekleşmişse de netice olumsuz olmuştur. Konu üzerine oldukça iyi yapılmış bir araştırmada Malta’nın ele geçirilemeyişi şu sebeplere bağlanmıştır: Müdafilerin kuşatma öncesi gerekli hazırlıkları yapmış olmaları, seferin iki önemli komutanı Serdar Mustafa Paşa ile Kaptanıderya Piyale Paşa arasındaki anlaşmazlıklar, adada bulunan üç kalenin sırayla ve tek tek düşürülmeye çalışılması, bu kaleler içerisinde önceliğin yanlış kaleye verilmesi ve dolayısıyla esas kaleler kuşatılmadan önce çok zaman kaybedilmesi, adanın denizden tam bir abluka altına alınamaması ve bu yüzden şövalyelere gelecek yardıma engel olunamaması, Osmanlı kuvvetlerinin ikmal yollarının emniyetinin sağlanamaması, mühimmat ve erzak sıkıntısı, hastalıklar⁴⁸⁴.

Kuşatma yeniden ele alındığında ilk söylenecek şey, Osmanlı ordusunun bu savaşa bütün imkânları seferber ederek hazırlanmış olduğudur. Neredeyse tüm kaynaklar bu konuda hem fikirdir⁴⁸⁵. Bu yönüyle 16. asırdaki tam teşekküllü Osmanlı kuşatmalarının en iyi örneklerinden biridir. Dolayısıyla Osmanlı ordusunun gücü çok iyiydi. Peki öyleyse ada neden zaptedilemedi? Şerafettin Turan’ın yukarıda özetlenen analizleri oldukça yerindedir. Burada eklenmesi gereken husus Osmanlı komutanlarının tafisi mümkün olmayan bir hatayı daha kuşatmanın başlangıcında yapmış olmalarıdır. Bu hata Turan’ın da ifade ettiği, adanın esas merkezi olan liman içerisindeki birbirine yakın iki kalenin öncelikle kuşatılıp tüm gücün burada yoğunlaştırılması yerine, sahilde bulunan ve bu iki kaleye oldukça uzak olan Saint Elmo’nun ilk olarak muhasaraya alınmasıdır⁴⁸⁶. Yine adanın denizden tam bir abluka altına alınamaması ve bu yüzden

⁴⁸³ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 627.

⁴⁸⁴ Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 89-102.

⁴⁸⁵ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 105-107, Âli Efendi, *Telhisü'l-Berkul Yemâni*, (Baştürk), s. 210; Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 91; Bostan, “Malta Kuşatmasından Tunus’un Fethine”, s. 186; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 643-644; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 101.

⁴⁸⁶ Bu hataya şu çalışmada da vurgu yapılmıştır (Jörgensen vdğ., *Dünya Savaş Tarihi...*, c. II, s. 180). Kâtib Çelebi’nin bu durumu anlatırken kullandığı ifadeler de oldukça dikkat çekicidir: “Kıssadan Hisse budur ki bir vilâyetin evvel dâr-ı mülküne yapışmak gerek. Fethi müyesser olursa sâyiri dahi suhûtle ele gelür. Ve illâ tevâbî’i

şövalyelere gelecek yardıma engel olunamaması ikinci büyük hatayı oluşturmuştur. Binaenaleyh, Malta'nın alınamaması daha ziyade Osmanlı savaş yönetiminin stratejik hatalarından kaynaklanmış görünmektedir.

16. yüzyılda olumsuz neticelenen kuşatmaların bir başka örneği 1594'te Komoron'da görülmektedir. Sefer incelendiğinde ordunun Komoron'dan önce Tata, Samartin ve Yanık kalelerini ele geçirdiği müşahede edilmektedir. Bunlardan Yanık Kalesi, iki ayı bulan uzun bir muhasara sonrasında teslim alınabilmiştir. Ordu Ekim ayı içerisinde Komoron'u kuşatmış ancak aynı ayın sonlarına doğru muhasarayı kaldırmıştır. Bu sefer sırasında orduda bulunmuş olan Talikîzâde Mehmed Subhî Efendi yazdığı eserinde, Komoron'un düşürülemediğini modern bir araştırmacı edasıyla oldukça yerinde tespitlerle analiz etmiştir. Talikîzâde özellikle şu beş ana neden üzerinde durmuştur: Kışın gelmesi, Yanık muhasarasının asker üzerinde bıraktığı yorgunluk, atların çoğunun hastalık sonucu telef olması, metrisleri beklemek zorunda olan yeniçerilerin yağmurluklarının Yanık'ta kullanılamaz hale gelmesi ve zahire eksikliği⁴⁸⁷. Seferde bizzat bulunan biri olan Talikîzâde'nin bu tespitleri çok değerli olup, kalenin neden alınmadığını gayet güzel açıklamaktadır. Özellikle de sefer boyunca birçok kaleyi kuşattıktan sonra bir de Yanık Kalesi'ni muhasaraya alan ordunun burada iki ay gibi uzun süre mücadele etmesi ve hemen ardından da Komoron'u kuşatması asker üzerinde muazzam bir yorgunluğa sebebiyet vermiştir. Talikîzâde eşsiz üslubuyla bu durumu benzetmelere başvurarak ifade eder: “ ‘asker cüll-i himmet ve küll-i ‘azîmetlerin Yanığa sarf eyleyüb; dânesi tükenmiş tûfenge ve okı tamâm olmuş ter-keşe dönüb, imkân-ı mekânî ve mecâl-i i‘ânetleri nâ-peydâ idi.” Diğer

ile takayyüd abesdir. Hüsrev Paşa Şehrezûl'ü yapup Hille'ye asker kodı. Bu denlü hasâret vâki' olup Bağdâd alınmadıkça anları zabt mümkün olmadı. Ol zamân asker ü serdâr Malta kıssasını bilseler âna göre hareket ederlerdi... Bu bâbda mukadder böyle imiş demek söz değildir ... Nâkis tedbîr ile tamâm olmayanı takdire havâle cürm ü taksîrdir” (Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 107).

⁴⁸⁷ “Mücmelen, [evvelâ] ta‘addüd-i mevâni‘ mâni‘ olub; eyyâm-ı neberd-i berd ve hengâm-ı serdî-yi serd olub; sâniyen, ‘asker cüll-i himmet ve küll-i ‘azîmetlerin Yanığa sarf eyleyüb; dânesi tükenmiş tûfenge ve okı tamâm olmuş ter-keşe dönüb, imkân-ı mekânî ve mecâl-i i‘ânetleri nâ-peydâ idi. Sâlisen, devâbb-ü-mevâşiye kıran girüb, beş atı olanun üçü eşüb, ikisinüñ mecâlî kalmayub düşüb, ve düşdüğü yirde kalub, ve kaldığı yirde ölüb; ve Yanık altına nüzül-i nusret-medlûl oldukda, kâfir topla ‘askeri Tunaya karîb getürmemegin leşker-gâhda leşker çâhlar kazmışlardı. Arz-ı Engürus cümle ma‘âden-i filizzât olmağın gümüş suyu zehr-nâk olmağla devâbbe zarar, ve zararı ‘azîm eser eyleyüb; at arasına zahmet-i sîdâm düşüb; sîdâm bir zahmetdür ki, devâbb-ü-mevâşiye vâki‘ olub, az zamânda çok hayvân telef olur. Yanıkda iki yüz biñden ziyâde at ve kâtur telef-ü-helâk ve ‘alef-i mağâk olmuşdı. Ve Yeniçeri tâ‘îfesi, ki meteris beklemek anlaruñ ‘uhdesinedür. Yanıkda olan muhârebât-ı ‘adidede cümlesinüñ yağmurlığı gitmişdi. Gündüzün tâb-ı âfîtab-ı pür-elem ve gece âfet-i âb-ı şebnemden bi-tâkat-u-tâb olub; bi-zahîre[lik] belâsı[-yle] zahmet-i [zahâ‘ire] mübtelâ olub; bir yañadan ise sermâ olub, Yeniçeri meterisi birağub gitdiler. Her ne kadar ki incâhda mes‘elet-ü-ilhâh olub, her ne denlü müllâ‘met-ü-nermî gördiler, husûnet ile saht-rüylük, ve her ne kadar ki müllâyet-ü-şîrîn-zebânlik işitdiler ise, rü‘ûnet-ü-telh-güylüklerin ziyâde eylediler.” (Ta‘likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 357-358).

kaynaklar da Talikîzâde'nin bu tespitlerini desteklemektedir. Ancak özellikle kışın gelmesi ve Yanık muhasarasından sonra askerinin bitkinliği ön plana çıkarılmıştır⁴⁸⁸.

Son olarak Varad Kalesi'nin 1598'deki başarısız kuşatması üzerinde duralım. 1598'de Satırcı Mehmed Paşa Çanad, Arad kalelerini rahatça alıp Varad önlerine geldiğinde, tarih Ekim ayının ilk gününü gösteriyordu. Bu tarihten muhasaranın kaldırıldığı 3 Kasım'a kadar, Osmanlı ordusunun bir kalenin fethi için gerekli hemen tüm faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Ancak yine de kale zaptedilememiştir. Bazı kaynaklar orduda sadece üç topun bulunduğunu söyleyerek gerekli teçhizatın eksikliğine vurgu yaparlar⁴⁸⁹. Fakat seferde bizzat bulunan Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 20 adet topla kaleye ateş edildiğini belirtmektedir. Ayrıca bu topların türlerini ve hangi komutanlarca kalenin hangi yönünde konuşlandırıldıklarını da söyler⁴⁹⁰. Zaten sadece üç topla böyle bir kalenin kuşatılması pek mantıklı görülmemektedir. Kalenin elde edilememesinin diğer bir sebebi olarak, kuşatmanın hiç dinmeyen şiddetli yağışlar altında cereyan etmesi gösterilmektedir. Aslında 16. asırda Osmanlıların batı kuşatmalarının birçoğunda yağış ve soğuk iklimin olumsuz etkisinden kaynaklar çokça bahsetmektedirler. Bunların bazıları abartıdan ibarettir. Ancak 1598 Varad kuşatmasında birçok müşahid kronik yazarının canlı anlatımlarından edinilen izlenim, aşırı yağışların muhasarayı çok zorlamış olduğu gerçeğidir⁴⁹¹. Hatta incelenen kale kuşatmaları içerisinde, iklimsel şartların neticeye en çok tesir ettiği muhasaranın 1598 Varad olduğu söylenebilir. Öyleki aşırı yağışların bir ay civarı hiç durmadığı, metrislerin içinin suyla dolduğu, şehrin içinden geçen nehrin sürekli taşıdığı, oluşan bataklıklardan bir çadırdan diğer bir çadıra varılamadığı, şiddetli rüzgârdan çadırların kazıklarının söküldüğü, hayvanların çamurdan karınlarına kadar yere battıkları⁴⁹², buna çözüm için atların altına tahta ve keresteler döşendiğine dair birçok bilgi bulunmaktadır⁴⁹³. Naîmâ, bu kuşatmayı şu cümlelerle bitirir: “Ne kal'a alındı ne murad

⁴⁸⁸ Hasan Bey-zâde, *Târih*, c. II, s. 397; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 257-258; İbrahim Peçevi, *Târih*, c. II, 155-156; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 48; Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 110; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 260; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 441; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 74-75.

⁴⁸⁹ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 70; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 337; Hasan Bey-zâde, *Târih*, c. III, s. 582-584; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 141.

⁴⁹⁰ “Serdâr Vezîr Satırcı Mehmed Paşa, kal'a-i merkûmun sağ tarafından cânibe üç bedoloşka ve yedi şâhî darbuzan kurup, meterisler bağlayup, dahi Yeniçeri Kethudâsı olan Hamza Ağa, yeniçeri tâyifesiyle Vezîr Serdâr kolunda meterislere girüp ve iç kal'aya havâle bağça cânib[in]e doğru Rumeli Beylerbeyisi dört bedoloşka, iki kolonborina ve dört şâhî tâ'yîn edüp ve iki koldan toprak sürülür idi.” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 217).

⁴⁹¹ İbrahim Peçevi, Topçular Kâtibi ve Hasan Bey-zâde bu seferde bulunmuşlardır.

⁴⁹² İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 71; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 337; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 498-499; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 218-220; Hasan Bey-zâde, *Târih*, c. III, s. 585-586; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 141; İbrahim Hakkı Çuhadar, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, c. I, Ankara 2003, s. 251.

⁴⁹³ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 218.

üzre akın oldu. Şiddet-i berdden el ayak tutmaz oldu.”⁴⁹⁴ Zorlu hava şartlarının muhasaranın en büyük engeli olduğuna dair bir başka güçlendirici örnek daha bulunmaktadır. Osmanlı kuvvetleri Varad’ı kuşattıklarında hemen aynı tarihlerde Osmanlı elinde bulunan Budin Avusturya ordusunca muhasaraya alınmıştır. 30-40 gün arası süren bu kuşatma da aşırı yağışlardan ötürü neticesiz kalmıştır⁴⁹⁵. Yani aynı neden iki farklı kale kuşatmasına aynı şekilde tesir etmiş ve bu kuşatmaların kaderini belirleyen başat aktör olmuştur. Bununla birlikte dikkat çeken bir başka durum çok istisnai bir örnek olarak, bu muhasaranın Kasım ayına sarktığı gerçeğidir. Yani kuşatmanın Ekim ayı gibi geç bir tarihte başlayıp Kasım’a kadar uzaması ordunun olumsuz iklim şartlarına maruz kalmasına davetiye çıkarmıştır. Konu üzerine müstakil bir makale yazmış olan Feridun Emecen de Serdar Satırcı Mehmed Paşa’nın süratle hareket etmeyip kuşatmayı geç başlatmasını onun en büyük hatalarından biri olarak değerlendirir⁴⁹⁶.

Neticede, 16. yüzyılda Osmanlıların kuşatmalarda başarısız olmalarının temel sebepleri; hedefin net olmaması, stratejik hatalar, sefer komutanlarının tedbirsizlikleri ve iklimsel faktörler olarak söylenebilir. Bununla birlikte bazı kale muhasaralarıyla ilgili detaylı bilgilerin olmayışı yüzünden sağlam kanaatlere ulaşılamamıştır. Gerçekten de Osmanlı kaynakları, istisnalar mevcut olmakla beraber⁴⁹⁷, incelenen yüzyılda alınamayan kalelerle ilgili fazla bilgi vermemektedirler. 1529 Viyana, 1537 Korfu, 1538 Diu, 1552 Hürmüz kuşatmaları bu durumun en açık örnekleridir. Bunlardan daha çarpıcı bir misal, Eğri Kalesi’nin iki muhasarasının karşılaştırılmasında görülmektedir. 1552’de yapılan kuşatma 40 gün sürmüş ve kale alınamamıştır. 1596’daki kuşatma ise 19 gün sürmüş ve fetihle neticelenmiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan muhasarayla ilgili Osmanlı kaynaklarında adeta cımbızla bilgi toplanırken, 1596 yılındaki başarılı kuşatmayla alakalı yerli kaynaklarda oldukça teferruatlı malumat bulunmaktadır.

4. KUŞATILAN KALELERİN FİZİKİ YAPILARI

Bir kuşatma sahnesinin en dikkat çeken ögesi bizzat kalenin kendisidir. Bu mimari yapının konumu, boyutu, tahkimat düzeyi muhasaranın neticesine tesir eden

⁴⁹⁴ Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 143.

⁴⁹⁵ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 223; Hasan Bey-zâde, *Târih*, c. III, s. 592; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. II, s. 788; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 144; Feridun M. Emecen, “Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 243.

⁴⁹⁶ Emecen, “Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi”, s. 245.

⁴⁹⁷ 1594 Komoron ve 1598 Varad bu istisnalardandır.

önemli faktörlerdendir. 16. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuşattığı kalelerin fiziki durumları imkânlar ölçüsünde burada değerlendirilecektir.

Kalenin kendine has bir terminolojisi vardır⁴⁹⁸. Kaleler bir veya iki kat halinde inşa edilir, en fazla tehlikeye açık kısımlarında ya da tamamında duvarların dışına bir *hendek* oyulurdu. Kalenin önündeki bu hendek imkânlar dâhilinde suyla doldurulabilirdi. Bazen de yakında geçen bir nehrin suyu bu hendekten geçirilirdi⁴⁹⁹. Hendek üzerinden geçişi sağlamak ve kalenin girişini daha emniyetli kılmak için bir *iner-kalkar köprü* zincirlere bağlı olarak hendeğin karşı tarafına iner, gerektiğinde yukarı kaldırılarak aynı zamanda kapının önünü perdelemek suretiyle girişi daha da kuvvetlendirirdi. Farklı şekilde olan kapılar da bulunmaktadır. Özellikle küçük kalelerde kapıların iç tarafında her yanı kapalı ve gerektiğinde kalenin içiyle bağlantıyı kesebilen küçük bir avlu bulunurdu. Böylece hendeği ve kapıyı aşmayı başaran düşmanın kale içine yayılmadan imha edilmesi düşünülmüştür. Duvarlar ateş prensipleri hesaplanarak aralıkları düzenlenen *kulelerle (burç)* takviye edilirdi. Eski zamanlardan beri kale kapılarının iki kule arasında olmasına dikkat edilmiştir. Giriş kısmındaki kapı ve köprüyü koruyan kuleye *siperli kale önü* veya *hisar peçe* denir. Bazı kalelerde kale duvarlarının dışında bir *dış duvar* ya da yine *hisarpeçe* denilen bir alçak duvar daha bulunmaktadır. Arada kalan toprak kesiti *şarmpol* olarak isimlendirilmiştir. Arazi durumu gerektiğinde bedenlerin etekleri diplerine rahatça yaklaşmayı engellemek için meyilli olarak şekillendirilmiştir ki, buna *şiv (şev)* denir. Kalenin bazı mühim kısımları da kule sayıları artırılarak daha güvenli hale getirilmiştir. Kale duvarları *beden* olarak da isimlendirilmektedir. Bazen kulelere de beden adı verildiği görülmektedir. Ayrıca kale duvarlarının tamamına *sur* denilmekteyse de gerçekte bu tabir, bir şehir veya kasabayı bazen bütün bir eyaleti korumak üzere bu yerlerin etrafını çeviren kuleli tahkimat duvarlarını ifade etmektedir. Kale duvarlarının iç tarafında kemerli gözler veya nişler bulunabilir. Türkçe'de eskiden *kumkuma* denilen bu gözlere daha sonra yabancı bir kelimeden dönüştürülen *kazamat* adı verilmiştir. Kale bedeninin iç tarafında bulunan taş merdivenler duvarların üst kenarlarındaki mazgal siperlerinin arkasında uzanan *devriye*

⁴⁹⁸ Kale terimleriyle ilgili burada verilen açıklamalar çoğunlukla Semavi Eyice'nin *DİA*'da bulunan Kale maddesinden derlenmiştir (Eyice, "Kale", *DİA*, c. XXIV, s. 234-242). Ayrıca Celâl Esad Arseven'in *Sanat Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddeler de dikkate alınmış olup (özellikle şu maddelere bk. Arseven, "Kale" c. II, s. 908-909; "Kale bedeni", c. II, s. 909; "Hisar peçe", c. II, s. 756; "Sûr", c. IV, s. 1849-1850, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983), tüm bunların yanında tarafımızdan da bazı küçük ilaveler yapılmıştır.

⁴⁹⁹ Osmanlılar da ellerindeki kaleleri benzeri usullerle tahkim ediyorlardı. Örneğin 1552 tarihli bazı mühimme hükümlerinde, Segedin Kalesi'nin önüne hendek kazılarak yakındaki nehrin suyunun buradan akıtılması istenmiştir (Abid Yaşaroğlu, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşullar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a, Tahlil ve Transkrip)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 418-419, 483-484).

veya *seğirdim yolu* adıyla anılan bir yola ulaşır. Bedenlerin en üst kenarını teşkil eden araları açıklı dişler halinde ve ortalama bir insan boyu kadar yükseklikteki kısma *siper*, *mazgal siperi*, *barbata* veya *dendan* denir. *Mazgal* olarak anılan açıklıkların aralarında dişler halinde kapalı kısımlar sıralanır. Kalenin çeşitli yerlerinde bulunan *ok atmaya mahsus pencereler* veya *ok mazgalları*, dışarıya oldukça dar bir açıklık gösteren fakat içleri geniş yuvalar şeklindedir. Bunun nedeni dışarıdan gelen saldırıların müdafilere zarar vermesini engellemektir. Toplar kuleler üzerinde bulunurlar veya namlularının ağızları kale bedenlerinde yuvarlak deliklere yerleştirilerek konuşlandırılabilirlerdi. Bazen ahşap kapaklı olan bu deliklere *lumbar* veya *lumbar ağzı* denilmektedir. Kale duvarlarının dibine kadar yaklaşan düşmana yukarıdan ateş edebilmek, taş vb. şeyler atabilmek, kaynar su, yağ ile zift benzeri yanıcı maddeler dökülebilmek için dışarı taşkın *altı delikli şahnişinler* de bulunmaktadır. *Çıkma mazgal*, *senkendaz* denilen çıkmalar bazen cumba halinde ayrı bir parça oluşturmaktadır. Kale mimarisinde kuleler çok önemli bir konumdadır. Kale kulelerinin biri diğerlerinden daha sağlam ve yüksek inşa edilir. Bu kuleye *bâlâhisar*, *erk* veya *başkule* denir⁵⁰⁰. Kalelerden uzak ileri noktalarda gözetleme kulelerinin de yapıldığı görülmektedir. Bazı kalelerde ana giriş kapısı dışında bulunan küçük kapılara *poterna* denilmektedir. Bunlar savaş zamanlarında tehlikeli bir durum sezildiğinde örülerek kapatılırdı. Ayrıca dışarıya haberci gönderebilmek ya da düşmanı arkadan çevirebilmek için yapılan küçük kapılar da vardır. Bunlara *uğrun* veya *huruç kapıları* denir. Kalenin içi *kale meydanı* dışı ise *kale önü* olarak ifade edilmektedir. Kale düşman eline geçtiğinde son savunmayı yapabilmek için yüksek ve kapalı bir kısma sığınılırdı. Buraya önceleri *ahmedek*, sonraları *iç kale* denilmiştir⁵⁰¹. Kalelerin içinde; *kumandan konutu*, *ambarlar*, *su kuyusu* veya *sarnıç* ile *ibadet yerinin* olduğu görülmektedir. Kale muhafızları da kulelerin içinde veya yine kale içindeki ayrı binalarda yaşamaktaydılar. Kaleler inşa edilirken üzerinde önemle durulan bir konu su ihtiyacının karşılanmasıydı. İfade edildiği üzere her kalede kuyu veya sarnıç mutlaka bulunmaktaydı. Bazı kalelerde özellikle uzun kuşatmalara dayanabilmek için dışarıdaki bir kaynağa inen tünel biçiminde gizli bir yol bulunurdu. Yine bazı kalelerde bu gizli yol çok kuvvetli, sağlam bir *su kulesi* ile ayrıca korunurdu⁵⁰². Genellikle yağmur

⁵⁰⁰ Arseven, *bâlâhisar*, *erek (erk)* kavramlarını iç kale için kullanmaktadır (*Sanat Ansiklopedisi*, c. II, s. 909).

⁵⁰¹ Kale-kentlerde şehrin etrafını çeviren surlar içerisinde bulunan, klasik anlamda gerçek kale diyeceğimiz yapı iç kale olarak isimlendirilmiştir. Buna ilerde temas edilecektir.

⁵⁰² Örneğin Estergon Kalesi'nin böyle bir su kulesi vardı (Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 427-433; Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 71).

sularının toplandığı taş ve tuğladan meteşekkil sarnıçlar da su sorununun çözümü için yapılmıştır.

İncelen yüzyılda Osmanlıların muhasara ettikleri her kale başlıbaşına mimari bir özelliğe sahiptir. Yani bir kalenin birebir aynı diğer bir kale mevcut değildir. Bunda özellikle kalelerin kurulduğu bölgelerin coğrafi yapıları ve hangi amaçla inşa edilmiş olduklarının etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte benzer yönlerinin de bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu benzer yönler dikkate alındığında karşımıza kabaca üç tip kalenin çıktığı görülmektedir: Küçük kaleler, Büyük kaleler, İtalyan tarzı (trace italienne) kaleler⁵⁰³.

4.1. Küçük Kaleler

Araştırma süresince karşılaşılan kaleler içerisinde bazılarının diğerlerine göre oldukça küçük boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Yani küçük kalelerin en büyük özellikleri fiziksel yapılarının diğer kalelere göre küçük olmasıdır. Diğer bir dikkat çeken yönleri ise içerisinde az sayıda nüfusun ve muhafızın barınmasıdır. Zikredilen özelliklerinden dolayı bu tip kaleler 16. yüzyılda Osmanlılarca çok kolay ele geçirilmişlerdir. Önceki kısımlarda doğu, batı, güney kuşatmaları başlıkları altında incelenen kaleler arasında, muhasaraları hakkında ayrıntılı malumat edinilen ve çoğunlukla bugüne sadece isim olarak ulaşmış birçok kalenin bu şekilde küçük kale olduğuna şüphe yoktur. Bu yapısal özellikleri bazı istisnalar dışında küçük kalelerin günümüze ulaşmalarını engellemiştir. Öyleki bu tip kalelerin kahir ekseriyeti zamana yenik düşmüş ve sadece dönemin kaynaklarında bir isim olarak kalmışlardır. Bunlar içerisinde bugün Macaristan'da bulunan Tata Kalesi kalıntıları günümüze ulaşmayı başaran ender örneklerdendir (bk. Ek-14, 15). Tata, diğer hemen tüm küçük kalelerde olduğu gibi tarih boyunca elden ele geçen bir kale olmuştur. Sadece Osmanlılar 1543, 1558 ve 1594'te üç kez fethetmişlerdir⁵⁰⁴.

Burada üzerinde durulması gereken bir başka yapı *palankadır* (palanga-parkan). Palanka, kazık çakmak suretiyle çevrilmiş çit benzeri yapılar olarak, tahkim yönteminin en eski biçimidir⁵⁰⁵. İtalyanca “palanca”, Fransızca “palanque” kelimesi Türkçe'ye palanka olarak geçmiştir. Kelimenin yabancı dillerdeki kelime anlamı ‘kazık’tır. Bir kale tipi olarak ise ağaç kütüklerinden koruyucu bir çitle çevrili basit bir yapıyı ifade

⁵⁰³ Bu sınıflandırma daha detaylı veya başka şekilde de yapılabilir.

⁵⁰⁴ Kaleye dair bilgi ve gravürler için bk. Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler*, İstanbul 2001, 46-50; Tata'nın 16. asırda yapılmış bir minyatürü için bk. Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 465.

⁵⁰⁵ Olga Ziroevic, “Palanga”, *Tarih ve Toplum*, c. 8, sy. 44 (Ağustos 1987), s. 48.

etmektedir⁵⁰⁶. Palankaların özellikle sınır bölgelerinde ve önemli kavşak noktalarında inşa edildiği görülmektedir. Çünkü yeni fetihlerle ilerleyen sınırları kontrol altında tutmak için en hızlı, basit ve ucuz yol palanka yapmaktı. Klâsik kaleler taş, tuğla gibi dayanıklı maddelerden yapılırdı. Bu uzun, yorucu ve pahalı bir işti. Bunun yanında palankalar ağaç kütükleri, tahta ve toprak gibi hafif ve ucuz maddelerden inşa edilirdi. Öyle ki Evliya Çelebi bunları küçük tahta şehirler olarak adlandırmıştır⁵⁰⁷. Osmanlıların sınır boylarında bu palanka tipi küçük kalelerden çok sayıda yaptığı müşahede edilmektedir. Bunlar savaşlar nedeniyle zamanla düşman eline geçmiş ve Osmanlılarca yeniden ele geçirilmiştir. Yine özellikle Osmanlıların Avrupa sınırındaki komşularının da bu şekilde palankalar inşa ettikleri vakidir. Bu kaleler güçlü bir orduya karşı dayanacak durumda değillerdir. Bu yüzden bunların çoğu savaşmadan teslim olmuşlardır. Osmanlıların büyük seferlerinde yol güzergâhındaki hemen tüm palankaları fethettikleri görülmektedir.

4.2. Büyük Kaleler

16. asırda Osmanlıların kuşattıkları kaleler içerisinde en çok göze çarpanlar bu tip kalelerdir. Fiziksel büyüklük, barındırdığı nüfusun fazlalığı ve muhafızlarının çokluğu bu kalelerin en belirgin özellikleridir. Büyük kalelerin bazılarının içerisinde bir kaç mahalle bulunabilirdi. Bazılarında ise bütün şehir kale etrafında şekillenmiştir ki, 16. asırdaki şehirlerin birçoğu bu kabildendir. Böyle olunca şehrin etrafı da surlarla çevrilmiştir. Klâsik anlamda kale denilen yapı ise genellikle şehre hâkim yüksek bir mevkide kalmıştır. Neticede kale ve onun çevresinde gelişen etrafı bir tahkimatla sarılmış *kale-kentler/şehirler* meydana gelmiştir. Araştırma için seçilmiş otuz kalenin çoğu kale-kent diye tabir edilen yapılardır⁵⁰⁸. Kale-kentlerde kale komutanı, muhafızları ve sakinlerinin bulunduğu esas yapı *iç kale* olarak isimlendirilmiştir. Birçok mahalleyi ve büyük bir nüfusu barındıran, iç kale ile şehir surları arasındaki bölge ise *dış kale* diye anılmaktadır. Şehir surlarının dışında ona yakın bazı yerleşimlerin ve yapıların olduğu da görülmektedir. Buraya da *varoş* denilmektedir⁵⁰⁹. Varoş bölgesindeki ağaç ve

⁵⁰⁶ Eyice, “Kale”, s. 234.

⁵⁰⁷ Ziroevic, “Palanga”, s. 49; Palanka için ayrıca bk. Burcu Özgüven, “Palanka Forts and Construction Activity in the Last Ottoman Balkans”, *The Frontiers Of The Ottoman World*, ed. A.C.S. Peacock, New York: Oxford University Press 2009, s. 172-187.

⁵⁰⁸ Örneğin: Belgrad, Viyana, Güns, İstolni Belgrad, Malta, Sigetvar.

⁵⁰⁹ Anadolu kalelerinin iç kale, dış kale, varoş ayrımı için bk. Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s. 38-50; Ayrıca ilk dönem İslam şehirlerinde iç kale için bk. Jere. L. Bacharach, “İç Kale: İslam Şehrinde Gücün Sembolü”, çev. Emin Kırkıl, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 13, sy. 2 (2000), s. 227-233.

yapıların kale duvarına bitişik olmamasına dikkat edilirdi. Bu şekilde hem surlara zarar verilmesi hem de olası bir saldırıda düşmanın buraları bir metris gibi kullanması engellenmek istenmiştir⁵¹⁰. Bazı kale kuşatmalarında ise daha kökten bir çözüm olarak düşman gelmeden müdafiler varoşu tamamen yıkmışlardır. 1500 Modon⁵¹¹, 1529 Viyana⁵¹², 1543 Şikloş⁵¹³, 1570 Lefkoşa⁵¹⁴ muhasaralarında bunun tipik örnekleri göze çarpmaktadır.

Klasik kale-kent tipine doğuda ve batıda gösterilebilecek güzel örnekler bulunmaktadır. Kanuni'nin 1533-1535 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İrakeyn seferi esnasında ele geçirilen Bitlis kale-kenti bunlardan biridir. Etrafı surlarla çevrili olan şehrin yüksek bir mevkiye konuşlanmış bir de iç kalesi vardı (bk. Ek-8). Diğer bir örnek Halep kale-kentidir. Suyla çevrili iç kale şehrin ortasında bulunuyordu ve kent çevresi surlarla kaplıydı (bk. Ek-9). Son olarak batıdan bir örnek olarak Barboros Hayreddin Paşa'nın 1543'te kuşattığı Fransa'da bulunan Nice (Niş) verilebilir. O döneme ait çizimlerde burası etrafı surlarla çevrili bir dış kale ile buna bitişik daha yüksek bir konumda bulunan bir iç kale şeklinde betimlenmiştir. Ayrıca dış kalenin, kayalık bir tepede bulunan iç kale önünden düz bir kesit şeklinde aşağı doğru uzandığı da görülmektedir (bk. Ek-11).

Klâsik kale-kentlerden daha farklı şekilde inşa edilmiş kale-kentler de 16. asırda göze çarpmaktadır. Örneğin 1543'te muhasara altına alınan İstolni Belgrad Kalesi; etrafı suyla çevrili iç kale ile bu kaleye her biri bir köprüyle bağlı üç ayrı yönde bulunan dış kalelerden müteşekkildi. Bu dış kalelerin hepsi birbirinden bağımsız surlarla çevriliydi ve surların önündeki hendekler suyla doluydu (bk. Ek-10)⁵¹⁵. Yine 1565'te kuşatılan

⁵¹⁰ Osmanlılar da bu konuya dikkat etmişlerdir. Vezir Hüseyin Paşa'ya hitaben yazılan 5 Şubat 1572 tarihli bir hükümde bu durum çok güzel açıklanmıştır: “ Mektûb gönderüp Avlonya kal'asının azab ağası sana mektûb gönderüp kal'anın etrâf u cevânibi bağ ve bağçeleri olup hendekler kesüp söğüd ve sâ'ir ağaçlar dikülüp ve bağçe sâhibleri evler ihdâs eylemekle dönecek yerler kalmayup düşman gelürse her biri hâzır metris olup kal'aya zararı olanları ref' eyleyüp hendekleri doldurup söğüdüleri kesüp zarar ı def' eylemek bâbında tenbih olunup lâkin bağ evleri ve bağ ve bahçe ve eşcâr-ı müsmire kal'a olunmağa cür'et olunmadı diyü bildirmişsin imdi, kal'aya zararı olan ne ise hadım ve kal'a olınmak emr idüp buyurdum ki: Vardukda, te'hîr eylemeyüp kal'anın etrâfında vâkı' olan eger bağ ve bahçe ve eger eşcâr-ı müsmire ve gayrı müsmire bi'l-cümle kal'aya zararı olan ne ise hadım ve kal'a itdürüp kal'aya zararı olıcak nesne komayup def' ü ref' eyleyüp etrâfında vâkı' olan hendekler doldurulup...olıcak nesne komayasın” (Kâzım Kürşat Yücel, *18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 125); Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yaşaroğlu), s. 120.

⁵¹¹ Lanza, *a.g.m.*, s. 208-209.

⁵¹² İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Günışık), s. 56-57.

⁵¹³ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 311-313; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 68a.

⁵¹⁴ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 12.

⁵¹⁵ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. s. 455-457, kalenin çok güzel bir minyatürü de bu eserde bulunmaktadır bk. s. 468-469; Muradî, *a.g.e.*, vr. 138b. Özellikle Osmanlı Avrupa sınırının 16. asırdaki büyük mücadele alanı olan Macaristan'da çok sayıda kalenin nehir ağızları ve nehrin dirsek yaptıkları yerlere yapıldığı ya da civarda bulunan akarsuların, çayların veya bataklıkların suyunu kanallar aracılığıyla inşa edilmiş olan kalenin duvarları etrafında kazılan hendeklere yönlendirdikleri görülmektedir (Gabor Agoston, “Macaristan'da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi”, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013, s. 198). Bataklık ve akarsular; Yanık,

Malta adasındaki kaleler kompleksi, birbirinden ayrı üç parçadan oluşuyordu. Malta limanı girişinde deniz kıyısında uç noktada konuşlanmış Saint Elmo Kalesi⁵¹⁶, ilk parçayı oluşturuyordu. Büyük liman içindeki diğer iki ayrı kale içinde ciddi sayıda nüfus barınıyordu. Bunlardan, Birgu kale-kenti ve içkalesi konumunda bulunan Saint Angelo Kalesi dikkat çekmektedir. Saint Angelo ile Birgu arasında dar ve içi su dolu bir hendek vardı. Üçüncü kale ise Senglea kale-kenti ve onun içkalesi konumunda bulunan Saint Michael idi⁵¹⁷. Son bir misal olarak 1566'da kuşatılan Sigetvar Kalesi verilebilir. Kalenin 1566'daki muhasarasını tasvir eden minyatürler ve bir de gravür elimizde bulunmaktadır (bk. Ek-3, 4, 5)⁵¹⁸. Bu malzemeyi kroniklerin verdiği bilgilerle birleştirdiğimizde şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır: Su ortasında aynı hizada hepsi birbirine bir köprüyle bağlı üç ayrı kale (dış kale), ana kalenin içinde ayrıca bir iç kale⁵¹⁹.

4.3.İtalyan Tarzı Kaleler (Trace İtalienne)

15. ve 16. yüzyıllarda özellikle Avrupa'da yeni bir askeri hareketlilik sonucu meydana gelen teknolojik bazı ilerlemeler, zamanla bir "askeri devrim" olduğu iddia edilen daha köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerin en bariz örneklerinden biri kale mimarisinde kendisini göstermektedir. *Trace İtalienne* denilen bu yeni kale tipleri aslında büyük kale başlığı altında da değerlendirilebilir. Ancak özellikle tahkimat sisteminde görülen yenilik bu tür kaleleri ayrı bir kategoride değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. İtalyan tarzı kaleler, gelişen ateşli silah teknolojisine karşı yeni bir savunma felsefesini ifade eder. Ortaçağ kaleleri; uzun, dik ve düz surlar ile bu surlarda genellikle oval biçimde yükselen kulelerden müteşekkildi. Yine bu kalelerin planları çoğunlukla kare veya dikdörtgen biçimindeydi. İtalyan tarzı kaleler ise; kısa, üstten aşağıya dik eğimli, oldukça geniş duvarlara ve yıldız şeklinde surdan dışarıya çıkıntı yapmış tabyalara sahipti. Ayrıca genellikle çokgen bir plana

Tokaj, Szolnok (Solnok), Gyula, Tımişvar, Sigetvar, Kapoşvar, Ecsed ve Tata gibi 'bataklık kaleleri'nin savunmasına önemli katkı sağlamıştır (Gabor Agoston, "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler", *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul 2012, s. 126).

⁵¹⁶ Burası bir burç görünümünde olduğundan kale burç olarak ta anılmaktadır.

⁵¹⁷ Jörgensen vdğ., *Dünya Savaş Tarihi...*, c. II, s. 177, modern tekniklerle yapılmış bir kuşatma tasviri de bu eserde mevcuttur, bk. s. 178-179; Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", s. 89; Osmanlılar tarafından kuşatmanın bir planı da yapılmıştır (Fevzi Kurtoglu, "Belgrad ve Malta Kalelerinin Kuşatma Planları", *BTTD*, sy. 32 (Ekim 1987), s. 43-44.).

⁵¹⁸ Minyatür için bk. Feridun Bey, *Nüzhət-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 115-116, 121-123, 131-136; Gravür için bk. Agoston, *Barut, Top ve Tüfek...*, s. 62.

⁵¹⁹ Feridun Bey, *Nüzhət-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 109; Gelibolulu Mustafa Âli, *Heft Meclis*, (Göçmen), s. 55; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 28. Ayrıca bk. Geza David, "Sigetvar", *DİA*, c. XXXVII, s. 157; Agoston, "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler", s. 127.

sahiptiler (bk. Ek-13). Yine ortaçağ kalelerinin hendeklerine göre, mezkûr usûldeki kalelerin hendekleri daha geniş ve derindi. Bu tarz kalelerin ciddi bazı açmazları da bulunuyordu; maliyetler çok artmıştı ve kale yapım süreleri uzamıştı. Ancak yine de getirdiği önemli üstünlükler yüzünden gittikçe yaygınlık kazanmaya başladı⁵²⁰. İtalyan tarzı kalelerin en çok dikkat çeken yönleri, eskiye göre daha kalın ve daha alçak surlar ile duvardan dışarı doğru sarkan üçgen benzeri tabyalardı. Oldukça geniş ve alçak surların top ateşinden daha az etkilenmesi düşünülmüştü. Dışarı doğru çıkıntı yapan ve ‘bastiyon’ olarak adlandırılan tabyalar (önceki kalelerin kuleleri/burçları konumundadır), vasıtasıyla da kale cephesi yanında duvar kenarları da müdafilerin ateş alanına girmiş oluyordu⁵²¹. Bu kalelerin tahkimatları yüzyıllar içerisinde daha da geliştirilmiştir. Örneğin bastiyon adı verilen tabyaların önüne *ravelin*, *taç* ve *boynuz* diye isimlendirilen ek istihkâm yapıları eklenmiştir. Ayrıca bu tarzda gelişen iç ve dış kaleye sahip kale-kentler de zamanla oluşmuştur. Ancak İtalyan tarzı kaleler bu ileri aşamalara 17 ve özellikle de 18. asırlarda ulaşmıştır (bk. Ek-23)⁵²².

16. yüzyılın özellikle sonlarına doğru Osmanlılar İtalyan tarzı birçok kaleyle karşılaşmışlardır⁵²³. Bunlardan en çok öne çıkanlar: 1594 Yanık, 1594 Komoron (bk. Ek-6)⁵²⁴, 1596 Eğri (bk. Ek-7)⁵²⁵, 1598 Varad ve 1600 Kanije’dir (bk. Ek-18)⁵²⁶. Daha erken bir örnek Kuzey Afrika sahillerinde karşımıza çıkmaktadır. İspanya hâkimiyetinde bulunan Cezayir sahilindeki Bicâye Kalesi, yaklaşık 1543 tarihinde

⁵²⁰ İstisnai bir örnek olmak üzere, Osmanlılar da 16. asırda böyle yeni tip bir kale yapmışlardır. Konuya dair bk. Gülsün Tanyeli, “Bir Osmanlı Kale-Kentinin Yapımı: Anavarin Örneği”, *Prof. Doğan Kuban’a Armağan*, yay. haz. Zeynep Ahunbay vdğ., İstanbul 1996, s. 85-93.

⁵²¹ Duffy, *a.g.e.*, s. 37.

⁵²² İtalyan tarzı kalelerin yapısı ve gelişimi için bk. Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı’nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, trc. Tuncay Zorlu, İstanbul 2006, s. 9-78; Christopher Duffy, *Siege Warfare: Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, London 1979, s. 23-42; Mahinder S. Kingra, “The Trace Italienne and the Military Revolution During the Eighty Years’ War, 1567-1648”, *The Journal of Military History*, sy. 57 (July 1993), s. 431-446; İtalyan tarzı kaleler, Fransız askeri mühendis Vauban’ın katkılarıyla çok ileri noktalara ulaşmıştır (Henry Guerlac, “Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi”, *Modern Strateji’nin Yaratıcıları*, ed. Edward Mead Earle, çev. Demirhan Erdem vdğ., Ankara 2003, s. 25-46).

⁵²³ Yanık, Komoron, Eğri, Varad ve Kanije kalelerinin İtalyan askeri mimarlar ve mühendisler nezaretinde yapıldığına dair bk. Gabor Agoston, “Doğu-Orta Avrupa’da İmparatorluklar ve Savaş, 1550-1750: Osmanlı-Habsburg Rekabeti ve Askerî Dönüşüm”, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalısır, İstanbul 2012, s. 185-186; aynı yazar, “Habsburg ve Osmanlılar: Savunma, Askerî Değişim ve Güç Dengesindeki Kaymalar”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013, s. 111-132.

⁵²⁴ Agoston, *a.g.e.*, s. 22; ayrıca bir başka gravür için bk. s. 66.

⁵²⁵ Kalenin gravürü için bk. Palmira Brummett, “The Fortress: Defining and Mapping the Ottoman Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *The Frontiers Of The Ottoman World*, ed. A.C.S. Peacock, New York: Oxford University Press 2009, s. 36; Eğri kuatmasının bir başka gravürü için bk. Agoston, *a.g.e.*, s. 63.

⁵²⁶ Kanije’nin tam bu tarihte savaş esnasında yapılmış bir çizimi Viyana Askerî Tarih Arşivi’nde bulunmaktadır (Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1600/13/3. No. 535), Bu belgeye ulaşmada yardımcı olan Prof. Dr. Maria İvanics’e teşekkür ederim (bk. Ek-18). Kanije Kalesi’nin etrafını Zakany Nehri çeviriyordu ve kalenin her yönünde en azından üç km’lik bir alanda bu nehirden beslenen geçit vermeyen bataklıklar bulunmaktaydı (Agoston, “Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan’daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler”, s. 126-127).

İtalyan tarzına göre yeniden inşa edilmiştir⁵²⁷. Osmanlılar 1555'te Bicâye'yi bu son usul tahkimata sahipken kuşatmışlardı⁵²⁸. Ayrıca 1565'te Malta'da ciddi olarak bu tarzın izleri görülmektedir⁵²⁹. Aynı şekilde 1570'te Kıbrıs'ta Lefkoşa Kalesi bu tarz istihkâma sahipti (bk. Ek-13)⁵³⁰.

5. “ASKERİ DEVRİM” VE OSMANLI KALE KUŞATMALARI

20. yüzyılın ortalarından itibaren bazı garplı akademisyenler batının bulunduğu “yegâne güç” konumundan hareketle, bunun nasıl bir tarihsel süreç içerisinde geliştiği ya da onların ifadesiyle ‘evrilip ilerlediği’ sorusuna hararetle bir cevap arayışına girdiler. Bu arayışlar içerisinde beliren bir görüş oldukça fazla taraftar topladı ve hala toplamaya devam ediyor. *Askeri Devrim Kuramı* olarak literatüre giren bu yaklaşıma göre, 1500-1750 tarihleri arasında özellikle askeri alanda Avrupa’da vuku bulan bazı yenilikler ve değişimler modern dünyanın şekillenmesini sağlamıştı. Bu yenilikler; ateşli silahların çoğalması ve savaşlarda etkin olarak kullanılmaya başlanması, yeni tip kalelerin (trace italienne) ortaya çıkışı ve yayılması, ordulardaki asker sayısının artışı şeklinde sıralandı⁵³¹. Ayrıca bu gelişmeler daha uzun ve neticesiz harplere yol açmış, uzayan bu savaşlar da devletlere çok büyük mali yükler getirmişti. Maliyetler yükselip, insan kayıpları artmış, sayıları artan ordular büyük idari tehditlere yol açmıştı. Tüm bunlar hem devlet yönetimi hem de sivil halk için savaş yükü veya problem olmanın çok daha ötesine götürdü. Neticede bazı yönetimler devrilmiş ve yok olmuş, bu yeniliklere iyi ayak uydurup daha da geliştiren devletler ise günümüzde dünya sahnesinde egemen güç konumuna gelmişlerdi⁵³². Yani günümüz batı gücünün temelleri, 16. asırda başlamış askeri bazı yeniliklerin etkilediği mali, toplumsal ve idari birçok gelişme üzerine oturtulmuştu⁵³³. Michael Roberts’in 1950’lerde ateşlediği bu görüş⁵³⁴, Geoffrey

⁵²⁷ Bicâye kalesinin bu planı için bk. Hess, *a.g.e.*, s. 123.

⁵²⁸ G. Yver, “Bicâye”, *İA*, c. II, s. 598; Hess, *a.g.e.*, s. 112.

⁵²⁹ Jørgensen vdğ., *Dünya Savaş Tarihi...*, c. II, s. 177-179.

⁵³⁰ Gabor Agoston, “Osmanlı Fetihleri”, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013, s. 55; Duffy, *a.g.e.*, s. 195-196; Kenneth Chase, *1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi*, çev. Fusun Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul 2008, s. 119.

⁵³¹ Parker, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁵³² Konu üzerine odaklanmış bir doktora tezinde Askerî devrim tezinin temel kaygısının, “modern Avrupa devletlerinin teşekkülünü açıklamak ve batılı güçlerin küresel ölçekte bir hegemonya kurmasının tarihî sebeplerini tespit etmek” olduğu izah edilmiştir (Kolçak, *a.g.t.*, s. 45, ayrıca bk. 22-75).

⁵³³ Thomas Arnold bir makalesinde askeri devrim savunucularının belkide ağızlarındaki baklayı çıkarmış, Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu (yazar bu tanımı sadece Osmanlı için kullanmıştır) karşılaştırmasında iddia edilen devrimin izlerini bulmaya soyunmuştur!, “Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasında, en önemlisi Akdeniz ve Balkan askeri sınır bölgelerinde yapılacak bir inceleme 16. Yüzyılın kritik, devrimci önemini daha da dramatik biçimde aydınlatır...1453'ten sonra hızla yükselen Türk dalgası, Batılı, Katolik Avrupa'nın kıyılarına vurdu. Bu Türk tehdidinin çok ağır olduğunu belirtmek gerekir. Haç ve hilal arasındaki sürekli savaşın arka planında sadece bir akın ve misilleme oyunu değil, aynı zamanda iki uygarlığın, iki savaş tarzının çatışması vardı.” (Thomas F. Arnold, “16.

Parker'ın ilk baskısı 1988'de yapılan eseriyle büyük bir yaygınlığa ulaştı⁵³⁵. Hemen akabinde eleştirel birçok çalışmada beraberinde geldi ve Parker eserin bir diğer baskısında bu eleştirileri sınıflandırarak yanıtlamaya çalıştı⁵³⁶. Sonuçta askeri devrim üzerine muazzam bir neşriyat meydana geldi ve hala da konu sıcaklığını korumaktadır⁵³⁷.

Askeri Devrim Kuramı'na göre Avrupa'nın Yeniçağ'da (Erken Modern) en büyük hasmı konumunda bulunan Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmelere karşı direnememişti. Yani 1500'den 1800'lere uzanan bir dönemde batı gerçekleştirdiği bir askeri devrim sayesinde Osmanlı'ya galebe çalmıştı. Batının bu “başarı öyküsü!” anlatılırken⁵³⁸; Osmanlı'nın ateşli silah teknolojisinde geri kaldığı, kendi başına üretecek güçte olmadığı, tüfekli piyadeler yerine süvari ağırlıklı bir orduda ısrar ettiği, mevcut silahlarını Avrupalıların yeni keşfettikleri taktikler içerisinde kullanamadığı, yeni tarz istihkâmlı kaleler önünde hezimete uğradığı ya da aylarca süren kuşatmalara zorlandığı (bu iddia tüm diğer devletler için de ifade edilmiştir), en hafifletilmiş şekliyle batıya bağımlı olması sebebiyle kendisinin yeni keşif ve icatlarda bulunamadığı gibi birçok iddia ortaya atılmıştır⁵³⁹. Bu iddia ve görüşlere ilk ciddi karşılık Rhoads

Yüzyıl Avrupa'sında Savaş: Devrim ve Rönesans”, *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2003, s. 36 vd.)

⁵³⁴ Michael Roberts, “The Military Revolution, 1560-1660”, *An Inaugural Lecture Delivered before the Queens's University of Belfast*, Belfast 1956. Tebliğin yayınlanmış şekli için bk. Michael Roberts, *Essays in Swedish History*, London 1967, s. 195-225.

⁵³⁵ Parker, *a.g.e.*[Eserin İngilizce baskısı şöyledir: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge Press: 1988]; Ancak Parker, bu çalışmasından önce konuyla ilgili ilk makalesini 1976'da yayınlamıştır (Geoffrey Parker, “The ‘Military Revolution’, 1560-1660, -A Myth?”, *Journal of Modern History*, sy. 48 (Haziran 1976), s. 195-214).

⁵³⁶ Parker, *a.g.e.*, s. 287-332.

⁵³⁷ Konuyla ilgili olarak bk. Clifford J. Rogers, “The Military Revolution in History and Historiography”, *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, ed. Clifford J. Rogers, Boulder 1995, s. 1-10; Askeri Devrim konusunda Türkçe bazı çalışmalar da yapılmıştır bk. Fatih Gürcan, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008; Gürsu Gürsakal, “‘Erken Modern Avrupasında Askeri Devrim’ Tartışması Üzerine Bir Rehber”, *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, y. 1, sy. 2 (Ankara 2005), s. 113-125; konu üzerine önemli hemen tüm literatürün incelendiği mevcut en etraflı değerlendirme için bk. Kolçak, *a.g.t.*, s. 22-75.

⁵³⁸ *Askeri Devrim Kuramının* savunucularının eserleri dikkatlice incelendiğinde, aslında “Avrupa[Batı]-merkezci tarih” anlayışının bu kişilerin zihinlerinde yattığı söylenebilir. Avrupa-merkezci tarih konusunu oldukça güzel ele alan bir çalışmada bu zihniyetin kodları şöyle anlatılmaktadır: “Bu, tarihten günümüze, tüm diğer topluluklar karşısında kendisine kalıcı üstünlük sağlayan benzersiz tarihsel avantajlara; irki, kültürel, çevresel, zihinsel ya da tinsel bazı özelliklere sahip bir Batı kavramına duyulan inançtır. Bu inanç hem tarihsel hem coğrafidir. Avrupalıları ‘tarihi yapanlar’ olarak görür. Avrupa daima ilerler, gelişir, modernleşirken dışında kalanlar -geleneksel toplum- ya uyuşuk uyuşuk ilerler ya da duraklar. O hâlde dünyanın kalıcı bir coğrafi merkezi ve çevresi, İçeri'si ve Dışarı'sı vardır. İçeri önderlik eder, Dışarı geride kalır; İçeri yenilenir, Dışarı taklit eder. Değinen yayılmacılık ya da daha keskin söylersek -Avrupa- merkezci yayılmacılık inancıdır. Bu dünya genelinde kültürel süreçlerin yönelim biçimlerini açıklayan bir kuramdır; kültürün, yenilenmenin, insan nesnellığının Avrupa'dan Avrupa dışına doğru, doğal, normal, mantıksal ve ahlaki akışını açıklar. Avrupa daima İçeri'dir; Avrupa-dışı Dışarı. Avrupa çoğunlukla yayılmanın kaynağıdır; Avrupa-dışı alıcısı.” (J. M. Blaut, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, çev. Serbun Behçet, İstanbul 2012, s. 11).

⁵³⁹ Parker, *a.g.e.*, s. 228-229, 260; ayrıca bu iddialar için bk. Agoston, *a.g.e.*, s. 26-33, özellikle s. 26-27'deki dipnotlara bk.

Murphey ve Gabor Agoston'dan gelmiştir. Murphey, Yeniçağ dünyasında üstün teknolojinin nadiren savaş kazandırdığını belirtmekle birlikte, Osmanlılar'ın 1500'den 1700'e kadar olan dönem boyunca askeri teknolojideki ilerlemelere genelde ayak uydurduklarını ve üstelik bazı alanlardaki standartları kendi başarılarına belirlediklerini tespit etmiştir⁵⁴⁰. Agoston ise özellikle geniş arşiv malzemesinden ulaştığı verilerin verdiği özgüvenle çok kesin bulgulara ulaşmıştır. Ona göre Osmanlı, barut ve top üretimi için gerekli hammadde zenginliğine sahipti ve daha da önemlisi barut fabrikaları ve top dökümhaneleri için gerekli hammaddeleri zamanında ve yeterli miktarda temin edebilecek örgütsel, endüstriyel ve mali yapıları oluşturmakta başarılı olmuştu. Yani Osmanlı kendi kendisine yetiyordu ve seri üretim yapabilecek kapasiteye de sahipti⁵⁴¹. Agoston'un bu tespitleri Askeri Devrim Kuramı'nda önemli bir gedik açınca Türk Tarihçileri de cesaretle bu konuya yöneldiler. İlk olarak Günhan Börekçi, *yaylım ateşi (volley fire)* taktığının 17. yüzyılın başında Osmanlılar tarafından kullanıldığını gösteren önemli bulgulara ulaştı⁵⁴². Bu bilgiyi edinen Askeri Devrim Kuramı'nın baş savunucusu Parker, eserinin Türkçe baskısındaki önsözünde oldukça şaşırıldığını itiraf etmekten kendini alamadı⁵⁴³. Ancak esas önemli çalışmalar Feridun Emecen ve talebesi Özgür Kolçak eliyle gerçekleşti. Emecen, Osmanlılar'ın yaylım ateşi taktığını, Avrupalılar'dan (Parker'ın iddiası aksine) çok önce kullandığını ispatladığı gibi, daha da ileri giderek onların askeri teknolojiyi ithal ederek kendi bünyesi için uygun hale getirdiğini, geliştirdiğini ve bunu başka ülkelere yayabilme başarısını da gösterdiğini öne sürdü⁵⁴⁴. Kolçak ise "Osmanlıları, 17. yüzyılda yükselen batının antitezi olarak ele alıp 'askeri devrim'i Osmanlı askeri gücünün aleyhine işleyen bir olgu şeklinde takdim etmek, ... tarihi vakalara uymadığı gibi, Osmanlı askeri tarihini vaktinden evvel ana gelişim çizgisinin dışına itme aceleciliğiyle maluldür" sözleriyle Askeri Devrim Kuramı'nın daha temel bir hatasına işaret etti⁵⁴⁵. Ayrıca Kolçak tezinin ana konusu olan 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları'nı derinlemesine incelemiş ve şu kanaate varmıştır: "Bu dönemde Osmanlı ve Habsburg devletleri arasında vuku bulan askerî çarpışmalardan çıkarılamayacak bir sonuç varsa, bu herhalde, 16. yüzyılda Avrupa'da neşet eden bir

⁵⁴⁰ Murphey, *a.g.e.*, s. 16, 36-38.

⁵⁴¹ Agoston, *a.g.e.*, 28-33.

⁵⁴² Günhan Börekçi, "A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries use of Volley Fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, sy. 59/4 (2006), s. 407-438. Parker, bu taktığın, batı savaş sanatını üç yüz yıl boyunca etkisine aldığını ve batının Asya'daki genişlemesinde kilit rol oynadığını söylemektedir (Parker, *a.g.e.*, s. VIII).

⁵⁴³ Parker, *a.g.e.*, s. VIII.

⁵⁴⁴ Feridun M. Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 27-70.

⁵⁴⁵ Kolçak, *a.g.t.*, s. 2-3.

askerî devrimin bir asır sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî gücünü önemsiz kılan batılı bir muharebe usulü ve kuvvet birikimi yarattığıdır... Öyle ki, 16-17. yüzyıllarda bir askerî devrim yaşandıysa bile, ya bu devrim henüz meyve verecek olgunluğa ulaşmamıştı; ya da, derece farklılıklarını gözetmek kaydıyla, Osmanlı askerî yapısı da bu gelişim çizgisinin bir parçasıydı.⁵⁴⁶

Bütün bu tartışmaları bir kenara bırakıp inceleme alanımız açısından Askerî Devrim'i ele alalım. Zikredildiği üzere Parker'ın askeri devrim kuramının üç önemli argümanından biri, yeni tip istihkâma sahip kalelerin (trace italienne) inşasının başlaması ve giderek çoğalmasıydı. Öyleki Parker, bir bölgede askeri devrimin yaşanıp yaşanmadığının anahtar belirtisini trace italienne tipi kalelerin varlığına bağlamaktadır.⁵⁴⁷ Bu tip kalelerin en büyük etkisinin ise kuşatma süreleri üzerinde ortaya çıktığını söylemektedir. Ona göre “trace italienne ile savunulan bir kalenin ele geçirilmesi yıllarca olmasa da aylarca sürerdi”⁵⁴⁸. Parker'ın bu ifadesini açarsak, İtalyan tarzı kalelerin en azından iki ay (60 gün) kuşatılmadan alınamayacağı ortaya çıkmaktadır ki, bu en iyimser yaklaşım olacaktır. Çünkü Parker, “yıllarca olmasa da aylarca sürerdi” derken aslında muhasaraların bir yıla yakın sürdüğünü söylemeye çalışmıştır. Gerçekten tarihi görüntü böyle miydi? Bu sorunun cevabını 16. asır Osmanlı dünyasında arayalım. Ek-1'de görüleceği üzere, deniz kuşatmalarını bir kenara koyarsak⁵⁴⁹, Osmanlılar 16. yüzyıl boyunca muhasara altına aldıkları kaleleri, bir iki istisna dışında (1569-70 Kevkeban⁵⁵⁰, 1594 Yanık), 45 gün içerisinde ele geçirmişlerdi. Hatta çoğunlukla bir aydan önce kuşatmaları neticelendirmişlerdi. Yani Parker'ın iddia ettiği gibi kuşatmalar aylarca sürmemişti. Bu muhasaralar içerisinde özellikle 1594 Yanık, 1594 Komoron, 1596 Eğri, 1598 Varad ve 1600 Kanije'ye dikkat çekmek gerekir. Bu kaleler İtalyan tarzı tahkimatlara sahiplerdi. Bunlardan 1594'te Yanık 59, 1596'da Eğri 19 ve 1600'de Kanije 44 günde fethedilmiştir. Yanık ve Kanije kuşatmalarının uzamalarının ana nedeni de yine kalelerin iddia edilen “üstün

⁵⁴⁶ Kolçak, *a.g.t.*, s. 384.

⁵⁴⁷ Parker, *a.g.e.*, s. 34 vd.

⁵⁴⁸ Parker, *a.g.e.*, s. 18. Benzer ifadeler için ayrıca bk. aynı yazar, “Barut Devrimi (1300-1500)”, *Cambridge Savaş Tarihi*, haz. Geoffrey Parker, çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul 2014, s. 119-120.

⁵⁴⁹ Deniz kuşatmalarının kendine özgü yönleri vardır. Kuşatılan kalelerin kara bağlantılarının sınırlı olması veya hiç olmaması sebebiyle çok ciddi lojistik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yine Kıbrıs ve Malta muhasaralarında görüldüğü üzere bazı deniz kuşatmaları, ada üzerinde birden fazla kalenin bulunmasından dolayı aslında bir dizi kale kuşatmasına bürünmüştür. Ayrıca Diu, Hürmüz gibi payitahtta çok uzak olan kaleler üzerine topyekün bir askeri sevkiyat yapılamamıştır. Tüm bu nedenler deniz kuşatmalarının kara muhasaralarına göre oldukça uzamasına yol açmıştır. Bazı deniz kuşatmalarında da yine aynı sebeplerden kalenin ele geçirilemeyeceği anlaşılınca muhasara erkenden kaldırılmıştır.

⁵⁵⁰ İtalyan tarzı bir tahkimata sahip olmayan Kevkeban'ın muhasarasının uzamasının temel sebebi herhangi bir dağ silsilesiyle birleşmeyen zeminden yüksekliği 300 m olan bir dağ üzerinde konuşlanmış olmasıdır. Konuyla ilgili *güney kuşatmaları* kısmına bakınız.

tahkimatları” değildir. Her iki kuşatmanın uzamasının temel sebebi kaleye yardıma gelen bir birlikle Osmanlı kuvvetlerinin uzun süre uğraşmak zorunda kalmasıdır⁵⁵¹. Osmanlı kuvvetleri yaklaşık olarak, Yanık’ta bir ay, Kanije’de ise bir hafta kaleye yardıma gelen birliklerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Yani her iki kuşatma da bir ay civarı veyahut biraz üstü bir zaman sürmüştür. 1594’te Komoron ve 1598’de Varad kaleleri ise muhasara altına alınmasına rağmen ele geçirilememiştir. Bu kalelerin alınmama sebebi de trace italienne tipi istihkâma sahip olmaları değildi. *Kuşatılıp alınamayan kaleler* başlığında incelendiği üzere her ikisinin de farklı durumları söz konusuydu. Benzer şekilde 1565 Malta adasındaki üç kale de İtalyan tarzı tahkimata sahipken, biri alınmış ancak diğerleri zaptedilememişti. Bunun temel sebebinin de Osmanlı savaş yönetiminin stratejik hatalarından kaynaklandığı aynı başlık altında irdelenmişti. Kıbrıs adasındaki Lefkoşa Kalesi de İtalyan tarzı bir yenilenme geçirmişti⁵⁵². Osmanlılar 1570’te burayı 45 günde ele geçirmişlerdir (bk. Ek-1). Konuyu daha da aydınlatacak bir örnek, Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen Eğri Kalesi’nin 1552 ve 1596’daki kuşatmalarının karşılaştırmasında görülmektedir. 1552’deki muhasara 40 gün sürmesine rağmen kale ele geçirilemezken, 1596’daki kuşatmada kale 19 günde alınmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken şey, 1596’da Eğri’nin trace italienne tahkimatına sahip olmasıdır. Oysa 1552’de Eğri daha zayıf bir istihkâma sahipti. Yani askeri devrimcilerin öne sürdüğünün aksine Eğri Kalesi, trace italienne modelinde bir fiziki yapıdayken 19 gün gibi kısa bir sürede zaptedilmiş; ancak, daha zayıf bir savunma tahkimatına sahipken 40 gün uğraşılmasına karşın alınamamıştır. Sadece bu örnek bile her kuşatmanın kendi hususi şartlarının o muhasarayı nasıl etkilediğini göstermeye kâfidir⁵⁵³. Ayrıca Askeri Devrim Kuramı’nın tarihi zemine inmeden yaptığı genellemelerin nasıl yanlış sonuçlara ulaşabileceğini de çok net göstermektedir.

Askeri Devrim Kuramı’nın en hararetli savunucularından biri bütün bu açık gerçekleri göz ardı ederek, 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren trace italienne tarzı

⁵⁵¹ 1594 Yanık için bk. Cafer İyâni, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 93-100; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’-t-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 436-439; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, (Aycibin), s. 252-258. 1600 Kanije için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 290-292; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 169-170; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 369-370; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’-t-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 517-519; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 627-635; Ayrıca bk. Maria İvanics, “Dönemin Resimlerinde Avusturya Takviye Kuvvetlerinin Kanije’ye Yürüyüşü”, s. 686-694.

⁵⁵² Agoston, “Osmanlı Fetihleri”, s. 55; Arnold, *a.g.m.*, s. 39.

⁵⁵³ Konuyla ilgili değerlendirme için *kuşatılıp alınamayan kaleler* kısmına bakınız.

kalelerin Osmanlı'nın batıya doğru ilerlemesini durdurduğunu iddia etmektedir⁵⁵⁴. Yine başka biri, 16. yüzyılda alçak ve kalın duvarlarla ve dışa doğru açılan tabyalarla donatılan Kuzey Afrika'daki İtalyan tarzı İspanyol kalelerini, doğrudan taarruzlarla ve topçu ateşi ile zapt etmenin imkânsıza yakın bir hal aldığını öne sürmüştür⁵⁵⁵. Hepsinden daha ilginç bir örnek, askeri devrim kuramının nasıl sorgulanmadan genel kabullere yol açtığını daha dramatik şekilde gözler önüne sermektedir: “*Maliyetini karşılayabilecek olabilenler için, trace italienne, durumu kuşatma topu öncesine döndürdü*”⁵⁵⁶.

16. asır Osmanlı dünyası özelinde izah edilmeye çalışıldığı üzere, ana kaynaklara inmeden yapılan genellemeler ve ileri sürülen tezler kadük kalmaya mahkumdur⁵⁵⁷. Özetle tekrar ifade edilirse, 16. yüzyılda hemen hiçbir Osmanlı kale kuşatması (deniz kuşatmaları hariç) iki ayı bulmamıştır. Ayrıca trace italienne tipi olmayan kaleler ile bu tarzda inşa edilen kalelerin muhasaralarında yüzyıl içerisinde herhangi bir farklılık görülmemektedir. Alınamayan kaleler ile ilgili her birinin kendi özel konumu ve koşulları dikkate alınıp diğer muhasaralar da göz önünde bulundurularak değerlendirmeler yapılmalıdır. Bu kuşatmaların neticelerini sadece yeni tip kale (trace italienne) olup-olmamlarına bakarak açıklamaya çalışmak, bilimsel bir duruş ve söylemden ziyade; öyle olması istenen bir şeyin peşin kabulünden başka bir

⁵⁵⁴ Arnold, *a.g.m.*, s. 39-40. Oysa bir başka tarihçi 1663 yılındaki bir kuşatma için bile tam aksi sonuçlara varmıştır: “Uyvar’ın alınışı Osmanlı kuşatma taktiklerinin güncelliklerinden hiçbir şey kaybetmediklerini ve hala en sağlam Habsburg kalelerini düşürecek kadar etkin olduklarını gözler önüne serdi” (Agoston, “Osmanlı Fetihleri”, s. 54).

⁵⁵⁵ Hess, *a.g.e.*, s. 117-118, ayrıca Parker’ın görüşlerinin aynen kabulü için bk. 122. Müellif aynı kitabının 96. sayfasında enteresan bir şekilde Osmanlılar’ın 1529’da Kuzey Afrika’da yeni istihkâma sahip bir kaleyi aldıklarını anlatır ve şöyle der: “Bu sayede Türkler, Avrupalı istihkâmcıların eseri olan bir kaleyi ele geçirebileceklerini kanıtlamışlardır”.

⁵⁵⁶ Chase, *a.g.e.*, s. 81. Ayrıca bu alıntımızın devamında ve aynı sayfada yazılanlarda askeri devrim kuramının diğer tüm iddialarının aynen tekrarı niteliğindedir: “Ordular, kuşatmaları önlemek için savaşmak yerine gene kuşatmalara karşı durabiliyorlardı. Sonucu belirsiz kuşatmalar çoğaldı, sonucu belirleyen savaşlar da yok oldu. Bir sınır kalesinin ya da surla çevrili bir kentin alınması artık savaşı kazanmak için yeterli değildi; savaşlar uzadı, pahalandı ve sonuçlar belirsizleşti. Hükümler savaş açmaya çalışırken tekrar tekrar iflas etti. Sınırlar, 1600’lerde ve 1700’lerde savaş sonucunda çok az değişti. Stratejik çıkmaz, kitlesel seferberliğin savaşın niteliğini bir kez daha değiştirdiği Napolyon zamanına değin değişmedi”. Yalnız ilginç şekilde Kenneth Chase, kitabının ilerleyen sayfalarında Osmanlı’nın İtalyan tarzı kalelerle baş edebildiğini söylemektedir (*aynı eser*, s. 117). *Askeri Devrim Kuramı* içerisinde önemli bir yer tutan İtalyan tarzı kalelerin etkilerinin sorgulanmadan kabul edilmesi hakkında ayrıca bk. Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri/16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, İstanbul 2013, s. 50.

⁵⁵⁷ Tarihi hadiseleri ele alırken devrim kaynaklarını iyice değerlendirmeden yapılan aşırı genellemeler, yanlış hükümler barındırabilecekleri gibi bu varılan hükümden geliştirilen diğer hükümler de hatalı olacaktır. Böylece bir yanlışın zincirleme şekilde başka yanlışları doğuracağı tarih felsefecileri tarafından özellikle vurgulanmıştır: “Tarihi genellemeler, hâdiselerin tahlil ve tefsirine istinad ederler; ancak, hâdiselerin umûmî hatlarına bakış ve manzarayı kısa hüküm cümleleri ile ifade etme ameliyesinden ibaret olan birtakım genellemelerin, gerçekte tarihte mevcut olmayan hususları mevcut gibi göstermek, yahut tarihçilerin mensup olduğu devre mahsus tefekkür âleminin ıstılahları ile düşünmesi ve tarihi hâdiseleri de bu ıstılahlarla ifade etmesi sebebi ile ait oldukları devre mahsus görüşleri tarihe aksettirmek tehlikesi vardır. Halbuki sadece umûmî hatlardaki bir benzerliğe istinaden yapılan genellemeler, ihmal edilen hususiyetler sebebi ile az çok yanlış bir hükme sebep olacağından, bunlardan çıkarılacak müteakip hükümler de yanlış olacaktır” (Uçar, *Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilâfet*, s. 30).

şey değildir. Bu durum şu ironik sözleri hatırlatmaktadır: Tarihçiler bir konuda kesin karar vermiş gibi görünebilirler; ancak, aslolan bizzat tarihin kendisine bakmaktır⁵⁵⁸.

⁵⁵⁸ “Gerçekten de, Osmanlı askerî tarihini batı yükselişinin açıklayıcı anti-tezi olarak ele alan yaklaşımların yumuşak karnı, birçoklarıncı 16. yüzyılın mahsulü olan askerî devrimin, en iyimser tahminle 1683’e kadar Osmanlı orduları karşısında “belirgin” ve “gözle görülür” bir üstünlük yaratamamasıdır. Bu tespit, 1593-1606 savaşlarında Osmanlı askerî sisteminin batılı hasımlarının gerisinde kaldığını iddia eden araştırmacılar için daha da geçerlidir. C. Imber ve J. Kelenik, askerî devrimin G. Parker tarafından formüle edilen çizgisel ilerleme anlayışına dayalı versiyonunu sorgulamadan kabul ettiklerinden, kesin sonuçları olmayan bir harp döneminden kesin sonuçları olan bir askerî devrim yaratma çıkmazına düşmüşlerdir. Örneğin, J. Kelenik, 1596 Haçova savaşı, “askerî devrim” denilen gelişmenin kavramsal unsurlarını barındırdığını kanıtladığı bir ordunun, üstelik Macar ve Avusturya tarihinin saygın kumandanları tarafından sevk ve idare edilmekte iken çarpışmanın sonunda meydanı nasıl Osmanlı askerlerine terk ettiklerine bir anlam veremez. Bir bakıma, değişkenler, ne kadar sağlam olsalar da, deneyin sonucuyla teyit edilememektedir. Bu sebeple, J. Kelenik, farklı parametreler ileri sürerek 1596’da galibin aslında Habsburg ordusu olduğunu ilan eder. Bu, bir manada, 16. yüzyıl sonu–17. yüzyıl başı Osmanlı-Habsburg savaşları uzun vadede müttefik orduların galibiyetini tescil etmediğinden bir olgu-kanaat uyumsuzluğunun itirafıdır. Bu tenakuz halî, askerî tarih araştırmacılarını, ister istemez, sonu gelmez bir açıklama arayışına sürüklemiştir. Bu da şöyle garip bir durumu ortaya koyar: Tarihçi, Osmanlı askerî gücünün çözülmeye başladığı konusunda son hükmünü vermiştir; ama tarihsel süreç henüz karar verememiş gibidir.” (Kolçak, *a.g.t.*, s. 54-55).

İKİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYIL OSMANLI KALE KUŞATMALARININ AŞAMALARI

Bu bölümde Osmanlı kuşatma savaşlarının başlangıcından bitişine kadar olan tüm aşamalarının tespiti, tasviri ve tetkiki yapılacaktır. Aşağıda ifade edilen muhasara aşamaları her kuşatmada bütünüyle mevcut değildir. Bazı kaleler bu aşamalardan birkaçı uygulandıktan sonra ele geçirilmiştir. Mamafih tüm aşamaların olduğu muhasaralar da bulunmaktadır. Burada 16. asırdaki hemen tüm kuşatmalar incelenip hepsinden istifade edilerek genel bir kuşatma sahnesi detaylı olarak betimlenmeye çalışılacaktır.

1. Kale Önüne Varış ve Çadırların Kurulması

Osmanlı ordusu kuşatacağı kale önüne yaklaştığında ilk olarak öncü birlikler kale varoşuna saldırırlardı⁵⁵⁹. Böylece kalenin dışarıyla bağlantısı hemen en başta kesilmek istenirdi. Bazen kale önünde bekleyen bir müdafî birliğinin bulunduğu da görülmektedir ki, bu konu ileride ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. Kale çevresinde bulunan hemen tüm noktalara hâkim olunduktan sonra, muhasara süresince ordunun kalacağı çadırların kurulmasına başlanırdı. Çadırlar bir noktada yoğunlaşmaz, kalenin karadan çevrilen tüm yönlerine yayılırdı. Hangi birlik kaleyi nereden kuşatacaksa çadırlarını da o yönde kurardı. Böylece kalenin her tarafı çadırlarla çevrilirdi⁵⁶⁰. Öyle ki

⁵⁵⁹ 1598 Varad kuşatması için bk. “Varad Kal’ası’na dâhil olduğunda, bağ u bostan, sebze-zâr ve âb-dâr meyveler ve sahrâlarda koyun ve kuzu firâvân. Asker-i İslâm yağmalar edüp, ba’dehû kal’aya hücumlar olup, dil ü başlar alınıp, ba’dehû bârgâhlar ve çadırlar sahrâda kurulup...” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 216).

⁵⁶⁰ 1566 Sigetvar muhasarasında bu durumun çok açık ve ayrıntılı bir anlatımı vardır: “havâli-i kal’a-i Sigetvâra nüzûl müyesser ve mukadder olıcak her vezîr-i pür-şeref ve her delîr-i sâhib-i saf taraf taraf deryây-ı jerf gibi hisârı ortaya alub bir tarafâ vezîr-i nîk-nihâd ve delîr-i ma’reke-i cihâd Hazret-i Ferhâd Paşa ile sipehdâr-ı pür-sütûd kâmkâr-ı bisyâr-cûd şîr-i pîşe-i ma’reke-i cünûd delîr-i peykâr-ı pîşe vü pür-sûd Anadolu Beylerbeyisi Mahmûd...nüzûl idüb hayme vü hargâh ile ol sahrây-ı pür-giyâhî öyle penâh idinmiş idiki bâd-ı subhgâh ol rezmgâha nigâh itmek için çadır içine girse idi habâb ortasına düşmüş gibi çıkmâğa râh bulmaz idi...Ve bir taraftan dahî vezîr-i sâhib-i livâ Mustafâ Paşa ile karındâşı Rûmili beylerbeyisi delîr-i hûşmend emîr-i şîr-bend Ahmed Paşa karâr idüb ol makâm-ı nîk-fercâmı cetr ü hiyâm ve hayme-i gül-fâm ile bir mertebe zînet virdiki güyâ gülistân-ı cihân şakâyık u zamîrân ile milân olmuşdu. Ve kal’anın bir tarafına dahî ser-i sipâh deyu bend yel-i rezmgâh u ercümend serdâr-ı gürûh-ı âteş-endâz sipehdâr-ı ceş-i ejder-firâz şîr-i şerze-i şecâ’at delîr-i gürze-i şehâmet ... yeniçeri ağası ‘Ali...gürûh-ı seyl-sür’at ile nüzûl idüb ol handak-ı pür-âbın etrâfını hayme-i nîlî ve hargâh-ı jengârî birle bir mertebe zîb u behcet virdiki güyâ kubâb-ı sipihr-i nîlüferî rûy-i zemîne hâbit u nâzil ve yâhûd habâb-ı deryây-ı sîmâbî baherden berre vâsıl oldu...Ve pâdişâh-ı süreyyâ-menzilet dahî cemiyet-i bî-gâyet ve haşmet-i bî-nihâyet birle kal’a-i mezbûra mukabelesine nüzûle niyyet idüb otâk-ı gerdûn-kubâb ve hiyâm-ı zerrîn-tınâb ve çetr-i ‘âlî-cenâb ol sahrây-ı harâba şol mertebe ‘imâret ü tâb virdiki güyâ mehterân-ı çarh-ı pür-şitâb çadır-ı felek-âftâbî rûy-i zemîne indürüb rişte-i şu’â-ı bî-hisâb ile tınâb çeküb kurmuşlar idi. Veyâhûd üstâdân-ı sipihr-i pür-‘itâb hayme-i çarh-ı atlası bî-iztirâb sahrây-ı Firenge kurub serâser ol havâli-i nusret-ma’âbî dutmuş idi...Sa’âdet ü ikbâl ve gurret ü iclâl ile otâk-ı gerdûn-hemâla nuzûl idüb makdem-i şerîfleri ile müşerref ve müstes’ad oldu...Ve düstûr-ı âsaf-mekân ve vezîr-i Hazreti Süleymân dahî pâdişâh-ı felek-tüvân ve şehinşâh-ı kutub-zamâna karîb yirde necm-i firâkdân gibi cây-gîr

kuş bakışı bakıldığında, kalenin muhasara öncesi adeta çadırlarla kuşatıldığı izlenimi oluşurdu (bk. Ek-4). Bu şekilde kale etrafındaki hemen her yerde çadırların kurulması, ordunun büyüklüğünü göstererek müdafilere korku salmak gibi psikolojik bir baskıya da dönüşmüş ve kimi kalelerin fethinde önemli bir etken olmuştur⁵⁶¹.

Osmanlı kuşatma ordugâhında mevcut olan hiyerarşik düzen çadırların boyut, kalite ve konforunda belirleyici etken konumundadır. Padişahın çadırı, devlet erkânınınkinden; devlet erkânının çadırları da askerlerinkinden daha büyük ve güzeldi. Bütün çadırlar için belirleyici bir ortak kural vardı: Kale müdafilerinin ateş mesafesinde bulunmamak⁵⁶². Bu konuya çok dikkat edildiği ve böylece bir istirahat yeri olan çadırların hedef olmasının önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir⁵⁶³. Bunun için çeşitli yöntemlerin kullanıldığı da tespit edilmektedir. Örneğin, 1594 Yanık muhasarasını oldukça detaylı anlatan bir kaynak, kale önüne gelindiğinde surlara karşı top atışlarında bulunulduğunu ve topun kaleye ulaştığı noktanın az gerisine ordugâhın kurulduğunu belirtmektedir⁵⁶⁴.

olub bir otâk-ı gerdün-nitâk kurdular ki dîde-i şâhân-ı âfâk bu kadar tumturâk ile buna şebîh bir hargâh görmege firâk çeküb tâkatleri tâk olmuş idi. Ve revende-i hicâz u 'irâk bu mertebe istintâk birle buna muâdil bir çetr-i sîmîn-sâk görmediklerine ittîfâk itmîşler idi. ...Mâ hasal her vezîr-i sâhib-i nisfet ve her emîr-i pür-şevket serhengân-ı şîr sîret ve çâvûşân-ı sabâ-sür'at ve delîrân-ı gazanfer-heybet erkân-ı devlet ve edîbbâ-i hazret-i a'lâhumu'llâhu ve halledehum eyyedehumu'llâhu ve ekserehum yerlü yerinde hayme ve hargâhların kurub ol hisâr-ı bülend-gâhı girdâgird ihâta idüb ke's-sevrü havle's-süreyyâ ve'l-ke'sü yahvîhu'l-hümeyyâ etrâfın piçder piç kilub hiçbir yerin hâlî komayub her hıyâm-ı gül-fâm önünde ol kadar nîze-i hûn-âşâm dîkdiler ki ol sahrây-ı 'âlî-makâm hemân lâle-zâr-ı bâğ-ı dil-ârâm gibi zînet-i tamâm dutdu. Kıbâb-ı hıyâm ve hayme-i gül-endâm arasında ol hisâr-ı bed-nâm gûyâ çetr-i sipîhr-i bî-ârâm içinde nokta-i hâk-i süflî-makâma döndü." (*Heftî Dâstân*, (Kararmaz), s. 96-98). Ayrıca paşaların kaleye karşı buldukları yönler hakkında *Heftî Dâstân*'da ifade edilen bilgileri destekler mahiyette veri için bk. Feridun Bey, *Nûzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 111-112; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 28; 1594 Yanık kuşatması için bk. "asâkir-i İslâm Yanık Sahrâsı'nda bârgâh ü sâyebân ve yedi direklü çerge ve sâyir haymeler kurdular. Kâ'ide-i kadîm üzere, ordu başında şâhî darbuzanlar zencîrlenüp ve yeniçeri çadırları askeri kuşadup ve mîr-i mîrânlar kollarında haymelerin kurdular" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 38); 1596 Eğri kuşatması için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 147. Kalenin her yönden çadırlarla çevrili olduğu bir sahneyi, 1566 Sigetvar muhasarasını tasvir eden bir minyatür oldukça güzel yansıtır (Bk. Ek-4); Aynı şekilde 1521 Belgrad kuşatmasını tasvir eden bir gravür için bk. Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2004, s. 124; 1635 Revan muhasarası için bk. "etrâf-ı kal'ayı çadırlar cevânib-i erbâ'asından ihâta idüp" (Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'IV. Murâd'ın Revan Seferi*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2006, s. 64).

⁵⁶¹ 1538'de Boğdan'ın merkezi Seçav'ın kuşatması için bk. (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 436).

⁵⁶² İstisnai olmakla birlikte, 1596 Eğri kuşatmasında kaleden atılan topların çadırlara yetiştiğine dair bir bilgi de bulunmaktadır: "Ve küffâr topların sahrâlara atup, haymelere erişürdü. Ve otak u bârgâh muhâfaza olurdu" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 151).

⁵⁶³ 1566 Sigetvar kuşatması için bk. Kübra Naç, *Âgehi'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 164-166; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 40-41; 1574 Halkulvad kuşatması için bk. "asâkir ü ümerâ dahve-i kübrâda kal'a-i pûlâd Halku'l-Vâd önünde top irmez ve tûfeng urmaz yerde hayme kurmak ve metrislere bünyâd urmak niyyetinde karaya dökülüp..." (Vusûlî Mehmed Çelebi, *Selîm-nâme*, (Öztürk), s. 92). 1630'da Bağdat'ı kuşatan Veziriazam Hüsrev Paşa, bu kurala aykırı olarak, kaleden yapılan huruç hareketlerini önlemek için çadırların hemen metrislerin arkasına kurulmasını emretmiş, ancak bu şekilde çadırların top menziline girdiği müşahede edilmiştir (Küpeli, *a.g.t.*, s. 124). Ayrıca bk. "Evvelâ asker-i İslâm hisâr altına vardıkda top irişmez yerde konup..." (Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 177).

⁵⁶⁴ "Karşudan alarga topların atub, ıztırârı üç fersah-ı şer'î, ki tokuz mîl olur, top irişdürmegin, bir mikdâr girişine çekilüb, nüzûl-ı zafer-şümûl vâki' oldu." (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 221).

Padişah çadırının (Otağ-ı Hümayun) kaleye ve muhasaraya hâkim bir noktada kurulmasına dikkat edilirdi. Bu hassasiyetten ötürü genellikle padişah çadırlarının kaleye yakın yüksek bir mevkiye kurulduğu görülmektedir⁵⁶⁵. Eğer sefere padişah katılmamışsa, serdar olan kişinin çadırı da yine benzer bir konumda kurulurdu⁵⁶⁶. Padişah çadırı son derece ihtişamlıydı. Osmanlı sarayının gezer küçük bir kopyası olan otağ-ı hümayun, sarayın önemli bütün yapılarının çadır şeklinde birer örneğine sahipti. Öyleki padişah çadırında, Topkapı Sarayı'nın Adalet Kulesi'ni temsil eden bir kule de bulunurdu. Otağ-ı hümayun'un etrafı *zokak* adı verilen kumaştan yapılmış bir duvarla çevrilmişti (bk. Ek-12). Bu şekilde “gezer-saray” ile dış bağlantı fiziksel olduğu kadar sembolik olarak da kesilmiştir. Otağ-ı hümayunun bütün bu müştemilatı, tıpkı İstanbul'daki sarayda olduğu gibi, ona ayrı bir kimlik katmakla beraber onu kudret ve zaferin simgesi haline getirmiştir⁵⁶⁷. Otağ-ı Hümayun'un çevresi üst düzey devlet görevlileri ve onlardan sonra yeniçerilerin çadırlarıyla ihata edilirdi⁵⁶⁸. Böylece ordunun merkezi oldukça korunaklı bir yer halini alırdı.

Otağ-ı hümayunun kuşatmadaki en mühim rolü yönetim merkezi olmasıdır. Muhasaranın sevk ve idaresine dair kararlar burada gerçekleşen divan toplantıları sonucu alınırdı. Ancak bazı kararların veziriazam ve diğer divan üyelerinin çadırlarında alınabildiğini gösteren örnekler de bulunmaktadır⁵⁶⁹.

⁵⁶⁵ Bu duruma erken tarihli bir örnek olarak Fatih'in 1456'daki Belgrad kuşatması verilebilir: “Sultan Mehmed, otağını kaleyi görebileceği bir tepeye kurdu ve etrafındaki ovanın her tarafın[d]a uçsuz bucaksız sıralar halinde yeniçerilerin çadırları uzanıyordu” (Petri Ranzanu'dan naklen, Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 58). Bazen otağın yüksek bir tepenin ardına kurulduğu da görülmektedir, 1635 Revan kuşatması için bk. Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 11; Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi*, s. 64. Bazen de padişahın kuşatma gidişatını takip edebilmesi için kaleye hakim bir tepenin üstüne bir kasr (kasr-ı seferî) yapıldığı görülmektedir. 1638 Bağdat kuşatması bu duruma misal olarak gösterilebilir: Tahsin Ünal, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, Ankara 2001, s. 137-138.

⁵⁶⁶ 1594 Tata kuşatması için bk. “hazret-i serdâr-ı azîmü'l-iktidâr asker-i deryâ-mikdâr ile Tata kal'asının yanında vâki' olan tepenin üzerinde hayme vü otakların kurup erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat yerlü yerinde ve semtlü semtinde karâr eylediler” (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 80).

⁵⁶⁷ Otağ-ı hümayun için bk. Nurhan Atasoy, *Otağ-ı Hümayun: Osmanlı Çadırları*, İstanbul 2002, s. 55-75; Taciser Onuk, *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. Yüzyıl)*, Ankara 1998, s. 40-42.

⁵⁶⁸ 1596 Eğri kuşatması için bk. “Ba'dehû alaylar kal'aya mukâbil saflar bağlayup karârda ve sahrâda kal'aya havâle, otağ-ı hümayûn ve sâyebân kurup ve ordu ve yeniçeri çadırları otağ-ı hümayûnu kuşadup ve üç yüz aded darbuzanlar ordu başında zencîrilenüp kurdular” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 147). Eğer sefere padişah katılmamışsa aynı uygulamanın serdar olan kişinin çadırı için de yapıldığı görülmektedir (Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım, Ankara 2012, s. 313-314). Osmanlı kaynaklarında kuşatma ordugâhında çadırların kurulması anlatılırken “hayme vü otakların kurup erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat yerlü yerinde ve semtlü semtinde karâr eylediler” gibi ifadelerden, çadırların rastgele değil bir sisteme göre yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Ordunun sefer esnasında konakladığı yerlerde bu yerleşim planını görebiliyoruz: Padişah veya veziriazam çadırının sağ yanında; daire daire sadâret kethüdâsı, reisülküttâb, tezkire-i evvel ve sâni, sadâret mektûbçusu ve defter emininin çadırı kurulurdu. Otağın sol tarafında ise; kapıcılar kethüdâsı, çavuşbaşı, nişancı ve defterdârın çadırları kurulurdu (Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s. 288-290; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 67). Bu yerleşim düzeninin kuşatma ordugâhı içinde bir düzeyde geçerli olduğu varsayılabilir.

⁵⁶⁹ Atasoy, *a.g.e.*, s. 67.

Çadırların zikredilen işlevi ve öneminin yanında; yapımı, bakımı ve onarımı gibi mevzuların ağırlığı bu işin Osmanlı'da bir müessese altında yapılmasına yol açmıştır. Mehterhane-i Âmire veya Mehterhane-i Hayme (Çadır mehterleri) denilen bu teşkilat, Osmanlı padişahlarının veya padişah adına verilecek çadırların üretimini, bakımını, tamirini, saklama ve korumasını, gerektiğinde taşınma ve kurulmasını yapmakla görevliydi. Üst düzey devlet görevlilerinin de çadırları buradan karşılanırdı. Kuşatma savaşlarında otağ-ı hümayunun kurulması yine bu teşkilatın vazifesiydi⁵⁷⁰.

Ordunun çadırları, karavulda bekleyen birlikler hariç, kuşatma birlikleri ile toplar ve metrislerin daha gerisinde bulunurdu. Yani muhasara ordusunda çadırlar karavullardan sonraki halkayı oluştururdu. Diğer unsurlar çadırlar ile kale bedeni arasında geniş bir alana yayılırdı⁵⁷¹. Kuşatma süresince yorulan askerler devriyeli olarak metris gerisinde yer alan çadırlarda dinlenirlerdi⁵⁷². Aslında kale muhasaraları umumi hücumlar haricinde, askerlerin bu şekilde devriyeli olarak gerçekleştirdikleri mücadeleyi ifade etmektedir.

Ordugâh haricinde bazı zamanlarda ayrıca metrislerde de çadır kurulduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Örneğin, 1594 Yanık muhasarasında bizzat bulunmuş olan Ta'likî-zâde Mehmed Suphi, Koca Sinan Paşa'nın uzun bir zaman geçmesine ve gerekli mücadeleler edilmesine rağmen kalenin fethi için ciddi bir ilerleme olmadığını görünce kendisi ve divan için metrislerde çadırlar kurulmasını istediğini⁵⁷³, bazı ileri gelenlerin bunun doğru olmadığına dair itirazlarda bulunduğunu⁵⁷⁴, ancak neticede bu çadırların metrislerde kurulduğunu söyler⁵⁷⁵. Topçular Kâtibi'nin de bu bilgiyi onayladığı görülmektedir: "...ve ikişer kat ordu meterise hâzır olup ve bir kat haymeler, ordudan mâ'âda meterislerde kurulup, Sâhib-i devlet, Vezîr-i a'zam hazretleri meterislerde olurdu. Ehl-i Dîvân ve Müteferrika ve Çavuş ve kâtibân ve mîr-i mîrânlar meterislerde idiler"⁵⁷⁶. 1596 Eğri muhasarasında da aynı durum yaşanmıştı: "...Sadr-ı a'zam

⁵⁷⁰ Mehterhane-i Hayme hakkında bk. Atasoy, *a.g.e.*, s. 23-42; Cenap Çürük, "Çadır Mehterleri", *DİA*, c. VIII, s. 165-166.

⁵⁷¹ "Osmanlı kampının tipik örgütlenmesi, görsel ve anlatımsal kaynaklardan hareketle yeniden oluşturulabildiği kadarıyla, Osmanlıların 'her şey için bir yer ve her şey yerli yerinde' prensibine sadık kaldıklarına işaret etmektedir" (Murphey, *a.g.e.*, s. 134).

⁵⁷² 1594 Yanık için bk. "Gice meteris beklemekte bi-hâb-u-fersûde olanlar gidüb, çadırdâ âsûde olanlar gelsünler' deyü, icâzet virilüb..." (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 254-255); 1600 Kanije kuşatması için bk. "Ba'dehû piyâde yeniçeriye icâzet olur; çadırlarda istirâhatde. Ve süvârî asker dahi icâzet oldukda, Sadr-ı a'zam hazretleri otak [u] bârgâhlarında istirâhatde. Lâkin Mehmed Kethudâ ve Yeniçeri Ağası ve meydân-ı piyâdegân meteris tedbîrlerinde idiler" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 283).

⁵⁷³ "Var meterisde çadır kuracak yir âmâde eyleyüb ve dîvâna meydân açdurun. Şimdensonra sabâh-u-aşşâm meterisde karâr-u-ârâm iderez' diyü buyurdular" (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 292).

⁵⁷⁴ "...Böyle mahall-i ma'arret ve mevzi'-ı mazarrete varmanız sezâ-yı dîn-ü-devlet degüldür" (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 292-293).

⁵⁷⁵ Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 293-294.

⁵⁷⁶ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40.

hazretleri çadırların meterislerde kurup ve tevâbi‘i ve cemî‘ ehl-i mansıb ve ikişer kat ordular meterislerde ta‘yîn idi”⁵⁷⁷. 1600 Kaniye kuşatmasında da bir miktar çadır metrislerde kurulmuştu: “Sâhib-i saâdet Kethudâsı, meterislerinde otak kurup...Ve ordudan bir mikdâr ordu meterisde haymeler kurup”⁵⁷⁸. 17. yüzyılda oldukça uzun süren Kandiye kuşatmasının 1667 senesinde, yorulan askerler iki kısma ayrılıp nöbetleşe şekilde metris yollarında kurulmuş çadırlarda dinlenmişlerdir⁵⁷⁹.

Kuşatma ordugâhında bir ikamet, istirahat ve yönetim yeri olan çadırlar haricinde, farklı ihtiyaçlar için kurulmuş çadırlar da vardı. Aylak çadırı (İdam çadırı), Matbah çadırı (Mutfak çadırı), İbadet çadırı, Hamam çadırı, Ahır çadırı, Hastahane çadırı, Helâ çadırı (Çeşme/memşa/edephane çadırı) bunlardan bazılarıdır⁵⁸⁰.

2. Kaleye Eman (Vire) Teklifi

İslamın ilk devirlerinde müslümanların bilhassa kuşattıkları kale ve şehirlerde bulunan düşmanlara canlarına, mallarına, ibadethanelerine dokunmamak üzere emannameler yazıp verdikleri ve bunun savaşı sona erdiren bir usul olarak sıkça kullanıldığı kaynaklarda görülmektedir⁵⁸¹. Osmanlı devletinde eman (aman) anlayışı da esas olarak İslami telakkiye dayanmaktaydı. Osmanlıların çok farklı millet ve devletlerle münasebet içinde bulunmaları emanın oldukça yaygın bir uygulama alanı kazanmasına yol açmıştır⁵⁸².

Osmanlıların 16. asırda gerçekleştirdikleri kale muhasaralarında sıkça emana başvurdukları görülmektedir. Hemen bütün kuşatma başlangıçlarında kale müdafilerine eman teklifinde bulunmuşlardır. Örneğin 1500 Modon⁵⁸³, 1522 Rodos⁵⁸⁴, 1529 Viyana⁵⁸⁵, 1543 Şikloş ve Estergon⁵⁸⁶, 1560 Cerbe⁵⁸⁷, 1565 Malta⁵⁸⁸, 1594 Yanık⁵⁸⁹,

⁵⁷⁷ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 147.

⁵⁷⁸ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 288-289.

⁵⁷⁹ Abubekir Sıddık Yücel, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 364.

⁵⁸⁰ Atasoy, *a.g.e.*, s. 51-53, 101-106; Onuk, *a.g.e.*, 39-44. Ayrıca helâ çadırı hakkında yabancı bir görgü şahidinin anlatımı için bk. Ricaut, *a.g.e.*, s. 315.

⁵⁸¹ Nebi Bozkurt, “Eman”, *DİA*, c. XI, s. 78. İslamın ilk devirleriyle birlikte emanın, savaş esnasında düşmandan belli bir şahsa, topluluğa veya bölge halkına tanınan dokunulmazlık güvencesinden; ticaret, diplomasi, eğitim, seyahat gibi çeşitli sebeplerle İslam ülkesinde bulunmak isteyen yabancıya verilen imtiyaz ve güvenceye kadar geniş bir kapsam kazandığı ve giderek bir kurum haline geldiği görülmektedir (Bk. aynı yer).

⁵⁸² İpşirli, “Eman, Osmanlı Dönemi”, s. 77.

⁵⁸³ Lanza, *a.g.m.*, s. 210.

⁵⁸⁴ Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 150; Şerafettin Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 59; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 312; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 803.

⁵⁸⁵ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 492.

⁵⁸⁶ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 319, 369.

⁵⁸⁷ Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 59.

⁵⁸⁸ Şerafettin Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 87-88.

⁵⁸⁹ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 85.

1596 Eğri⁵⁹⁰ kuşatmalarının daha başında kaledekilere eman teklif edilmiştir. İncelediğimiz yüzyılda yapılan ilk teslim çağrılarının bazıları olumlu cevap bulmuş⁵⁹¹, bazıları da reddedilmiştir. Olumsuz yanıt alınan eman tekliflerinden sonra Osmanlı kuvvetleri büyük bir muhasara faaliyetine girişmiştir. Ancak kuşatma boyunca savaş yönetimi tarafından müdafilere eman tekliflerinin yinelenildiği görülmektedir. Rhoads Murphey'in de yerinde ifadesiyle: “İnsancıl, hatta onur kurtaran alternatifler, Osmanlılar için kuşatmanın gereksizce uzamasının yaratacağı anlamsız kan kaybına alternatif olarak her zaman gündeme getirilmekteydi”⁵⁹². Diğer bir deyişle, kalelerin alınması için askeri güç kullanımının yanında diplomatik yollar da açık tutulmuştur. Yani Osmanlı kale muhasaralarında ciddi anlamda bir “kuşatma diplomasisi”nin varlığından söz edebilir. İlk eman teklifine sıcak bakmayan kale müdafileri, bir müddet mücadeleden sonra hem yorulduklarından hem de Osmanlı kuvvetlerinin gücünü gördüklerinden sonraki eman tekliflerinden birini kabul edebilirlerdi. Bazen de müdafiler savunma çabalarının kalenin düşmesine engel olamayacağını anladıklarında kendileri Osmanlı yönetiminden eman talebinde bulunurlardı. 1548 Van⁵⁹³, 1593 Siska ve Polata⁵⁹⁴, 1594 Tata ve Samartin⁵⁹⁵, 1600 Kanije⁵⁹⁶ kuşatmalarında müdafiler bir müddet savunmada bulunduktan sonra kendileri eman talep emişlerdir. Özetle, 16. yüzyılda Osmanlıların ilk eman teklifine olumsuz cevap veren birçok kalenin, bir müddet muhasaraya alındıktan sonra yeni bir emanı ya kabul ettikleri ya da kendilerinin eman talep ettikleri görülmektedir⁵⁹⁷.

Osmanlılar kale müdafilerine eman teklif ettiklerinde, bunu yazılı belge olarak bir görevliyle birlikte kaleye gönderirlerdi. Bu belgeye *emannah* denilirdi. Bu emannahelerde; müdafilere hitap, İslama davet, teslim teklifi, teslim olunmaması durumunda sonucuna katlanılacağına dair ikaz, Osmanlı padişahının kudreti gibi ifadeler yer alabilirdi. 1594'te Yanık önüne Osmanlı ordusu geldiğinde kaledekilere şu emannah gönderilmişti: “Sen ki, güzîde-i Macar ve Alaman ve yegâne-i Hirvat u Nemçe ve ferîd-i

⁵⁹⁰ Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 107-108.

⁵⁹¹ İlk eman teklifini kabul eden kaleler, genelde küçük kalelerdir. Konuyla ilgili *kalelerin fetih yöntemleri* kısmına bk.

⁵⁹² Murphey, *a.g.e.*, s. 152-153.

⁵⁹³ Selman, *Cami'ü'l-Cevahir*, (Yılmaz), s. 60-61; Matrakçı Nasuh, *Süleymanname...*, (Toklucu), s. 7; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâti'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 534-535; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 80.

⁵⁹⁴ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 36, 41-42; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 25.

⁵⁹⁵ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 79-82; Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 198-209, 212-216; Abdi Çelebi, *Zafername-i Kal'a-i Üstivar*, vr. 5b-6b; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 431; Katib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 249-250; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 34-35; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 396.

⁵⁹⁶ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 293-294; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 520; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 95; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 635-636; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 171.

⁵⁹⁷ Örnekler için Ek-1'e bk.

akrânsın, eğer idrâkin var ise mevâdd-ı kibr ü inâdı âşikâr ve isyân u tuğyânı izhâr etmeyüp, hemân ta'zîm u tekrîm ile hisârın kilidin gönderüp bize teslîm idesin. Ma'lûmundur hazret-i sâhib-kırân Sultân Murâd Hân, bir pâdişâh-ı âlem-gîr ve sâhib-i şemşîrdir ki, seyf-i âlem-gîrleri ma'reke-i celâletde temâm kâr-ger ve nîze-i himmetleri her ne cânibe dilerse nusret u zafer müyesser olur. Sultân-ı berr ü bahrûn Âsitâne-i sa'âdetlerine gelirsen, devlet-i İslâm'dan dûr ve izzet ü ihtirâm'dan mehcûr olmazsın. Bâki ne dimek lâzımdır. Bu nâmeden ma'lûm ve bu kelâm'dan mefhûm olmaya"⁵⁹⁸. Yine 1596'da Eğri Kalesi'nin kuşatma başlangıcında kaleye gönderilen emanname şu minval üzereydi: "Eğri içinde olan beyler ve sâ'ir ahâlî bilmiş olunuz ki şevketle azîmetim Eğri fethidir. İmdi evvelâ Allah te'âlânın emr-i şerîfi ile sizi dînimize da'vet ederiz. Eğer Müslimân olursanız size zararım dokunmayıp hâliniz üzre emvâl ü emlâkinizi kemâ-kân tasarruf edip âsûde olun. Ve eğer dîne gelmezseniz kal'ayı bırakıp çıkıp memleketlerinize gidesiz. Yoksa bu da'vetin birini kabul etmeyip cenge mübâşeret edip bana ve askerime karşı top ve tüfeng ve humbara atarsanız sonra Allah ve Resûlullâh hakkı için katli'âm edip birinizi halâs eylemem, bilmiş olasız"⁵⁹⁹.

3. Kale Önündeki İlk Çarpışma

Osmanlı ordusu kuşatacağı kale önüne geldiğinde bazen, kale bedenini arkasına almış şekilde bekleyen bir müdafî grubuyla karşılaşmıştır. Kale dışında savunma için bulunan müdafiler muhasara birliklerine ellerinden geldiği kadar zayıat vermeye çalışmışlardır. Ayrıca müdafilerin bu şekilde kalenin dışına çıkıp mücadele etmeleri, kuşatmaya gelen Osmanlı ordusuna, kimseden korkmadıklarının ve sonuna kadar kalelerini savunacaklarının işaretini vermek gibi bir amaca da hizmet etmiştir.

1526'da Petervaradin müdafileri özellikle nehir yoluyla gelen Osmanlı donanma gemilerini engellemek için kale dışında yanlarına aldıkları toplarla konuşlanmışlardı. Ancak Osmanlı kuvvetleri hem buradaki savunma alayına hem de kara tarafındaki varoş bölümüne saldırıp müdafilere büyük kayıplar verdirmiş ve bazılarını da esir almıştı. Geri kalan müdafaa askerleri kaçarak kaleye sığınmak zorunda kalmışlardı⁶⁰⁰. Yine

⁵⁹⁸ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 85.

⁵⁹⁹ Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 107-108.

⁶⁰⁰ "Hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâhün emr-i şerîfile iki bin yeniçerî ve kapû halkı umûmen Rûmili sipeh-sâlâr-ı düşman-şikâr İbrâhîm Paşa-yı rûşen-re'ye koşulup irsâl olundu. Mûmâ-ileyh mâh-ı Şevvâl'ün üçünde azîmet idüp hisâr-ı meşhûrun üzerine varup nüzûl eyledikde kal'anun Bânî Tûmûr Pâvlî nâm pâpâs-ı şeyâtîn-istînâsı asker-i bî-hadd ü sitâre-kıyâsı ta'arruz kasdına âb-ı Tûna'nun öte yüzünde cem' idüp hâzır iken alâ-niyetü'l-gazâ âhen-pûş-ı pîlân-ı yemm-hurûş ve dilîrân-ı deryâ-cûş hücumu gûş-ı bî-hûşuna irişdikde karârı kalmayup Tûna'ı berü geçüp kal'a mukâbelesinde âlâylar ve safflar bağlayup donanma gemilerini geçürmemek kasdile arabalar ile toplar ve darbazenler kurup ol esnâda - bi-inâyeti'llâhi te'âlâ - su yüzünden sekiz yüz pâre sefâ'in-i nusret-karîn ebtâl-i ricâl ve bahâdirân-ı rezm ü kîtal irişüp havâlî-i hisâr berren ve bahren hiyâm-ı süreyyâ-nizâm ve fûlk-i felek-kıyâm ile mâlâmâl olup sırr-ı azîz-i - اولتساق نيزلا نومويلا للهاب لاو مويلا ر خالا - mesâmi'-i cünûd-ı muvahiddine lâyh ü sâyiğ olunacak gürûh-ı enbûh-ı gâzîyân ve zümre-i mübârizân-ı ma'reke-gîrân kuru cânibinden hisârün vâroşına ve gemiler su yüzünden küffâr-ı hâk-sârün topları ve meterisleri üzerine hücum itdiklerinde dilâverân-ı şîr-hamle vü peleng-i ceng ve bahâdirân-ı bebr-sadme vü hizber-âheng cehennemilere cihân yüzün teng idüp oka ve zenbereke ve pırangaya ve tüfenge bakmayup hayl-i bâd-pâyla seyl-i belâya göz yumup uğradılar. Şemşîr-i âb-dârla küffâr-ı hâk-sârün nâr-ı pür-şerâr-ı peykârün söyündürüp ol pür-şîz-i eşrârî şîn-hıyâr gibi doğradılar. Kâr ü bâr-ı karârı saçup hisâra kaçup gidebilen tenğây-ı dâr ü gîrden kurtulup cây-ı selâmete irdiler. Kalanların cânları nişân-ı tîr-i tedmîr ve bedenleri tu 'me-i şîr-i şemşîr olup bir niceleri lokma-i ejdehâ-yı zencîr olup esîr ü dest-gîr oldılar." (Matrâkçı Nasûh,

1594'te Yanık Kalesi müdafileri Osmanlı ordusunu kale önünde karşılamışlardı. Burada gerçekleşen çarpışmalar neticesinde yüzden fazlası öldürülmüş, bir kısmı da esir alınmış ve geriye kalanlar kaleye sığınmışlardı⁶⁰¹.

Kale önünde zikredilen bu ilk çatışma esnasında müdafiler kaledeki olanaklardan da yararlanmışlardır. Örneğin, 1600 yılında Kanije Kalesi ilerisinde bina olunmuş karakollar küçük bir çarpışmayla alınıp kale önüne gelinmiş, Osmanlı kuvvetleri kendilerini kale dışında bekleyen müdafa alayına saldırdığında kaledekiler top, humbara ve tüfek ateşiyle dışarıdaki askerlerini desteklemişlerdi. Bu muharebe sonunda o kadar çok müdafi öldürülmüştüki cesedlerinden sahrada küçük tepeler oluşmuştu⁶⁰².

16. asırda kale önünde müdafa birlikleriyle meydana gelen ilk çarpışmalara başka örneklerde bulunmaktadır. 1543'de İstolni Belgrad⁶⁰³, 1574'te Halkulvad⁶⁰⁴, 1596'da Eğri⁶⁰⁵ kaleleri kuşatmalarında bu türden çarpışmalar görülebilmektedir.

4. Keşif Harekâtı

Muhasaraya alınacak kale önüne geldiğinde Osmanlı ordusunun ilk yaptığı işlerden biri, kale ve çevresinin ahvalini tespit etmek olmuştur. 16. asırda genellikle yöneticilerin bu gayeyle keşif harekâtı düzenlediği görülmektedir⁶⁰⁶. Mamafih bazen ordunun önünde bir askeri birliğin bu amaçla gönderildiği de vakidir. Keşif faaliyetine kimi zaman serdar-ı ekrem veya serdar sıfatıyla bulunan ordu komutanı kimi zaman da görevlendirilen daha düşük rütbeli bir komutan önderlik ederdi. Yapılan keşif

Süleymân-Nâme, (Erkan), s. 96). Ayrıca bk. Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 249-251; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, s. 46-47.

⁶⁰¹ "Hazret-i serdâr-ı zafer-encâm Livây-ı Resûl aleyhi's-selâmı önünce refik u reh-nümâ edinüp, bu şevket u ziyet ile Yanık kal'asına karîb geldiği gibi, nehr-i Tuna'nın öte yakasında kal'alarına karîb yerde küffâr-ı şekâvet-kirdârın haymeleri ve tabur-ı nuhüset-zuhûrları karşudan görünüp âşikâre oldukda, melâ'in-i bed-âyin'in fedâyileri kal'a-i mezbûreye arka virüp ve saflar bağlayup, asker-i İslâm'ı temâşâ iderlerdi. Ve asker-i İslâmdan gâziyân-ı mücâhidân ve dilrân-ı mübârizân, küffâr-ı dalâlet-nişânın âlâyına revân olup, kefer-i fecere ile elleşüp, dilrâne ceng idüp, yüzden ziyâde kâfirin başı kesilüp ve nice diller alınup küffâr-ı nâ-bekâr ve füccâr-ı şakâvet-âsâr kal'a-i menhûselerine girüp firâr eylediler." (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 84). Ayrıca bk. Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 221; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 250.

⁶⁰² Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 282-283.

⁶⁰³ Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, (Duran), s. 471-475; *Rüstem Paşa Târîhi*, (İnan), s. 228; Muradî, *a.g.e.*, vr. 127b-128a, 129a-b.

⁶⁰⁴ Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, (İlgaz), s. 34.

⁶⁰⁵ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 146.

⁶⁰⁶ Daha sonraki tarihlerde de buna dikkat edilmiştir: 1638 Bağdat kuşatması için bk. "Aynı gün Veziriazam Mehmed Paşa, Kaptanıderya Mustafa Paşa, Silahtar Mustafa Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa önden Bağdat'a gidip metris yerleri için keşifte bulundular. Ertesi gün seher vakti IV. Murad da Bağdat kalesi yakınlarına gidip konak ve metris için belirlenen yerleri teftiş etti" (Küpeli, *a.g.t.*, s. 179); Ayrıca genel olarak bk. "Türkler ilk önce kale ve istihkâmı tetkik ederler ve sonra hücum için en müsait olan noktaları tayin ve intihab ederek ana göre harekâta başlamaktadırlar. Viyana muhasarasında bu tetkik ve intihabı veziriazam yapmış idiki ordudan birçok paşaları ve erkânı ve yeniçerilerin en muktedir zabitlerini maiyetine alarak birkaç bin süvari de Kara Mehmet paşanın kumandasında olduğu halde yanlarında olarak hareket etmişti" (Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamannara Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara 1934, s. 243).

harekâtında özellikle kalenin tahkimat durumuna dikkat edilirdi. Surların yapısı, tek veya daha fazla mı oldukları, önlerinde hendek bulunup-bulunmadığı dikkatlice incelenirdi. Burada üzerinde durulan bir nokta surların zayıf kısımlarının tespitidir. Kale tahkimatının keşfinden sonra ordu birliklerinin metrisleri nerelere kuracağı belirlenirdi. Hem surların zayıf noktaları hem de kale çevresindeki bataklık ve sazlık alanlar dikkate alınarak metrislerin kazılacakları yerler tayin edilirdi.

Keşif harekâtı, muhasara planının nihai kararı için bir bilgi toplama faaliyeti olduğundan, bu konu üzerinde Osmanlı savaş yönetiminin hassasiyetle durduğu anlaşılmaktadır. Keşif sırasında yapılan gözlemlere dayanan veriler, kale yakınında ele geçirilen veya kale önündeki ilk çarpışma sonucu esir alınan müdafilerden -Osmanlı kaynaklarında “diller”- elde edilen bilgilerle birleştirilip öyle değerlendirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında keşif harekâtı, kuşatma yönetiminin tüm enformasyon faaliyetinin bir ögesi konumundadır. Öyle ki muhasara başında yapılan bu türden çalışmalar kuşatma süresince ihtiyaç duyuldukça daha küçük çaplı olarak yeniden yapılabilirdi. Ayrıca muhasara sürerken yapılan bazı keşifler sadece kale için yapılmaz; Osmanlı askerlerinin, toplarının ve metrislerinin durumunu öğrenmek amacını da taşırdı. Diğer bir deyişle çift yönlü bir mahiyet arzederdi. Böylece zikredilen şekilde toplanan bilgiler harp divanına intikal ettirilir ve burada alınacak kararların sağlıklı bir zemine dayanması sağlanırdı.

1529 Viyana muhasarasında veziriazam İbrahim Paşa surun zayıf noktalarını belirlemek için kale çevresinde keşifte bulunmuştur⁶⁰⁷. 1566'da Sigetvar Kalesi'ne doğru yola çıkan ordunun önünden giden Sokullu Mehmet Paşa kale ve etrafını incelemiş, kalenin bir su ortasında olduğunu görünce ona göre tedbir almıştır⁶⁰⁸. 1569-70 tarihleri arasında gerçekleşen Kevkeban kuşatmasında serdar Koca Sinan Paşa bizzat keşif harekâtında bulunmuştur⁶⁰⁹. 1570'de Lefkoşa Kalesi önüne gelindiğinde metris yerleri incelenip tayin edilmiştir⁶¹⁰. 1593'te Siska muhasaraya alınmadan önce, Niğbolu sancak beyi Abdi Bey ile tezkireci Cafer Bey kale çevresi ve metris yerlerinin keşfi için

⁶⁰⁷ Ahmed Refik, *Devr-i Süleymân-ı Kanûni'de Birinci Viyana Muhâsarası (1529)*, İstanbul 1288, s. 99; Hammer, *a.g.e.*, c. 5, s. 90.

⁶⁰⁸ Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 109-110. Başka bir kaynak Sokullu'nun, bir gece vakti sabaha kadar kalenin durumunu öğrenmek için bir keşifte bulunduğunu belirtir (*Heft Dâstân*, (Kararmaz), s. 88); Bir başkası, Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın birkaç adamla birlikte çadırlar ve metrisler için etrafı “tefahhüs ü teccessüs” ettiğini söyler (Âgehî, *Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar*, (Naç), s. 164-166).

⁶⁰⁹ “Kal'a-i Kevkebân havale olur bir mevzi' ve 'asker ihrâc ve 'ubûr etdürülüb, bir mevzi' görmek ve mukaddem tahmîn ve tedârik etmek için bizzât kendüleri süvâr ve ümerâ ve ağavât ve sâ'ir umûr-ı dide olanları yanına alub ve 'Asker-i İslâm'dan kifâyet mikdârı ma'ân getirüb Kevkebân zeyline gelüb ve andan zirvesine 'urûc edüb, yemin ü yesâr ve cânib-i erba'asın geşt ü güzâr ve em'ân nazar ve basîret ile bakub tahmîn eyledi.” (Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemâni*, (Baştürk), s. 297).

⁶¹⁰ Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 21.

görevlendirilmişlerdir. Bu kişiler keşif sırasında, kısa bir süre önce yapılan ve başarısızlıkla neticelen kuşatmada kazılan metrislerin müdafiler tarafından bozulmadığını ve aynen durduğunu müşahade etmişlerdir⁶¹¹. 1594'te Yanık muhasarasında kaleye yapılan eman teklifi reddedilince, serdar Koca Sinan Paşa emrindeki komutanlarla birlikte keşif faaliyetinde bulunmuştur⁶¹². 1596 Eğri kuşatmasında kale önünde çadırlar kurulduktan sonra Yeniçeri Ağası, Kethüda Bey ve Topçubaşı birlikte kale yakınına giderek metrislerin kurulacağı yeri belirleyip işaret koymuşlardı⁶¹³. 1598'de Varad Kalesi önünde metris yerlerinin belirlenmesi için benzer bir çalışma yapılmıştır⁶¹⁴. 1600'de Kaniye Kalesi önlerine gelindiğinde hem diller tutulup onlardan müdafiler hakkında bilgi alınmış hem de Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan, Yeniçeri Kethüdası Hamza, Topçubaşı ve Cebecibaşı gizlice kale etrafını gezerek bin bir zorlukla keşif faaliyetinde bulunmuştur⁶¹⁵.

Keşif harekâtı basit bir iş olmayıp, oldukça teklikeli bir faaliyetti. Kale ve etrafının görülüp incelenmesi doğal olarak surlara yaklaşmayı zorunlu kılıyordu. Bu da kale savunucularının atış mesafesine girmek demektir. Müdafiler bu kişileri tespit ettiklerinde hemen üzerlerine ateş açabilirlerdi. Nitekim 1552 Tımsıvar muhasarasında böyle bir olay yaşanmıştır. Kuşatma sırasında Kara Ahmed ve Sokullu Mehmed Paşalar zaman zaman hem kalenin durumunu hem de kendi top ve metrislerinin vaziyetini öğrenmek için kaleye oldukça yaklaşıyorlardı. Bir rivayete göre ikinci vezir Kara Ahmed Paşa⁶¹⁶, diğer bir rivayete göre o zaman Rumeli Beylerbeyi olan Sokullu Mehmed Paşa⁶¹⁷ kendi top tabyalarını ve siperlerini görmek için hisar yakınlarına geldiğinde kaleden atılan bir kurşun bindiği ata isabet etmişti.

⁶¹¹ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 33.

⁶¹² "...hazret-i serdâr-ı âlî-tebâr ne denlû mîr-i mîrân-ı zevi'l-iktidâr ve ümerây-ı namdâr varsa atlarına süvâr olup kal'a-i Yanıĝ'ın etrâf u eknâfin ve meteris kurulcak mahallin tecessüs ü tefahhus idüp, bir mahall-i refî' ve makâm-ı münî' de zikr olunan hisâr-ı üstüvârın cevânib-i erba'asına nazar idüp gördiler ki, bir hisâr-ı acîb ve bir kal'a-i garîbedir ki, kemâl-i rıf'at ve gâyet-i metânetde mühendisân-ı rûzgâr ve bennây-ı kârzâr nazîrin görmemişlerdir." (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 85. Ayrıca bk.86-87).

⁶¹³ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 147. Ayrıca bk. Naîmâ, *Tarih*, c. I, s. 107.

⁶¹⁴ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 216.

⁶¹⁵ "Ve kal'a cevâniblerinde olan meteris yerlerin Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa ve Yeniçeri Kethudâsı Hamza Kethudâ ve Topcu-başı ve Cebeci-başı hufyeten görüp, kal'a-i mezbûra havâle ve kefere bedenlerden ve kal'a kenârından alayı; kal'a câniblerine bir ferd getürtmezler. Toplar darbından düz sâhralarda bir yerde cem' olunmaz. Toplar ile mazgallardan nişâna alurlar. Hayli ferd zahmdâr oldular. Hezâr zahmet ile meteris yerlerin görüp..." (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 283-284).

⁶¹⁶ Arîfî Fethullah Çelebi, *Fütûhât-ı Cemîle*, (Ebrahimi), s. 24.

⁶¹⁷ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 577; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 97.

5. Harp Divanı

Kuran-ı Kerim’de geçen “...iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven”⁶¹⁸, “Onların işleri, aralarında danışma iledir”⁶¹⁹ mealindeki ayetler, müslümanları işlerinde istişareye yönlendirmiştir. Osmanlıların divan toplantılarını bu İslami emrin bilincinde olarak yaptıkları görülmektedir. Osmanlı kroniklerinde divan toplantıları anlatılırken bu ayetlerden ikincisi (Şûrâ, XLII/38) özellikle belirtilmektedir⁶²⁰. Kanuni Sultan Süleyman’ın 1522 Rodos kuşatması başındaki harp divanında yaptığı zikredilen konuşmadaki şu sözleri de bu bilincin bir yansıması olarak değerlendirilebilir: “...size danışıp ittifak sağlayarak, askerlerin yardımıyla kaleyi yıkmaya gayret edeceğiz. Zira danışıp anlaşmakla, Yüce Allah’ın izniyle bütün hedefler kolaylıkla gerçekleşir. Çünkü bütün işler, fiiller ve sözlerde erkâna danışmakla Yüce Allah’ın emrine uyulmuş olunur. Zira Yüce Allah, kullarına, gayelerinin gerçekleşmesi için din kardeşlerine danışmalarını emretmiş...”⁶²¹. Bu anlayışa uygun olarak Osmanlı muhasara kuvvetlerinin sevk ve idaresinin daima bir meşveret sonucu gerçekleştiği görülmektedir. Hangi birliğin kaleyi nereden kuşatacağı, topların nasıl yerleştirileceği, metris yerlerinin tayini gibi uygulamalar ordunun en üst düzey yetkililerinin katıldığı bir divan toplantısıyla belirlenirdi. Bu harp divanları, İstanbul’da muayyen aralıklarla toplanan divan-ı hümayunun seferdeki uygulaması konumundadır. Eğer sefere padişah katılmışsa divana başkanlık da ederdi. Padişahın dâhil olmadığı seferlerde ise bu vazifeyi serdar-ı ekrem veya serdar üstlenirdi.

Sefer tek bir kale değil de birden fazla kale üzerine yapılacaksa ilk olarak hangi kalenin öncelikli kuşatılacağı istişare edilirdi⁶²². Burada belirlenen kaleler sırayla muhasara altına alınırdı. Bir kale üzerinde karar kılınıp ordu o kale yakınına geldiğinde kuşatma planı harp divanında tespit edilirdi. 16. yüzyılda muhasara başlangıcında yapılan divanlar kaynaklara önemli düzeyde yansımıştır⁶²³. Kuşatma başında

⁶¹⁸ Âl-i İmrân, III/159.

⁶¹⁹ Şûrâ, XLII/38.

⁶²⁰ 1522 Rodos kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 136; 1570 Lefkoşa kuşatması için bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 15.

⁶²¹ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 136.

⁶²² 1570’te Kıbrıs adasına varıldığında hangi kalenin öncelikli olarak kuşatılacağı meşverette görüşülmüştür (Vusûlî Mehmed Çelebi, *Selim-nâme*, (Öztürk), s. 83; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 111); 1565’te Malta adasında ilk olarak Saint Elmo üzerine saldırılması kararlaştırılmıştır (Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 88); 1593’te Siska Kalesi alındıktan sonra sefer güzergâhındaki kalelerden hangisinin kuşatılması gerektiğine dair divanda görüş alış-verişinde bulunulmuştur (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 37); 1598’de Varad’ın muhasaraya alınması bir meşveret sonucu belirlenmiştir (Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 577-579; Naîmâ, *Tarih*, c. I, s. 139-140).

⁶²³ 1522 Rodos kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 133-137; 1543 İstolni Belgrad kuşatması için bk. Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, (Duran), s. 475-477; Muradi, *a.g.e.*,

gerçekleşen bu harp divanlarında en uygun muhasara stratejisi belirlenir ve buna göre taktikler oluşturulurdu. Böylece bütün kuşatma boyunca tatbik edilecek plan detaylıca istişare edilirdi. Varılan nihai karara göre her komutan kendi yerleşim bölgesine emrindeki askerlerle giderek savaş düzenini alırdı. Kuşatmanın gidişatına göre ihtiyaç duyuldukça harp divanları tekrar yapılırdı⁶²⁴. Muhasara esnasında divan toplantıları; kaleye fazla bir zayıat verilememesi üzerine yeni uygulanacak tedbirleri görüşmek⁶²⁵, umumi bir hücum öncesi son durumu değerlendirmek⁶²⁶, istihbari bir bilginin ulaşması neticesinde yeni bir meşverette bulunmak⁶²⁷ gibi sebeplerle yeniden yapılabilirdi.

Harp divanlarına tabii üyeler dışında bilgisine ihtiyaç duyulan kişiler de davet edilebilirdi. Bu duruma güzel bir örnek 1594 Yanık muhasarasında görülmektedir. Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa kuşatmanın ilk safhasında icra edilen divana daha önceki kale muhasaralarında bulunan ihtiyar ve tecrübeli askerleri de davet etmişti⁶²⁸. Ayrıca bazı umumi hücumların ‘eşref saat’e denk getirilmesi için bu saldırıların yapılacağı gün ve saatlerin tespitinde âlim ve şeyhlere danışıldığı da müşahade edilmektedir⁶²⁹.

Kuşatmalar uzadığında divan toplantıları da oldukça uzun ve hararetle tartışmalara sahne olmuştur. Bu durum daha çok fikir ayrılıklarının derin olduğu

vr. 129b; 1565 Malta kuşatması için bk. Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 88; 1594 Yanık kuşatması için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 39.

⁶²⁴ 1543 İstolni Belgrad kuşatması için bk. Muradi, *a.g.e.*, vr. 134b.

⁶²⁵ 1594 Yanık kuşatması için bk. Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 90; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih*, (Sağırılı), s. 436; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin) s. 252; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 72; 1569-70 tarihleri arasında kuşatılan Yemen’deki Kevkeban Kalesi, uzun bir müddet geçmesine rağmen düşürülemedi. Bunun en mühim sebebinin kale önündeki hendeğin geçilememesi olduğu görülünce bu hendeğin nasıl aşılacağı konusunu ele almak üzere bir divan toplantısı yapılmıştır. Bu divandaki konuşmaları, Rumûzî manzum olarak çok güzel anlatır:

“Fethe olmuşdı mâni’ ol handek / Sa’b idi ana girmesi el-hak
Gördiler fethe çâre yok anı / Fethe tedbîr itdiler anı
Hazret-i Âsaf-ı zevi’l-efdâl / Fethe tedbîre başlayup fi’l-hâl
İtdi divân cem’ olup ümerâ / İtdi anlardan Âsaf istiynâ
Didi bu hısnı fethe çâre nedür / Bunda tedbîr ü istihâre nedür
Didiler çâre ol durur hâlâ / Handeke köpri ideyüz peydâ
Lîk köpri ne hâlet ile olur / Handek üstine niçesi koyılır
Böyle dindükde didi kim Destûr / Haşeb ihzâr idelüm mestûr
Meterisde binâ idüp anı / Yapılıp çün tamâm ola anı
Bir gice handek üzre bî-imhâl / Dâr ağacı binâ idüp fi’l-hâl
Köpriyi dâr ağacına asalum / Berü cânibdeki ucun basalum
Çünkü kalka öbür ucu yukarı / Cümle ‘asker idüp ana gulüvv
Yukarı kalkan ucu salıverüp / Berüden ‘asker ise el üşürüp
Ola ki ucu irişe anun / Cânib-i âhirince ol cânun
Handeke çünkü köpri hâsıl olur / Kal’a fethine pes dahi ne kalur
Handek olmuş durur bize hâil / Yoksa fethi degül bunun müşkil

Çün bu vech ile itdiler tedbîr / Âsaf emr eyledi bilâ-te’hîr” (Rumûzî, *Tarih*, c. II, (Yavuz), s. 1134-1135).

⁶²⁶ 1529 Viyana kuşatması için bk. Feridun Bey, *Münşeatü’s-selatin*, c. I, s. 574; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 345-346; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 493; 1566 Sigetvar kuşatması için bk. Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü’l-Ahyâr...*, s. 147-148.

⁶²⁷ 1543 Estergon kuşatması için bk. Muradi, *a.g.e.*, vr. 100a.

⁶²⁸ “Gâzî Sinân Paşa, otağ-ı hümâyûnda; mîr-i mîrânlar da’vet olunmağın ve ocak halkından niçe kal’alar fethinde bulunmuş, ihtiyâr ve rüzgâr-dîdeleri da’vet ederler. Tedbîr ü müşâvere olur.” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 39).

⁶²⁹ 1521 Belgrad kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 75-76.

zamanlarda kendini göstermiştir. 1522 Rodos kuşatmasında Piri Mehmed Paşa ile Ahmed Paşa'nın kalenin fethiyle ilgili farklı yöntemleri savunmaları, kuşatma boyunca yapılan divan toplantılarında ısrarla kendi görüşlerini kabul ettirmeye çalışmalarına yol açmıştır⁶³⁰.

Ordu komutanının başkanlığında gerçekleşen divanlar yanında, bazı yetkililerin kendi emrindeki kişilerle küçük çaplı bir divan toplantısı yaptıkları da görülmektedir. 1522 Rodos kuşatmasında Mustafa Paşa kendi divanını toplayarak istişarelerde bulunmuş ve Rodos'a yardım gelmesini engellemek için liman önünde gemilerin bazılarının nöbet beklemesi kararlaştırılmıştır⁶³¹.

Özetle, kale kuşatmalarında harp divanları; her türlü verinin toplanarak değerlendirildiği, muhasara stratejisi ve yönteminin tartışılıp karara bağlandığı, kuşatma planının ve kaleye karşı askerlerin yerleşim düzeninin belirlendiği, umumi hücumların tarihlerinin tayin edildiği, muhasara boyunca oluşan her türlü yeni duruma karşı çözümlerin üretildiği, bir idare ve istişare mekanizması olarak görev yapmıştır.

6. Kalenin Ablukaya Alınması ve Ordunun Yerleşim Düzeni

Ateşli silahların bulunmasından önce kalelerin düşürülmesi için kullanılan en yaygın yöntem; kalenin ablukaya alınarak müdafilerin açlık, susuzluk ve yorgunluktan teslim olmasını beklemektir. Ateşli silahların icadı ve etkin olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bu usul büsbütün rafa kaldırılmamış kale kuşatmalarında uzun bir süre daha uygulama alanı bulmuştur. 16. asırda Osmanlıların da kale kuşatmalarında üzerinde önemle durdukları konulardan biri bu olmuş, muhasara yönetimi kalenin dışarı ile bağlantısının kesilmesini sağlayacak tüm taktikleri kullanmıştır. Harp divanında muhasara planı bu konu dikkate alınarak hazırlanırdı. Üst düzey komutanlar emirlerindeki askerlerle, yanlarına aldıkları toplar olduğu halde kendileri için tayin edilmiş mahale gidip konuşlanır ve kaleye o yönden saldırırlardı. Böylece kale, mücadele alanları önceden belirlenmiş birlikler marifetiyle çepeçevre sarılırdı. Netice de müdafiler surların içine sıkışmış olarak savunmalarını yapmak zorunda kalırlardı⁶³². Bu şekilde kaleye adeta haps edilen müdafiler üzerinde oluşturulmaya çalışılan maddi ve

⁶³⁰ Yurdaydın, *Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*, s. 41-42; Yusuf Küçükdağ, *Vezîr-i Âzam Pîri Mehmed Paşa (1463?-1532)*, Konya 1994, s. 93-97.

⁶³¹ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 110; Ayrıca geç tarihli bir örnek için bk. Atasoy, *a.g.e.*, s. 67.

⁶³² Hezarfen Hüseyin Efendi'nin ünlü eserinde, *Kavânin-i Muhâsara* başlıklı bir kısım mevcut olup, mezkûr konu burada da vurgulanmaktadır: "Ve kal'a muhâsara oldukda bir tarik ile mümkün olursa cem'-i cevâni ve etrafından kuşatmak gerekdir. Kal'adan bir fert çıkmağa müyesser olmaya ve taşradan içerü bir kimse girmeye kâbil olmaya ve kal'adan gelen suyu zabt edüp kat' ederler ki, ehl-i kal'a susuz kala ve ehl-i kal'anun taşra câsûsı çıkmaktan, küllî ihtirâz oluna..." (Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân...*, s. 177-178).

manevi baskı durumu, Osmanlı muhasara stratejisinin önemli bir parçası olmuştur. Ancak abluka usulünün sadece Osmanlı'ya has bir durum olmadığı, çağdaş hemen tüm devletlerin de kale kuşatmalarında bu tür yöntemlere başvurdukları akılda tutulmalıdır.

Osmanlı kuvvetlerinin kaleyi ihata ettiğini gösteren deliller kaynaklarda bolca bulunmaktadır: 1515 Kemah kuşatmasını manzum olarak anlatan Adâ'î-yi Şîrâzî'ye göre, kale sağından ve solundan öyle sarılmıştı ki, "Ordu yüzüğün halkası, kale ise taşı haline" gelmişti⁶³³. 1521'de Belgrad her yönden çevrilmişti⁶³⁴. 1522'de Rodos kuşatıldığında "erkânın her biri kalenin bir cephesine" yerleşmişti⁶³⁵. 1529'da Viyana'yı Kanuni çok iyi tecrid ettirmişti: "sa'âdetlü pâdişâh kal'ayı şöyle kuşatdı ki ne bir âdem girmeye ne çıkmağa imkân kalmadı"⁶³⁶. 1543'te Estergon⁶³⁷ ve İstolni Belgrad⁶³⁸ kaleleri farklı yönlerden çeşitli komutanlarca ihata edilmişti. 1548'de Van her taraftan kuşatılmıştı⁶³⁹. 1566'da Zigetver öyle kuşatılmıştı ki; sahralar ve tepeler askerlerle dolmuş⁶⁴⁰, kuş uçmaz kervan geçmez⁶⁴¹ bir görüntü oluşmuştu. 1570'te Lefkoşa yedi koldan muhasaraya alınmıştı ve her kolda yedi sekiz top bulunuyordu⁶⁴². 1594'te Yanık⁶⁴³ ve 1596'da ki Eğri⁶⁴⁴ muhasaralarında kaleler çepeçevre sarılmıştı⁶⁴⁵.

⁶³³ Adâ'î-yi Şîrâzî, *Selîm-nâme*, s. 104.

⁶³⁴ "Rûmilî Beglerbegisi mûşârûn-ileyh Ahmed Paşa Rûmilî askeri ile akabince hudâvendigâr-ı sa'âdet-medâr hadem ü haşemi ve tûğ ve tabl u alemile göçüp kal'a-ı mezbûre mukâbelesinde Arâcâr mevzi' [in]de sükûn ü istibâr üzre olup dahi mûmâ-ileyh Ahmed Paşa ve a'yân-ı devletin ve erkân-ı hazretin her biri hisârın bir cânibin ihtiyâr ve azm-i rezmi derûn-ı dilde üstüvâr kılıp efkâr-ı kârzârı muhkem ve gîr ü dârı müstahkem idüp şîrân-ı peykâr ve dilîrân-ı şîr-şikârile Belgrâd'ı her taraftan -ke-ihâtati'l-hâleti bi'l-kameri- ihâta top-ı ra'd-âhengle döğüp nice gâzilere şehâdet müyesser olup nûr ve nice kâfirler cehenneme gidüp nâr oldu." (Matrakçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 37-38). Ayrıca bk. Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 92-93; Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 74-75; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 122-123.

⁶³⁵ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 137-138.

⁶³⁶ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürüşük), s. 56-57. "Ordunun tamamı her zamanki karargâh düzenine göre her birinin belirli bir yeri ve belirli bir hedefi olan 16 kısma ayrılmıştı" (Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 491).

⁶³⁷ Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, (Duran), s. 375-381.

⁶³⁸ Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 498; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 62-63; Muradi, *a.g.e.*, vr. 131a-b.

⁶³⁹ Matrakçı Nasuh, *Süleymannâmesi*, (Toklucu), s. 4. Ayrıca bk. Selman, *Cami'ü'l-Cevahir*, (Yılmaz), s. 60.

⁶⁴⁰ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 28.

⁶⁴¹ "hisâr-ı mezbûrî bir vechle muhâsara eylemişlerdi ki, kuş uçmaz kulan yürümez olmuşdı" (Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 112).

⁶⁴² Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 70; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 113. Ayrıca bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 12-13.

⁶⁴³ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 39.

⁶⁴⁴ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 465-466; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. II, s. 635; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 304.

⁶⁴⁵ 1635 Revan muhasarası için bk. "Mâh-ı safertü'l-muzafferin onbirinci günü Zengî Çay'ı geçilüp, irtesi kal'anın muhâsara olunacak yerleri ve metris kurulacak mahalleri görölüp, pâdişâh-ı kal'a-güşâ ve shehen-şâh-ı Kahramân-heycâ hazretlerinin çetr-i a'lâ ve bâr-gâh-ı mu'allâlarına Sultân Depesi dimekle ma'rûf bir tûde-i dil-güşâ-yı letâfât-mevsûf ihtiyâr olunup, ol cây-ı mütameyyen, merkez-i dâ'ire dîn ü devlet olan kutb-ı felek-saltanata makâm u mesken oldukdan sonra, etrâf-ı kal'ayı çadırlar cevânib-i erbâ'asından ihâta idüp, muhâsaraya bir vechile mübâseret ve hücum-ı hisâra bir nev' ile azîmet olundu ki, kal'adan taşraya feryâd için âh u nâle-i top u tûfengden gayri müteneffis hurûc itmek emr-i muhâl ve taşradan kal'aya imdâd için bunduka vü gülüle-i şâhî vü balyimezden özge bir mütecessis vülûc itmek gayr-i mutasavver ü 'adîmü'l-ihtimâ idi" (Sıdkî Paşa, *Gazavat-ı Sultân Murâd-ı Râbi*, s. 64); 1663 Uyvar kuşatması için bk. "cümle asker nehr-i Litre'nin kenârında ve kal'a-i Uyvar'ın cânib-i erba'asında meks edüp kal'a-i Uyvar'ı ortaya aldılar" (Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002, s.189).

Ablukaya alınan bir kalenin içindekiler için kaleye saldıran askerlerin yanında büyük bir problem daha mevcuttu: Zaman. Dışarıdan tecrid edilmiş bir kalenin, su ve yiyecek stokları ile mühimmatları, eğer dışarıdan yardım alınmazsa, kuşatılan süre zarfında daima azalır. Bu nedenle müdafiler sağlıklı beslenemedikleri gibi muhasaranın ilk günlerine göre savaş mühimmatını daha ihtiyatlı kullanmak mecburiyetinde kalırlardı. Sürekli ateş altında bulunmaları, yeterli beslenememeleri ve mühimmatlarının azalmasına bir de yorgunluk ile hastalıkların eklenmesiyle zaman içerisinde sıkıntılar bir insanın katlanması için oldukça güç bir noktaya gelirdi. Kuşatma uzadıkça maddi olarak çekilen bu sıkıntılar giderek psikolojik bir baskıya dönüşür ve motivasyon kaybına yol açardı. Eğer muhasara daha da uzarsa bunun neticeleri sadece motivasyon kaybıyla kalmaz oldukça vahim tablolar şeklinde kendini gösterebilirdi. Şöyle ki, muhasaranın uzamasıyla oluşan beslenme sorunları, yorgunluk gibi durumlar hastalıklara adeta davetiye çıkarırdı ve bunlar kimi zaman ölümle sonuçlanabilirdi. Hele bir de bu hastalıklar bulaşıcı ise ve salgın halinde yayılırsa işte o zaman problemler son raddeye gelir ve neticede kitle ölümleri meydana gelebilirdi. Bu açıdan müdafiler için düşmanın tüfek ve topu kadar zaman da öldürücü olabilirdi⁶⁴⁶.

Müdafilerin, kalenin ablukaya alınması ve muhasaranın uzamasına bağlı olarak karşılaştıkları sorunlara, ele alınan dönemde önemli bazı misaller verilebilir. 1538 Diu kuşatmasında kaledekiler için zaman, her geçen gün aleyhlerine işleyen bir olgu olmuştu: “Bununla birlikte zaman geçtikçe kaledekilerin sayısı her geçen gün giderek azalmaktaydı. Savaş sırasında uğranılan can kaybının yanı sıra çok sayıda yaralı ve hasta vardı. Neredeyse haziran ayından beri midelerine taze yiyecek girmeyen kuşatılanlar C vitamini eksikliğinden ileri gelen iskorbüt hastalığına yakalanmışlardı. Kuşatma başladığında kalede aşağı yukarı 3.000 kişi bulunmaktaydı, bunlardan 600’ü savaşçıydı. Bunların sayısı giderek azalınca kadınlar erkeklerin dinlenip soluk almaları için kolları sıvayarak kalenin tamirinde kölelerle birlikte çalışmaya başladılar”⁶⁴⁷. 1560 Cerbe kuşatmasında kalenin ihata edilip dışarı ile irtibatının kesilmesi, kaledekiler için çok büyük problemlere neden olmuştu. Muhasaranın uzamasıyla içme suyunun ihtiyaca cevap verememesi yüzünden müdafiler arasında Osmanlı tarafına kaçanlar olmaya başlamıştı. Yine su eksikliği sebebiyle ölümler de meydana gelmekteydi. Bunun için düşünülen bazı tedbirler de yetersiz kalmıştı⁶⁴⁸. Ayrıca tatlı su eksikliğinden yemek

⁶⁴⁶ Kaledekilerin, kuşatmanın uzamasına bağlı olarak karşılaştıkları bu sorunlar, kaleyi muhasaraya alan Osmanlı askerleri içinde bir düzeyde geçerliydi. Bu konuya tezin üçüncü bölümünde değinilecektir.

⁶⁴⁷ Önalp, “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi”, s. 221.

⁶⁴⁸ “Kuşatma uzayıp gittikçe, kuşatılanların birçoğu Türk tarafına kaçıyordu, susuzluğa dayanamayarak kaçanların sayısı 500’e ulaşmış, bir o kadarı da susuzluktan ölmüştü, günde adam başına verilen yarım litre su yetmediğinden bir mağaraya giderek burada çıkan tuzlu suyu içen Hristiyanlar birer birer ölüyorlardı, çünkü bu su iştahı kestiğinden şahsı yavaş yavaş ölüme sürüklüyordu. Kuşatma altındakiler tatlı su bulmak umuduyla kale de kuyular kazmaya

pişirilemediği gibi, açlıktan binek hayvanları da yenilmeye başlanmıştı: “Gerçekten de Hristiyanlar son derece zor durumdaydılar, ‘susuzluktan hergün 25 ya da 30 hasta ve yaralı ölüyordu; açlık yüzünden askerler eşek ve atlarını kesip yemişlerdi; tek bir tavuk için yedi altın teklif edilmesine rağmen bulmak mümkün olmuyordu ve yarım litrelik sarnıç suyu yarım altın, hatta bir altın karşılığında satılıyordu. Hastalara ve yaralılara verilen ilaçlar uzun süren deniz yolculukları sonunda kaleye ulaştırıldıkları için bozulmuşlardı ya da sıcaktan dolayı kısa sürede bozuluyorlardı ve yenileri ise deniz suyuyla yapıldıklarından işe yaramıyorlardı, üstelik yaraların sarıldığı bezler de deniz suyunda yıkandığından yara ne kadar basit olursa olsun yaralılar ölüyorlardı, taze ekmek pişirilecek olsa hamura yine bu suyu katmak gerekiyordu, aynı şekilde ellerinde bolca pirinç ve bakliyat bulunmasına rağmen pişirmek için tatlı su gerektiğinden çok sıkıntı çekiyorlardı’ ”⁶⁴⁹. 16. asırda Osmanlı hâkimiyetindeki kaleler kuşatıldığında da bu tür güçlüklerin yaşandığını gösteren veriler bulunmaktadır. 1579’da İmamkulu Han Osmanlı elindeki Tiflis Kalesi’ni kuşatmış, aylarca süren bu kuşatmaya müdafiler; deve, at, katır, eşek, kedi, köpek, kaplumbağa, yılan, yengeç, kurbağa, çekirge, ot ve ot kökleri yiyerek dayanmışlardır⁶⁵⁰. Yine 1595’te Estergon Kalesi muhasara altına alındığında, Osmanlı askerleri bir ay civarı mücadele ettikten sonra su ve yiyecek darlığından kaleyi anlaşma ile teslim etmek zorunda kalmışlardı. Bu sırada kalede bulunan Peçevi, müdafilerin çektikleri sıkıntıları canlı uslubuyla çok güzel anlatır: “Hod bir ay suyundan içildi. Bir kolda olan bir iki üç yüz âdeme, bir at cebûri(?) su virilürdi. Anı dahı Paşa kendüsi tevzi‘ ider, gayrı kimse idemezdi. Saharnıcuñ etrâfında şiddet-i hârrede mermerlerin yalayan ve bir katre su diyü, cân virüp cân alan elsiz ayaksız zebûn ve mecrûh ve kumbaradan haşlanup gözi kapanmış ve yüzi kabar kabar olmuş râyihâ-yı kerîhesinden halkuñ meşâmmı tolmuş derd-mendleruñ hod feryâd u inini, vâh u hazîni görenler mecnûn ve mağbûn iderdi. Hâl bu minvâl üzre iken, üç günlük suyumuz kalmadı. Etmek hod Kara ‘Ali Beg merhûmuñ zahîresinden henüz Paşa için bir mikdâr varıdı ve diz-dârı dahı bir tedâriklüce âdem imiş. Kendü için, bir mikdâr dakîk iddihâr itmiş imiş. Sâ’ir-i halkuñ yidügi sâfice buğdâyı idi. Buğdâyı sacda kavururlar ve el degirmeninde çekerler ve üzerine bir mikdâr su dökerler. Andan soñra yirler idi ... Mahsûr olanlaruñ bu şiddet ve felâket ve her ân merg ile ülfet-i cânlarına kat kat kâr itdi. Âkıbet birkaç kimesne ittifâk idüp, bedenden “Vire virelüm” diyü, çağırılmışlar. “Sabâh göresin” dūd-ı kâfir mültefit olmamış ve cevâb dahı virmemiş. Hemân cümle yeñiçeri kulların birağup Paşa merhûmuñ üzerine geldiler ve bu hâle geldük. “Tâkat u tahammülümüz kalmadı, kal‘ayı virürüz” didiler”⁶⁵¹.

başladılar, ‘fakat biraz derine inildiğinde, tuzlu suya rastladılar, bu su içilecek gibi değildi ama kuyuların kaybindan sonra ihtiyaç öyle had safhaya varmıştı ki, tatlı suyla karıştırılarak içiliyordu’. Durum bu haldeyken Sebastian Kaptan denilen bir Sicilyalı deniz suyundan tatlı su elde etmeyi teklif etti. ‘Alvaro de Sande ona ödül olarak 700 altın vermeyi vadetti. Ve sonunda bakır kaplardan 18 adet imbik yapıp içlerine deniz suyu koydular, alttan ateş verildikçe, tuz tadı olmayan, çok tatlı bir su elde ediliyordu, imbikler başlangıçta her gün 700 kişiye yetecek kadar kırk varillik suyu sağlıyordu, fakat daha sonraları odunun kıtlığı yüzünden üretim giderek düştü’ ” (Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 198.

⁶⁴⁹ Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 201-202.

⁶⁵⁰ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 98-99; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 339; Gümüş, *a.g.t.*, s. 222-224.

⁶⁵¹ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 21-22 vd.

Osmanlı ordusu 16. yüzyılda bir kaleyi kuşattığında nasıl bir yerleşim düzeni alıyordu? Ordugâhın, siperlerin, topların ve karavulların konumu nasıldı? Bu sorular kuşatmalardaki ablukaya kuş bakışı yani geniş bir perspektiften bakmayı zorunlu kılmaktadır. Bu noktadan bakıldığında, bir kale muhasarasının iç içe geçmiş üç ana halkadan oluştuğu izlenimi edinilmektedir. En dışta orduyu dışarıdan gelebilecek tehdit ve tehlikelerden koruyan karavullar, onun içinde kaleden atılacak topların ulaşamayacağı bir yerde konuşlanmış ordugâh, onunda içinde kaleye karşı saldırıların gerçekleştirileceği metrisler⁶⁵².

En dışta bulunan halkayı, kuşatmanın emniyet içerisinde gerçekleşmesi için gece-gündüz devriye gezen karavullar meydana getirmekteydi⁶⁵³. Ayrıca bunlardan ayrı olarak ordugâh ve metrislerin yakınında bulunup, buraların güvenliğinden sorumlu atlı askerler de mevcut olup bunlara da karavul denilmektedir⁶⁵⁴. Karavul; düşmanın ani tecavüzlerinden emin olmak için ordunun etrafını muhafazaya memur edilen piyade ve süvari askerlere denilmektedir⁶⁵⁵. Kale muhasaralarının kendi doğası sebebiyle esas mücadele alanı metrisler olduğundan piyadeler buralarda bulunurdu⁶⁵⁶. Süvarilerin ise

⁶⁵² Çok sık görülmemekle birlikte, Osmanlıların bazen tüm ordunun çevresine arkadan gelebilecek tehlikelere karşı hendek kazdıkları da görülmektedir, 1694 Varadin Kuşatması için bk. “ordu-yı hümâyûn nüzûl ve çadırları kurulup, ba’dehû düşmen-i hilekârın hud’asından ihtiyâten ordu etrâfına handekler hafr olunmak münâsib görüldü. Ve ol sâ’at fermân-ı serdâr ile meteris yerleri tahmîn ve muhâsara yolları görülmek üzere ocak zâbitleri ta’yîn olunup, ol gece sabâha değin itibâh üzere hareket olundu” (*Anonim Osmanlı Kroniği (1099-1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000, s. 71).

⁶⁵³ Ordugâhın ve tüm kuşatma ordusunun etrafında kolluk hizmeti gören karavulları, diğer asker gruplarından ayrı olarak tespit edebildiğimiz en güzel örnek 1596 Eğri kuşatmasına aittir: “Ve beylerbeyiler alayları ile cevânib-i erba’âyî rûz [u] şeb karavullar olup, orduyu muhâfaza ederlerdi” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 148); “Mâh-ı saferin guresinde mühimmât-ı feth ü teshîre mübâşeret olunub, evvelâ kendü hüddâm ve müte’allikâtü ve dergâh-ı âlî çavuşları ve küttâb-ı Dîvân ve müteferrikagân firkaları ile sadrî’zam İbrâhîm Paşa bir taraftan (ve) sâniyen Cerrâh Mehmed Paşa (cümle mensûbâtıyla) bir taraftan, sâlisen Ca’fer Paşa kendü levendâtı ile taraf-ı âhardan, râbî’an Hasan Paşa Rumeli vilâyetinin sipâh (ve) neferâtıyla bir taraftan, hâmisen yeniçeriler ağası râcîlîn firkasının cünd-i celâdet-ısbâtı ile bir taraftan hafr-i hendek ve meteris bünyâdına başladılar. Bu merâm nihâyet ü encâm bulduktan sonra cevânib-i erba’â-i hisâr-ı mezbûrî cihât-ı sitteden günden güne ârâm itmeyüb kırkar ve ellîşer kerre toplar ile döğüb, hâsılı ta’ne taşlarıyla taşladılar. Ammâ müşîr-i dilîr, ya’ni Çıgala-zâde Sinan Paşa (mâbeynde mânend-i) nerre-şîr, «mübâdâ leşger-i İslâm feth-i kal’aya gûşîş sadedinde iken, düşmenân-ı dalâlet-encâm gelüb bir taraftan kasd-ı bed ide veyâhud bir cânibden vâfir zâd ü zevâde ile dinc atlu leşger-i melâ’in gelüb ale’l-gafle bir fırsatla kal’aya gire gide» deyu ihtiyâten asker-i Şâm-ı nusret-fercâm ile her gün binüb Tatar Han birâderi Feth Giray Sultan ve leşger-i Tatar-ı zafer-iktirânla ma’an pergâr-vâr etrâf-ı hıyâm-ı cünd-i İslâmî devvâr olmak fermân olunub, anlara meteris hidmeti ta’yîn buyurulmadı” (Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbe*, (Sağırılı), s. 466); “Evvelâ Sadr-ı a’zam İbrâhîm Paşa zagarcı-başı ve yirmi oda neferi ile yedi kıt’a badoloşka alup varoş kapusuna mukabil yerde ve dört balyemez ve şâhî ile Cerrâh Mehmed Paşa bağlar tarafından iç kal’aya mukabil kilisede ve dört badoloşka, üç şâhî ile Ca’fer Paşa bağlar arasında kal’aya mukabil yerde ve üç topla yeniçeri ağası ova kapusuna mukabil yerde ve Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa dahi dağ başında kal’a ensesinde içeri havâle yerde meterise girüp Çıgalazâde Sinân Paşa mensûbâtı ve Şâm kolı ile ordu etrâfını muhâfazaya me’mûr oldu” (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 304); “kala-i merkûmî ihâta kılıp, etrâfına beş koldan meterisler kurulup... Ve Çıgala-zâde Sinan Paşa... Şâm askeri ile sâ’ir dilârevân-ı güzîn ile asâkir-i mansûreye karavulluk hizmetinde olup, hergâh ale’l-ittisâl yarar diller alup, Pâdişâh-ı gerdûn-vakar cenâbına göndermekdedür” (Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. II, s. 635). Konuyla ilgili ayrıca bk. Kolçak, *a.g.t.*, s. 178-187.

⁶⁵⁴ Bunlara ileride temas edilecektir.

⁶⁵⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul 1983, s. 200. Karavul, zaman içerisinde *karakola* dönüşmüş ve bu ifade daha çok yaygınlık kazanmıştır (Abdülkadir Özcan, “Karakol”, *DİA*, c. XXIV, s. 430).

⁶⁵⁶ Nitekim, Viyana bozgun yıllarını yaşamış bir cebeci kethüdası da bu duruma işaret etmiştir: “ve kal’a muhâsarası ve metrise girmek piyâdenindir” (Menderes Velioğlu, *Cebeciler Kethüdası Esiri Hasan Ağa’nın Osmanlı Askeri*

daha çok karavul olarak görev aldıkları görülmektedir. Ordugâhın ve bütün kuşatma ordusunun en dışındaki karavul görevi ekseriyetle beylerbeyleri ve sancakbeyleri emrindeki tımarlı sipahilerin uhdesinde olup⁶⁵⁷, zaman zaman Tatar süvarilerinin de bu işle vazifelendirildikleri görülmektedir⁶⁵⁸. Ancak bütün tımarlı sipahiler bu hizmette olmayıp ihtiyaç miktarı kullanılmaktaydı. Diğer tımarlı sipahiler kendi beyleri ile birlikte kale kuşatmasında bulunurlardı. 16. yüzyılda karavullukla görevli askerlerin, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı caydırıcı bir güç olarak kullanılmalarının güzel bir örneği 1569-70 Kevkeban muhasarasında görülmektedir. Oldukça uzun süren kuşatma boyunca çevredeki kalelerden Osmanlı ordugâhına yapılan saldırılar karavullar sayesinde önlenebilmiştir⁶⁵⁹. Yine 1593 Siska ve 1600 Kanije kuşatmalarında, kaleye yardım için bir birliğin yaklaşmakta olduğuna dair bilgiyi ordu komutanları karavullar sayesinde öğrenebilmiştir⁶⁶⁰. Karavulların önemli faaliyetlerinden biri de etrafta devriye gezerken, kaleden gizli yollarla dışarı çıkmayı başaran müdafileri veya kuşatma başlamasına rağmen kaleye giremeyip dışarıda kalmış varoş bölgesinde yaşayan kişileri yakalayarak (kaynaklarda bu ‘dil almak/tutmak’ olarak ifade edilmektedir), onların konuşturulup kale ahvalinden bilgi alınması için, gerekli mercilere ulaştırılmalarını sağlamaktı. Selaniki Mustafa Efendi, herhalde bu durum dikkatini çekmiş olacak ki, 1596 Eğri muhasarasını anlatırken Cığalazade Sinan Paşa’nın emrindeki askerlerle karavul görevinde bulunurken yakalanan kişileri -dilleri- sürekli olarak padişah tarafına gönderdiğini özellikle vurgulamaktadır⁶⁶¹. Açık olmamakla birlikte, karavul hizmetindeki bazı askerlerin kuşatma sırasında oluşabilecek ihtiyaçlara binaen, metrisler

Teşkilatına Dair Görüşleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 80).

⁶⁵⁷ “...Kastamoni Begi Sinân Beg ve Serdâr-ı Ekremün ferzend-i dîl-bendi Nigde Begi Muhammed Beg atlu karavul ta’yîn buyurulup onlar dahi leyl ü nehâr at üzerinden inmeyüp cüst ü cûda ve tek-ü-püyde idiler” (*Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 42). Farklı örnekler için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 148; Selâniki Mustafa, *Tarih*, c. II, s. 635; Ayrıca bk. Kolçak, *a.g.t.*, s. 178-187.

⁶⁵⁸ 1596 Eğri kuşatması için bk. Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbe*, (Sağırılı), s. 466; 1663 Uyvar kuşatmasında da Osmanlı ordugâhını arkadan saracak bir düşman birliğinin geldiği istihbaratı alınınca Tatar askerleri bu birlik üzerine yönlendirilmiş, böylece Tatarlar mezkur muhasarada caydırıcı bir perdeleme işlevi görmüşlerdir (Kolçak, *a.g.t.*, s. 225-226); ayrıca bk. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 1999, s. 64.

⁶⁵⁹ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 334-335; 338-339; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 787-797; Önal, *a.g.t.*, s. 304-305. Benzer bir durum 1645 Hanya (Girit) kuşatmasında da yaşanmıştır. Osmanlılar Hanya Kalesi’ni muhasaraya alınca, Venedikliler’ın Girit valisinin gönderdiği tüfekli fedai askerleri çevreden topladıkları bir miktar askerle birlikte kaleye yardıma gelmişlerdir. Duruma vakıf olan karavullar hemen saldırıya geçerek bu yardım birliğini engellemişlerdir (Ersin Gülsoy, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004, s. 34).

⁶⁶⁰ 1593 Siska kuşatması için bk. Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 22-23; 1600 Kanije kuşatması için bk. “Karavullarda olan beylerden Vezîr-i a’zam İbrahim Paşa’ya feryâdcılar gelür: ‘Küffârdan gürûh-i tabur geliyorlar, çarkacıları zuhûr etdi’derler. ‘İmdâda hâzır baş olun’ deyü ilgar ile haberler geldi” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 290).

⁶⁶¹ Selâniki Mustafa, *Tarih*, c. II, s. 635.

için yakınlardaki ormanlık alanlardan çubuklar kestiklerini ve yine bu ormanlık alanlardan topladıkları çalı demetleri ve ağaç dallarından toprak taşımak için gerekli sepetleri yaptıklarını çağrıştıracak veriler de kaynaklarda mevcuttur⁶⁶². Kuşatmalardaki yerleşim düzeni içerisinde, karavulların daha da ilerisinde olası düşman birliklerini yaklaşımdan tespit edebilmek için bazı gözcülerin mevcut olduğu da ayrıca tahmin edilebilir. Deniz kuşatmalarında en dış halkayı teşkil eden karavulların arkasında da denizden gelebilecek tehditler için donanmanın benzer bir vazifesi söz konusudur⁶⁶³.

İkinci halkayı ordugâh oluşturmaktaydı. Otağ-ı hümayun ile diğer tüm çadırlar, yiyecek ve savaş mühimmatı bu kısımda bulunurdu. Ancak metrisler yapıldığında gerekli olan savaş malzemeleri buraya nakledilirdi. Ordugâhın güvenliğinin önemli bir kısmının *altı bölük halkı* da denilen *kapıkulu süvarileri* tarafından sağlandığı tespit edilmektedir. Zaten savaş zamanlarında otağ-ı hümayunu veya serdar-ı erkemin çadırını, üst düzey devlet görevlilerini, ağırlıkları ve hazineyi korumakla görevli oldukları bilinmektedir⁶⁶⁴. Bu vazifelerine ilaveten kale kuşatmalarında, bir kısım kapıkulu süvarisinin, gerek metrisler yapılırken çalışan askerlerin güvenliğini sağlamak gerek kaleden gelebilecek herhangi bir huruç harekâtına hemen karşılık verebilmek için metris yakınında hazırda bekletildiği görülmektedir ki, kaynaklarda bu atlı kuvvetler de karavul olarak ifade edilmektedir⁶⁶⁵. Özellikle geceleri bu yerlerde nöbet tuttıkları daha

⁶⁶² Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 35, 147, 284; Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 222; Ayrıca bk. Kolçak, *a.g.t.*, s. 178-187.

⁶⁶³ 1537 Korfı muhasarası için bk. "Bu cânibde vüzerâ-yı dîn-dâr sâ'ir ümerâ-yı âlî-mikdârla zikr olan kal'anun fethi ve istihlâsına tezellül ü tefeccu' serlerini ubüdiyyet mihrâbına urup münâcât iderlerdi ol esnâda deryâ yüzünde küffâr-ı hâk-sâr taraflarında karâvel hizmetinde duran rü'üs-ı rü'esâ-ı ihsârdan Sâlih dimekle mezkûr merd-efgen ü dilîr-i saff-şiken gelüp haber virdi" (Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 198); 1565 Malta kuşatmasıyla ilgili, 30 Kasım 1564 tarihli bir hükümde, Turgut Paşa'nın Malta seferine katılarak muhasara esnasında emrindeki gemi ve askerlerle donanmayı koruyarak çevreden kaleye yardım için gelebilecek her türlü tehlikeyi önlemesi istenmiştir (6 *Numaralı Mühimme Defteri*, h. 429; ayrıca bk. h. 562). Bu duruma güzel bir örnek 17. asır ortalarında vuku bulan Hanya kuşatmasında da görülmektedir: "Hemân kal'ayı kabza-i tasarrufa alup limanına gemileri çeküp ol mahalde gemileri hıfz için leb-i deryâya siperler ardına balyemez toplar koyup Karaman eyâletiyle Adana eyâletin muhafazacı koyup ân-ı sâ'atde cümle donanma kal'a-i Hanya'ya muttasıl Nazarta nâm limana lenger birağup cümle pür-silâh askeri hayme ve hargâhlarıyla ve yetmiş pâre balyemez top ve kırk aded kolomborna top ve iki yüz aded şâhî darbzen topları mühimmâtlarıyla taşra çıkarup cümle asker-i deryâ-misâl topları çekerek kal'a-i Hanya bir top menzili ba'îd gitmede, beri tarafda Nazarta limanı beş rûzgârdan emîn olmağıla cümle donanmayı anda yerleşdirüp cümle Cezâyirli ve Tunus ve Tarabuluslu ve cümle yetmiş pâre kadırğa ile deryâ beğleri deryâya alarka olup volta urup deryâyı muhafaza etmeğe me'mûr oldular. Andan sâ'ir şayka ve karamürseller dahi cümle mühimmât [u] levâzımâtların kenâr-ı limana döküp eyâlet-i Sivas bu limanın hıfz [u] hırâsetine me'mûr oldular. Bu liman Hanya kal'asının cânib-i garbisinde Nazarot limandır. Ammâ hamd-i Hudâ suhûletle kabza-i teshîre alındı. Bu liman Mora cezâiresindeki Kabaca Burnu'na altmış mil karîb olmağıla ibtidâ Todori kal'ası ve bu liman feth oldu kim karşı Mora tarafından imdâd-ı asker geçmek âsândır. Ve bu Nazarata limanının leb-i deryâsına ve liman ağzına azîm tabyalar çatup içine mefret balyemez toplar koyup limanda yatan gemileri hıfz [u] hırâset ederdi. Ve deryâda yigirmişer otuzar mil alarka karavullar firkateleri gezerdi" (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 2. Kitap, s. 79-80).

⁶⁶⁴ Abdülkadir Özcan, "Altı Bölük", *DİA*, c. II, s. 531; aynı yazar, "Gurebâ Bölükleri", *DİA*, c. XIV, s. 202; aynı yazar, "Ulûfeciyan", *DİA*, c. XLII, s. 126; Erhan Afyoncu, "Sipahi", *DİA*, c. XXXVII, s. 257.

⁶⁶⁵ 1600 Kanije için bk. "Ve süvârî bölük halkı nevbet dutarlardı. Rûz [u] şeb Kanije Kal'ası'na karîb karavul olup, meterislerinden hâlî olmazlardı" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 285); "Ve Sivas Beylerbeyisi ve Diyârbekir askerleri, karavullarda ve bölük halkı nevbet dutup, vakt-i mağribden salât-ı fecr zemânı olunca, süvârî bayrakları ile metrislerde muhafazada idiler. Ve sabâh oldukda, karavullarda hâzırlar idi" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289); 1594 Yanık kuşatması için bk. "Sipah oğlanı zümresi sahrâda karavolda silahdar metris beklemeğe ve iki bölük

çok vurgulanmaktadır⁶⁶⁶. Kapıkulu süvarileri, bu şekilde (tım arlı sipahilerin tüm kuşatma birlikleri ve ordugâhın çevresinde yaptığı gibi) özellikle metrisler açısından adeta seyyar bir koruma kalkanı oluşturmaktaydılar. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 1596 Eğri kuşatmasında bu konuyu müşahedelerine dayalı olarak çok güzel anlatır: “Ve beylerbeyiler alayları ile cevânib-i erba‘ayı rûz [u] şeb karavullar olup, orduyu muhâfaza ederlerdi. Ve bölük halkı her şeb silâh ve cebe vü cevşen ile otak u bârgâhları hıfz üzere olup ve gündüz ‘ulûfeciyân-ı yemîn ü yesârlar nevbet ile rûz [u] şeb hazîneye ta‘yîn idiler; kanunları üzere. Ve silâhdarlar bölüğü meterislerde, cebe vü cevşenleri ile süvârî olup, bayrakları ile muhâfazada idiler”⁶⁶⁷. Kapıkulu süvarilerinin muhasaralardaki bu rolünü 1660-64 tarihleri arasında Avrupa’da gerçekleşen kale kuşatmalarında da açık şekilde görmek mümkündür: “Yeniçeriler, Uyvar kuşatmasında metrislere girdiklerinde ‘altı bölük sipahisi’ne muhasara hattının arkasında ‘kafadâr’ olma vazifesi verilmişti. Kuşatma birliklerini kale müdafilerinin huruç harekâtlarına karşı emniyete alma amacını taşıyan bu kadim uygulama, Evliya Çelebi’nin sözcükleriyle ‘kânûn-ı pâdişâhî’ idi. Osmanlı merkezî süvari alayları, Yenikale kuşatmasında da, bu sefer muhtemelen paşa kapılarında hizmet eden atlı yoldaşlarının refakatinde gece gündüz siperlerin gerisinde nöbet tuttular”⁶⁶⁸. Özellikle metrislerin muhafazası ve huruç hareketlerine karşı, altı bölük halkı yanında tım arlı sipahiler de benzer bir görev icra etmişlerdir⁶⁶⁹. Yine bazı tım arlı sipahilerin, kapıkulu

hazîne ve otak beklemeye ta‘yîn olundu” (Na‘îmâ, *Tarih*, c. I, s. 71); “Bosna eyâleti Komaran tarafına karavul kondı. Sivas ve Diyârbekir meterislerde, sipâhî oğlanı zümresi taşra sahrâda karavulda, silahdâr zümresi meteris beklemeye ve iki bölük hazîne ve çadır beklemeye ta‘yîn olunup bin nefer kul serdengeçdi yazıldı” (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 250); “Ahşâm irişüb, kânûn-ı hazm üzere piyâde ‘askeri meterisi bekleyüb, ve atlı ‘askeri piyâdeyi saklayub...” (Ta‘likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 317) [Buradaki atlı askerlerin kapıkulu süvarileri olduğunu belirten bir kelime bulunmasa da hem cümlelerin ifade ediliş şekline hem de bu kısımdan önceki sayfalarda anlatılanlardan anlaşılan, bunların kapıkulu süvarisi olduklarıdır.]; Kapıkulu süvarilerinin metris bekleme vazifesine Uzunçarşılı’da işaret etmiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, c. II, Ankara 1988, s. 155).

⁶⁶⁶ “Sipâh her gece silâhları ve atları ile gelüp metris ardın beklerler” (Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyân...s.* 177); 1638 Bağdat kuşatması için bk. “Zirâ kanûn-ı Osmânî budur ki yeniçeri meterize girdüğü vakt sipâhiler meteriz ardın beklerler. Her gece sabâh olunca atları ve silâhları ile beklerler” (Nürî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 209); 1683 Viyana muhasarası için bk. “sipâh ve silahdâr ağalarına dahi metris ardında gece karavul beklemeleri için fermân olundu” (Mehtap Yılmaz, *Vekayi’name (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirmesi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 84); Ayrıca bk. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 838; 1694 Varadin muhasarası için bk. “...tahmîn olunan mahallerden meterisler alınmağa mübaşeret olunmak üzere müşâvere ve karâr-dâde olduktan sonra ol gece piyâde askeri, hafır olunan handeklerde ve atlı dahi verâsına karavul eylemek üzere fermân buyuruldu” (Anonim Osmanlı Kroniği, s. 71); Ayrıca bk. Marsilli, *a.g.e.*, s. 244.

⁶⁶⁷ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 148.

⁶⁶⁸ Kolçak, *a.g.t.*, s. 184. Ayrıca bk. “Altı bölük sipahisi, yeniçerileri Râba nehri kıyısında kazdıkları ilk siperleri terk edip ilerlediklerinde de yalnız bırakmamışlardı. Piyade tüfekçiler, ‘bir ok menzili’ mesafede yeni bir müdafaa hattı tesis edene değin ‘cemî’i sipâhân-ı silâhşorânlar yeniçeri enselerinde kânûn üzere kafadârlık ederek zü’l-cenâhayn-vâr mevc mevc durdular” (s. 185).

⁶⁶⁹ 1570 Lefkoşa kuşatması için bk. “Ve Karaman ‘askerinün ekseri atlı olmağıla ‘asâkir-i nusret-karîn-i Müslimîne karavul ta‘yîn olunup her bâr ki küffâr-ı bed-âsarun süvâr hisârdan taşra huruç edüp kasd-ı âzâr ede idi. Fî’l-hâl müşârun-ileyh Hasan Paşa-yı nâm-dâr esb-i hevâ-refâtâre süvâr olup cunûd-ı fücçâr-ı Ye’cüc-girdârî şimşir-i âteş-bâr ile yemîn ü yesârdan sedd-i üstüvâr ederdi” (*Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 13); 1638 Bağdat muhasarası için bk. “Küçük bir istisna dışında tüm piyade birlikleri siperlerde görevlendirilirken, süvariler herhangi bir hücumu karşı

süvarilerinin otağ-ı hümayunu koruması gibi, diğer cenahlarda kalan çadırların emniyetinden sorumlu oldukları tahmin edilebilir⁶⁷⁰. Ayrıca paşa kollarında görevli tımarlı sipahiler, kale bedenlerinde gedikler açılıp umumi hücumlar yapılırken, atların hareket edebileceği bir ortam oluştuğunda bu umumi hücumla katılmış olmalıydılar. Esasında bütün askeri unsurların vazife dağılımı belirli olmakla beraber bir esneklik payı da bulunmaktadır⁶⁷¹. Savaş esnasında karşılaşılan çeşitli problemlerin aşılmasında ordunun farklı unsurlarının birlikte hizmete koşulması son derece doğaldır. Kuşatma gidişatı içerisinde oluşan şartlara ve ihtiyaçlara göre alınan emir üzerine ‘ordunun bir parçası’ olan her grup birbirine yardım edebilmekteydi. Mesela kapıkulu süvarilerinin (altı bölük halkı/süvari bölük halkı), asli vazifesi olmamasına rağmen, gerektiği zaman hendek doldurmak ve havale kuleleri bina etmek için toprak taşımayla ve çevreden “çubuk” kesip getirmeyle görevlendirildikleri müşahede edilmektedir⁶⁷². Hatta ordunun bürokrasi sınıfına ait üst düzey kişilerin de benzer şekilde oluşan ihtiyaca binaen farklı vazifelerde buldukları yok değildi. Bu duruma dair önemli bir örnek 1600 Kanije muhasarasında göze çarpmaktadır: “Ve nehirlere tuğyân üzere, köprüye ihtiyâc. Kûhistânlardan belvânlar ve elvâhlar kat’ etmek fermân olunurdu. Orduda münâdiler nidâ ederlerdi. Müteferrika vü çavuşlar ve çavuş-zâdeler ve Dîvân-ı hümayûn kâtibleri ve şâgirdân ve Defterdâr ve menâsıb[a] mutasarrıf olanlar ve Mâliye kâtiblerine ve bölük ağaları ve kethudâlar ve kâtibleri bi’l-cümle ‘umûmen balkanlardan keresteler ve çubuklar ve odun ve kebîr sepetler ve leseler ve torbalar ile hâşâk cem’ olurdu. Hendekleri ve nehirlere doldurup...”⁶⁷³. Ayrıca Marsilli, tüm bunlara ilaveten sipahilerin siper kazma işinde de çalıştırıldıklarını belirtmektedir⁶⁷⁴.

Osmanlı kale muhasaralarında kapıkulu süvarileri (nispeten ağır süvari) ile tımarlı sipahilerin (hafif süvari) yaptıkları görevler birbirine çok benzer olup,

savunmak üzere siperlerin gerisine yerleştiriliyorlardı” (Murphey, *a.g.e.*, 140); 1694 Varadin muhasarası için bk: “Yeniçeri neferâtı ardında sipâh u silâhdar kanun üzere ve sâir kollara iktizâsı üzere atlu askerinden karavul eylemek tertib...”(*Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 72, ayrıca bk. 76); Ayrıca bk. “Osmanlı hafif süvarisinin [tımarlı sipahi] aslen ordugâhın ve muhasara hatlarının güvenliğinden sorumlu olduğu aşikârdır” (Kolçak, *a.g.t.*, s. 186).

⁶⁷⁰ Kesin olmamakla birlikte bu durumu çağrıştıran bir ifade için bk. “Ve beylerbeyiler kollarında çadırların kurup, karavullarında mutâd üzere” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 147).

⁶⁷¹ Konu hakkında bk. Kolçak, *a.g.t.*, s. 178-187.

⁶⁷² 1529 Viyana kuşatması için bk. “...kapu halkına ve Anadolu askerine hendeki doldurmak için çubuk getirmek buyuruldu” (Feridun Bey, *Münşe’ât*, c. I, s. 573); 1596 Eğri kuşatması için bk. “Sekizinci günde çavuşlar kolunda baş ve buğ ta’yîn olunan Yanıkkaş Mehmed Çavuş esnâ’-i gîr ü dârda zümre-i şühedâya mülhak olup ve yevm-i mezbûrda hendek doldurmak için askere çuval getürmek fermân olundu. Dokuzuncu gün ve onuncu gün bölük halkı dahi fermân-ı şerif mücibince toprak sürmede umûm üzere ziyâde dikkat ve ihtimâm itdiler” (Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbe*, (Sağırılı), s. 467); Ayrıca bk. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 305.

⁶⁷³ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289-290. Çok benzer bir durum Kandiyeli kuşatmasının 1668 senesinde de gerçekleşmiştir. Sadrazamın tevabii, ordular, defterdar ve kâtipler, sipah ve silâhdarlar nöbetleşe çevreden metrislere toprak taşımışlardır (Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü’l-Tevârih*, (Yücel), s. 410-411).

⁶⁷⁴ “Kazma ve baltacılar ile batarya ve sair mahallerde ve lüzumlu yerlerde çalışan doğramacı ve dülgerlerden maada sipahiler, zaim ve tımarcılar da çalışmakta idiler. Bunlar siperler için sepet ve çalı ve demetler taşımakta oldukları gibi bataryalarda veya siperlerde kazma işlerinde kullanılıyorlardı”(Marsilli, *a.g.e.*, s. 244).

kaynaklara da bu durum yansımıştır⁶⁷⁵. Esasında her iki birim de atlı olduğundan daha çok karavul hizmetinde bulunmaktadırlar. Aralarındaki temel fark ağırlıklı olarak görev yaptıkları mevkilerin ayrılığıdır. Dikkatle incelendiğinde tüm ordunun en gerisindeki kolluk görevinin (en dış halka) o muhasara da belirlenmiş eyalet ve sancaklardaki tımarlı sipahilerin uhdesinde olduğu görülmektedir. Bazen bunlara Tatar atlıları da katılmaktadır. Kapıkulu süvarilerinin ise ilk başta; otağ-ı hümayun, ağırlıklar, hazine ve metrislerde mücadele eden piyadelerin güvenliğinden sorumlu oldukları kesindir. Mamafih bazı karavul hizmetindeki tımarlı sipahilerin, özellikle metrislere doğru yapılan huruç harekâtlarına karşı kapıkulu süvarileriyle birlikte çarpışmış olmaları, yukarıda zikredilen, savaşın getirdiği ihtiyaçlara karşı bir yardımlaşma olarak değerlendirilmelidir⁶⁷⁶. İlâveten, karavullukla görevli tımarlı sipahilerin bir kısmının, kapıkulu süvarilerine göre daha hareketli oldukları, kuşatma ordusunun en dışında icra ettikleri güvenlik hizmetinin yanında otağ-ı hümayun haricindeki diğer çadırlar ile metris civarlarında da aynı vazifeye devriye gezdikleri görülebilmektedir. Bu açıdan mutlak anlamda bir görev tanımlamasında bulunmaktan sakınmak gerekmektedir.

Üçüncü ve son halka metrisler olup, bu metrislerin hemen gerisinde burayı muhafazayla görevli kapıkulu süvarilerini de mezkûr halkanın bir parçası olarak değerlendirmek gerekir. Metrisler kaleye karşı saldırıların başlatılacağı nispeten emniyetli siper benzeri istihkâmlardı. Metrisler kazıldıktan sonra muayyen noktalara topların yerleştirileceği tabyalar bina edilir ve buralara toplar konuşlandırılırdı. Ayrıca siperler ard arda kazılarak kale bedenine yaklaşılmaya çalışılırdı. Bu üçüncü halka ile kale duvarları arasında ihtiyaç dâhilinde toprak yığmak suretiyle havale kuleleri de yapılırdı.

Zikredilen bu üç halkanın kaleye ve birbirlerine olan uzaklıklarını kesin olarak tespit etmek eldeki kaynaklardan mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte ordugâhın kaleden açılan top ve tüfek ateşinden emin olunacak mahallerde konuşlandığı net olarak söylenebilir. Hatta bu mesafeyi tayin edebilmek için bazı kuşatmalarda Osmanlı topçu

⁶⁷⁵ 1594 Yanık muhasarası için bk. “Lâkin ekser bölükden nevbet ile karavullar hizmeti ve meteris hizmeti mukarrer idi ve beylerden ‘ale’t-tertib rûz u şeb karavul olurdu” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40). Bu duruma 17. yüzyıldan bir örnek Kandiye kuşatmasında görülmektedir: “Vezîr-i azam rızâ virmedi, ancak ol tarafa sipâh kuli (silah-dâr kuli) ve biraz ehl-i timâr ancak karavul ola deyü” (Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü’t-Tevârih*, (Yücel), s. 327, ayrıca bk. s. 453).

⁶⁷⁶ İstisnai olmakla birlikte, 1594 Yanık kuşatmasında kapıkulu süvarilerinden sipahilerin sahralarda karavul hizmeti gördüklerine dair bir bilgi de kaynaklarda bulunmaktadır: “Sipah oğlanı zümresi sahrâda karavolda silahdar metris beklemeye ve iki bölük hazine ve otak beklemeye ta’yîn olundu” (Na’imâ, *Tarih*, c. I, s. 71); “Bosna eyâleti Komaran tarafına karavul kondı. Sivas ve Diyârbekir meterislerde, sipâhî oğlanı zümresi taşra sahrâda karavulda, silahdâr zümresi meteris beklemeye ve iki bölük hazine ve çadır beklemeye ta’yîn olunup bin nefer kul serdengeçdi yazıldı” (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 250); “Lâkin ekser bölükden nevbet ile karavullar hizmeti ve meteris hizmeti mukarrer idi ve beylerden ‘ale’t-tertib rûz u şeb karavul olurdu” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40).

ateşinden de istifade edildiği daha önce ifade edilmişti⁶⁷⁷. Burada şu soru akla gelmektedir: 16. asırda bir topun veya tüfeğin atış mesafesi (menzili) ne kadardı? 16. asrın başlarında bir tüfeğin en fazla 100 metrelik bir atış mesafesi olduğu belirtilmiştir⁶⁷⁸. Hatta yivsiz bir tüfeğin 73 m. uzaklıkta bulunan insan boyutunda bir hedefi vurma ihtimalinin olmadığı ileri sürülmüştür⁶⁷⁹. Aynı yüzyılda eğitilmiş bir okçunun 200 m. mesafeye çok rahat ok atabildiği düşünüldüğünde⁶⁸⁰, tüfeğin atış menzilinın aslında ne kadar düşük olduğu ortaya çıkmaktadır⁶⁸¹. Ayrıca otuz yıl savaşları (1618-1648) döneminde Avrupa tüfeklerinin 12 dirhem ağırlığındaki bir mermiyi yaklaşık 200-247 metre mesafeye; 1683 Viyana muhasarası zamanlarında ise Osmanlı tüfeklerinin bir mermiyi 300 m. kadar uzağa atabildiği belirtilmektedir⁶⁸². Görüldüğü üzere burada bizim için önemli olan topun atış mesafesinin tespitidir. 1453 yılının ilk aylarında Edirne’de yapılan meşhur büyük topun güllesinin, deneme atışında bir mil (1 kara mili =1609,344 metre) kadar gittiği ifade edilmektedir⁶⁸³. Murphey öncü ve önemli araştırmasında, 17. yüzyılda sahra toplarının en uygun koşullardaki etkili menzilinın 200-300 metre olduğu görüşünü kabul etmiştir⁶⁸⁴. Burada ifade edilen etkili menzil “azami” olarak düşünüldüğünde, bunun 1500-2000 metreden daha düşük olacağı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tabya ve surlara verebileceği tahribat nedeniyle kalelerde çok büyük topların kullanılamayacağı da akılda tutulmalıdır⁶⁸⁵.

Kaynaklarda Osmanlı ordugâhının kurulduğu mesafeyi ifade eden rakamlar içerisinde en makulunu, İstanbul’un 1453’te muhasaraya alınmasıyla alakalı bir kaynak vermektedir. Bu kaynak, Osmanlı ordugâhının kaleye 2 mil civarı (yaklaşık 3218 m.) bir mesafede konuşlandığını belirtmektedir⁶⁸⁶. En makul görünen rakam budur. Çünkü ordugâhın kurulduğu yerin metrislere çok uzak olmaması gerekmektedir. Metrislerde yorulan askerlerin devriyeli olarak çadırlarına gelip dinlendikleri bilinmektedir. Yine metrislerden kaleye yapılacak top atışlarının surlara yetişmesi gerektiği de dikkate alındığında, çadırların çok uzak noktalarda bulunmaları mümkün görünmemektedir.

⁶⁷⁷ Konu hakkında *Kale Önüne Varış ve Çadırların Kurulması* kısmına bk.

⁶⁷⁸ Parker, *a.g.e.*, s. 24.

⁶⁷⁹ Chase, *a.g.e.*, s. 92.

⁶⁸⁰ Parker, *a.g.e.*, s. aynı yer.

⁶⁸¹ Yeniçağda ok ile tüfeğin karşılaştırılması için bk. Kolçak, *a.g.t.*, 318-336.

⁶⁸² Murphey, *a.g.e.*, 134.

⁶⁸³ [Mikhael] Doukas, *Tarih: Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 220.

⁶⁸⁴ Murphey, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁸⁵ Nitekim 1453 İstanbul kuşatmasında şehir müdafileri arasında bulunan Sakız’lı Leonardo, surları sarsmasından dolayı büyük kalibreli topları ateşleyemediklerini söylemektedir (Pertusi, *a.g.e.*, c. I, s. 163).

⁶⁸⁶ L. Quirini’nin bu bilgisi için bk. Pertusi, *a.g.e.*, c. III, s. 55; Nicolo Barbaro, bu mesfeyi 2,5 mil olarak belirtmektedir (Pertusi, *a.g.e.*, c. I, s. 103); Aynı kuşatmayı anlatan Kritovulos, Fatih’in karargahını surlara çok yakın bir noktada ama ok menzilinın dışında kurduğunu söylemektedir (Kritovulos, *a.g.e.*, s. 133).

Ayrıca metrislerin güvenliğini (onlara ‘kafadârlık’ eden) sağlayan bir kısım kapıkulu süvarisinin, kaleden atılan top ve tüfek ateşinin erişemeyeceği; çadırlardan daha ileri-metrislerden daha geri ama metrislere yakın mevkiilerde, hazır olarak bekledikleri belirtilmişti. Şu halde karşımıza, ateş menziline bulunan metrisler ile bu metrislere oldukça yakın fakat ateş menziline de bulunmayan süvari bölük halkının ve ordugâhın yer aldığı bir tablo çıkmaktadır. Yukarıdaki tüm bilgiler göz önüne alındığında, 16. yüzyılda kaleden atılan bir topun azami atış mesafesinin (menzilin) 1500-2000 metreyi geçmesi zor görünmektedir. Bu düşünceyi destekler bir bilgi Murphey tarafından 1638 Bağdat kuşatması için ifade edilmiş olup, ona göre ard arda sıralanan metrislerin dıştaki ilk kazılanının kaleye mesafesi 1 mil (yaklaşık 1600 m.) civarındaydı⁶⁸⁷. Yani metrisler kale hendeğine takriben 1500-1600 metre mesafeden itibaren kazılmaya başlanmıştı⁶⁸⁸. Bu zaviyeden bakıldığında, metriste bulunan askerleri muhafazayla memur olan kapıkulu süvarilerinin 1500-2500 m. arasında konuşlandığı tahmin edilebilir. Ordugâhın ise 2500-3500 metre arasında yerleşmiş olması muhtemeldir. Buradan hareketle kuşatma yerleşim düzeni içerisinde en dış halkayı teşkil ettiği zikredilen karavulların kaleye olan uzaklığı 3500-5000 metre arası olarak tayin edilebilir. Yalnız, bu en dıştaki karavulların daha uzak noktalara gidebilecekleri de akılda tutulmalıdır. Ancak açık şekilde söylemek gerekir ki, eldeki verilerden hareketle yapılan bu tahminler daha detaylı araştırmalar için bir giriş olarak değerlendirilmelidir.

7. Çevredeki Yerleşim Noktalarının ve Diğer Kalelerin Fethi

Osmanlı kuşatma yönetimi, ana hedef olan kalenin yakınlarında bulunan diğer irili-ufaklı kaleleri de ele geçirmek için gerekli tedbirleri alırdı. Böylece hem muhasara esnasında çevreden gelebilecek her türlü tehlikeden emin olunur hem de bölge tamamen kabzedilirdi. 1522 Rodos muhasarasında, çevredeki adalarda bulunan kaleler bu şekilde ele geçirilmişti. Harke (Kharki) adasındaki kale lağım atılarak alınmış, İncirli (Nisyros) adasında bulunan kaledekiler ise teslim olmuşlardı. Yine İlyaki (Piskopi, Tilos) adası üzerinde mevcut olan kale de bir müddet mücadeleden sonra zaptedilmişti⁶⁸⁹. 1569-70’te muhasara altında tutulan Yemen’deki Kevkeban Kalesi yüksekçe bir dağın

⁶⁸⁷ Murphey, *a.g.e.*, 140.

⁶⁸⁸ Metrislerden ilkinin kazılma mesafesini ifade eden bu rakam makul görünmekle birlikte, kanaatimizce, bu mesafe daha da yakın olabilir. Kaledekiler için topun azami mesafesi de işe yararken, kuşatanlar için topun etkili mesafesi önemlidir. Çünkü kale duvarlarına ancak etkili mesafeden zarar verilebilir (bu duruma Murphey’de dikkat çekmiştir, bk. *a.g.e.*, s.142). Ayrıca kale hendeğinin doldurulması ve surlara yakın toprak kulelerin bina edilmesi için gerekli olan toprak taşıma faaliyeti de göz önüne alındığında bu rakam, 1000 metre hatta daha da düşük olarak tahmin edilebilir.

⁶⁸⁹ Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 62.

tepesinde bulunuyordu. Osmanlı ordusu Kevkeban'ı kuşatmak için yukarı doğru çıkarken yol üzerinde bazı küçük kalelerle daha karşılaştı. Bunlardan ilk olarak Beytü'l-İz muhasaraya alındı. Müdafilerin kaleden taşlar yuvarlayarak, top ve tüfek ateşleri ile yaptıkları savunma neticesiz kaldı ve Osmanlı askerleri top ateşi sonucu açılan bir gedikten kaleye girmeyi başardılar. Durumu gören müdafiler çaresiz eman talep edip teslim oldular. Daha sonra Hacerü'z-Zekateyn ve Semât kaleleri de benzer bir çatışmadan sonra ele geçirilirken, Berâsı Kalesi sakinleri ise korkularından adam gönderip eman talep ederek kaleyi teslim etmişlerdi⁶⁹⁰.

Ana hedef olan kalenin çevresindeki kalelerden başka karakollar ve diğer tüm yerleşim noktaları da yapılan akınlarla zaptedilirdi. Osmanlı ordusu 1600'de Kanije önlerine doğru yol alırken, öncü birlikler kale ilerisinde bina olunmuş karakol mahiyetindeki mevkilere saldırıp buraları kontrol altına almışlardı. Ayrıca kale ahvalinden bilgi alınabilecek 'diller' de ele geçirilmişti⁶⁹¹. 1537 Korfı muhasarasında adada bulunan her yer alınmış, bir tek kale kalmıştı⁶⁹². Kâtib Çelebi, Korfı kuşatmasını anlatırken: "Taşrada yüz kırk pâre köyü var idi, cümle gâret ve tahrîb olunup kaladan gayrı nesne kalmadı" diyerek, bu durumu ifade etmektedir⁶⁹³.

8. Metrislerin ve Sıçan Yollarının Hazırlanması

Osmanlı ordusu kale önüne gelip otağ-ı hümayun ve diğer çadırlar kurulduktan sonra, daha önce yapılan keşif çalışması neticesinde belirlenen noktalarda *metris*ler kazılması için askere kürek, kazma vb. aletler dağıtılırdı⁶⁹⁴. *Metris* veya *Meteris*; savaş alanında askerin muhafazası için yığılan toprak, siper, istihkâm yerinde kullanılan bir tabirdir⁶⁹⁵. Kale muhasaralarında çok mühim bir rol üstlenen metrisler, kendisiyle bağlantılı diğer tüm unsurlarla birlikte, kaleye karşı esas mücadele alanını teşkil

⁶⁹⁰ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 326-328, 330-331, 334; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 82a.

⁶⁹¹ "Kanije balkanları [ve] dervendlerine dâhil oldukda, çarkacılar ve cebe vü cevşenlü dilirlerden Kanije karavul-hâneleri kıl'âdan ilerüde binâ olunmuş [olup], keferelerden darb-ı tîğ ile karavul-hâneleri feth ederler. Kefereden diller alınup, başlar kat' olunurdu" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 282).

⁶⁹² "Ve emr-i hâkânî ve hüküm-i sultânî ya'ni Süleymân-ı Sâni fermân-ı şerîfiyle akıncılara izin olup, "bu ehl-i bağyin bâğları ve köyleri yıkılıp ve yakılıp ve emvâl ü evlâdı seby ü gâret oluna" denildikde, hemân bu hizebrân-ı bîşe-i ceng çün zayğam-ı neheng-i âheng efrâs-ı füyûl-heybete bu fuhûl-i kûmât-ı şehsüvâr-vâr süvâr olup yürüdüler. Her cânibden adlu yiğitler eyü atla ve âlatla seğirddiler. Bu kevkibe-i kevkib-aded ve cünûd-i cüyûd-i pür-uded bikâ' u şî'âbda buldukları şî'âb-ı müşrikîni ikâb-ı ukûbetle avâkıbını tamâm ve şu'ûb-i dâllini şu'ûb ve vâdîde usûr ve fütûr ile helâk idip, bî-nâm etdiler. Âteş-i gâdabla hânelerin yakup hâkister-i hâkden ve hânedân u hân mânların yağma idip tâlan etdiler. Oğlunu ve kızını esîr idip ve ganâyim-i ağnâmile muğtenim olup huzûrlar kıldılar" (Harîrî, *Ferahat-nâme*, (Akgün), s. 66).

⁶⁹³ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 91.

⁶⁹⁴ 1594 Tata ve Yanık, 1596 Eğri, 1598 Varad, 1600 Kanije kuşatmaları için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 35, 39, 148, 216, 284.

⁶⁹⁵ Pakalın, *a.g.e.*, c. II, s. 494.

etmektedir. Belirlenen kuşatma planına göre kim hangi taraftan kaleyi kuşatacaksa o yönde metrislerini de kurardı⁶⁹⁶.

Metrisler kazılmaya başlamadan evvel askere çevredeki ormanlık bölgelerden metris çubuğu kesilmesi talimatı verilirdi. Talikizade'ye göre bu çubuklar, mızrak benzeri direkler görünümündeydi. Bunlar çevresi dört adam, uzunluğu üç adam boylarında çit şeklinde birbirine bağlanarak kazılan metrislerin üst kısmında kaleye doğru toprağa çakılırdı⁶⁹⁷. Metris kazılırken çıkan toprak, kale tarafına doğru çakılan bu çitlerin içine atılırdı. Böylece metris hendeğinin üst tarafında hazırlanmış çitler, toprakla doldurularak sağlam bir tahkimat oluşturulurdu ki, buranın *metris damı* olarak adlandırıldığı görülmektedir. Metris damı yapılırken bazen atılan toprağın ince ve akışkan olması onun çiti oluşturan çubukların aralıklarından dökülmesine ve toprak doldurma işlemin uzamasına neden olurdu. Bu tür güçlükler toprağın torbalara ve hayvan derilerine doldurularak bu çitlere atılmasıyla aşılmaya çalışılırdı⁶⁹⁸.

Metrisler yapılmaya başlanınca müdafiler bunu engellemek için hemen toprakları ateşler ve Osmanlı askerlerine rahat bir çalışma ortamı bırakmamak gayesiyle ellerinden

⁶⁹⁶ “cümle guzât-ı müslimîni rûz-ı rûşende alâ-mele’î-n-nâs meterise koyup Rûmeli eyâletiyile ve zağarcıbaşıyla yigirmi oda yeniçeriyle Cânpolâdzâde Mustafâ Paşa Tebrîz Kapsu tarafından meterise girerler. Ve yemîninden Anadolu Vezîri Gürcî Mehemmed Paşa eyâletiyile ve yigirmi oda dergâh-ı âlî yeniçeriyânıyla meterise girer. Ve Sadrîa’zam Tabanyası Mehemmed Paşa kapsu kulu ve yigirmi oda yeniçeriyle Rûmeli ve Anadolu miyânına girüp cenge âheng eder. Ve Yeniçeri Ağası olan Kara Mustafâ Paşa yeniçeri kethüdâsıyla on cemâ’at oda yeniçeriyle cânib-i Zengî’de meterise yigirmi aded toprak ile şeb [u] rûz kal’aya amân vermeyüp döğderdi. Cümle beş koldan yigirmi aded toprak ile amân u zamân vermeyüp döğderdi.” (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 2. Kitap, s. 142).

⁶⁹⁷ 1594 Tata kuşatması için bk. “‘umûm-ı ümerâ dahi hasbe’l-fermân-ı a’lâ-hazret cibâl-i râsiyâtından hayzurân-kadd nîze-nümâyîş çubuklar getirüb, meteris peydâ eyleyüb...” (Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 201); 1594 Yanık muhasarası için bk. “hazret-i Düstûr-ı rûşen-rây zamîr-i lâmi’ü’n-nûrlarından ‘umûm ‘uzamâ-yı devlet-intimâyî ihzâr eyleyüb; buyurdılar ki, tağlardan nîze-nümâyîş çubuklar kesüb meteris kuralar. Der hâl, sipâh sâ’is-hânelerle tağlardan sebz şâh-ı sûtûn-nümûn çubuklar getirüb; istidâresi dörder, irtifâ’ı üçer âdem kaddince çitler bağlayub, her sancak begi üçer dörderin âmâde eyleyüb; andansonra hazret-i Vezâret-penâh beglerbegileri ve ağaları getürdüb, meteris bağlanması emrinde müşavere eylediler... ahşâm üzre çitleri iletüb, mahall-i musammemde nasb eyleyüb; sipâh-ı nusret-penâh küreklerle toprak atub, emmâ rîğ-i revân olmağın çitün fûrûcından dökilüb, her ne denli ihtimâmda ikdâm olındı-ysa, bütün gice toprak atilub, sabâha degin yarusı toldurmayub; sabâh, ki kâfir meteris urılmış ve çitleri kurulmuş gördüğü gibi...” (Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 222-223); 1596 Eğri kuşatması için bk. “Metersün kamu çitlerün çatdılar/Dolınca çite toprağı atdılar” (Tâlikî-zâde, *Eğri Seferi Şehnâmesi*, (Çabuk), s. 117); “Dahi ol vakitte hemân sancakbeyleri, meteris ahvâli için dağlardan kereste kat’ edüb, meteris sepetlerin ördüler. Ve ordu başında neccârlar meteris damların çatdılar... mîrlivâlara ve beylerine te’kîd olunup, dağlardan kereste kat’ edüb, çidler örülüb ve kebîr sepetler hâzîr idi. Ve mâh-ı seferde meteris tahtalarından damlar çatup, çid [ve] sepetler tedârük edüb...” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 147).

⁶⁹⁸ 1594 Yanık muhasarası için bk. “ahşâm üzre çitleri iletüb, mahall-i musammemde nasb eyleyüb; sipâh-ı nusret-penâh küreklerle toprak atub, emmâ rîğ-i revân olmağın çitün fûrûcından dökilüb, her ne denli ihtimâmda ikdâm olındı-ysa, bütün gice toprak atilub, sabâha degin yarusı toldurmayub; sabâh, ki kâfir meteris urılmış ve çitleri kurulmuş gördüğü gibi, Usturgon topı nâm kırk altı vakîye demür taş atar top ile nişânlayub, çitleri urub, kimini tağdub, kimini delüb; tamâm yukarusına degin tolu bulunmamağla bi’l-külliyeye izâle idemeyüb; âhir, orduya haber gelmeğın ‘askere garâr salinub, ve boğazlanan koyunların derilerini hâkle enbâste eyleyüb, çitlerün içine atub; ol nükte ile tutub, ve garârları çitlerden aşırı atub, garâr-u-çuvâl mânend-i kühsâr-u-cibâl i’tilâ eyleyüb; emmâ bu mertebeye varınca zu’amâ-vu-sipâhdan darbet-i topdan ol denli âdem şehîd oldı ki hesâba gelmez” (Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 223-224).

geleni yaparlardı⁶⁹⁹. Ayrıca aniden bir huruç harekâtı da düzenleyebilirlerdi. Bu tür durumlar için metrislerin arkasında mutlaka karavullar hazırda bekletilirdi⁷⁰⁰.

Metris damlarının kaleden atılan toplar yüzünden dağılabildiği görülmektedir⁷⁰¹. Bu şekilde metris önündeki istihkâm bozulunca toprak dolu torbalar çitin ön kısmına doğru atılarak önlem alınır⁷⁰². Zaman zaman top güllerinin isabet etmesiyle metris çiti (tahta) parçalarının askerlere çarpıp, ölümlere yol açabildiği görülmektedir. Örneğin 1456 Belgrad kuşatmasında Karaca Bey bu şekilde kendisine çarpan bir metris tahtası neticesinde ölmüştü⁷⁰³.

Metris kazmak meşakkatli bir işti. Özellikle kazı sırasında zeminden çıkan sular bu işlemi oldukça uzatırdı⁷⁰⁴. Metrisler aşırı yağış sonucu dolunca biriken su kovalarla dışarı atılırdı⁷⁰⁵. Hem yerden çıkan sular ve yağmur nedeniyle oluşabilecek bataklık zeminden⁷⁰⁶ korunmak hem de düzgün bir yürüyüş yolu oluşturmak için, metris tabanı tahta levhalar ve leselerle (çalı-çırpı)⁷⁰⁷ döşenirdi⁷⁰⁸.

⁶⁹⁹ 1543 Estergon kuşatması için bk. “Çün mâh-ı mezbûrun yigirmi ikinci günü, sahrâ-yı Estergon muhayyem-i sipâh-ı zafer-makrûn oldu ve cibâl ve tilâli ‘asâkir-i İslâm ile tildi. İçinde olan kefare-i İspanya ve Nemçe küffârının intihâb olunmuş, her biri da‘vâ-yı merdâneği ile kal‘aya tolmuş idi. Kendü şecâ‘atlerine ve kesretlerine ve kal‘anın istihkâm ve metânetine i‘timâden bir taşın yıkıdurmamak ve meteris kurdurmamak, belki güc nazar ile bakdurmamak ümidiyle, ol kadar top ve tüfeng serpüp, pertâb itdiler ki, etrâf-ı kal‘ada kimse başın degül, parmağın kaldurmamak mertebesine vardı... Fe-emmâ ehl-i İslâm, küffâr-ı düzâh-makâmun bu mertebe tafra hareketlerin kemâl-i havf ve haşyetlerine haml idüp, vüzerâ-i Âsaf-re‘y, her biri bir koldan meteris tedbirin idüp ve ol gice yerlü yerine bu kadar top vaz‘ idüp ve guzâta emn ile varup gelmek için, sıçan yolların kazup, sabâha degin der-kâr oldılar ve ‘ale’s-seher bi-‘avn-illahi’l-meliki’l-ekber, kal‘ayı döğmege başladılar” (İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 57); 1638 Bağdat kuşatması için bk. “Surlara konulan meşaleler sayesinde Osmanlı ordusunun metris kazma faaliyetini fark eden müdafiler Osmanlı kuvvetleri üzerine yoğun şekilde top ve tüfek ateşi açmışlardı. Bu esnada Varvar Ali Paşa ve Kanlı Mehmed Paşa gibi bazı üst rütbeli subaylar yaralanmış, bir hayli şehit verilmesine rağmen Osmanlı kuvvetleri sabaha kadar büyük bir çabayla metrise girebilmişlerdi” (Küpeli, *a.g.t.*, s. 181).

⁷⁰⁰ Tezin *Kalenin Ablukaya Alınması ve Ordunun Yerleşim Düzeni* kısmına bk.

⁷⁰¹ 1594 Yanık için bk. “...ve keferenin topları darbi, meteris damların dağıdurdu” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 42).

⁷⁰² Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 223-224.

⁷⁰³ “Bir gün Karaca Beg meterisde hisâra top atdururken, kendülertün meterisi tahtasına hisârdan bir prankı tokunup, meteris tahtası düşüp, Karaca Beg’e tokunup şehîd oldu” (Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 321); “Ol muşâdemede muhârebede Karaca Beg’ün metrizine top tokunup metris tahtası aña tokındı. Silk-i sü‘edâya ve ‘idâd-ı şühedâya münselik oldu” (*Behişti Tarihi*, (Kaytaz), s. 231); “Karaca Pâşâ toplarla hisârı/Dögerken irişüp takdîr-i Bârî/Atıldı kaladan bir top nâ-gâh/Meterize irürdi kudretu’llah/Meterizden kopup bir ağaç ol dem/Şehîd itdi Karaca Pâşâ’yı hem” (Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 240-241); Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 197.

⁷⁰⁴ 1574 Halkulvad muhasarası için bk. “Mâh-ı mezkûrun sekizinci günü kalaya karşı bağlanan metrislere top-ı âteş-feşân kurulup metrisler bi-bünyâd olmağın perîşân eylediler. Zîrâ ki iki karış kazılmadan sel çıkup revân olurdu. Metrisler pâydâr olmayup bi-şumâr guzât-ı saîd şehîd oldu. Âkıbetü’l-emr bin tab u belâyile metrisler yapılıncâ hezâr cânlar nisâr eylediler. Yerler düzelüp toplar dizilip kalayı döğmeğe ve havâyî toplar âfet-i semâvî gibi gökden yağmağa (başladı)” (Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, (İlgaz), s. 37).

⁷⁰⁵ 1694 Varadin muhasarası için bk. “... imtidâd-ı bârân ile handekler ve sıçan yolları dolup ... kovalar ile meterisler tathîr olunurdu” (*Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 78).

⁷⁰⁶ 17. asırdaki Kandiye kuşatması için bk. “Lâkin bir gün bir gice ziyâde yağmur yağdı, meterslerde dizden ziyâde balçık oldu” (Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü’t-Tevârih*, (Yücel), s. 171).

⁷⁰⁷ Silahdar, leseyi şöyle açıklar: “Lese deyi kucak kucak çalı çırpı saz demedlerine dirler” (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (Türkal), s. 846-847).

⁷⁰⁸ 1594 Yanık muhasarası için bk. “Ve meterisde döşeme elvâhlar...” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40); 1600 Kanije muhasarası için bk. “Bataklara döşemeler için leseler örülürdü” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289). Ayrıca bk. Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 626.

Metrisler kalenin ihata edildiği her yönde⁷⁰⁹ surlara paralel olarak yapılırdı. Gerektiği kadar derin⁷¹⁰ ve geniş⁷¹¹ olan metrislerde her türlü malzeme taşınabilirdi. Ayrıca metris duvarlarında hendekler açılarak savaş mühimmatı buralarda saklanırdı⁷¹².

İlk metris hazırlandıktan sonra ikinci metrisin yapılabilmesi için *sıçan yolu* (*yaklaşım yolu*) denilen bir hendek kazılırdı⁷¹³. *Sıçan yolları* (*yaklaşım yolu*), metrisler arası bağlantıyı sağlayan ve kaleye doğru kıvrılarak veya zikzaklar çizerek⁷¹⁴ ilerleyen hendeklerdir (bk. Ek-20, 21)⁷¹⁵. Bunların dik ve düz olarak yapılmamalarının en büyük sebebi müdafilerin ateşine karşı açık alan oluşturmamaktır. Ayrıca kaleden atılacak bir top güllesinin böyle bir sıçan yoluna isabet etmesi durumunda düz bir hatta dikey olarak ilerleyip hemen tüm askerleri ezebileceği de düşünülmüş olmalıdır. Sıçan yolunun kazılmasının oldukça zor bir işlem olduğu anlaşılmaktadır. Marsilli'ye göre kazı işinde görevli kişiler diz çöküp bağdaş kurarak çalışırlardı. Ellerindeki kazı aletlerin sapları kısa olduğundan kazı faaliyetinde bulunanların vücutları da ona göre bulunurdu. Bu şekilde çalışmaları onları kaleden gelecek her türlü saldırıdan muhafaza ederdi. Ancak sürekli eğik şekilde bağdaş kurarak çalışmaları çabuk yorulmalarına neden olduğundan,

⁷⁰⁹ 1526 Petervaradin için bk. "Etrâf ü cevânibinden kâbil olan yirlere muhkem metersler binâ eylediler. Her biri bünyân-ı gerdûn ve heremân gibi gerdîs-i zamândan bî-pervâyîdi. Kemînlerinde toplardan niçe ejdehâ-yı heft-serler kodılar ki nefesinden taş ağaç rehâ bulmazîdi" (Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 275); 1566 Zigetvar muhasarası için bk. "Pâdişâh-ı gerdûn-azamet...demür kır [1] ata süvâr olup...evvel Vezîr Ferhad Paşa hazretlerin yanaşdırup 'Anatoli Beğlerbeğisi leşkerini Zal Mahmud Paşa ile yanuna alup ve kal'ayı bir cânibden meterisler ile toplar kurup döğesin' diyü fermân eylediler. Ve anlardan sonra Kızıl Ahmedlü Vezîr Mustafa Paşa hazretlerini yanaşdırup 'Karındaşun Rûmili Beğlerbeğisi Şemsî Ahmed Paşa leşkeriyle yanunca bile kal'anun bir cânibine meterisler kurup, toplar ile döğesin' buyurmuşlar. Ve Yeniçeri Ağası Ali Ağa'ya dahi başka münâsib yerden kol ta'yîn eyleyüp, 'Meterislerde ihtimâm eyleyüp, koçyan topın Yeniçeriye virsünler' diyü sipariş buyurmuşlar. Asker-i İslâm ile sahrâlar ve depeler mâl-â-mâl olup, bir vechile kesret ü vefret var idi, ki tahrîr ü takrîr mümkün değildi" (Selânîkî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 28).

⁷¹⁰ 1570 Magosa kuşatması için bk. "...kendü boylarınca meterisler kazdırıp, kal'aya karîb oldılar" (*Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 40). Marsilli, hendeklerin derin olduklarını şöyle vurgular: "Hendekler o kadar derindir ki bizden en uzun boylu bir adam ateş edemez" (Marsilli, *a.g.e.*, s. 247).

⁷¹¹ "kuşatma toplarının şehrin dış duvarlarına yaklaştırılması için, bunların top arabalarını alacak kadar geniş olmaları gerekmektedir" (Murphey, *a.g.e.*, s. 140).

⁷¹² 1594 Yanık muhasarası için bk. "Ve ol vakit yeniçeri ocaklarına elvâh ve kürek ve kazma ve tüfeng ve harbeler ve tîr ü kemânlar ve barut ve kurşun ve rişte-i penbe ve tevzi' olunur. Ve sâyir meterislere elvâh, kürekler ve kazmalar ve âlât-ı harb ve toplara lâzım yuvalaklar ve Cebe-hâne'den kifâyet mikdârî bârût-i siyâh ve cemî' mühimmâtlara meterisde hendekler kazup; cebehâneyi hıfz için." (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 39-40).

⁷¹³ 1594 Yanık kuşatması için bk. "Ve asker-i İslâm meterislerde çalışup, 'acele birle hendekler kazup, dahi mûş yolların bir uğurdan: 'Gayret-i İslâmîdir' deyüp, istimâletler olurdu." (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40); 1596 Eğri kuşatması için bk. "Yeniçeri kazup sıçan yolları/Turup bekleyüp rûz u şeb kolları" (Tâlikî-zâde, *Eğri Seferi Şehnâmesi*, (Çabuk), s. 127); Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 148-149; Arşiv belgelerinde sıçanyolu tabirinin kullanımı için bk. BOA, D.SVM. d. 36090, s. 1.

⁷¹⁴ "bu mahal[d]e Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa âheste âheste bir sıçan yolları kazdı ... eğri büğrü ve kaçamak yollu sıçan yolları olmuşdur..." (Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003, s. 190); "mâr-ı tîlsim tîmsâl piç-â-piç sıçanyolları icâd ve çille-nişîn ve ikâmet itdiler." (Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, (Karaçay), s. 298); Marsilli, *a.g.e.*, Şekil 35; Murphey, *a.g.e.*, s. 140; Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul 2007, s. 35.

⁷¹⁵ Bununla birlikte bazı kuşatmalarda ilk metris yapılmadan evvel, metrisin yapılacağı yere kadar bir hendek kazıldığı görülmektedir ki, buna da sıçan yolu denilmektedir, bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, s. 190); Ayrıca bk. Marsilli, *a.g.e.*, Şekil 36.

metrislere yakın yerlerde bazı kulübeler yaparak buralarda dinlenirlerdi⁷¹⁶. Ayrıca sıçan yolunun farklı noktalarında melceler ve helâlar yaparlardı⁷¹⁷. İlk metristen ikinci metrise doğru yapılan bu sıçan yolu sonraki metris için de kazılır ve bu sıçan yolu-metris yapma faaliyeti aynı şekilde kale hendeğinin önüne kadar tekrarlanırdı. Diğer bir deyişle kuşatma süresince metrisler adım adım kaleye yaklaşırlardı⁷¹⁸. Böylece bir kuşatma tarafındaki metrisler birbirine paralel şekilde hazırlanır ve her metris yekdiğerini desteklerdi⁷¹⁹. Birbiri ardınca zikredilen şekilde hazırlanan metrislerin sayıları kuşatmalara göre değişmektedir⁷²⁰. Lale Devri'nde eserini yazdığı tahmin edilen ve 17. asırdaki birçok muhasarada bulunmuş olan Ali Ağa, metrislerin surlara yakın yerlerden hazırlanmaya başlanmasının kale fethini hızlandırdığını özellikle vurgulamaktadır⁷²¹.

⁷¹⁶ Ayrıca uzun süren kuşatmalarda metris bekleyen tüm askerlerin metrislerde benzer kulübeler ile metris içinde yer altında mahzenler yaparak buraları kendilerine mesken yaptıkları görülmektedir. 17. asırdaki Kandiye kuşatması bu duruma açık bir misal teşkil etmektedir: "...meterslerde olan 'asker-i İslâm herkes kulibe mesken yapub tahta ile ve kereste ile pû-şide idüb ve kimisi yer altında mahzenler kazub yağmur ve kışdan ilticâ ve 'ale'l-husus küffârun atduğu havan toplarının taşından emn için küçük evler tedârik idüb" (Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel),s. 364-365). Aynı muhasarada kışı geçirmek için metris ve sıçan yollarında sadrazama ve askerlere "kışla evleri" yapıldığı da belirtilmektedir (aynı eser, s. 367, 370-371).

⁷¹⁷ Marsilli, *a.g.e.*, s. 245-247.

⁷¹⁸ 1456 Belgrad kuşatması için bk. "yir yir her tâ'ife kollu kolundan metrisler ve nerdübânlar yörüdüp, kal'a dîvârına tayadılar" (Tursun Bey, *Târîhi-i Ebü'l-Feth*, s. 81); 1570 Magosa muhasarası için bk. "...yeniçeri meterislerin ve ekâbir ü a'yân yerlerin tedârik edüp, süre süre handek kenârına varıldı" (*Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 45); 1574 Halkulvad kuşatması için bk. "Halkul'-Vâd teshiri için azîmet olunup ve yer yer çâdırlar kurulup ve metrisler kazılıp ve birkaç günde gereği gibi ikdâm ü ihtimâmda dakika fevt olunmayup metrisleri kal'anun handeği kenârına irişdirüp..." (Seyyid Lokman, *a.g.e.*, vr. 87a); 1594 Tata muhasarası için bk. "ve meterisi mekân-ı evvelden kaldurub; bir at meydânı kal'eye yakın kurub ve çitler toldurub..." (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 202); 1594 Yanık için bk. "Ve yeniçeriler meterisleri üç günde bir ilerüye, kal'adan cânibe kârib olunurdu" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 42); "Ve döge döge Yeniçeri meterisi kal'e dibine yaklaşırdı" (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 226); 1596 Eğri kuşatması için bk. "Metersi dahı ilerü çekdiler /Bir eyi at koşumı yere dikkdiler/Bu üslûba her gün yakın vardılar/Muhassal hisâr altına girdiler" (Tâlikî-zâde, *Eğri Seferi Şehnâmesi*, (Çabuk), s. 119); 1638 Bağdat kuşatması için bk. "Bu tarafda ise her gün meterizler adım adım ilerüye varup handakın başına varmağa otuz yedi adım kaldı" (Mehmet Fatih Gökçek, *IV. Murâd'ın Bağdâd'ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd - Kâdi-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013, [Nûrî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, s. 215); "Ve meterislerde olanlar gün-be-gün hem cenge meşgûl olup ve hem handaka toğrı meteris sürmeğe mukayyedler idi...Ve bu cânibde meterisleri sürerek handaka karib olduklarında..." (Kâdi-zâde Ahmed Çelebi, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 339-340); "Kapudân Paşa meterisi ziyâde sürülüp sağ ve solunda olan meterisler girü kalmagın vezîria'zam ve Hüseyin Pasa recâsıyla berâber gitmek için birkaç gün tevekkuf itdikleri mukarrerdir. Her gice meteris değışdirerek tâ handek kenârına varılıp" (Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 39); 17. asırdaki Kandiye kuşatması için bk. "yevmen fe-yevmen nakl-i toprak ile meterisler yürütüp"... "iki koldan serdengeçdi yeniçeriler ve bir koldan serdengeçdi sipâhiler tersâhâneye doğru meterisler alup üç kol dahi meterisler günden güne ileri kal'aya yür[üy]üp" (Evlia Çelebi, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, s. 250-251); 1694 Varadin muhasarası için bk. "Bu gece meterisler ve sıçan yolları kadem ber-kadem ilerüye varmak üzere ikdâm..." (*Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 75).

⁷¹⁹ 1594 Yanık muhasarası için bk. "Ve nisfu'l-leylede toplar meterisleri olur. Ba'dehü döşeme tahtalar döşenüp, toplar kundaklarda, meterislerde hazır oldukda ve her meteris birbirine mu'âvenet edüp itmâm buldukda..." (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40).

⁷²⁰ 1594 Tata muhasarası için bk. Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 202; 1594 Yanık kuşatması için bk. "Muhassalan, üç meteris kal'enün taraf-ı şimâlisinde; sudan tarafâ Anadolu Beglerbegisi Mehmed Paşa ...bu üç meteris tamâm kal'eyi idâre eyleyüb..." (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 228); 17. asırdan bir örnek için bk. "Ve taraf taraf çeteciler ve otlak ve zahireciler fermân olunup cümle mîr-i mirâna kol kol yer gösterilüp yenden meterise girüp yedi kat meteris değışdirüp Yoğurducu Baba Türbesi tarafında Handak kenarına varıldı" (Evlia Çelebi, *Seyahatnâme*, 2. Kitap, s. 64).

⁷²¹ Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l-Gazâ, Harp Sanatı ve Aletleri (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım)*, haz. Salim Aydın-Şamil Çan, İstanbul 2013, s. 93-94.

Metris ve sıçan yolları kazıldıktan sonra toprakların yerleştirileceği tabyalar hazırlanırdı ki⁷²², bunları bazı kaynaklar *domuz damı* olarak ifade etmektedir. Ancak domuz damının daha farklı anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir⁷²³. Bu tabyalar inşa edilirken kalenin bulunduğu konum özellikle dikkate alınırdı. Eğer kale, coğrafi olarak alçak bir yerde ve metrislere yakın bir hizadaysa toprakların yerleştirileceği yerlerde fazla bir değişiklik yapılmaz, metrislerden yüksek bir konumdaysa top tabyaları da bu konum oranında yükseltildi. Öyleki bunların yedi kat yapıldıklarına dair bilgiler dahi kaynaklarda mevcuttur⁷²⁴, ancak bunlar kale hendeği civarında yapılan havale kuleleri olmalıdır. Havale kulelerinin üstüne topraklar yerleştirilirse buralar da top tabyasına dönüşürdü. Top tabyaları ağaç tomrukları ve toprak kullanılarak inşa edilir⁷²⁵, toprak üst

⁷²² “iki koldan meterisler için mesâfe-i ba’idelerden zahrılıklarıyla toprak nakliyle meterisler i’ mâl olunup mavâzi’-i gayriden ra’d-gerdân-ı su’bân-demâr balyemez top-ı kal’a-kûblar getirüp tabya siperlerine vaz’ edüp kal’anın rû-yı dîvârlarına ve cümle tabyalarına toprak havâle edüp” (Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, s. 249).

⁷²³ *Domuz damının* ne olduğuna dair şimdiye kadar üç farklı tanım yapılmıştır. Marsilli, bir kuşatmada askerlerin metrisleri hendeğe kadar getirdikten sonra kale hendeği içinden surlara kadar bir hendek kazılıp ki, buna kubur denilmektedir (bir tür lağım yolu), bu hendegin içinde çalışan askerleri müdafilerin ateşinden korumak amacıyla, üzerine kapamak için ağaç direkleri, toprak vs. ile yapılan muhafaza örtüsünü domuz damı (melce) olarak adlandırmaktadır. Ayrıca bunun karşılığının *kapuniyer* olduğunu da söylemektedir (Marsilli, a.g.e., s. 245, 247). Pakalın, “Ağır toprakların bir yere oturdukları vakitlerde atlarına yapılan rıhtım ve dolmalara verilen ad” olarak ifade eder (Pakalın, *OTDTS*, I, 473). Murphey ise, Top tabyalarının “tepesindeki topçuları korumak üzere, yabancı domuzun sırtındaki dik kılları andırıldığı için domuz damı adı verilen kalkanlar yerleştirilmekteydi” demektedir (Murphey, a.g.e., s. 142). Ancak Murphey, eserinin ilerleyen sayfalarında Marsilli’nin tarifine yakın bir tanımda daha bulunmaktadır (*aym eser*, s. 144). Konu ana kaynaklara inip ele alındığında Marsilli’nin tanımını çağrıştıran, Pakalın’ın tanımını ise doğrulayan verilere ulaşılmıştır. Pakalın’ı doğrulayan bilgiler için bk. “Sâhib-i devlet hazretleri dahi ağız açup “benim murâdım budur ki bu kal’aya yürüyüş etmeyüp bu topraklar handak zabt olduktan sonra kulle-i kal’a ile yek-pâre olup üzerine tonuz tamları yapup toprak çıkarup kal’aya havâle eyledikten-sonra meteriz ile şehrin öte yerine varmakdır” dedi” ... “Sâ’irleri dahi minvâl-i meşrûh üzerine hareket idüp toprak handaka döküldü. Handak dolup kulle ile yek-cism oldukda toprakın üzerine birer tonuz damı yapup iki tarafına iki darb-zen koyup” ... “Sühûlet ile handak dolup berü taraf gibi toprak kulle ile yek-pâre oldu. Toprak üzerine tonuz damı çatulup yeniçeri avcılarından nevbet ile yiğirmişer otuzar atıcı dil-âverler bekleyüp kal’a içinde kuş gezdirmezler idi. Toprak ise dîvâr-ı kulleyi bir mertebe hedim itmişler idi” ... “Hâh u nâ-hâh delük-i mezbûr kapayup handakı doldurup toprak kulle ile yek-pâre olup üzerine tonuz damı çatılıp tüfengciler çıkup kal’anın içine havâle oldu” (Nûrî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 224, 228, 231-232); “Ve mübârek mâh-ı Şa’bân’ın ikinci günü Rûm-ili askerine tenbîhler olundu ki tonuz tamları yapılmak için İmâm-ı a’zam câniblerinden iki yüz mikdârı hurmâ ağaçları keseler. Mezbûrlar dahi üç dört günün içinde hurmâ ağaçlarını kesüp ve su sığırları ile sürüyüp meterislere götürdüler. Ve mâh-ı mezkûrenin sekizinci günü toprak ve meterisler dahi handaka vâsıl olduklarında tonuz tamlarının yapılmasına mübâşeret olundu. Fi’l-hâl bir iki günde üç yerde tonuz tamları yapup ve toprakları üzerlerine çıkarup içerü erfâz u mülhidîn üzerlerine havâle idüp toprak ve tüfeng ile birine baş kaldurtmadılar” ... “Ve her meterisde toprak sürüp tonuz tamları için azim tenbîhler olmuş idi ki üzerine şâhî darb-zanlar çıkarup içerüsün döğülür” (*Kâdi-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 340, 355); “kesilen hurma ağaçlarından donuz damı çatılıp toprakları üzerine çıkarup bir mikdar yüksekden döğmeğe başladılar” (Halil Sahillioğlu, “Dördüncü Murad’ın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)”, *Belgeler*, c. II, sy. 3-4 (1965), s. 28); Ayrıca bk. Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 30. Marsilli’nin yaptığı tanıma çağrıştıran bilgiler için bk. “Küffâr-ı dîzah-karâr bu hâli görüp bakıyyetü’s-seyfi zîr-i zemînlerde olan domuz damlarına ve tırkarları ve kemîngâhlarına girüp pinhân oldular” (Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, 2. Kitap, s. 66); “Ve bu Aktabya’nın kat-ender-kat kırkar arşın enli ve kırkar arşın derin handakları var. Yine böyle iken handakları içinde yere berâber domuz damları var kim handak içinden kal’anın yanına âdem varmak muhâldir” (Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, s. 222). Murphey’in domuz damı tarifini doğrulayacak veya çağrıştıracak herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ayrıca Murphey, eserinde bir minyatür üzerinde kendi tanımına uygun bir domuz damının görüldüğünü belirtmişse de (Murphey, a.g.e., s. 142-143) ne yazık ki zikredilen minyatürde bu tanıma karşılayacak bir şey mevcut değildir.

⁷²⁴ Nûrî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 214.

⁷²⁵ Havale kulesi şeklindeki top tabyalarının inşasıyla ilgili 1638 Bağdat kuşatmasında güzel örnekler bulunmaktadır: “Ve mübârek mâh-ı Şa’bân’ın ikinci günü Rûm-ili askerine tenbîhler olundu ki tonuz tamları yapılmak için İmâm-ı a’zam câniblerinden iki yüz mikdârı hurmâ ağaçları keseler. Mezbûrlar dahi üç dört günün içinde hurmâ ağaçlarını kesüp ve su sığırları ile sürüyüp meterislere götürdüler. Ve mâh-ı mezkûrenin sekizinci günü toprak ve meterisler dahi handaka vâsıl olduklarında tonuz tamlarının yapılmasına mübâşeret olundu. Fi’l-hâl bir iki günde üç yerde tonuz

kısmı palamarlar yardımıyla çekilerek surlara karşı konuşlandırılırdı⁷²⁶. Ağaç dallarından örülen sepetlerin üst üste konularak içlerine toprak doldurmak suretiyle hazırlanan top tabyalarının da olduğu görülmektedir⁷²⁷. Ayrıca topların kundakları altına tahta levhalar döşenirdi⁷²⁸. Topları ve bunları kullanan askerleri korumak için ağaç dallarından örülmüş sepetler geri hatlarda yapılır ve sürülerek tabyalara kadar getirilirdi⁷²⁹. Bunlar, tabyaların üstünde topun ağız kısmının her iki kenarına içlerine toprak doldurularak yerleştirilirdi⁷³⁰. Böylece sur seviyesine göre ayarlanmış tabyalar oldukça korunaklı olur ve ateşe hazır hale gelirdi. Top tabyaları hemen her kuşatma cenahında kurulurdu⁷³¹. Ayrıca aynı yöndeki metrislerin her birinde de olabilirdi⁷³². 1638 Bağdat kuşatmasına şahit olan Nuri İbrahim, top tabyalarıyla ilgili çok kıymetli bilgiler vermektedir: "...tîmâr sipâhîlerine çit yapılmak için be-yek başına yigirmişer çubuk ta'yîn olunmuşdı. Anlar dahi hâzır idüp sepet örüp şeb-i mezkûrda topların önlerine koyup toprak ile doldurdılar. Ol sepetlerin her biri bir kulle gibi idi. Zîrâ kim ol sepetlerin biri topun bir tarafına ve birin bir tarafına korlar, arasında top durur. Ve ol-zamân toplar menzilin buldukda eger kal'a alçak ise ol-karârda toplar durup murâd üzerine döğmeğe mübâşeret iderler. Ammâ kaçan kim kal'anın bârûları bâlâ, temeli pest olduğu zamân bir iki çit dahi birbiri üzerine koyup yukarı kaldurlar. Bağdâd'ın temeli alçaktır. Ve hem handakını kazup toprağını handakın taşrasına döküp dîvâr-ı kal'anın nısfına berâber olmuş. Ol ecilden toplar bir mikdâr mürtefi' olmak lâzım gelüp ol-dem lâzım gelür ki ol toprağın yanında tabya kazup handak kenârında olan toprağı ayırdlayup handak berâberi kal'a temeli âşikâre olduğu zamân vakt olur ki beş altı kat çit konup topları anun üzerine korlar. Ardından toprak ile doldurup düz eyledüklerinde tahteler döşeyüp topları anların üstünden palamarlar ile tîmâr sipâhîleri çöküp, çeküp

tamları yapup ve topları üzerlerine çıkarup içerü erfâz u mülhîdîn üzerlerine havâle idüp topla ve tüfeng ile birine baş kaldurtmadılar" (*Kâdî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 340); "Üçgünden sonra fermân-ı sultânî üzere mukaddemâ müteferrikalar kesdiklerü bin mikdârı Hurma ağacından domuz tamları çatılıp üzerine toplar çıkarılıp kal'a yüksekden dahi döğülmeğe başlandı" (Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Zafername*, (Yıldırım), s. 39. Ayrıca bk. "Seydî Paşa dahi, "Pâdişâhim bana Haleb kal'asının ihsân ede. Beni niçün kabul etmezsiniz?" deyü otuz kırk bin âdem ile kal'a-i Haleb'i muhâsara edüp Kızılkapı nâm mahalden kal'aya lağımlar ve meterisler sürüp niçe bin güzîde dirahıt-ı müntehâları kat' edüp domuz damları çatup Haleb kal'ası üzre havâleler ederek..." (Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap: *Topkapı Sarâyı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul 2001, s. 319).

⁷²⁶ Nûrî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 214.

⁷²⁷ Nûrî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 213.

⁷²⁸ 1594 Yanık kuşatması için bk. "...Emmâ toplarun tekerlegi altına mürebba' trâş ağaçlar döşeyince..." (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 224).

üstünden palamarlar ile tîmâr sipâhîleri çöküp

⁷²⁹ 1566 Sigetvar kuşatması için bk. Selânîkî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 30.

⁷³⁰ 1638 Bağdat muhasarası için bk. "Ve irtesi otuz dâne balyemez topları meterislere çeküp ve toplar için örülen eni ve uzunu onar zirâ' mikdârı sepetleri meterislere götürüp ve kal'aya mukâbil dizüp ve içlerine toprağ toldurup ve her iki sepedin mâ-beynine bir top vaz' olundu" (*Kâdî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 338-339).

⁷³¹ "El-hâsil yedi koldan yetmiş pâre top-ı kal'a-kûb ile kolomborna ve şâhî darbuzenler ile deryâ-misâl asker dahi yetmiş kat meterisler ile dâiren-mâdâr kal'ayı kuşadup" (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 2. Kitap, s. 64); "Cümle beş koldan yigirmişer aded toplar ile amân u zamân vermeyüp döğerlerdi." (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 2. Kitap, s. 142).

⁷³² 1594 Tata kuşatması için bk. "...meteris yirine varub; fi'l-hâl bi-lâ tesvîf ve-lâ-imhâl döğmeğe âğâz eyleyüb; bir kilise harâbesinin zâhirine gizlenüb, ibtidâdan atılan top ile kal'enün kullesi târ-u-mâr-u-vîrân, hâki küre-i nâra perrân oldı. İkinci de üç, dördüncü beş, altıncıda tokuz top kurub, ve meterisi mekân-ı evvelden kaldurub; bir at meydânı kal'eye yakın kurub ve çitler toldurub..." (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 202).

atarlar. Merhûm Husrev Paşa zamânı yedi kat çit birbiri üzerine konup atarlar idi. Muhassal-ı kelâm ve'l-merâm çit emri tamâm olup mahallerine götürüp toprak doldur[du]kdan-sonra Allâh Allâh götürüp ordu başından topları çeküp mahalline getirdükleri zamân Kızılbaş-ı bed-irti'âş ol kadar çerâgân idüp top u tüfeng-i sâ'ika-perdâza âteşler virüp kulleler başında âteşler yandı. Meteriz içinden baş göstermediler. Râvîler rivâyet iderler ki ol gece bizim tarafımızdan olan gavgâ sürh-serin kulağma iricek yürüyüş oldu kıyâs idüp hâzır baş oldılar. Çûn ki toprak mahalline vardı, âteş-nevâz olan topçı bahâdırları sabâha muntazır olup topları doldurdılar⁷³³.

Metris sahası içinde bulunan önemli bir unsur yeniçerilerin *metris tüfeği* ile yerleşip kaleyi ateş altına aldıkları *siper*lerdir. Marsilli hendeklerin çok derin olması sebebiyle yeniçerilerin toprağı taraçalandırarak ancak üst kısma ulaşabildiklerini, bu noktada toprak torbalarından vb. şeylerden kendilerine bir mazgal yaptıklarını ve buradan başları gizli olduğu halde tüfeklerle ateş ettiklerini söylemektedir. Ayrıca sıçan yollarının yan taraflarında yarım daire şeklinde siperlerin olduğunu da belirtmektedir⁷³⁴. Kaynaklarda, metris ile kale arasına hendeklerin kazıldığı ve tüfekli yeniçerilerin buraları siper gibi kullanıp kaleyi ateş altına aldıkları ifade edilmektedir⁷³⁵.

Bazı muhasaralarda kale surlarına yakın binaların mevcudiyeti, askerin işini kolaylaştırmış ve bunlar bir nevi metris gibi kullanılmışlardır. 1596 Eğri muhasarasında varoş ele geçirilince buradaki evler metris olarak kullanılmıştı⁷³⁶. 1598 Varad kuşatmasında da aynı durum gerçekleşmişti⁷³⁷. Osmanlıların da kendi ellerinde bulunan kalelerin duvarına bitişik veya yakın noktalarına ağaç dikilmesini ve bina yapılmasını, olası bir muhasara esnasında düşmana doğal metris vazifesi görmemesi için, engelledikleri görülmektedir⁷³⁸.

Metrisler ve sıçan yolları özellikle uzayan muhasaralarda asker için bir yaşam alanına dönüşürdü. Askerlerin yemeklerini burada yedikleri ve abdestlerini de yine

⁷³³ Nûrî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 213-214.

⁷³⁴ Marsilli, *a.g.e.*, s. , 245-248.

⁷³⁵ 1594 Yanık kuşatması için bk. "...ve Yeniçeri kal'e ile meteris aralığın kendüleri pûşide idecek hendekler kazub, tüfeklerin hendek kenârından kal'eye toğrıldub; kâfire baş çıkartmayub, başın gösterenün leşin gösterüb..." (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 228).

⁷³⁶ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 150.

⁷³⁷ İbrahim Peçevî, *Tarih*, (Dinç), s. 70; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 337; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 582; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 141.

⁷³⁸ Bir mühimme defterinde Vezir Hüseyin Paşa'ya hitaben yazılan 5 Şubat 1572 tarihli bir hükümde bu durum çok güzel açıklanmıştır: "Mektûb gönderüp Avlonya kal'asının azab ağası sana mektûb gönderüp kal'anın etrâf u cevânibi bağ ve bağçeleri olup hendekler kesüp söğüd ve sâ'ir ağaçlar dikülüp ve bağçe sâhibleri evler ihdâs eylemekle dönecek yerler kalmayub düşman gelürse her biri hâzır metris olup kal'aya zararı olanları ref' eyleyüp hendekleri doldurub söğüdüleri kesüp zarar ı def' eylemek bâbında tenbih olunub lâkin bağ evleri ve bağ ve bahçe ve eşcâr-ı müsmire kal'a olunmağa cür'et olunmadı diyü bildirmişsin imdi, kal'aya zararı olan ne ise hadım ve kal'a olunmak emr idüp buyurdum ki: Vardukda, te'hîr eylemeyüp kal'anın etrâfında vâkı' olan eger bağ ve bahçe ve eger eşcâr-ı müsmire ve gayrı müsmire bi'l-cümle kal'aya zararı olan ne ise hadım ve kal'a itdürüp kal'aya zararı olıcak nesne komayub def' ü ref' eyleyüp etrâfında vâkı' olan hendekler doldurulup...olıcak nesne komayasın" (*18 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yücel), h. 123).

burada aldıkları görülmektedir⁷³⁹. Yılları aşan bazı kuşatmalarda özellikle sıçan yollarının bir şehir çarşısını andırarak şekilde bina edildiği müşahade edilmektedir. Bu durumun en şaşırtıcı örneklerinden biri 17. yüzyıl ortalarında Kandiye muhasarasında yaşanmıştır. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, bu kuşatmada kazılan bir sıçan yolunun her iki tarafında bakkal, kasap, kahvehane, bozahane, sebilhane vb. birçok dükkân vardı⁷⁴⁰.

9. Top Saldırısı

16. asırda Osmanlı ordusunun kullandığı toplar temel olarak ikiye ayrılabilir. Bunlardan ilki metal, metal alaşımli veya taş gülleleri doğrusal bir hatta atan toplardır. İkincisi ise hem yukarıda ifade edilen gülleleri hem de humbaraları parabolik şekilde atan havan toplardır. Bunlardan birincisi ekseriyetle kale duvarlarını yıkabilmek için, ikincisiye daha çok kale içerisinde yangın çıkarmak, binaları harap etmek, müdafileri öldürmek ve barut deposunu patlatabilmek için kullanılmışlardır⁷⁴¹.

Bir kaleye saldırı için gerekli metrisler hazırlandıktan sonra, bu metrislerin belirli noktalarına topların yerleştirileceği tabyalar inşa edilirdi⁷⁴². Bu tabyaların nerelerde kurulacağına dair keşif çalışmaları yapılabileceği gibi⁷⁴³ farklı bazı unsurlar da dikkate alınabilirdi. Örneğin, kale toplarının buldukları noktalar göz önüne alınıp bu noktaların tam karşı hizasına toplar yerleştirilebilirdi. 1560 Cerbe kuşatmasının bir görgü şahidi: “Ama bu dinsiz takımının topları içhisarda her nereden atılırsa bizim

⁷³⁹ 1566 Zigetvar kuşatması için bk. “kânûn-ı kadîm üzere cânibeynden tabl-ı âsâyiş çalınup, her kişi meterisde yemeğin yeyüp, dinlenüp, âbdestin alup cenge hazırlanmakta iken...” (Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 31); Metrisde ekmeğe ve yemek dağıtımına dair 1600 Kanije muhasarası için bk. “Ve ordudan bir mikdâr ordu meterisde haymeler kurup, levâzımlar fûrûht olurdu; ekser nân u ni'met envâ'ı” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289). Ayrıca bk. Marsilli, *a.g.e.*, s. 247.

⁷⁴⁰ “İmdi ihvân-ı vefâ ordu-yı İslâm böyle bir sevâd-ı mu'azzam-ı benâm şehri merâm olmuşdur kim leb-i deryâdan sıçan yollar içre ya'nî top ve kurşum sademâtından halâs için handak kazılan yollara bu gazâlarda sıçan yolu ta'bîr ederler. Ol sıçan yolları içre iki tarafı serâpâ ma'mûr u âbâdân dükkânçe-i tüccârân-ı ehl-i sanâyi'-i hurdegân olup bir ucu kibleye kâmil bir sâ'at tûlu tâ Mısırlı karavuluna varınca kâmil altmış bin odalar ve cümle yigirmi bin dükkânlar ve hammâmlı ve fiskiyye ve havuzlu münakkaş servi tavanlı sarây-ı azîmler ve servi tahtasından musanna' kapular ve bâğçe ve bostânlar ve âb-ı hayât kuyular ve güvercin kulleli şâhâne şâhnişîn ve kâh-ı vâlâlar ile ârâste olmuş bir şehri mu'azzamdır. Eğer her vüzerâ ve vükelâ ve a'yân-ı kibârların bir bir ta'rîf ü tavsîf etsek bir hümâyunnâme olur” (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, s. 180); “bu mahal[d]e Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa âheste âheste bir sıçan yolları kazdı kim iki araba yan yana ve cümle erbâb-ı dîvân at ile dîvâna gidüp gelmede, aslâ at üzere bir âdem görünmeyüp eğri büğrü ve kaçamak yollu sıçan yolları olmuşdur kim Azak kal'ası ve Hanya kal'ası altında böyle vâsi' meteris yolları olmamıştır. Bu sıçan yolunun tûlu bin sekiz yüz aded adım olup iki cânibi cem'i bakkal ve çakkal ve zeyyât ve kassâb ve kahvehâne ve bozahâneler ve sebilhâneler var kim hemân on üç yerde Ebül-hayr İbrâhîm Kethudâ Paşa'nın onar aded husrevânî küplü sebilhâneleri var” (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, s. 190).

⁷⁴¹ Osmanlı toplarının türleri ve işlevlerine dair bk. Agoston, *Barut, Top ve Tüfek...*, s. 92-125; Aydın, *a.g.e.*, s. 308-470.

⁷⁴² Top tabyalarının inşası için bir önceki kısma bk.

⁷⁴³ 1500 Modon muhasarası için bk. “Leşker-i mücâhidîn-i pür-kîn varup, hişârî muhâşara eyleyüp, top kuracak yirleri tahmîn idüp, ahzâb-ı bî-hisâb yirlerin ta'ayyün eylediler” (*Behiştî Tarihi*, (Kaytaz), s. 353).

gazilerimiz de toplarını ona karşı kurup döğdüler” diyerek bu duruma işaret etmektedir⁷⁴⁴.

Tabyalar kurulduktan sonra toplar yük hayvanlarıyla çekilerek metrislere getirilir⁷⁴⁵, sıçan yolları vasıtasıyla tabyalara ulaştırılır ve en uygun şekilde yerleştirilirdi⁷⁴⁶. Bazı kalelerin yüksek mevkilerde bulunmaları sebebiyle buralara topların çıkarılması oldukça meşakkatli olabilirdi. Daha evvel de değindiğimiz 1569-70 Kevkeban muhasarası bu duruma güzel bir misal teşkil etmektedir. Zeminden yüksekliği üçyüz metreyi bulan yekpare bir kayadan oluşan Cebelzuhâr dağının tepesinde bulunan Kevkeban Kalesi'nin surlarını ateş altına alabilmek için gerekli toplar, palamarlarla çekilerek binbir zorlukla, bir haftayı aşkın sürede ancak yukarıya çıkarılabilmişti⁷⁴⁷. Toplar tabyalarına bu şekilde yerleştirildikten sonra, devamlı olarak aynı noktada kalmaz kuşatma süresince ön metrisler de inşa edilen yeni tabyalara taşınabilirdi⁷⁴⁸. Hatta eğer toprak sürülerek kale hendeği civarında kale içini görecekt yükseklikte havale kuleleri bina edilirse, toplar bu kulelerin tepesine çıkarılır ve kale içi ateş altına alınır⁷⁴⁹. Kezâ kuşatılan kalenin çevresinde yüksek mevkiler mevcutsa buralar da doğal top tabyası gibi kullanılırdı⁷⁵⁰. Ayrıca bazı kuşatmalarda muhasara

⁷⁴⁴ Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 63.

⁷⁴⁵ 1543 Estergon muhasarası için bk. (Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 379).

⁷⁴⁶ Topların metrislere daha çok geceleyin çekildiğine dair kayıtlar vardır: “Ol araya varup metrizlerin çurup ‘alâ-vefku’l-merâm tobların yirli yirine vaz itdiler. Nâkılân-ı âhbâr ve muhaddîşân-ı rûzgâr şöyle ‘iyân u beyân iderler ki bir zemânda dahı gündüzün düşmene karşı toblar çeküp metrizler çurulmak vâki’ olmamış. Her zemân ki çal’aya varup tob çekilmek lâzım olsa gice ile çekerler imiş” (Âgehî, *Fetih-nâme-i Kal’a-i Sigetvar*, (Naç), s. 170).

⁷⁴⁷ Rumûzî, *Tarih*, c. II, (Yavuz), s. 719-727; Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 328-331.

⁷⁴⁸ 1570 Magosa muhasarası için bk. “bi-fermân-ı hazret-i serdâr-ı ‘âlî-şân, ba’zı tob meterislerini kaldırıp kal’a cânibine ilerü kurdular” (*Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 44); 1638 Bağdat muhasarası için bk. “Ve bundan akdem Musul’da cebe-hâne ve on pâre balyemez toplar ile ta’yîn olunan Kansu Paşa mâh-ı mezbûrenin yigirmi altıncı günü gelüp vâsil oldukda mezkûr topların dördünü Bağdâd cânibine geçürüp, Şâh Kulesi’nden her-bâr meterise toplar atulup çok sakatlık iderler idi, ol dört topı bir gece ansızın çeküp kulle-i mezkûrenin mukâbelesine getirüp ve Dervîş Mehmed Paşa’yı eyâleti ile meteris-i mezbûreye ta’yîn eyleyüp ve ale’s-seher ansızın dördüne bir yerden âteş idüp varup kullenin bir cânibin söküüp ve cümle topların ibtâl idüp ve haylî Kızılbaşları dahi helâk eyleyüp hâkle yek-sân eyledi” (Kâdî-zâde Ahmed Çelebi, *Fetih-nâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 339). Ancak Marsilli, muhasaralarda topların yerlerinin nadiren değiştirildiğini söylemektedir (Marsilli, *a.g.e.*, s. 246). Topların surlara yakınlaştırılması onların etki gücünü artırırken; uzakta konuşlandırılması yapılan atışların surları tahrip etmede yetersiz kalmasına yol açardı. 1739 Belgrad muhasarasında bu yüzden topların etkisiz kaldığı ifade edilmiştir (Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008, s. 64, 207).

⁷⁴⁹ 1560 Cerbe muhasarası için bk. Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 200-202; 1570 Lefkoşa ve Magosa muhasaraları için bk. Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 31, 77; *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 64; 1596 Eğri muhasarası için bk. Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 467; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 304; 1598 Varad kuşatması için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 220.

⁷⁵⁰ 1569 Taker muhasarası için bk. “Muhasaraya girişilmeden önce yapılan incelemelerde kalenin yukarısında ayrı ayrı iki üç kulenin bulunduğu, bunların boş olduğu ve bu kulelerden Ta’ker’e rahatlıkla top ulaştırılabileceği anlaşıldı. Sinan Paşa, o gece Ta’ker müdafilerinin haberi dahi olmadan kulelere asker sevkedip top çektirdi” (Önalp, *a.g.t.*, s. 294); 1635 Revan muhasarası için bk. “kaleyi karşıdan gören tepelere toplar yerleştirilerek surlar dövülmeye başlandı” (Küpeli, *a.g.t.*, s. 146); Muhasaralarda çevre koşullarından bu şekilde istifade etmek Yeniçağ’da sıkça görülen bir şeydi. Örneğin, 1541 yılında Sadiler, Portekiz elinde bulunan Agadir Kalesi’ni kuşattıklarında kaleye hakim tepelere çok sayıda top yerleştirmişlerdir (Hess, *a.g.e.*, s. 77).

altına alınan kalenin bir kulesi ele geçirildiğinde topların bu kuleye çıkarılıp ateşlendiği de olurdu⁷⁵¹.

Osmanlı muhasara yönetimi hemen tüm kuşatmalarda elindeki topları tek yönde konuşlandırmaz, kaleyi ablukaya alan her kola bir miktar top yerleştirirdi⁷⁵². Hatta kuşatılan bir kalenin deniz veya nehir kenarında bulunan surları da donanma vasıtasıyla topa tutulurdu⁷⁵³. Böylece, birçok yönden ateşlenen toplar yüzünden surlar zarar görünce, bunların tamiri için müdafiler tek yönde yoğunlaşamaz ve ihata edildikleri kollar adedince güçlerini bölmek zorunda kalırlardı. Bu taktik 16. asır Osmanlı kuşatma stratejisinin önemli bir parçası olmakla beraber, aynı asırda başka devletlerin de bu uygulamaya başvurdukları görülmektedir⁷⁵⁴.

Metrisler hazırlanıp toplar tabyalarına yerleştirildikten sonra genellikle hep birlikte dua edilir, kurbanlar kesilir ve topların hepsi aynı anda ateşlenerek ilk atışlar yapılırdı⁷⁵⁵. Topları bu şekilde aynı anda ateşleme taktiği, Osmanlı kuşatma yönetimi tarafından sadece muhasara başlangıcında yapılmaz, umumi hücumlar esnasında da tekrarlanabilirdi⁷⁵⁶. Zikredilen taktikle, tüm ateş gücünün birlikte ortaya çıkaracağı ses ve uğultunun müdafilerin kalplerine korku salacağı ve onları ümitsizliğe sevk edeceği düşünülmüş olmalıdır. Bu açıdan mezkûr uygulamanın temelinde psikolojik harbin izleri görülebilir.

⁷⁵¹ 1574'te Tunus'taki bir kalenin muhasarası için bk. Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, (İlgaz), s. 43-44.

⁷⁵² 1500 Modon kuşatması için bk. Lanza, *a.g.m.*, s. 213; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 200; 1521 Belgrad için bk. Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 37-38; Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 92-93; Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 74-75; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 122-123; 1566 Sigetvar muhasarası için bk. Selânîkî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 28; 1570'te Lefkoşa yedi koldan muhasaraya alınmıştı ve her kolda yedi sekiz top bulunuyordu (Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 70; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 113. Ayrıca bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 12-13; 1594 Yanık muhasarası için bk. "Kal'a-i Yanık[ın] dört cânibden muhâsara olunmasın evlâ görüp, cânib-i yemînde Vezîr-i a'zam kolu, yedi bedoloşka ve dört kolonborina ve on şâhî kifâyet eder. Ve Zağarcıbaşı yirmi oda ile ta'yîn olur. Ve Mîr-i mîrân-ı Budun, tevâbi'i ile te'kîd olunur. Ve cânib-i yesârda Rumeli ocağı, Vezîr Hasan Paşa altı bedoloşka ve beş şâhîlerden, Rumeli'nin akıncıları ve Dobruçalı ve serdengeçdilerden bin nefer. Ve Yeniçeri Ağası kapuya mukâbil ve kuleler ve Tuna sevâhili ve Saray'dan cânibine yeniçeri ocağı bi'l-küllüyye yedi bedoloşka ve beş şâhî ile ta'yîn olur. Ve Karaman askeri, eşkincilerden ve gönüllü serdengeçdilerden bin nefer, bölük şartıyla tahrîr olunur. Ve acemiyândan ve bostancıyândan iki bin serdengeçdiler ilerüde ve Anadolu Eyâleti Satırcı Mehmed Paşa, dört bedoloşka ve beş darbuzanlar ..." (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 39); 1596 Eğri kuşatması için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 148; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 304.

⁷⁵³ 1500 Modon kuşatması için bk. Lanza, *a.g.m.*, s. 213; 1537 Korfu muhasarası için bk. Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 197; 1543 Estergon kuşatması için bk. Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1026; 1552 Hürmüz kuşatması için bk. Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s. 243.

⁷⁵⁴ Örneğin, 1542 yılında Avusturya birlikleri Osmanlı elindeki Peşte'yi kuşattıklarında bir kaynağa göre otuz üç yerden toplar kurarak kaleyi dövmeye başlamışlardı (Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, (Duran), s. 37).

⁷⁵⁵ 1566 Sigetvar muhasarası için bk. Selânîkî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 29; Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 113; 1570 Magosa muhasarası için bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 42; 1594 Yanık, 1596 Eğri, 1600 Kanije kuşatmaları için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40, 147-149, 284-285.

⁷⁵⁶ 1543 İstolni Belgrad kuşatması için bk. Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 502; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 64.

Topların ateşlenmeden önce nişanları ayarlanırdı. Bazen bu işi topçubaşı yapabiliyordu⁷⁵⁷. Hatta istisnai olmakla birlikte, 1635 Revan muhasarasına ait ilgi çekici bir örnek top nişanının padişah tarafından da alınabildiğini göstermektedir⁷⁵⁸. Peki, toplar nişanlanırken nelere dikkat ediliyordu? Bu sorunun ilk akla gelen cevabı herhalde *surların zayıf noktaları* olmalıdır⁷⁵⁹. Buna kalenin toplarının bulunduğu mevki de eklenebilir⁷⁶⁰. Ayrıca top atışları veya lağımlar yüzünden zamanla surlarda açıklıklar meydana gelince topların bu noktalara yönlendirilmiş olmaları muhtemeldir. Bazı zamanlarda bir miktar topun surun belirlenmiş bir noktasına nişanlanarak, hep birden veya sırayla üst üste ateşlendiği müşahade edilmektedir. 1596 Eğri muhasarası bu duruma misal olarak verilebilir: “Ve cânib-i şimâlden kal’ayı havâle ve karîb bir yerde metrisler kuruldu. Ve küffâr Estergon’a urdukları minvâl üzre gâh sekizin def’ayı vahdeten bir mahalli belki bir taşı nişanlayup, şöylece od iderler ki “Dâneleri biribirine mezâhime virür” demek gelürdi. Gâhi menâviye(?) ile birinüñ sadâsı münkatı’ olmadın birine od iderler idi. Cümle ‘asker “Mehmed Paşa kala döğmege Estergon’da öğrendi” dirlerdi. Sâ’ir kollarda dahı bu minvâl üzre ikdâm olmurdu”⁷⁶¹. Peçevi, Osmanlı elinde bulunan Estergon Kalesi 1595’te kuşatıldığı zaman, kale müdafileri arasında bulunduğunu, yukarıda zikredilen top atış usulünün bu kuşatmada düşman tarafından gerçekleştirildiğini belirtir⁷⁶² ve bu nedenle askerlerin “*Mehmed Paşa kala döğmege Estergon’da öğrendi*” dediğini ifade etmektedir⁷⁶³. Ancak bu bilgiye şüpheyle bakmak gerekir. Çünkü daha önceki bölümlerde değinildiği üzere, buna benzer top atış yöntemleri 1453 İstanbul kuşatması gibi erken bir tarihte bile uygulanmıştı⁷⁶⁴.

Havan toplarının hedefi kale içerisi olduğundan, nişanları da ona göre ayarlanırdı. Özellikle kale içerisindeki yerleşim düzenine vakıf kişilerden nişan alınırken yardım alınmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Nitekim 1500 Modon kuşatmasında kalede bulunan Andrea Balaslio bu konuya şöyle dikkat çekmiştir: “Şehir üzerine havan topları düşüyordu. Belli ki bunlar burayı iyi bilen biri tarafından yönlendiriliyordu, çünkü konseyin idareci ve komutanlarının toplandığı evin bulunduğu yeni kapıyı hedef alıyordu”⁷⁶⁵.

⁷⁵⁷ 1543 İstolni Belgrad kuşatması için bk. Muradî, *a.g.e.*, vr. 135a-b.

⁷⁵⁸ Küpeli, *a.g.t.*, s. 146-147.

⁷⁵⁹ Örneğin, 1453 İstanbul kuşatmasının görgü şahitlerinden Nicolo Barbaro, Fatih’in ordudaki topları kara tarafındaki surların en zayıf noktalarının karşısına koyduğunu belirtir (Pertusi, *a.g.e.*, c. I, s. 103); yine 1548 Van kuşatmasında bulunan bir Fransız elçi, topların surun daha güçsüz olduğu bir başka noktaya ateşlenmesi için Osmanlı paşalarını yönlendirmişti (Chesneau, *a.g.e.*, s. 56-57).

⁷⁶⁰ Nitekim 1543 Estergon kuşatmasında atılan güllerle müdafilerin bazı topları işlemez hale getirilmişti (Muradî, *a.g.e.*, vr. 105a).

⁷⁶¹ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 40.

⁷⁶² İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 19-20.

⁷⁶³ Bu bilgi Agoston ve Szalontay tarafından da kullanılmıştır (Agoston, *Barut, Top ve Tüfek...*, s. 61; Tibor Szalontay, *The Art Of War During The Ottoman-Habsburg Longwar (1593-1606) According To Narrative Sources*, Basılmamış Doktora Tezi, Toronto Üniversitesi, Toronto 2004, s. 208-209).

⁷⁶⁴ Tezin *Ateşli Silahların Kullanımı Sonrası Kuşatmalar* kısmına bk.

⁷⁶⁵ Lanza, *a.g.m.*, s. 213.

Topların etki düzeyi ele alındığında, incelenen asırda birçok önemli örneklerle karşılaşılmaktadır: 1500 Modon kuşatmasında, kaledekiler bitmez tükenmez top ve havan saldırısı sonucu açılan gedikleri kapatmaktan, ölen insanları taşımaktan bitap düşmüşlerdi⁷⁶⁶. 1521 Belgrad kuşatmasında, havan topları şehir içindeki binalara çok zarar vermiş, top atışları da surlarda gediklerin açılmasını sağlamıştı⁷⁶⁷. 1543 Estergon kuşatmasında, top atışları sonucu birçok gedik açılmıştı⁷⁶⁸. 1566 Sigetvar muhasarasında, top gülleleri iç kaleye oldukça zarar vermişti⁷⁶⁹. 1569 Kahire/Kahiriyye kuşatmasında, kale duvarları top atışları sonucu yıkılmıştı⁷⁷⁰. 1594 Yanık muhasarasında, atılan güllelerle müdafilerin bazı topları işlemez hale gelmişti⁷⁷¹. 1600 Bobofça muhasarasında, kale duvarı ve burçlarına çarpan toplar neticesinde fırlayan taş parçaları birçok müdafinin yaşamını yitirmesine sebep olmuş ve kale komutanı da bir top atışı sonucu ölmüştü⁷⁷².

Görüldüğü üzere top, Osmanlı kuşatma ordusunun vazgeçilmez bir unsuruydu. Surların yıkılması, müdafilerin toplarının iptal edilmesi, kale içerisinin harap hale getirilmesi gibi birçok faaliyet toplar sayesinde gerçekleştirilmekteydi. Güllesi düz rota çizerek ilerleyen toplar ile parabolik atışlar yapan havanlar birbirini tamamlayarak, kalelerin her kısmının ateş alanına girmesini sağlamaktaydı. Mamafih top atışlarının etkisizleştirilmesi için kale duvarları da farklı şekillerde inşa edilebilmekteydi. Kaynaklarda surları yıkmak için atılan bazı güllelerin duvara gömüldüğü ve etkisiz kaldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Mezkûr anlatımlardan anlaşılan bu kalelerin duvarlarının kat kat olduğu ve inşa edilirken öndeki surun arasına toprak doldurulduğu veya bu surun eninin çok geniş olduğudur. Top güllesinin bu şekilde bir sura çarpmasıyla oluşacak şok etkisinin emileceği ve topun duvara gömülüp kalacağı düşünülmüş olmalıdır. Nitekim kaynaklarda geçen örnekler bunu doğrular niteliktedir. 1552 Hürmüz kuşatmasında kalenin duvarı sıkıştırılmış topraktan yapıldığı için top atışları kaleye zarar vermemiş, gülleler surlara saplanıp kalmıştı⁷⁷³. Aynı durum İtalyan tarzı kalelerde de görülmektedir. Bu tip kalelerin çevresi genellikle birden fazla surla çevrilir ve en dıştaki duvarlarının eni oldukça kalın yapılırdı. Topçular Katibi, 1600 Kanije muhasarası için: “Ve Kanije üç kat, bir kat çim toprak; yuvalaklar kâr etmezdi”

⁷⁶⁶ Lanza, *a.g.m.*, s. 214.

⁷⁶⁷ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 85-86.

⁷⁶⁸ Muradî, *a.g.e.*, vr. 104b, 105a.

⁷⁶⁹ Merâhî, *Fetihnâme-i Sigetvar*, s. 61-62.

⁷⁷⁰ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 197.

⁷⁷¹ Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 227.

⁷⁷² Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 281.

⁷⁷³ Önalp, *a.g.e.*, s. 263.

derken, bu duruma işaret etmiştir⁷⁷⁴. 17. asırda da benzeri örnekler bulmak mümkündür. 1638 Bağdat muhasarası sırasında kale-kentin duvarlarının kırılğan taş yerine, şok emici tuğladan yapıldığı ve büyük kısmında toprak siperlerle takviye edildiği için, fazla zarar görmeden büyük bir bombardımana dayanabilecek durumda olduğu ifade edilmiştir⁷⁷⁵.

Osmanlılar top atışlarını ne sıklıkla yapıyorlardı? Bu sorunun yanıtını vermek oldukça zordur. Çünkü kaynaklarda birbirinden farklı çok sayıda bilgi bulunmaktadır. Örneğin, 1500 Modon muhasarasında kalede bulunan bir görgü şahidi: Osmanlıların top atışlarına gün doğmadan iki saat önce başlayıp, gece saat ikiye kadar devam ettiklerini ve duruma göre yaptıkları top atışlarının günde 130-150 arasında değiştiğini söylemektedir. Aynı kaynak kalenin bir cenahındaki havan toplarının her birinin günde 20-30 arası atış yaptığını da belirtir⁷⁷⁶. 1543 Estergon kuşatmasında Muradî, kaleye bir gün 500'den fazla güllenin atıldığına değinir⁷⁷⁷. 1566 Sigetvar kuşatmasında bir gün içinde bir topun 80 kez atış yaptığını dair veriler bulunmaktadır⁷⁷⁸. 1594 Yanık ve 1600 Kanije muhasaralarında bulunmuş olan Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, her iki kuşatma başlangıcında topların hiç ara verilmeden üç gün üç gece ateşlendiğini ve bu zaman zarfında Yanık'a her gün 1000, Kanije'ye ise 500 tane güllenin atıldığını ifade eder⁷⁷⁹. Avusturya kaynaklarına göre Osmanlılar 1739 Belgrad kuşatmasında kaleye kırk gün boyunca günde 200'ün üzerinde top ve çok sayıda bomba atmışlardır⁷⁸⁰.

Bütün bu bilgilerden çıkarılabilecek sonuç; Osmanlı kuşatma ordusunda topçu ateşinin kuşatma başında ve gerektiği durumlarda yoğun şekilde gerçekleştirildiğidir. Yukarıda belirtilen, bir günde tek topun yaptığı söylenen atış sayılarına ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Zira zamanın teknolojisine göre bir topun durmaksızın atış yapması olanaksızdır. Her atış sonrası topların soğutulması gerekmektedir. Aksi takdirde topların parçalanma riski bulunmaktadır. Ayrıca fazla barut konulması da topların parçalanmasına sebep olduğundan, Osmanlılar bunu engellemek için top güllerinin ne kadar barutla ateşlendiklerini de belirlemeye çalışmışlardır⁷⁸¹.

⁷⁷⁴ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289. Müellif yine İtalyan tarzı yapılmış Yanık Kalesi'ni (1594 Kuşatmasında) anlatırken de hemen aynı ifadeleri kullanmaktadır (*aynı eser*, s. 38-39).

⁷⁷⁵ Murphey, *a.g.e.*, s. 139. Ayrıca bk. 137.

⁷⁷⁶ Lanza, *a.g.m.*, s. 213-215.

⁷⁷⁷ Muradî, *a.g.e.*, vr. 104b.

⁷⁷⁸ Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 113.

⁷⁷⁹ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, 40, 284-285.

⁷⁸⁰ Hakan Karagöz, "Osmanlı ve Avusturya Ordularının 1739 Belgrad Kuşatması'nda Kullandıkları Toplar ve Topların Tahrip Güçleri", *Tarih Dergisi*, sy. 51 (2010/1), s. 89.

⁷⁸¹ Bacaluşka, şayka ve darbezen gibi topların güllerinin, ne kadar kese barut hakkıyla atıldıklarını gösteren bir arşiv belgesi için bk. TSMA. D. 8288.

10. Diğer Silahların Kullanılması

Kale muhasaralarında toplarla birlikte kullanılan önemli bir diğer silah *tüfeki*. Osmanlılar kuşatma savaşlarında, sekiz köşeli veya silindirik formlu, kaval namlulu ağır fitilli tüfek kullanırlardı. *Metris tüfeği* olarak bilinen bu silahların namlu uzunluğu 130-160 cm arasında değişmektedir. Ancak bunlardan farklı, daha küçük ve hafif tüfeklerin kullanıldığı da bilinmektedir⁷⁸².

16. asır muhasaralarında tüfekler özellikle yeniçeriler tarafından kullanılırdı. Yeniçeriler, metris ve sıçan yollarında yaptıkları siperlerde kaleye karşı uygun şekilde mevzilenirlerdi⁷⁸³. Bazen çevre koşullarından faydalanarak kaleye yakın yüksek mevkilere çıkıp kale içindeki müdafileri tüfekte vurmaya çalıştıkları da olurdu. Örneğin 1515 Kemah muhasarasında, yeniçerilerin kale yakınında bulunan bir tepeye çıkarak kaleyi ateş altına almaları müdafileri çok zor durumda bırakmıştı⁷⁸⁴. Bu duruma benzer şekilde bazı muhasaralarda, kuşatmanın ilerleyen aşamalarında eğer kale hendeği civarına havale kuleleri yapılmış ise tüfekli yeniçerilerin buranın üzerine çıkarak müdafilere kurşun yağdırdıkları da görülmektedir. 1543 Estergon⁷⁸⁵ ve İstolni Belgrad⁷⁸⁶, 1560 Cerbe⁷⁸⁷, 1566 Sigetvar⁷⁸⁸ muhasaralarında bu uygulamanın örnekleri mevcuttur.

Zamanının profesyonel askerleri olarak yeniçeriler, 16. asırda tüfek kullanımı konusunda oldukça uzmanlaşmışlardı⁷⁸⁹. Tabii bu ustalığı kazanabilmek için belirli aralıklarla talim yapıyorlardı⁷⁹⁰. Yeniçeriler, kuşatma savaşlarında metris bölgesinde

⁷⁸² Gabor Agoston, “Tüfek”, *DİA*, c. XLI, s. 461; aynı yazar, *Barut, Top ve Tüfek...*, s. 127-130.

⁷⁸³ Yeniçerilerin tüfek siperleri için *Metrislerin ve Sıçan Yollarının Hazırlanması* kısmına bk.

⁷⁸⁴ Rumlu Hasan, *a.g.e.*, s. 189; Adâ’î-yi Şîrâzî, *Selîm-nâmesi*, (Bilgen), s. 105; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 158.

⁷⁸⁵ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 425.

⁷⁸⁶ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 507-511; Seyyid Lokmân, *Zübdetü’-t-Tevârih*, vr. 68b.

⁷⁸⁷ Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 202.

⁷⁸⁸ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 31.

⁷⁸⁹ “16. yüzyılın ortalarında, ateşli silah kullanımının büyük ölçüde profesyonel yeniçeri bölüklerine münhasır olduğu tarihlerde, Osmanlı tüfekçisinin usta keskin nişancılar oldukları yönünde birtakım bilgiler mevcuttur. Habsburg askerî kurmayı Lazarus Schwendi, Osmanlı tabur sisteminin ne denli yıldırıcı olduğunu izah ederken yeniçerilerin uzun namlulu tüfekleriyle iyi nişan aldıklarını söyler. Osmanlı tüfekçilerinin 1517 Ocak’ında Kahire sokaklarında sergilediği başarılı performansa bakılırsa, yeniçeriler bu tarihlerde silahlarını korkutucu bir isabetle kullanmayı öğrenmişlerdi. 1541’de Budin’de kurulu Osmanlı ordugâhını ziyaret etme fırsatına erişen Péter Pécsi Kıs, yeniçerilerin uzun namlulu hafif arkebüzlerini büyük bir maharetle kullandığı hususunda aynı fikirdeydi. Yine, 1565 Malta kuşatmasında, Osmanlı piyadesinin tüfeklerini ay ışığı altında bile saygı duyulması bir ustalıkla kullandığı rivayet ediliyordu” (Kolçak, *a.g.t.*, s. 160).

⁷⁹⁰ “Yeniçeri ağasına hüküm ki hâliyâ yeniçeri kullarım tüfeng atmaya idmân eylemelerin emr idüp buyurdum ki hüküm-i şerîfim varucak yeniçeri kullarım tüfeng atmağa idmân itdürüp her vechile mukayyed olup ihtimâm eylesin ki kullarımın her biri tüfeng atmakda mâhir olup bî-kusûr noksânları olmaya. Şöyle bilesiz” (*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yaşaroğlu), s. 9; ayrıca bk. s. 10-11, 32 [ilgili hükümler 1552 tarihlidir]); Şehrizol Beylerbeyi’ne, emrindeki kulların ve yeniçerilerin haftada bir gün tüfek talimi yapmalarına dair, 12 Ekim 1573 tarihli hüküm için bk. BOA, MD, n. 22, s. 337, h. 666; Halep ve Bolu sancak beylerine, İran seferi için emirlerindeki tüfenk-enzaz askerlerin talim yapılıp harbe alıştırılmalarına dair, 28 Şubat 1578 tarihli hükümler için bk. BOA, MD, n. 32, s. 73, h. 152, 153; Topçubaşıya, yeniçerilerin tüfenk talimlerinde lüzumu olan

oluşturdukları siperlere gizlenerek, kalenin mazgal aralıkları veya görülebilen noktalarındaki müdafileri tüfekle vurmaya çalışıldılar⁷⁹¹. Böylece hem düşman askerlerinin sayısını azaltıyor hem de metris hatlarını kaleye doğru yaklaştırmaya çalışan diğer askeri unsurları koruyor ve onlara bu işlerini tamamlamak için zaman kazandırıyorlardı.

İncelenen sırda yeniçerilerin yanında ordunun diğer unsurları arasında da ciddi miktarda tüfekli askerin olduğu görülmektedir. 1571 Kıbrıs kuşatması öncesi sefere katılacak birçok eyalet ve sancak yöneticisine gönderilen hükümlerde emirlerindeki askerlerin önemli bir kısmının tüfenkli olması istenmektedir⁷⁹². Hatta Şubat 1573 tarihli bazı mühimme defteri kayıtlarına göre, baharda gerçekleştirilecek bir sefer öncesi aşiretlerden dahi belirlenmiş miktarlarda tüfenk kullanabilen nefer talep edilmiştir⁷⁹³.

malzemeyi yetiştirmek üzere topçu bölükbaşılardan Mustafa'ya yanında 11 şakird bulunmak üzere yeniçeri meydanında bir dükkân açılmasına dair, 17 Ocak 1578 tarihli hüküm için bk. BOA, MD, n. 33, s. 235, h. 482; 1596 tarihi: “Ve mâh-ı recebül-mürecebde Yeniçeri Ağası olan Veli Ağa'ya fermân etdiler: ‘Yeniçeri yoldaşlar odalarında mevcûd olup, ba'dehû haftada iki gün Ok dahi Et-meydânı'nda tûfeng ta'limi etdürsüz’ ” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 111); 1599 civarı: “Ve yeniçeri ocağı her gâh meydânda tûfeng ta'limi ederlerdi”, (*aynı eser*, s. 237). Kapıkulu Ocakları içerisinde ok ve tüfek talimi yaptırılmakla vazifeli *talimhane bölüğü* hakkında bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, c. I, Ankara 1988, s. 226-229; Marsilli, *a.g.e.*, s. 80. Cebeciler içerisindeki tüfenkli kişiler de talim yapıyorlardı: “Cebeciler kış aylarında haftada bir, yaz aylarında haftada iki gün tüfek talimi yaparlardı. Cebecilerin “tüfek-endâz kulları” talim yaparken siyah barut, tane kurşun ve nişan testisi kullanırlardı” (Yasemin Kılıçarslan, “Cebeci Ocağı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, sy. 20 (Ekim 1986), s. 44).

⁷⁹¹ 1594 Yanık kuşatması için bk. “...ve Yeniçeri kal'e ile meteris aralığın kendüleri pûşide idecek hendekler kazub, tüfeklerin hendek kenârından kal'eye toğrıldub; kâfire baş çıkartmayub, başın gösterenün leşin gösterüb...” (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 228).

⁷⁹² 30 Aralık 1571 tarihli, Ağriboz, İnebahtı, Biga, Mizistre, Rodos, Midillü, Sığacık, Kocaili, Mersin, Karhili, Kapudan sancağına tabi Gelibolu sipahileri beylerine hüküm: “Hazret-i Hakk Celle ve alânın uluvv-i inâyetine tevekkül ve server-i enbiyâ aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyâtın mu'cizât-ı kesîretü'l-berekâtına tevessül alınup fi sebîli'l-lâhi te'âlâ gazâ ve cihâd için evvel-bahâr-ı huçeste asârda inşaallahu te'âlâ deryâya azîm donanma-yı humâyûnum gönderilmek tasmîm-i niyyet olunup sen dahî sancağının alay begisi ve sipâhileri ile donanma-yı humâyûnum gemilerine girmek için şimdiden hazır olmak emr idüp buyurdum ki: Vusûl buldukda, tevakkuf itmeyüp sancağının sipâhileriyle şimdiden deryâ seferine hâzır olup zü'emâ ve erbâb-ı timâra muhkem tenbîh ve i'lân eylesin ki kanûn üzre kendülerin üzerine lâzım olan cebelülerinin nisfını tüfenk-endâz ve nisfını oklu ve yaylu ve harbelü hâzır idüp tezkiresüz sipâhiler kendüler veya cebelüleri tüfenk-endâz ve oklu ve yaylu ola yât u yarâk husûsu şimdiden muhkem tenbîh ve te'kid eylesin ki zü'emâ ve erbâb-ı timârın cebelileri kanûn üzre yoklanup vech-i meşrûh üzre yât u yarâkların muhkem ve müretteb olmayanların dirlikleri alınmakla konulmayup haklarından gelinmek mukarrerdir âna göre yât u yarâkların ihzâr itdürüp her husûsla hâzır ü müheyyâ oldu bir dahî hükm-i şerîfüm gönderilip gemiye ne mahalde girmek emrim olursa ol mahalde gemilere girip hizmette bulnasız” (*18 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yücel), h. 173); 23 Aralık 1571 tarihli, Anadolu beylerbeyine hüküm: “Hakk sübhânehû ve te'âlânın uluvv-i inâyetine tevekkül ve server-i enbiyâ aleyhi's-salavât-ı ve's-selâmın mu'cizât-ı kesîretü'l-berekâtına tevessül ve istinâd olunup fi sebîli'llahi te'âlâ gazâ ve cihâd için inşaallah evvel-bahâr-ı huçeste-âsârda deryâya azîm donanma-yı humâyûnum gönderilmek tasmîm-i niyyet olunup beglerbeyliğine müte'allık olan sancaklardan Mentеше ve Hamideli ve Kastamonu ve Biga ve Hüdâvendigar ve Bolu ve Karasi sancaklarının sipâhileriyle donanma-yı humâyûnum gemilerine girmek emr idüp her birine müstakil hükm-i şerîfüm irsâl olınu. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, aslâ tevakkuf itmeyüp ol ahkâm-ı şerîfe Anadolu çavuşlarıyla gelene irsâl ve îsâl itdirip ve muhkem tenbîh ve te'kid eylesin ki tezkiresüz olan sipâhiler tüfenk ile ve cebelüsü ok ve yaylı ile hâzır olup ve tezkirelü olup kanûn üzre müte'addid cebelü uydurmak lâzım lan sipâhilerden her mangaya bir sipâhî iki yarâr yoldaşıyla hâzır olup kendü tüfek atmağa kadir ise tüfenkli ola kendü kadir değil ise cebelülerinin biri tüfenk-endâz olup biri kendü ile kavvâs ola. Bu zemânî sâ'ir zemâna kıyâs itmeyüp şöyle ki noksân üzre geleler dirlikleri âhara virilüp âna göre tüfenkleri vesâ'ir yât u yarâkların ihzâr etmekte ihtimâm üzre olalar diyü eger beglere ve eger sipâhilere muhkem tenbîh ve i'lân itdüresin” (*18 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yücel), h. 207); Ayrıca aynı defterdeki şu hükümlere de bk. 208, 243.

⁷⁹³ Sıtkı Çelik, *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, h. 148 ve suretler.

Muhasaralarda en az tüfek kadar etkili olan bir diğer silah *oktu*. Tüfekle ve okla mücehhez askerler, kuşatmalarda top atışlarının yanında ikinci bir saldırı ünitesini oluşturuyorlardı. Osmanlı kuşatmalarını anlatan hemen tüm kaynaklar top ve tüfek yanında mutlaka oku da anmaktadır. Ok kullanıcıları (tîrendâzlar), tüfekli askerlere benzer şekilde kale surları veya burçlarında göze kestirilebilen müdafiler kollamaktaydılar⁷⁹⁴. Ayrıca, Osmanlı ordusu üzerine önemli bir eser kaleme alan Marsilli, bazı *Tatar oklarının* uçlarına katranlanmış tahta ve saman parçaları bağlanıp bunların kükürtlü fitillerle yakılıp yaylar ile evlerin çatılarına atılarak yangın çıkarıldığını belirtmektedir⁷⁹⁵.

Kale hendeği civarına havale kulesi yapılan bazı muhasaralarda bu kulelerin üstüne oklu askerlerin de çıkarıldığı müşahede edilmektedir. 1522 Rodos kuşatmasında bu duruma dair açık bir örnek bulunmaktadır: “zîkr olan kal’anun der-peyinden handekler kâzılûb yemîn ü yesâr turûk-ı muhtelifе vaz’ olunub zîkr olân tarâyık u hanâdikun tobrağı hisâr cânibine ilkâ olunub bu tarîkile kal’a-i mezbûranun üzerine mânend-i cebel-i vebel-i a’lâ ve misâl-ı kûh-ı bülend ü bâlâ toprak sürilüb ve zîkr olân toprağın üzerine dâhil-i kal’aya havâle câ-be-câ mevâzı’-ı ceng tertîb olunub sipâh-ı hizebr-âhenk kal’a-i mezbûranun burc u bârusında olan küffâr-ı bî-nâmus u nengün üzerlerine *rücûmen li’ş-şeyâtîn* tîr u hadeng ve dıraht u seng âtûb...”⁷⁹⁶.

Sıkça karşılaşılan bir başka silah *humbara(kumbara)*ydı. Bunlar, içi boş demir veya tunçtan yapılmış yuvarlakların içine patlayıcı ya da benzeri tahrip maddesi koyularak kullanılan bir tür mermi ve bomba olarak tanımlanabilir. Havan topları ile atılan türlerinin yanında elle atılanları da vardı⁷⁹⁷. Gabor Agoston, ayrıca namlu çapı geniş bazı metris tüfeklerinin de humbara attığını belirtir ve humbaraların, zaman zaman küçük havanlar ile özel tasarlanmış tüfeklerle atılmalarının yanında genellikle elle atıldıklarını söyler⁷⁹⁸. Elle atılabilen humbaralar (humbara-i dest), metrisler hendek kenarına getirildiğinde kale surlarının üst kısmına doğru fırlatılır, böylece müdafilerin öldürülmesi ve yangın çıkarılması gibi bazı gayeler gerçekleştirilmeye çalışılırdı. Örneğin, 1565 Malta kuşatmasında St. Elmo’ya atılan el humbaraları nedeniyle surlarda üstleri tutuşan müdafiler, ateşi söndürmek için hazırladıkları içi su dolu fiçılara atılıyorlardı⁷⁹⁹. Kısmi ve umumi hücumlarda kale surlarına merdivenlerle çıkıp

⁷⁹⁴ 1521 Belgrad kuşatması için bk. “Gâziler câ-be-câ zemîni tirâş idüb, xarq-ı xâk ile xandeq kenârına varub, metersler bünyâd etdiler. Bârûlarda ve wisâr bedenlerinde savaş için turan pelîdleri tûfeng ü tîr ile gözleyüb, şîkâr iderlerdi” (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 83).

⁷⁹⁵ Marsilli, *a.g.e.*, s. 166-167; ayrıca bk. *aynı eser*, Şekil 10.

⁷⁹⁶ *Hizânetü’l-İnşâ*, (Çerçi), s. 101.

⁷⁹⁷ Humbara için genel olarak bk. M. Cavid Baysun, “Kumbaracı”, *İA*, c. VI, s. 982-985; Ahmet Halaçoğlu, “Humbaracı”, *DİA*, c. XVIII, s. 349-350; Aydüz, *a.g.e.*, s. 303, 403-413; Agoston, *a.g.e.*, s. 100-107.

⁷⁹⁸ Agoston, *Barut, Top ve Tüfek...*, s. 127, 130.

⁷⁹⁹ Jörgensen vdğ., *Dünya Savaş Tarihi...*, c. II, s. 181.

humbaralar atmak, 16. asırda rutin bir saldırı şekliydi. 1594 Yanık muhasarasında bir hücum esnasında kaleye dört saat boyu merdiven ve humbaralar ile yürüyüşler yapılmıştı⁸⁰⁰. 1566 Sigetvar kuşatmasında bulunmuş olan Selânikî Mustafa, bir yeniçeri bölükbaşısının gördüğü rüya üzerine ölümü göze alıp iki humbara yanında olduğu halde merdivenle surlara çıkıp mazgal deliğinden içeri humbaraları bıraktığını, bunların “kîseler ile barut ve varullar turduğı burc”a denk geldiğini ve böylece gedik açıldığını belirtir⁸⁰¹. Ayrıca kale bedeninde gedikler açılıp hücum yapıldığında da yine el humbaraları devreye girerdi. El humbaraları 17. yüzyılda da ciddi bir muhasara silahıydı. Girit’in Kandiye kuşatmasını oldukça detaylı anlatan Mühürdar Hasan Ağa, 1668’de Kandiye önündeki tahkimatların el humbaraları sayesinde ele geçirildiğine dair müdafilerin şöyle dediğini söyler: “Müslümanların el kumbarası olmayaydı bu dîvarları ve parmaklığı bir yılda söküp geçemezlerdi”⁸⁰².

Bir ortaçağ silahı olarak *mançınık*, ilk devir Osmanlı muhasaralarında önemli görevler üstlenmekle beraber daha sonra tedrici olarak önemini yitirmiştir. 16. asırda kaynaklarda isminin çok az zikredilmesi bile bu durumu açıklar niteliktedir. Ancak tamamen kullanımdan çıkmamıştır. Öyle ki 1683 gibi geç bir tarihte dahi kuşatma silahları arasında yerini aldığı görülmektedir⁸⁰³. 1515 Kemah⁸⁰⁴ ile 1570 Lefkoşa⁸⁰⁵ kuşatmalarında mançınık kullanılan silahlar arasında gözükmektedir. 1521 Belgrad, 1526 Petervaradin ve 1529 Viyana kuşatmalarında da mevcut olduğu bir kaynak tarafından zikredilmekteyse de⁸⁰⁶ bu veri diğer kaynaklarca doğrulanmamaktadır.

Kuşatmalarda müdafilerin yapacağı huruç harekâtları esnasında, kale surlarına bir şekilde çıkılıp düşman askerleriyle karşılaşıldığında, gedikler açılıp hücumlar gerçekleştirildiğinde göğüs-göğüse çarpışma için askerlerin ellerindeki vazgeçilmez silahları; kılıç, mızrak, topuz (gürz/şesper/bozdoğan)⁸⁰⁷, harbe⁸⁰⁸, kalkan ve benzerileriydi⁸⁰⁹. Bunların içerisinde uzun *harbelerin*, uçlarına çengel takılarak surlardaki müdafileri aşağı çekmek için kullanıldıkları da ayrıca belirtilmelidir⁸¹⁰.

⁸⁰⁰ “Ve tabur fethinden sonra, Serdâr Vezîr kolundan hücumlar olup, dört sâ’at mikdârı kal’aya nerdübânlar ve kunbaralar ile yürüyüş olur” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 43).

⁸⁰¹ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 33.

⁸⁰² Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü’l-Tevârih*, (Yücel), s. 411.

⁸⁰³ Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Kuşatması*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 18; Stein, *a.g.e.*, s. 42-44.

⁸⁰⁴ İdrîs-i Bitlîsî, *Selîm Şah-nâme*, s. 226.

⁸⁰⁵ Fetihnâme-i Kıbrıs, (Küleçî-Karabey), s. 91; Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 15, 30.

⁸⁰⁶ Fethullah Arifî Çelebi, *Süleymanname*, c. I, (Çelik), s. 64-65, 78, 90.

⁸⁰⁷ Baş tarafı yuvarlak olup yekpare demir veya bakırdan yada sapları ağaç baş tarafları demir veya bakırdan yapılmış bir tür silah (Pakalın, *a.g.e.*, c. I, s. 44-45, 241; c. III, s. 345, 520-521).

⁸⁰⁸ Kısa mızrak tarzında bir tür silahtır (Pakalın, *a.g.e.*, c. I, s. 737).

⁸⁰⁹ Vusûlî Mehmed Çelebi, *Selîm-nâme*, (Öztürk), s. 92; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 502; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 29, 115-116; 1522 Rodos kuşatmasında Mustafa Paşa’nın donanmayla İstanbul’a

Ateşli silahlar gibi diğer silahlar da incelenen yüzyılda savaşın kaderini belirleyecek kadar önemliydi. Surlar yıkılıp hücum için müsait ortam oluştuğunda, gerçekleşen karşılıklı çarpışmalar sırasında top ve tüfek kullanılmadığından ok, kılıç, mızrak ve gürz gibi konvansiyonel savaş aletleri yegâne saldırı silahlarına dönüşüyordu.

11. Yürür Kulelerin Kullanılması

İlk ve ortaçağlarda kale muhasaralarında sıkça kullanılan yürür kuleler, kule şeklinde tahtadan yapılmış müteharrik makinelerdir. Kulenin içi birçok kata ayrılmış olup, bunlar merdivenlerle birbirine bağlanmaktadır. Orta kısmında bütün katlara malzeme ve silah taşınabilmesi için geniş bir boşluk bulunurdu. Kulelerin ön yüzü muharebe edilecek şekilde tasarlanır, katlara dağılmış olan askerler silahlarıyla müdafilere saldırırlardı. Yangın ihtimali için tüm katlarda su hazırda bekletilirdi. Kulenin alt katı hendek doldurmaya mahsus çalı, toprak, taş, sepet gibi malzemelerin yanında cephaneye ile doldurulurdu. Kulenin dış yüzü, yakıcı maddelerin tesirinden korunmak için taze hayvan derileri, madeni levhalar veya balçık ve gübre ile sıvanmış saz dallarıyla örtülürdü. Makinenin surlara yaklaşmasını sağlamak amacıyla tabanın altına birkaç çift tekerlek veya merdaneler ve silindirler yerleştirilirdi⁸¹¹.

Yürür kulelerin Osmanlı muhasara savaşları içerisinde özellikle 1453 İstanbul kuşatması sırasında kullanıldıkları görülmektedir⁸¹². 16. yüzyılda ise 1552 Eğri ve 1565 Malta muhasaralarında bu kulelerin mevcut olduğu söylenmektedir. Her iki kuşatmada da bu makineler işe yaramamış müdafiler tarafından yakılarak etkisiz hale getirilmiştir⁸¹³.

İncelenen asırda yerel kaynakların yürür kuleler konusunda neredeyse bilgi vermedikleri görülür. Bu onların, yukarıdaki iki örnekte de görüldüğü üzere, ateşli silahlar karşısında fazla işe yaramadıklarından ötürü artık sınırlı sayıda olduklarının bir delilidir. Tıpkı mancınık gibi bu savaş makinası da yıllar içerisinde giderek daha az gözükmüş ve zamanla tarih sahnesinden kaybolmuştur.

getirdiği arşiv kaynaklı malzeme listesi için bk. Vatin, *a.g.e.*, s. 330, 448-453; Kanuni devrinde Osmanlı ordusunun kullandığı silahlar için bk. Fethullah Arifi Çelebi, *Süleymanname*, c. I, (Çelik), s. 55-56.

⁸¹⁰ 1566 Sijetvar muhasarası için bk. "Guzât dahı uci çengel harbeler ihdâs idüp ve küffârı anınla taşra çeküp başın keserlerdi" (İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 43).

⁸¹¹ Dağtekin, *a.g.m.*, s. 45-55.

⁸¹² Emecen, *Fetih ve Kıyamet...*, s. 283-284; Dağtekin, *a.g.m.*, s. 55-60.

⁸¹³ Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1052; Jörgensen vdğ., *Dünya Savaş Tarihi...*, c. II, s. 182.

12. Hendek Üzerine Köprü Kurulması

Bir kale muhasaraya alındığında kale duvarlarına yaklaşmak amacıyla yapılan harekât için müdafilerin ateşinin yanında surların biraz ilerisinde kazılmış ve ekseri içi su dolu hendekler de büyük bir engel oluşturmaktaydı. Hendeğin bir şekilde geçilip sur dibine varılması, açılacak lağımların barutla patlatılmasıyla duvarın yıkılabilmesi ve surlara merdiven dayanarak saldırılabilmesi için hayati önem taşımaktaydı. Bu durumun farkında olan Osmanlılar, kuşattıkları kalelerin önündeki hendekleri geçmek için farklı yollar denemişlerdir. Bunlar içerisinde hendeğin üzerine köprü kurulması da vardır. Özellikle geniş ve derin hendekler ile içinde bir nehir gibi bol su bulunan kale hendeklerini aşmak gayesiyle bu yola başvurulduğu görülmektedir. Ayrıca uğraşıp da dolduramadıkları hendekleri geçmek için yine köprü alternatif bir yol olarak kullanılmıştır.

1484 Akkirman kuşatmasında İbn Kemal'e göre kale hendeği çok geniş ve derin olup doldurması zor olduğundan, hendek üzerine üç köprü yapılmıştı⁸¹⁴. 1566 Sigetvar muhasarasında, kale bir göl ortasında bulunduğu surlara yaklaşmak için kullanılan seçeneklerden biri hendeğe köprü kurmaktır. Öyleki yapılan bir köprü asker izdihamından eğilmişti⁸¹⁵. Feridun Bey'in, zikredilen muhasarayı konu edinen eserinde bu köprüleri görebileceğimiz minyatürler bulunmaktadır⁸¹⁶. 16. yüzyılda göze çarpan bir başka örnek Yemen'deki Kevkeban Kalesi kuşatmasında mevcuttur. Kalenin yüksek bir dağın tepesinde olması birçok zorluğu beraberinde getirmişti. Osmanlı ordusu bu sıkıntıları aşıp kale hendeği önüne geldiğinde burayı doldurmak için hemen büyük bir uğraşa koyuldu. Ancak müdafiler kale içinden hendeğin dibine muayyen noktalarda gizli dehlizlerden girip, hendeğin doldurulması için atılan malzemeleri temizliyorlardı. Bu nedenle hendeğin geçilmesi müşkül bir vaziyet alınca alternatif olarak bir asma köprü yapılması düşünüldü. Bu köprü metrisme inşa edilip getirilerek hendek üzerine uzatıldı; ancak, kısa geldiğinden köprünün bir ucu hendeğe düştü diğer parçasıda müdafiler tarafından demir çengellerle hendeğe çekilerek iptal edildi. Sonuçta bu işlem

⁸¹⁴ "Handekinün ki, sahrâ-yı hayâlden ve deryâ-yı âmâlden 'arîz u 'amîk, toldurması müteazzir olmanın üç yerden üzerinden geçmeye köprü düzdiler" (İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 75); Neşri ve Hadidi, kale hendeğinin doldurulduğunu söyler (Neşri, *Cihânnümâ*, s. 377; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 315). Hendeğin aşılması için her iki yöntemde denenmiş olmalıdır.

⁸¹⁵ "Muhkem ceng ü âşûb idüp on birinci gün Anadolu-kolı tarafından göl üstüne köprü tedârük eyleyüp, kal'a dibine yapışılıp yürüyüş ile nerdübânlar ve lağımlar tedbîrin eylediler. Sadria'zam Mehmed Paşa hazretleri dahi bu koldan tevâbi'yle yürüyüşe bile gelüp küllî ikdâm u ihtimâm olundu. Feth mukadder değil imiş ... Ve ol gün feth ü zafer yüz göstermeyicek köprü dahi izdiham-ı leşkerden eğilmek ile bi'z-zarûrî meterislere murâca'at olundu" (Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 30).

⁸¹⁶ Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 131-136.

başarısızlıkla neticelendi⁸¹⁷. 1594 Yanık kuşatmasında da kale çevresinde dolaşan nehir suyu toprak, odun, çalı-çırpı ve sayir malzemeyele doldurulamayınca, buranın geçilip duvar dibine varılması amacıyla donanmanın desteğiyle bir köprü yapılmıştı⁸¹⁸.

13. Lağım Saldırısı

Muhasara edilen kaleleri düşürmek amacıyla yer altından açılan tünellere *lağım* denilmektedir. Lağım saldırıları kalelerin istihkâmlarını bir düzeyde önemsiz bıraktığından kuşatma savaşlarında mühim bir rol üstleniyordu. Bu durumun farkında olan Osmanlılar, kendi askeri teşkilatları içerisinde bu ameliyenin ifası için *lağımçı ocağı* tesis etmişlerdi⁸¹⁹.

Peki, bir lağım ne surette hazırlanır ve patlatılırdı? Bu sorunun cevabı arandığında mevcut kaynakların hayli ketum oldukları görülecektir. Ancak Marsilli'nin verdiği bilgiler bu konuda bir istisna teşkil eder. Marsilli bir askeri mühendis olarak 17. asrın ikinci yarısındaki bazı Osmanlı muhasara ve muharebelerine tanık olmuştur. O, lağım kazma ve patlatma usulünü anlatırken İstanbul'da bu görevde bulunmuş bazı Ermeniler'den yararlandığını zikretmektedir. Marsilli'nin şekillerle de desteklediği lağım kazma ameliyesi anlatımı şöyle özetlenebilir: Geceleyin mahir ve cesur bir lağımçı elinde ince bir ipin ucuna bağladığı bir taş olduğu halde kalenin tahrip edilmesi istenilen duvarına yaklaşır, o taşı duvara yetişecek kadar atardı. Sonra elindeki ipi sipere kadar çekip ona göre lağımın uzunluğu hesaplanırdı. Lağımın kazılacağı yerin

⁸¹⁷ “evvelâ hendegi doldurmak tedbîrin edüb, ‘asâkir-i nusret-meâsir ile bunca eyyâm tâş ve toprak ve eşcâr ve hâr u hâşâk ile memlû etmege sa’y ve ikdâm ve her ne kadar cedd ü cehd ve ihtimâm eyledi ise kal’anın duvarı altından hendek içüne yer yer dehlizler ve kat kat kârizler ve lağımları olmağın kal’ada mahsûr olanlar, ‘Asker-i İslâm’a ilkâ etdikleri eşcâr ve ahcâr ol lağımlar ve dehlizlerden serikâ edüb, hendegi tathîr edüb minba’d bir vechile doldurmağa imkân olmadığı, ‘ilm-i ‘âlem şumûl-i âsâfiye mukarrer ve muhît olduk da, andan rücû’ ve hendek üzerinden cisr kurmak ve ol tarîk ile kal’aya zafer bulmak tedbîr buyrulub, dahî Belde-i San’â’dan kalyon ve kadirga sütunlarından nişan verüb, ‘azîm ve kebîr direkler ve seren-i sefine misâli tûl ve dirâz ağaçlar ve bî-hadd ve bî-hesâb lâzım gelen sâ’ir kereste ve ahşâbı ve bunca ehn ile palamar ta’bîr olunan ve resenler ve demür mesâmiri getirdüb ve cisrin binâsına şurû’ ve mübâşeret edüb, kırk elli gün içinde cisr-i meşrûhu itmâm ve encâma erişdirüb, Guzât-ı Müslimîn ve dilâverân-ı ervâm ve kemât-ı muvahhidîn cem’ ve hâzır ve muheyâ olub, ba’det-tahlîl ve’l-tekbîr ol cisri vaz’-ı murâd etdiklerinde, hikmet-i ilâhi mu’ammer tahmîn ve kıyâsında taksîr edüb ol cisri bir mikdâr kasîr etmekle kal’ada mahsûr olan kemmat-ı eşrâr ve mülhidîn cisr binâ ve vaz’ olunduğu mevzî’in mukâbelesinde bunca tûl müddet ve zamânda top ve tüfenk ve kunbara ve zenberek ve eşcâr ve senk hâzır edüb, ‘asâkir-i muvahhidîn cisrin vaz’ına şurû’ etdikleri-birle, mukâbelesinden top ve tüfenk serpüp niçe sütun ve ahşabın kesr ve hedm edüb, cisr dahî kasîr vâki’ olub, hendegin taraf-ı âhîrine erişmek mümkün olmayub, ol hendek-i ‘amîkin içüne düşüb çekilen zahmet ve mihnet beyhûde telef olduğundan ma’dâ ‘Asker-i İslâm’dan ve dilâverân-ı ervâmdan niçe kimesneler cisrin altında telef ve helâk ve niçeleri dahî mecrûh olub, bunca mesârif ve mühimmât ve hazîne yok yere isrâf ve itlâf ve zâyî’ oldu” (Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 387-389); “Niçe mi’mâr ile niçe bennâ/Tiz bir köpri itdiler peydâ/Köprüyi çünkü itdiler itmâm/Handeke komak oldu anı merâm ... Gizlü yirden ‘âdü-yi bed-âmâl/İtdiler âhenin niçe çengâl/Döymeyüp buna köpri-i mezkûr/Oldı bir cânibi anun meksûr/Düşdi bir ucu handeke anun/Eline girdi fırsat a’dânun/Her tarafdan atup ana çengâl/Çekdiler handeke anı fi’l-hâl/Bu tedârükle itmemiş takdîr/Feth-i sûri meger ki Rabb-i Kadîr/Hâsıl olmadı çünkü kâmları/Bitmedi maksad u merâmları” (Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 1135-1136); Önal, *a.g.t.*, s. 309.

⁸¹⁸ Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 295-296; Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 100-102; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 258.

⁸¹⁹ Lağım, lağımçılar ve lağımçı ocağı için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, c. II, s. 131-135; Abdülkadir Özcan, “Lağımçı Ocağı”, *DİA*, c. XXVII, s. 49-50; Pakalın, *a.g.e.*, c. II, s. 347-352.

ağzına nişangâh türü bir kazık çakılır, lağımın başı ve ortasında bir şakul yardımıyla bu nişan dikkate alınarak lağımın düzgün kazılması sağlanırdı⁸²⁰. Ayrıca tünelin kazı işlemleri devam eden yüzünde sürekli bu hat kontrol edilir ve kanaat oluşunca buraya yerleştirilen bir mumla hizalama yapılırdı. Tüneller oldukça dar, yarım insan boyundan biraz yüksek ve yukarı kısmı dairevi olacak şekilde açılırdı. Lağımıcılar bağdaş kurarak kazı yapar, çıkan hafriyat hasırlar üzerine konulur ve iple dışarı çekilirdi. Lağım tünellerine hava almak için tavanda muayyen aralıklarla delikler açılırdı. Tünel ucu hedeflenen noktaya getirildiğinde yarım daire şeklinde bir *hazine (furnel)* içerisine barut ve sair malzeme uygun vaziyette doldurulur, buradan çekilen bir fitil ateşlenerek istenilen bölge havaya uçurulurdu (bk. Ek-22)⁸²¹. 1560 Cerbe muhasarasında ise bir kaynağa göre kale duvarı patlatılmadan farklı yöntemle yıkılmıştır. Lağımıcılar tabyaların temeline ulaşınca buradaki ağaç kütüklerini halatlarla çekip duvarı çökertmişlerdir⁸²². Ayrıca 1522 Rodos kuşatmasında bazı lağımın kale içerisine kadar kazıldığı hatta kale sakinlerinin evlerine dahi ulaştığı ifade edilmekteyse de bu kısım tam anlaşılammaktadır⁸²³.

Çalışmamız neticesinde Osmanlıların aslında iki tip lağım hazırladıkları belirlenmiştir⁸²⁴. İlki yukarıda ifade edilen uzaktan kazılan (genellikle metris önlerinden)⁸²⁵ ve uzun bir tünel yoluna sahip lağımlardır. Bunlara *klasik lağımlar* da denilebilir. Aslında lağım denilince akla ilk gelen bu tip lağımlardır. Ayrıca bu lağım tipine çok sık rastlanmaktadır. İkinci tip lağımlar ise şu minval üzereydi: Kale hendeğine sıçan yolları ile ulaşıldığında veya hendeğe yakın havale kulesi yapıldığında, hendek içinden duvar dibine kadar sıçan yolu gibi toprak açılırdı ki, buna *kubur* denilmektedir⁸²⁶. Kale hendeği civarından kale bedenine kadar yarılan bu yerin (kubur)

⁸²⁰ Yalnız bu kısmın anlatıldığı yerler ile çizilen şekil arasında bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Burada şekil dikkate alınmıştır (Marsilli, *a.g.e.*, Şekil 11, B olarak tanımlanan yer).

⁸²¹ Marsilli, *a.g.e.*, s. 168-169.

⁸²² Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁸²³ Bu lağımlar ilerde açıklanacak *kuburlara* benzemektedir (Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 167-168).

⁸²⁴ Bu iki tip lağım 17. asırda, Avrupalı devletlerin gerçekleştirdiği kale kuşatmalarında da görülebilmektedir (Stein, *a.g.e.*, s. 32-33).

⁸²⁵ Kandiye kuşatmasının 1667 senesi için bk. Gülsoy, *a.g.e.*, s. 134-139; 1731 Urûmi Kalesi kuşatması için bk. “Birkaç günden sonra tekrâr yeniçeri metrisleri pişgâhında nakb u tatvîl olunan lağımki rebû’l-âhırın dokozuncu gicesi idi, tetmîm ü tekmîl ve irtesi seheri iş’âl-i ser-rişte-i fitil olunup divârlarının çok yerlerin sûzân o harâb itdiğinden gayri...” (Vak’anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte, 1730-1744, (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydınar, İstanbul 2007, s. 128).

⁸²⁶ Kubur’un en iyi anlatımını Evliya Çelebi yapmaktadır: “Bir kubur Serdâr Ali Paşa kolunda idi ve bir kubur Sadriâ’zam kolunda idi. Kubur ta’bîr ettikleri oldur kim kal’anın handakı içini kal’a divârına varınca aykırı yarup iki üç âdem yan yana yürüyecek kadar bir yol ederler, ol handak yol içinde benî Âdem selâmet kal’a divârına gidüp gelmek için ol yol üzre kalın top kundağı tahtaları ve meşe ve çam direkleri döşeyüp dahi üstüne niçe bin tobra toprak döşeyüp içi kubur gibi mahfûz bir yol olduğundan kubur yolu derler, kal’anın topu altındadır ve kal’a makaslarından ve dirseklerinden ve tabyalardan bu kubura her ne kadar taş ve kumbara atsalar kubur içinde gezen âdemlere aslâ zarar isâbet etmez, ammâ serdengeçdiler bu kuburları yapınca niçe yüz âdem şehîd olur ... Evvelâ bir

üstü ağaç kütükleri, dallar ve toprak vasıtasıyla kapatılarak müdafilerin saldırılarından korunulurdu⁸²⁷. Sur dibine gelindiğinde duvarın temeli kazılıp, buradaki ana bloklar çelik kazmalarla (pulad-külünkler) kesilerek temel ağaç kütükleri üzerine oturtulurdu. Neticede bu dolgu yakılarak duvar yıkılırdı. Görüldüğü üzere her iki tip lağımın ana değişkeni başlangıç mevkilerinin kale duvarına olan uzaklığıdır. Birincisi (klasik lağımlar) metris civarlarından, ikincisi kale bedenine çok yakın bir noktadan kazılmaya başlanırdı. İkinci tip lağıma dair en net örnek 1522 Rodos muhasarasında müşahede edilmektedir⁸²⁸. 1521 Belgrad kuşatmasında müdafiler iç kaleye sığınınca bu kalenin ana kulesi benzer şekilde açılan lağımlarla yıkılmıştır⁸²⁹. 1526 Petervaradin kuşatmasında da kesin olmamakla birlikte bu yöntem kullanılmış gibi görünmektedir⁸³⁰.

kal'anın fethinde usret çekilse zikr olunduğu kuburu yüz bin renc [ü] anâ çekerek peydâ edüp kubur içinden kal'a dîvârına varup artık bî-bâk ü bî-pervâ kal'a dîvârın delüp lağımlar ile kal'a dîvârın havâya atup yürüyüşler olup bi-emrillâh kal'anın fethi müyesser olur ise kuburun menfa'ati olur. Ammâ Serdâr Ali Paşa kolundaki kubur üç günde yüz bin derd [ü] belâ ile binâ olunup dördüncü gün kal'a dîvârın delmeğe başlayup lağıma mübâşeret etdi, zîrâ Serdâr Ali Paşa Varat kal'asın bu tarz üzre kubur ile lağım atup Varat'ı feth etdiğinden fûnûn-ı kesireler tahsil {edüp} Uyvar'a dahi gâyet metin kubur yürüdü ve Sadriâ'zam tarafından dahi bir metin kubur kal'anın tâ esâsına girüp ka'r-ı zemînde lağıma başladılar. Hemân küffâr kubur yolların görüncü ve kal'a altına lağım yolları girince ve sürülen toprağın handak içine dağlar gibi geldiğin görüncü hemân küffâr-ı murdâr gûyâ bir kudurmuş mâr olup gece ve gündüz top u tüfeng ve kumbara vü fişeng düdûmün muzlimliğinden rûz-ı rûşen leyle-i muzlimden fark olunmazdı. Hattâ bu savaş-ı perhâşda yüz beş aded yiğit câm-i şehâdetden nüş {edince mest} [ü] medhûş-ı ebed olup meşhed-i gâziyân mahallesinde cümlesin hânelerine götürdüler. Ve sıhhatde kalan gâziler cümle meterislerde ve sıçan yollarında mükellef tabyalar ve siperler yapıldılar” (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 6. Kitap, s. 195-196).

⁸²⁷ Marsilli bu koruma kalkanını *domuz damı* olarak adlandırmaktadır (Marsilli, *a.g.e.*, s. 245-247; ayrıca Şekil 36'da H ile gösterilen yer).

⁸²⁸ “Burûc-ı âsmân-ı cihâda urûc iden gâziler gayret ü hamiyetle hisâr dîvârına hâm-gün kaplı sütûnlar dayayup âhen-metîn kazmalar ile dîvârları kesüp yıkdılar ve toprağın hendeğe atup ve lakımlar idüp ve hevâyı toplar ve darbezenleri yağmur gibi yağdurup küffârın dirahî-ı bahtlarına sarmaşık gibi sarmaşup ve hisâr dîvârından gayrı içerü dîvâr dahi zâhir olup anı dahi kesmeğe musırr olup cân ve başdan ve mülk-i cihândan el yuyup ikdâm itdiler” Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 72; “kal'a-i mezbûranun büni-bünyânına yakîn vârlub, temelinden kâzılub bu tarikile kal'a-i mezbûranun bir nice yirleri harâb u yebâb kılınub...” (*Hizânetü'l-İnşâ*, (Çerçi), s. 102); “bu cânibde dahi ol tilâl-i hâki ki her biri hâki-i zirve-i cibâlidir. Kuvveti İslâmîle irgörüp handek kenârına yıgdılar. Hisârün üstüne bir kara dag gibi havâle oldu. Şöyle ki evcine urûc iden burûc-ı kal'ayıyla derûn-ı şehri bir ucından bir ucına degin bi-tamâmihî temâşâ eyleridi. Menzil-i mâhdan ka'r-ı çâha bakup r'lv-i simâkden semk-i semeke nâzır olmısa dönerdi. Bedenler üzerinden cümle cenge hâzır olan keferenün cümle harekâtı ve sekenâtına üzerinden vukûf olunup perde-i mestûrları meksûf oldu. Ba'dehü etrâfına niçe bin topagile dolu çuvâllar ve garârlardan bedenleri gibi yir yir ceng yirleri düzdiler. Toprakdan bir hisâr-ı üstüvâr oldu ki âteş-i topa semender, Ye'cüc-ü tufege sedd-i İskender gibi düşdi. Leşker-i İslâma melce'-i hasîn olup yeniçerinün ve sâyir asker-i mansûrun tîr ü tûfekendâzları üzerinden bezm-i rezmün sâzın kurup ceng âhengine söyle dem-sâz olmslaridi ki küffârın burc-ı hisârdan cenge imkânı olmayup nâ-çâr önlerinden ayrıldılar. Mukâbelelerinde olan burûc u kulel kefer-i fecereden hâli kaldı. Ol mevânî' mürtefi' olıcak asker-i İslâm derûn-ı handeke indiler. Hisârün her dîvârı ikişer kat olup her iki katun ortası sâfi toprağile dolmayıydı, top kâr itmesün deyü binâsı bu üslûba örülmüşüdi. Darb-ı top ile sengi yıkılsa dahi içerü toprağına kâr itme ihtimâli yoğıdı. Arzına tahmînen bir nice araba bir yirden gitmeğe kâbilidi. Lâ-büdd handeke inenler dîvârı dibinden kazup magaralar eylediler, için çâh-ı cehennem ve derûn-ı külhan gibi heyzümleleriyle doldurup niçe yirden âteşler urdılar” (Celalzâde Salih Çelebi, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 164); Daha açık bir anlatım için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 164-166.

⁸²⁹ Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 79-81; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 445; Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 103; Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 88-89; *Hizânetü'l-İnşâ*, (Çerçi), s. 94-96; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 38-39. Kütahyalı Firâkî Abdurrahmân Çelebi, *Se'âdetnâme*, s. 236-241.

⁸³⁰ Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 335; Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 258-263; Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 189-190; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 100-101; *Hizânetü'l-İnşâ*, (Çerçi), s. 122-123; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 280-281; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, s. 51-52.

1570-71 Magosa muhasarasında ise toprak sürülüp kale hendeğine gelmiş, burada havale kulesi bina edilmiş ve kale temeli kazılarak barutla havaya uçurulmuştur⁸³¹.

Lağımın kazılması uzun ve zorlu bir süreç sonunda mümkün oluyordu. Bu süreç içerisinde karşılaşılan problemlerin başını su çekiyordu. Eğer kazılan yerin taban suyu yüzeye yakın ve fazlaysa o zaman tüneller suyla dolabilirdi. Ya da aşırı yağışlardan dolayı oluşan sel suları lağımın basabilirdi. Örneğin 1532 Güns kuşatmasında bazı lağım sularına denk gelmesi nedeniyle iptal olmuştu⁸³². 1543 İstolni Belgrad muhasarasında, kale etrafının bataklık olmasından ve çevresinde dolaştırılan bir nehir yüzünden lağım kazılamamıştı⁸³³. Hemen aynı nedenlerden 1566 Sigetvar kuşatmasında da lağım bağlamak başlangıçta mümkün olmamış⁸³⁴; ancak, surları çeviren göl suyu geçilip kale dibine varılınca lağım teşebbüsünde bulunulabilmişti⁸³⁵. 17. asrın ortalarında meydana gelen Kandiye muhasarasında zaman zaman yağmur suları sonucu oluşan sel suları lağımın kullanılmasız hale getirmişti⁸³⁶.

Lağımın tespit edip engellemek için müdafiler büyük çaba sarfederdi. Savunucular, lağımın tespit etmek amacıyla belirli noktalara içi su dolu leğenler veya davullar yerleştirir; suyun ya da davulun derisinin titreşiminden⁸³⁷ lağım kazılıp-kazılmadığını anlardı. Yapılan diğer keşif çalışmalarıyla lağımın yönleri tayin edilirdi⁸³⁸. Bir lağımın etkisizleştirilmesi *battal etmek/eylemek* tabiriyle

⁸³¹ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 49-50.

⁸³² Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 174; Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 312; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 76.

⁸³³ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 493.

⁸³⁴ “etrâfında olan bataktan geçüp, dîvârları altına lakmlar itmeğe dermân olmamağın...” (Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, s. 146).

⁸³⁵ “Anatoli-kolı tarafından göl üstüne köpri tedârük eyleyüp, kal’a dibine yapışılıp yürüyüş ile nerdübânlar ve lağımın tedbîrin eylediler” (Selânîki Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 30).

⁸³⁶ “Bu def’a ‘azîm yağmurlar yağub ‘azîm seller gelüb bizden alınan lağımın içerüsüne sel dolub küffârı kaçırub gerek bizim gerek küffârın altı ayda çalışduğı lağımın mâ-lâ-mâl oldu” (Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 422-423).

⁸³⁷ Davulların üstüne biraz kum serpip bunların ihtizazlarını da takipdebilirlerdi, 1522 Rodos kuşatması için bk. Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 804.

⁸³⁸ 1529 Viyana muhasarası için bk. “Ol kıssayı çün bizim ‘askerimiz haber aldı. Legenlere su koyup ol yire kodılar. ve dahı tavullar kodılar. Eger sū ve tavulun derisi ditirse ma’lūm olur ki anda lağım ideyorlar. Bu iş için dahı Nemçe’den bir niçe âdem hücum idüp taşra çıkdılar ki bolay kim lağım var mı yok mı gözleri-le göreler. Ol hinde Türk gayet gâlabalık idüp şâmata ideyorlardı ve tüfenkler toplar atıyorlardı. Ol sebepten sekiz bin İspanyol intihâb idüp taşra gönderdiler ki Türk’i varoşdan ve handeklardan süreler ve lağım ider var mı göreler. Taşra çıkdıkları gibi her taraftan Türk üzerine segirdişdiler. Hemân içlerinden bir İspanyol katı âvâz ile çıkardı: “Niçün tağınık gider, bir yerden gitmeziz?” Hemân bu âvâzdan cümle İspanyollar’a çorğı düşdi ve yine kal’aya döndiler. Ammâ Türk’den hayli âdem kırdılar. Kendüler dahı gâyet şaşduğından çok İspanyol helâk oldu. Baş kapudânları cân-ber-cehennem ol aralıkda yok oldu. Nihâyet gerçi maşlahat örmediler. Ammâ Türk iki yirde lağım itdüğünü gördiler” (İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 59); “Piyadeler, muhtelif noktalarda, batıda, güneyde ve doğuda, fitili barut mahzeninin altına kadar uzatacak şekilde ince uzun galeriler kazmağa koyulmuşlardı. Her ne kadar Türkler, Martinengo’nun karşısında bulduklarını hesaba katmamışlar idilerse de, o, bu gibi işleri çok iyi bildiğinden, davulların derisi sayesinde en küçük bir hafriyat gürültüsünü anlamağa muvaffak oluyordu. Türk lâğımçılarını bir defa keşfettikten sonra, onları çalışmalarına devam ederken mukabil bir lâğım ile havaya uçurmak güç değildi” (Salis, *a.g.e.*, s. 42). Ayrıca bk. Stein, *a.g.e.*, s. 33.

isimlendirilirdi⁸³⁹. Lağımları etkisiz kılmak amacıyla karşı lağımlar açılabilirdi. Mesela 1529 Viyana⁸⁴⁰, 1570-71 Magosa⁸⁴¹ ve 1596 Eğri⁸⁴² muhasaralarında kaledekiler Osmanlı lağımlarının mukabelesinde lağımlar açarak bunları engellemek istemişlerdir.

Müdafilerin zikredilen tedbirlerinden ötürü, lağımların hızlı ve sessiz bir şekilde kazılması gerekirdi. Aksi halde tespit edilmeleri kolay olabilirdi. Nitekim 1592 Yanık kuşatmasında, “Birkaç kerre nakb-zenleri kâfir-tuyub, katl itmişlerdi”⁸⁴³. 17. yüzyıl ortalarında vuku bulan Kandiye kuşatmasında kaledekiler Osmanlı lağımlarını, mukabil lağımlar açıp sesleri takip ederek tespit etmeye çalışmışlardı⁸⁴⁴.

16. yüzyılın geneline bakıldığında lağım saldırılarının hemen her kuşatmada defaatla gerçekleştirildiği ve etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle 1521 Belgrad, 1522 Rodos, 1526 Petervaradin, 1529 Viyana, 1560 Cerbe, 1570-71 Magosa ve 1596 Eğri muhasaraları bunlar içerisinde ön plana çıkmaktadır. Örneğin 1522 Rodos kuşatmasında batılı görgü şahitleri Osmanlıların açtıkları lağımları 38-63 arası sayılarla ifade etmektedir⁸⁴⁵. Benzer şekilde 1570-71 Magosa muhasarasında da oldukça fazla lağım açılmıştır⁸⁴⁶. Ayrıca 1526’da Petervaradin’in ele geçirilişinde büyük pay lağım çalışmalarına aittir⁸⁴⁷.

Osmanlı muhasaraları içerisinde lağım çalışmalarının en çok gerçekleştirildiği savaş Girit’in Kandiye Kalesi önlerinde vuku bulmuştur. Bu kuşatmanın detaylı tasvirini ortaya koyan Mühürdar Hasan Ağa, neredeyse vekayinamesinin tamamını lağım faaliyetlerine hasretmiştir⁸⁴⁸.

17. asrın ikinci yarısında Osmanlıların Avrupa’daki bazı muhasaralarda karşılarındaki güçlere göre daha iyi lağım saldırılarında buldukları ve *lağım fennine* daha vakıf oldukları yönünde dikkate değer veriler mevcuttur⁸⁴⁹.

⁸³⁹ 1532 Güns kuşatması için bk. “Kal’aya ba’zı lağımlar urulmuşıdi, küffâr habîr olup battâl eyledi” (Feridun Bey, *Münşe’ât*, c. I, s. 580).

⁸⁴⁰ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 57; Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 100-105; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 844-845.

⁸⁴¹ Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 72-73; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1231.

⁸⁴² Andelîb, *Târih-i Feth-i Üngürus*, (Şençoban), s. 24.

⁸⁴³ Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 303.

⁸⁴⁴ “küffâr-ı bî-dîn her kanda kazma işidürse hemân lağım ider ki bizüm lağımlarımız bozar deyü ... lağımlarımız illerü giderken küffâr-ı bî-dîn duyub lağımların ibtâl ideyüm takayyüdünde...” (Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü’l-Tevârih*, (Yücel), s. 337).

⁸⁴⁵ Vatin, *a.g.e.*, s. 340.

⁸⁴⁶ Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 59-77; *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 65; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibâr*, s. 112.

⁸⁴⁷ Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 335; Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, X. Defter, s. 258, 263; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 189-190; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 100-101; *Hizânetü’l-İnşâ*, (Çerçi), s. 122-123; Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 280-281; Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, c. II, s. 51-52.

⁸⁴⁸ Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü’l-Tevârih*, (Yücel), s. 333-454.

⁸⁴⁹ Kolçak, *a.g.e.*, s. 381-382.

Bütün bu ifade edilenlerin yanında, modern batılı araştırmaların Osmanlı kuşatmalarına değinirken, lağım faaliyetlerinden hatırı sayılır derecede övgüyle bahsetmeleri ilgi çekici bir durumdur. Mesela *Dünya Savaş Tarihi* adlı eserde şu ifadeler geçmektedir: “Osmanlıların kuşatma topçuluğuna dair eleştirel bir çift söz etmek isteyen varsa, aynı şeyi lağımcılık faaliyetleri için hiçbir surette yapamayacaktır”⁸⁵⁰. Yine Osmanlı Ordusu ve Savaşları üzerine kaleme alınan bir başka eserde, Osmanlılar’ın 1500-1700 arası dönemde lağımcılıkta standartları kendi başlarına belirledikleri dile getirilmektedir⁸⁵¹.

Bir kalenin tahkimatının güçlü oluşu top atışlarını tesirsiz kılabılır, hücumları boşa çıkarabilirdi. Böyle durumlarda birden fazla surla çevrili veya modern tip kalelerin (trace italienne) düşürülmesinde zorluklar yaşanması son derece normaldi. Ancak açıktan ve direkt kale istihkâmına doğru olmayıp, yer altında müdafilerin göremedikleri noktalardan yapılan lağım saldırıları her türlü kale duvarını çökertebilirdi⁸⁵². Bu nedenle lağım faaliyetleri muhasara savaşlarında aşılmaz nice duvarın yer altından yıkılmasını sağladığından vazgeçilmez bir saldırı haline dönüşmüştür. 1570-71 Magosa kuşatması sırasında gerçekleşen bir divandaki konuşmalar bu durumu özetler niteliktedir: “Lâ-siyemmâ, topân-ı sâ’ika-efgân, burc [u] bârûya her ne kadar cevân ederse, nihâyet, dîvârınun bir katın perîşân eder. Yigirmi zırâ’ mikdârı cidâr-ı pehnâyı öte geçmek emr-i muhâldir. Hemân çâresi, her koldan tobrak-ı firâvân sürüp, handek-i bî-revnakların dîvâr-ı üstüvâra berâber toldurmak ve tob-ı ejder-mashûb ile rahne olacak yerlerün temeline nakb-ı âteş-fişân tedârük edüp od vermekdür; ta ki râh-ı keheşân gibi yollar olmağıla ol kal’a-i felek-timsâle urûc etmek müyesser ola, deyü tedbîr-i dil-peziş etdiler”⁸⁵³.

14. Kalenin Kapı ve Kulelerinin Ateşe Verilmesi

Osmanlıların kale muhasaralarında başvurdukları taktiklerden biri de kalenin kapı ve kulelerinin yakılmasıdır. Bu şekilde hem müdafilere büyük bir korku salınıyor hem de kalenin alınmakta zorlanılan bazı noktaları ele geçiriliyordu. Fatih Sultan

⁸⁵⁰ Jörgensen vdę., *Dünya Savaş Tarihi...*, c. II, s. 175.

⁸⁵¹ “Osmanlılar 1500’den 1700’e kadar olan dönem boyunca askeri teknolojiadaki ilerlemelere genelde ayak uydurmuşlar ve bazı alanlarda da (örneğin istihkam ve lağımcılık) standartları kendi başlarına belirlemişlerdir” (Murphey, *a.g.e.*, s. 37). Ayrıca Yer Altı Savaşları’nı konu edinen bir çalışmada, Osmanlılar’ın kale kuşatmalarında top ve lağım saldırısını kombine şekilde yaparak sonuca gittiklerine değinilmektedir (Kenneth Wiggins, *Siege Mines and Underground Warfare*, Buckinghamshire 2003, s. 24-25).

⁸⁵² “En iyi inşaat malzemeleri ve teknikler kullanılarak, en hünerli ve kapsamlı uygulamalı tasarım geliştirmeleri bile, deneyli lağımcılar ve istihkamcılarının becerileri karşısında direnmeye muktedir değildi. 1663 yılında Uyvar’ın, on kadem kalınlığındaki tuğladan örülme dış duvarlarla ve duvarların en üst noktasından 18 kadem daha yükseğe kadar çıkan toprak siperlerle donatılan savunma mevzilerini anlatan Osmanlı kaynakları, düşmanın top ateşine tamamen dayanıklı bir yapı meydana getirmeye muvaffak olduklarını belirtmektedir. Fakat işin sonunda, “Avrupa’nın ön siperi” nin bile, toprak üzerindeki istihkamlarından daha ziyade, yeraltındaki temellerine yöneltilmiş sabırlı ve metodik bir hücumu karşı direnmeye muktedir olmadığı anlaşıldı” (Murphey, *a.g.e.*, s. 137-138).

⁸⁵³ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 48-49.

Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde etkili olarak kullanılan bu taktik⁸⁵⁴, 16. yüzyılda da sıkça başvurulan alternatif bir saldırı tipi idi.

1521 Belgrad kuşatmasında kalenin bazı kuleleri içi gaz yağı dolu fiçılar atılarak veya humbaralar marifetiyle ateşe verilmişti⁸⁵⁵. 1532 Hirpotye muhasarasında kalenin bir kulesine müdafiler sığınınca burası yakılmıştı⁸⁵⁶. 1566 Sigetvar kuşatmasında bizzat bulunan Selânikî Mustafa'ya göre dış kale ele geçirilip iç kale sarıldığında, askerler çevreden çalı-çırpı, tahta ve mertekler getirip iç kalenin etrafına yığırak ateşe vermişlerdi⁸⁵⁷. Âgehî Mansûr Çelebi ise mezkûr hadiseyi şöyle anlatır: “Ol gün âteş-i kâr-zâr temâm leme‘ân olup her cânibden gâziyân ü mübârizân hümûm u hücum idüp yeñiçerî tai‘fesi şal‘aya âteş urup hişârı muhît olan direkler yanup küffâr-ı hâk-sâruñ harmen-i cânına âteşler düşüp etrâfında olan ağaçlar nâr u nûr olıcağ hisârûñ dîvârları pây-dâr olmayup yıkılıp zir ü zeber olup *fece‘alnâ ‘âliye hâ sâfilehâ* muqtezâsınca hisâr-ı üstüvâr hâk-i zemîne berâber olıcağ...”⁸⁵⁸. Bu ateşin kalenin alınmasında büyük rolü olmuştur. Nitekim kale komutanının kethüdası, hazinedarı ve sakisi ele geçirilip onlara bir tercüman yardımıyla sorular sorulduğunda, hepsi de “...Eğer âteş konmasa siz bu kalayı alamazdunuz, dahi çok ceng olurdu. Ve yağmur yağmadı...” diyerek bu duruma dikkat çekmişlerdir⁸⁵⁹. 1570’te Magosa Kalesi kuşatıldığında Akkule olarak adlandırılan mevkinin kapı mukabelesine gizlice zift, nefit ve katranla macunlanmış kaknüse benzer otlar yığılarak bunlar ateşe verilmişti. Bu ateş yaklaşık üçgün sürmüş ve “Ol cânibde olan bâb-ı âhenîn yanup kurşun gibi” erimişti⁸⁶⁰.

15. Müdafilerin Huruç Harekâtıyla Mücadele

Muhasaraya alınan bir kalenin müdafilerinin uyguladıkları savunma yöntemleri arasında ansızın yapılan *huruç harekâtları* da bulunmaktadır. Bu saldırıları genellikle kuşatan askerleri iyice gözetleyip onların gafil bulunduğu bir anda yaparlardı. Böylece karşılarındaki birlikleri hazırlıksız yakaladıklarından daha fazla zayıat verebilirlerdi. Mezkûr şekilde ansızın yapılan huruçlar kaynaklara önemli ölçüde yansımıştır. 1521 Belgrad kuşatmasında Osmanlı topçularından bazıları yemek yerken müdafiler durumu fırsat bilip ani bir huruç harekâtında bulunmuş, bir kısım asker şehit edilmiş ve Nakkaş

⁸⁵⁴ Tezin *Ateşli Silahların Kullanımı Sonrası Kuşatmalar* kısmına bk.

⁸⁵⁵ “Bazı kulelere gaz yağı dolu fiçılar fırlattılar, bazı kefereleri ve bazı kulelerin tepelerini yaktılar. İşte bu tam cesaret, iyi gayret ve kuleleri top ve tüfek, ... gaza niyetiyle gece gündüz dövme ve bazı kuleleri de gaz yağı ile yakmak suretiyle kaleye girilebilecek müteaddit yollar açıldı” (Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 78-79). Ancak İbn Kemal, kulelerin humbara ile tutuşturulduğunu söylemektedir: “Taşradan hisâra kumbâra atdılar, kullelerin örtüsü dutuşdı, küffâr-ı bed-gümânın cânına od düşdi” (Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 100).

⁸⁵⁶ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 324; Kapanşahin, *a.g.e.*, s. 123.

⁸⁵⁷ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 34-35.

⁸⁵⁸ Âgehî, *a.g.e.*, (Naç), s. 173; Ayrıca bk. İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 42.

⁸⁵⁹ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 34.

⁸⁶⁰ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 61-62.

Ali adlı topçuyu canlı olarak kaleye götürmüşlerdi⁸⁶¹. 1594 Komoron muhasarasında müdafiler Osmanlı askerlerini gafil avlamak için bekleyip uygun zamanda saldırıya geçmişlerdi: “meger ki meterisde hidmet eyleyen gılmân-ı ‘acemîden ikisi hisâr dâmânına varub, ‘Bir şikârcık alalum’ dirken, anı görürler ki kapu açılıb, içinden kâfir alayı çıkub, meterise ‘azm ider. Meger ki iki günden berü ‘Türk gâfil iken, basalum’ diyü, peyvend-i ‘ahd itmişler imiş. Mezbûrân ‘acemî oğlanlar kâfiri görüb, murâdları meteris basmak idügin tefattun eyleyüb, ‘Bre, yoldaşlar! Kal’eden kâfir çıkdı’ diyü feryâd idicek, meterisde yatan Yeniçeriyân ve topçiyân bir uğurdan yirinden sıçrayub...”⁸⁶².

Huruç harekâtlarının amaçlarından biri de Osmanlı askerlerinin metris yapımını engellemek veya geciktirmektir. Bu sebeple metris kazan askerlerin üzerine kaleden çıkıp saldırılırdı. Örneğin, 1570 Magosa kuşatmasında müdafiler bir kolda metris kazmayla meşgul lağımcılar üzerine hücum etmişlerdi⁸⁶³. 1560 Cerbe muhasarasında yapılan bir huruç esnasında Osmanlı siperlerini doldurmak için yanlarında kazma ve kürek de getiren müdafiler, geri çekilmek zorunda kalınca bu aletleri arkalarında bırakmışlardı⁸⁶⁴. Osmanlı kuşatma yönetimi bu tip durumlar için metrislerin arkasında karavul olarak mutlaka atlı askerler yerleştirirdi⁸⁶⁵.

Kale savunucuları, hem Osmanlı askerlerine zayıyat vermek hem de onların rahat bir şekilde metris ve sıçan yolları hazırlayarak surlara yaklaşmalarına mani olmak gayesiyle sık sık huruç harekâtında bulunabilirlerdi. 1500 Modon kuşatmasında bunu pek çok kez yapmışlardı⁸⁶⁶. 1529 Viyana kuşatmasında kaledekiler ara ara dışarı çıkıp saldırmaktan geri durmuyorlardı⁸⁶⁷. 1560 Cerbe muhasarasında yedi-sekiz günde bir bu şekilde kaleden çıkarak hücum etmişlerdi⁸⁶⁸. Huruç girişimlerinin muhasara süresince bu şekilde tekrarlanması ve kayıpların meydana gelmesi, Osmanlı yönetiminin bazı

⁸⁶¹ “Wattâ bir gün küffâr-ı xâq-sâr yuqaru wisârdan gözleyüb, top üzerinde olan ehl-i İslâm ekl-i ta>âma meşgûl iken fırsat bulub, nekbetlerden kırq elli miqdâr >iffitler âhen-pûş olub, qal>a qapusın açub, gaflet ile hücum eylemişler. Top üzerinde merwûm Naqqâş >Ali tenhâ bulunub, wâzır olan topçılardan bir miqdâr kimesnei şehid idüb, Naqqâş’ı elinden yapışub, süriyüb alub gitmişler. Sipâh-ı zafer-penâh xaber-dâr u âgâh olub, hemân segirdüb, ğarb reislerinden bir merd-i dilâver şîr ü ejder gibi >aqablerinden irişüb, ol gürûh-ı xinzîr-i bî-temyizi tîğ-i âb-gûn ve seyfi-xûn-rîz ile târmâr,>arsa-i vesî->i wisârı miğfer-i âhenin mânendi başlarına teng ü târ idüb, ol kâr-zârda mel>ûnlarıñ kârlarını zâr, işlerini âh u enîn etdiler. Wisârdan ğürîvler qopub, darbenzenler ve tûfengler ve tîrler ve zenberekler üşürüb, nefirler çaldılar. Dilîrler aswâb-ı sa>îr ile rû-be-rû olub, bir vechle savaş etdiler ki, tabaqât-ı semâvâtın kerrübîler awsend ü sâbaş diseler yeri idi. Küffârî >alef-i şimşîr idüb, Naqqâş’ ı xalâs eylediler. Bu üslûb ile leyl ü nehâr âşüb u peygâr tezâyüdde oldı” (Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 83-84). [Bu eserin transkripsiyonu yapılırken tasvip etmediğimiz enteresan semboller! kullanılmışsa da tarafımızdan herhangi bir müdahale yapılmamıştır].

⁸⁶² Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 353-354.

⁸⁶³ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 40-41.

⁸⁶⁴ Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 60-61.

⁸⁶⁵ 1594 yanık kuşatması için bk. “yeniçeri meterislerinde kuşluk zemânı, yeniçeri yoldaşlar ziyâfet üzere iken, meterislerinde gâfil, lâkin karavul hâzır idi. Kazâ vü kader herkes âleminde [iken] yeniçeri meterisleri üzere kafirler tuğyan ve hengâme ile uğrın kapudan tûfeng serpüp...” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 43); Ayrıca tezin *Kalenin Ablukaya Alınması ve Ordunun Yerleşim Düzeni* kısmına bk.

⁸⁶⁶ “Modonlular pek çok kez Türklerle çarpışmak için şehirden çıktılar. Her seferinde her iki taraftan da pek çok kayıp verildi” (Lanza, *a.g.m.*, s. 210-211).

⁸⁶⁷ “‘Ale-t-tevâlî hergün melâ’in qal’adan çıkup böyle ‘âlî cenkler ve hüsrevânî uğraşlar olmağdan hâlî degül idi” (İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 49); Feridun Bey, *Münşe’ât*, c. I, s. 572-574.

⁸⁶⁸ Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 60-61.

önlemler almasına neden olabiliyordu. 1529 Viyana kuşatmasında sık sık yapılan huruç harekâtları büyük bir problem olunca, çadırların önüne de hendek kazılması emredilmişti. Ayrıca bazı geceler ordunun kahir ekseriyeti huruç yapılma ihtimaline karşı at üzerinde sabahlamışlardı⁸⁶⁹.

Bazen müdafiler kalenin ele geçirileceğini anladıklarında son bir yarma teşebbüsüyle kaleden çıkıp çarpışarak kaçmayı denemişlerdir. Bu tür durumlarda yapılan huruç harekâtları adeta bir *ölüm-kalım hurucuna* dönüşüyordu. Nitekim 1593 Vesprim kuşatmasında Osmanlıların umumi bir hücum için hazırlandıklarını haber alan müdafiler, kalenin böyle bir saldırıya dayanamayacağını bildiklerinden ani bir huruçla kendilerini yakındaki bir dağ canibine atarak kurutulabilmişlerdir. Tabii içlerinden ölenlerde olmuştu⁸⁷⁰.

Müdafilerin huruçları aslında büyük bir riski içinde barındırıyordu. Zaten kaleyi savunma esnasında sayıları iyice azaldığından bir de huruçlar sebebiyle kayıplar olunca müdafa safları giderek zayıflayabilirdi. Bununla birlikte incelenen asırdaki huruç harekâtlarında genellikle her iki taraftan da zayıflar meydana gelmiştir⁸⁷¹.

16. asırda Osmanlılar birçok kuşatmada müdafilerin huruç harekâtına maruz kalmışlardır. 1538 Diu⁸⁷², 1570 Lefkoşa⁸⁷³, 1596 Eğri⁸⁷⁴, 1600 Kanije⁸⁷⁵ yukarıda ifade edilen muhasaralara ilaveten verilebilir.

⁸⁶⁹ “Kal’adan kâfir çıkup, hayli ceng eyleyüp, Çavuş Farfara İskender ve iki yayabaşı ve birkaç yeniçeriler şehid oldular ... Kal’adan bir mikdâr kâfir çıkup, Paşa’yla olan asker atlanup, âkıbet kâfir bu hâlî görüp kaçup yine kal’aya girdi ... Semendire Beyi Mehmed Bey beklediği tarafdandan kal’adan kâfir çıkup, hayli ceng olup âkıbet kâfir kaçup, kal’aya girüp otuz mikdârı baş kesilüp ve on nefer diri kâfir tutuldu ... Kal’adan çokluk kâfir çıkup, hayli ceng olup, âhirü’l-emr kâfir sınıp, bir mikdârı kal’aya girüp, bir mikdâr dahi kal’aya girmek isteyicek gâziler ile karuşup varıcak, kal’a kâfirleri ile gâziler karuşup bile girmek vehminden kal’a kapusun yapup, taşrada kalan kâfirler kılıcdan geçüp, beşyüzden ziyâde baş kesilüp ve nice diriler dahi alındı. Ve Köstendil alay beyi şehid oldı ki, Sarı Ramazân dimekle meşhûr idi Ve cum’a gicesi pâdişâh ordusunda küffâr-ı hâk-sâr basmak vehminden cemî’-i paşalar ve ağalar bölük halkıyla atdan inmedi ... Ve şeb ü rûz taşra küffâr-ı hâksâr gelüp şeb-hûn etmek vehminden pâdişâh ordusunda cemî’-i bölükler halkı ve yeniçeriler ve Anadolu askeri her biri çadırlu çadırı önüne hendekler kese deyü emr olundu ... Ve kal’adan kâfir çıkup ale’l-gafle iki at, üç deve aldı” (Feridun Bey, *Münşe’ât*, c. I, s. 572-574).

⁸⁷⁰ “herkes kollu kolunda ve semtlü semtinde hâzır ve seher vaktine müterakkıb u nâzır iken hikmet-i Hudây-ı Mute’âl ile küffâr-ı dalâl vakt-i mezbûrda yürüyüş olunacağına habir ve cünd-i İslâmda bu mertebe hareket ü isr muhakkak u mukarrer olduğuna câsûsları haber virmele ol gice Nemçe ve Macar birbirleri ile ittifâk idüp, ‘gicenin bir vaktinde cümlemiz ehl-i İslâm askerine yürüyüş idüp hamle eyleyelim. Ola ki bir mikdârımız tîğ-i İslâmdan kurtulup halâsa mecâl olaydı’ deyü nisfu’l-leylden sonraca küffâr-ı merdum-âzâr u dalâlet-âsâr bu niyet ü ittifak-ı pür-kaviyyet [?] ile kal’alarından taşra çıkup Budun askeri tarafında vâki’ olan dağa can atup, mel’ûnlar firâr iderken, Budun muhâfazasında olan paşa-yı mükerrerem, vezîr-i mufahham Hasan Paşa ... Budun gâzileri ile mez-kûr olan keferenin ardın ve önün alup, yedi-sekiz yüz melâ’in, mihmân-serây-ı Sic-cîn olup gazâ topları ve esbâb u âlât-ı mergûbları ve kôs ü bayrakları ile kiral-ı bed-fi’âlin güzide beylerinden Ferando [?] nâm la’in hayyen alındı” (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 40).

⁸⁷¹ Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 247-248, 255-262; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’l-Tevârih*..., (Sağırılı), s. 441; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 72; Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 203.

⁸⁷² Önalp, “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi”, s. 221-222.

⁸⁷³ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 14.

⁸⁷⁴ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 150.

⁸⁷⁵ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289.

16. Toprak Sürmek: Hendeğin Doldurulması ve Havale Kulelerinin Yapılması

Osmanlı muhasara yönetimi top atışlarının, yürüyüşlerin ve uzaktan atılan lağımların bir kalenin düşürülmesi için yeterli olmadığını görünce, uygulaması oldukça meşakkatli olan bir başka taktiğe başvururdu: *Toprak sürmek*⁸⁷⁶. Kale etrafında hazırlanan metrisler hendeğe yaklaşınca, sur mukabelesindeki son metristen sıçan yolları kazılarak kale hendeğine kadar gelinirdi. Yer kazılarak ilerlenirken çıkan toprak kale yönüne yığılırdı. Bundan sonra sura ulaşabilmek için yol açmak amacıyla hendek doldurulmaya çalışılırdı. Ordunun büyük bir kısmına torbalar deftere yazılarak dağıtılır ve bunların toprakla doldurulup hendeğe boşaltılması istenirdi⁸⁷⁷. Kime kaç torba verilmişse hendek kenarında boşaltılma sırasında yine defterle tespit edilirdi⁸⁷⁸. Bazı muhasaralarda torbalar yetmeyince çadırlardaki kilimlerin ve atların yem torbalarının⁸⁷⁹ veya hayvan derilerinin⁸⁸⁰ toprak taşımak için kullanıldığı görülmektedir. Çevredeki yüksek kum yığınlarından veya geri hatlardaki uygun yerlerden toprak temin edilebilirdi. Toprakla beraber yine kale çevresindeki ormanlık alanlardan ağaçlar kesilmesi de emredilebilirdi. Askerler kestikleri ağaç parçalarını getirerek hendeğe bırakırlardı⁸⁸¹. Bunların yanında çevrede taş, çalı-çırpı, gübre vb. ne varsa hep hendeğe

⁸⁷⁶ 1596 Eğri kuşatması için bk. Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 467-468; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 304-305.

⁸⁷⁷ 1638 Bağdat kuşatması için bk. "Handek doldurmak için umûmen asker-i İslâma iki yüz altmış bin kadar torba salınup bi't-temâm hazır olduktan sonra mâh-ı mezbûrun sekizinci günü defter mücebince meterislere tevzî olundu" (Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Zafername*, (Yıldırım), s. 40-41); "ol gün cümle 'askere 260.000 torba salınub ertesi ahad günü herkes hizmetkârıyla dolu toprak ile meterise götürüb teslim eylediler" (Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 28); 1663 Uyvar kuşatması için bk. "Ve ol gün cümle asâkir-i İslâma on kerre yüz bin tobra toluşu toprakı handaka dökmeğe fermân olundu, ammâ erbâb-ı tîmâra ve erbâb-ı zu'amâyâ bin akçe başına kanûn üzre iki tobra ve bölük sipâhîsi başına birer tobra ve cümle vüzerâ ve mîr-i mîrânlarla ve mîr-i livâların ve gayri asâkir-i sultânın hâsları ve ulûfelerine göre toprak ile leb-ber-leb tobralar fermân olunup tobra emîni defterleriyle yigirmi kerre yüz bin aded tobra fermân olunup cümle tahsil olup sicill-i Ünsî Efendi'de mastûr oldu" (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 6. Kitap, s. 195).

⁸⁷⁸ 1598 Varad kuşatması için bk. "Ve kılâ'ın hendeki su olup, keresteler ve sepetler örülüp ve dağlardan tomruklar kat' olurdu. Zıkr olunan hendekleri doldurup ve cemî', asâkir halkına torbalar salup, hendek başında defter ile alınurdu" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 218); Torbalar içleri toprak doldurulup geri hatlarda uygun bir noktada yığıldığında da sayılabilirdi. Örnek olarak 1663 Uyvar kuşatması için bk. "Ba'dehu bu cem' olan torbaları herkes toprak ile doldurup kal'anın cânib-i garbîsinde Beç kapusu hâricinde Vezîria'zam koluyla Yûsuf Paşa kolu mâbeynind[e] bir mürtefi' mahalle topraklı tobraları yığup kal'aya toprak sürülmek fermân olunup kal'ayı toprak gark etmeğe mübâşeret edüp üzerine Yûsuf Paşa cümle Anadolu askeriyile ta'yîn olunup tobra emîni fermân-ı vezîr olduğu üzre tobraları alup resîd eder, tobra getirmeyenden yine taleb eder. Bu minv[âl] üzre bir günde tobralar kûh-ı Demâvend ve kûh-ı Elburz gibi eyle yığıldı kim kal'a içinde gezen mûr [u] mâr nümâyân oldu. "Ve ancak yüz bin aded tobra geldi" deyü tobra emîni nakl etdi" (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 6. Kitap, s. 195).

⁸⁷⁹ "Ammâ Hudâ'ya ayândır herkesin hayme [vü] hargâhında kilim ve kebe ve keçe ve ihrâm kalmayup sebûkbâr olduk, ammâ çadırlarda dahi dōsemeler kalmayup herkesin haymesi güreşçiler meydânına döndü. Hattâ atların yem tobraları ve çulları dahi kalmayup atlar yaldak ve sublak ve çıplak kaldı. Ba'dehu bu cem' olan torbaları herkes toprak ile doldurup" (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 6. Kitap, s. 195).

⁸⁸⁰ "askere çuval emr olunub, ve boğazlanan koyunların ve öküzlerin derisin hâk ile enbâste eyleyüb; çuvalar ile topraklar ve çalılarla dökülüb..." (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 295).

⁸⁸¹ 1532 Güns kuşatması için bk. (Matrakçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 176-177); (Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 314-315; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 76-78); "Bu gün Paşa umûmen Rumili'ne odun taşıyup hendeki doldurmak emr eyledi"(Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 580-581); 1543 Estergon kuşatması için bk. "hüsn-i zafer tedbîr-i nusret-te'sire şöyle sülûk olundu ki hisâr-ı üstüvârın hendek-i amîki memlu olmak için cumhûr-i millet-i İslâm'dan cümle-i enâm varub sahrâ ve hâmûnun berk ü bî-şesin kesüb getirüb dökeler

atılırdı⁸⁸². Hatta 1594 Yanık kuşatmasının müşahidi Talikizade, kale çevresini saran nehri geçmek için toprak ve çalılar kâfi gelmeyince işe yaramayan atların ve çarpışmalar sonucu öldürülmüş müdafî cesetlerinin de hendeği doldurmak için getirilip atıldığını söyler⁸⁸³. Toprak taşımak, etraftan ağaç kesip sıçan yolları vasıtasıyla getirip hendeğe bırakmak uzun ve zor bir işti. Ayrıca çok fazla insana ihtiyaç vardı. Bu yüzden altı bölük halkı, kâtipler ve çavuşlar gibi farklı vazifelerdeki askeri unsurların zikredilen işe birlikte koşulmaları son derece normaldi⁸⁸⁴. Yine toprak sürmenin meşakkati sebebiyle askeri şevke getirmek gayesiyle veziriazamın dahi birkaç torba taşıdığı kaynaklara yansımıştır⁸⁸⁵. Ayrıca torbaların toprak dolu oldukları halde hendeklere taşınmalarını teşvik için askere maddi ödüller de verilebilmekteydi⁸⁸⁶.

ana binâ'en asâkir-i İslâm eşcâr-ı müterâkimiyle meşhûn olan deşt ve kûhun dirahın kat' edüb kazâ-yı hisâra getirüb döktiler" (Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 402-403); 1598 Varad kuşatması için bk. (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 218); 1663 Uyvar kuşatması için bk. (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 6. Kitap, s. 195).

⁸⁸² 1566 Siğetvar kuşatması için bk. Feridun Bey, *Nüzhət-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 120; *Heft Dâstân*, (Kararmaz), s. 109; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, 31; 1596 Eğri kuşatması için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 150; 1600 Boboçfa kuşatması için bk. Na'îmâ, *Tarih*, c. I, s. 167.

⁸⁸³ "...ve toprak sürenler dahi birbirin gayrete düşürüb; anlarun dahi her birin ferâ-hür isti'dâdınca mesû'dü'l-hâl ve mahsûdu'l-emsâl eyleyüb, ve kimesni bezl-i mâl ile müstemâl kılub; anlar dahi ittisâk-ı mehâmmе teşmîr-i sâk-ı vifâk eyleyüb, toprağı Elbürz-ü-Demâvend gibi bâlâ-vu-bülend eylediler. Emmâ Iraba suyunun şiddet-i cereyânı toprağı alub gitmegin 'askere çuval emr olunub, ve boğazlanan koyunların ve öküzlerin derisin hâk ile enbâste eyleyüb; çuvalar ile topraklar ve çalılarla dökülüb; ve -arık [at arki] atlamaz, köprü geçmez- intifâ'dan sâkit menbûz-ı lâkit, hendek tolduran bârgirleri toldurmağ için hendeke atdılar. Ve mukaddemâ tîğ-i âteş-bâr ile küffâr-ı düzahî-tebârdan başları kesilenlerin lâşeleri, ki meterislerde yaturdı, münâdiler nidâ itdi ki: "Beş kâfir leşin getirüb, hendeğe biragana birer ibtidâ virilsün" demekle, Müslümânân birer leşi birer leşi götürüb, beşer beşer getirüb, sekiz yüz altmış iki lâşe-i lâ-şey'i biragıldı. Bu denlü toprak ve çalı çekildi, mevâlîd-i selâseden nebât ve ma'den ve hayvan dökildi" (Ta'lik-zâde, *Şehnâme-i Hümâyün*, (Woodhead), s. 295).

⁸⁸⁴ 1543 İstolni Belgrad kuşatması için bk. "bölük halkına ve sâyirlere emr olunmuş idi. "Mişe getirüb kal'a dibine iletüb ve toprak dahi çekilüb iki cânibden kulleler eyleyüb andan cenk olına" deyü ve ol emr-i şerif üzere her tâyife dahi turmayub kimi mişe ve kimi hâk çekmekde idiler" (Muradî, *a.g.e.*, vr. 132a); 1596 Eğri kuşatması için bk. (Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 467-468; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 304-305); 1600 Kanije kuşatması için bk. "Ve nehirlere tuğyan üzere, köprüye ihtiyâc. Kûhistânlardan belvânlar ve elvâhlar kat' etmek fermân olunurdu. Orduda münâdiler nidâ ederlerdi. Müteferrika vü çavuşlar ve çavuş-zâdelere ve Dîvân-ı hümâyün kâtibleri ve şâgirdân ve Defterdâr ve menâsib[a] mutasarıf olanlar ve Mâliye kâtiblerine ve bölük ağaları ve kethudâlar ve kâtibleri bi'l-cümle 'umûmen balkanlardan keresteler ve çibuklar ve odun ve kebîr sepetler ve leseler ve torbalar ile hâşâk cem' olurdu. Hendekleri ve nehirlere doldurub... Bir cânibden toprak sürmek emr olunur ... İki câniblerinden odun ve tomruk ve torbalar ile hendekleri ve tuğyan üzere olan nehirlere doldurub, ziyâde derin olan nehri üzerine köprü edüb..." (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289-290, 293). Çok benzer bir durum Kandiye kuşatmasının 1668 senesinde de gerçekleşmiştir. Sadrazamın tevabii, orducular, defterdar ve kâtipler, sipah ve silahdarlar nöbetleşe çevreden metrislere toprak taşımışlardır (Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 410-411).

⁸⁸⁵ 1594 Yanık kuşatması için bk. "Çün hengâm-ı muhâsaradan bir ay mürûrunde tabur bozulub sürülen toprak dahi kal'a berâberine çıkmış idi, üzerinde atılan toprak içerisini döğör, harâb ider ve taşra hisâr çim olmağla çendân zarar itmezdi. Niçe def'a hücumlar ve yürüyüşler olup lağimlar atılmağla niçe yüz küffâr vâsıl-ı dâr-ı bevâr olup büyük fuçı kumbaralar ve top tufengle guzât-ı İslâm'ın niçesi şehîd ve kimi zahmdâr olmadan hâli değil idi. Dağlar gibi toprak sürilüb hendeke vardı. Lâkin hendeke câri olan Raba nehrinin ittifâk-ı tuğyanına râst gelüb dökülen türâbı cereyân-ı âb nâ-yâb iderdi. Sonra 'umûmen 'askere torba salınub 'asker-i Tatar dahi torba getirüb yığdılar. Hattâ serdâr-ı a'zam dahi terğib için birkaç torba türâb götürüb bi-nefsihi mahalline ilka itdi. Lâkin çâre olmayub ol nehre fütür gelmedi" (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 258). Ayrıca bk. İbrahim Peçevî [Peçuyulu], *Târih*, c. II, s. 153.

⁸⁸⁶ 1594 Yanık kuşatması için bk. "Vezîr-i a'zam hazretlerinin kollarından toprak sürmek fermân olunmağın; Vezîr-i a'zam hazretlerinin Kethudâsı olan Dervîş Ağa toprak başında bir kîse haseneyi önlerine koyub, torbayı toprak[la] getirenlere 'atıyye tevzî' ederlerdi" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40).

Toprak sürülüp hendek doldurulurken bazı kuşatmalarda hendeğin yanında *havale kulelerinin* bina edildiği görülmektedir⁸⁸⁷. Havale kuleleri ağaç gövdeleri ve dalları, çalı-çırpı gibi sert malzemenin üstüne toprak atılarak yapılabileceği gibi⁸⁸⁸, toprak dolu büyük çuvallar⁸⁸⁹ veya sepetlerin yan yana dizilmesi⁸⁹⁰ ve üzerinin toprakla düzleştirilmesiyle de inşa edilebilirdi. Kalenin sur yüksekliğine göre kulelerin boyu ayarlanır, kule üstünden kale içinin görülebilmesi sağlanırdı⁸⁹¹. Bu kulelere toplar çıkarılabildiği gibi⁸⁹², oklu⁸⁹³ veya tüfekli⁸⁹⁴ askerler de konuşlandırılabilirdi. Böylece kalenin surları ve içerisi Osmanlı ateş gücünün hedefi haline gelirdi. Havale kuleleri hendek doldurma işleminden önce yapılırsa, hendek dolduranlar için bir koruma

⁸⁸⁷ 1522 Rodos kuşatması için bk. “kal’anun der-peyinden handekler kâzılûb yemîn ü yesâr turûk-ı muhtelife vaz’ olunub zikr olân tarâyık u hanâdikun tobrağı hisâr cânibine ilkâ olunub bu tarîkile kal’a-i mezbûranun üzerine mânenî-i cebel-i vebel-i a’lâ ve misâl-ı kûh-ı bülend ü bâlâ toprak sürülüb ve zikr olân toprağın üzerine dâhil-i kal’aya havâle câ-be-câ mevâzî’-ı ceng tertîb olunub sipâh-ı hizebr-âhenk kal’a-i mezbûranun burc u bârusında olan küffâr-ı bî-nâmus u nengün üzerlerine ... tîr u hadeng ve dirah t u seng âtûb keferî-i kal’a-i mezbûra bu tedbîr-i dil-pezîrden dil-teng ve vâlih u deng olub” (*Hizânetü'l-İnşâ*, (Çerçi), s. 101); “Bî-girân yumuşak toprakdan bî-girân hisâr-ı revân ki, irakdan bakan küffâr-ı bed-gümân ol vaz’-ı garîb u tavr-ı ‘acîbe hayrân olurdu, bünyâd itmeğe ikdâm u ihtimâm itdiler. Âhenîn-i metîn ile zemîn-i metîn kalb-i sulbini yıkdılar, taşını giderib toprağını taşıdılar, bir yere yığdılar, hisâra karşı kara taş eylediler ... Gürûh-i enbûh-i hadem u haşem gice vu gündüz bir nice yüz bin âdem ol kûh-ı pür-şükûhî dem-â-dem yürüdüb ... ol sürüb götürdükleri toprağıle ‘arîz u ‘amîk handak-ı sahkî toldurdılar ve cevsa-k-ı bârûyile rû-bâ-rû olan kara tağı kenâr- dîvâr-ı hisâra yetürdiler” (Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 170); “bu cânibde dahi ol tilâl-i hâki ki her biri hâki-i zirve-i cibâlidî. Kuvveti İslâmîle irgörüüp handek kenârına yığdılar. Hisârün üstüne bir kara dağ gibi havâle oldı. Şöyle ki evcine urûc iden burûc-ı kal’ayıyla derûn-ı şehri bir ucından bir ucına değîn bi-tamâmihî temâşâ eyleridi. Menzil-i mâhdan ka’r-ı çâha bakup ı’lv-i simâkden semk-i semeke nâzır olmuşa dönerdi. Bedenler üzerinden cümle cenge hâzır olan keferenün cümle harekâtı ve sekenâtına üzerinden vukûf olunup perde-i mestûrları meksûf oldı. Ba’dehü etrâfına niçe bin toprağıle dolu çuvallar ve garârlardan bedenleri gibi yir yir ceng yirleri düzdiler” (Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 164); “Yine hünkâra pâşâ irdüğü dem/Dahi toprak kazardı elli bin âdem/Yığılan toprak olmuş ulu tağlar/Hisârün topları yolını bağlar/Meteriz idinüp leşger o tağı/Zafer bulmadı top, tüfegle yağı/Çeriler giceyi gündüze katup/Kazup tağların ardın önine atup/Bu resme tağları sürüp yürürler/Hisâr etrâfına iltüp turkurlar/Ururlar topları toprağa vâfir/Güzer itmez kalur hayretde kâfir/Sürüp handaklara eltüp çok kenâra/Havâle oldı ol tağlar hisâra” (Hadîfî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 438); Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 144; Vatın, *a.g.e.*, s. 340.

⁸⁸⁸ 1560 Cerbe kuşatması için bk. Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 88.

⁸⁸⁹ 1543 Estergon ve İstolni Belgrad kuşatmaları için bk. Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 425, 507-515; 1566 Sigetvar kuşatması için bk. Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 31.

⁸⁹⁰ 1638 Bağdat kuşatması için bk. Nûrî İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 213-214.

⁸⁹¹ Havale kulelerinin üzerinden kale içinin görünmesine dair, 1522 Rodos kuşatması için bk. “bu cânibde dahi ol tilâl-i hâki ki her biri hâki-i zirve-i cibâlidî. Kuvveti İslâmîle irgörüüp handek kenârına yığdılar. Hisârün üstüne bir kara dağ gibi havâle oldı. Şöyle ki evcine urûc iden burûc-ı kal’ayıyla derûn-ı şehri bir ucından bir ucına değîn bi-tamâmihî temâşâ eyleridi” (Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 164); 1663 Uyvar kuşatması için bk. Bu minv[âl] üzere bir günde tobralar kûh-ı Demâvend ve kûh-ı Elburz gibi eyle yığıldı kim kal’a içinde gezen mür [u] mâr nümâyân oldu. “Ve ancak yüz bin aded tobra geldi” deyü tobra emîni nakl etdi. Hattâ hakîr tek durmağa kararım kalmayup tâ tobraların zirve-i a’lâsına urûc edüp bir merkezden kal’a içine bakdım. Sademât-ı top-ı küpdan bir harâb-âbâd dâr-ı diyâr duyûr kim deyyâr bir âdemden nâm [u] nişân yok. Hep cümle kemîngâhlarda ve meterislerde pinhân olmuşlar” (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 6. Kitap, s. 195).

⁸⁹² 1560 Cerbe muhasarası için bk. Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 200-202; 1570-71 Lefkoşa ve Magosa muhasaraları için bk. Zirekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 31, 77; *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedâi), s. 64; 1596 Eğri muhasarası için bk. Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 467; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 304; 1598 Varad kuşatması için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 220.

⁸⁹³ 1522 Rodos muhasarası için bk. *Hizânetü'l-İnşâ*, (Çerçi), s. 101.

⁸⁹⁴ 1522 Rodos muhasarası için bk. (Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 164); 1543 Estergon kuşatması için bk. Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 425; 1543 İstolni Belgrad kuşatması için bk. Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 507-511; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 68b; 1560 Cerbe kuşatması için bk. Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 202; 1566 Sigetvar kuşatması için bk. Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 31.

duvarına dönüştürdü. Kulelerin bu özelliğine dikkat çeken kaynaklar, müdafilerin top ve tüfek ateşlerinin kuleye saplanmasıyla ötürü toprak taşıyan askere bir zarar vermediğini belirtirler. Hendek doldurulup kale duvarına askerler yaklaşmaya başlayınca da havale kulelerinin bu koruma görevi devam eder, kule tepesindeki ateş gücü sayesinde müdafiler yürüyüş yapılacak veya lağım kazılacak bölgelerin üzerlerinden uzaklaştırılmaya çalışılırdı⁸⁹⁵. 1569-70 Kevkeban muhasarasında kale kayalık bir dağ tepesinde bulunduğu hendeği doldurmak için çalışan askerleri koruyacak toprak dolu torbalardan müteşekkil bir havale kulesi yapılamamıştı. Bu yüzden havale kulesinin koruma vazifesi özelliğini görecektir alternatif bir yola girilmişti. Hendek kenarında bir duvar örülerek üstü örtülmüş ve bunun muhafazasında askerler getirdikleri malzemeleri hendeğe boşaltmışlardı⁸⁹⁶.

Müdafiler toprak sürme, hendek doldurma ve havale kuleleri yapılırken hemen Osmanlı askerlerini engellemek için silahlarını bu tarafa çevirirler, eğer hendekler

⁸⁹⁵ 1522 Rodos kuşatması için bk. “ol sürüb götürdükleri toprağıle ‘arız u ‘amîk handak-ı sahîkı toldurdılar ve cevsağ-ı bârûyile rû-bâ-rû olan kara tağı kenâr- dîvâr-ı hisâra yetürdiler. Ol kûh-ı pür-şükûhî kendüleri hicâb idindiler. Ol ihticâbile hisn-ı metin içindeki pür-kîn tâğîlerin yarâğı şerrinden kemîn-i hasinde emîn oldılar ... ‘Arûs-ı ceng-cüyî ve seng-rûnın atdığı tob-ı pür-tâb u germ-i türâb-ı nerm içinde gömilür kalurdi, geçüb gitmezdi. Ol pür-şükûh kûhî penâh-gâh idinüb ardında sipâh bî-hazer gezerlerdi. Kimseye düşmenin darb-zeni ve tüfek-i târik-şikenî zarar itmezdi” (Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 170); “Toprakdan bir hisâr-ı üstüvâr oldı ki âteş-i topa semender, Ye’cûc-ı tüfeğe sedd-i İskender gibi düşdi. Leşker-i İslâma melce’-i hasîn olup yeniçerînin ve sâyir asker-i mansûrun tîr ü tüfekendâzları üzerinden bezm-i rezmün sâzın kurup ceng âhengine söyle dem-sâz olmuşlaridi ki küffârın burc-ı hisârdan cenge imkânı olmayup nâ-çâr önlerinden ayrıldılar. Mukâbelelerinde olan burc u kule kefer-i fecereden hâlî kaldı”(Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 164); 1543 Estergon kuşatması için bk. “emr olundu ki hisâr-ı üstüvâra havâle çuvallardan kulle peydâ olunub üzerinde dilâverân-ı tüfenk-endâz ve mübârîzân-ı cenk-sâz Yeniçeriler durub küffâr-ı hâksârın yolların sed ve hamlelerin redd ideler andan sonra kal’a-ı üstüvâra ve kulle-i kûh-karâra asker-i adâ-şikâr bel bağlayub her taraftan yürüyüş edüb alsunlar” (Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 425); 1543 İstolni Belgrad kuşatması için bk. “erbâb-ı râyât-ı feth âyât ve eshâb-ı a’lâm-ı nusret-gâyât tahrib-i hisâr ve tedmîr-i küffâr hakkında şöyle fikr etdiler ki umûmen sâhib-i tuğ ve tabl ve alem olan ve salâ-yı gazâyâ hâzır olub gelen esnâf-ı benî ümem hisâr-ı üstüvârın hendek-i amîki memlû olmak için fevz-yı hisâra odun getürüb döksünler ve toprakdan mürtefi’ kulleler bünyâd olunmak için çuvallar cem’ olunub toprakile doldurub hazir eylesünler ve pulâd külünkler ile hisarun hendeğine girmeye zemin-i metfîni yarub yol ideler deyu emr olunub emr-i âlîşân muktezâsinca umûmen asâkir-i nusret-rehber ve husûsan ümerâ-yı zafer-peyker ol küffâr-ı hâksârın tedmîri ve hisâr-ı nâ-müdârun teshîri için hendeğine doğru yerleri sökdiler ve sahrâ-yı hisara bî-hadd ve kıyâs odun getürüb dökdiler ve çuvallar cem’ olunub zemin-i metfînin kalb ve salbin kazmalar ile ykdılar taşı giderüb toprağın çuvallara tkdılar andan sonra kemiyy-i kemîn-i şecâ’at ve şîr pişe-i celâdet Mehmed Pâşâ ve himmeti mekşûf ve cür’eti masrûf Hüsrev Pâşâ câniblerinde toprakile memlu olub hazir olan çuvallardan hisâra havâle birer kulle-i üstüvâr peydâ ve âşikâr etmeye leşker-i enbüh ve asker-i pür-şükûh akdâm-ı ikdâm ve ihtimâm-ı temâm ile bir gecenün içinde cevsağ-ı bârûlarıyle rû-be-rû kara dağlar gibi kulleler yapub kaldırdılar ... Yapılıb peydâ olan kulleler ve kazılıb ihzâr olan hendekler mübârîzân-ı neheng-ikdâma ve muhâribân-ı pelenk-intikâma hicâb olub ol hicâbla küffâr-ı hezîmet eserin ve fuccar-ı musîbet rehberin top ve tüfenk ve prango ve zenberek ve sâyir edevât-ı cenkleri şererinden kemîn-i metfînde emîn olub zikr olan kulleler tüfenk-endâz ve cenk-sâz Yeniçeri dilâverleriyle memlû olub surlarının taşında ve kusurlarının başında ve burucunun bedeninde ve barularının bazularında ve kullelerinin kellelerinden âheng-i cenge musır olub duran kâfirleri tüfeng-i şihâb âsâr ile fi’l-hâl urub taşra bakdurmazlardı ... ve asker-i nusret-iştihâr fevz-yı hisâra getürdükleri odunile arız u amîk hendek-i şehîkların doldurmağa cidd ü teşmîrlerin zuhûra getürüb makta’-ı deyâcîr-i revâhdan matla’-ı tebaşîr-i sabâha değin ikdâm-ı temâm ile durub doldurdılar ve hâkile memlû garârelerden ihzâr olan kulleteyn-i mamûreteyn kal’anun etrâfi ve eknâfina nâziretân ve küffâr-ı bed-girdârın cenk ü cidâline hâziretân olub anların vaz’-ı garîbine ve tavr-ı acibine her melek hayrân ve her felek ser-gerdân idi ... Asker-i İslâm-ı nusret-encâm ol mânend-i kûh kulleleri ve enbüh-ı şehîk hendekleri melce’-i me’vâ edinüb kullelerin ardında ve hendeklerinin içinde bî-hazer gezüb adüvv-i dînin ve düşmen-i neket-karînin atılan darbzen-i merdüm-efgenleri ve tüfeng-i târik-şikenleri türâb içinde gömülüb kalurdi” (Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 507-515).

⁸⁹⁶ Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 1138-1139; Âli Efendi, *Telhîsü’l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 389.

ağaçlarla doldurulmuşsa onları tutuşturmayı denerlerdi. Osmanlı kuvvetleri arasında bulunan sakalar böyle durumlar da su taşıyarak ateşin büyümeden söndürülmesi amacıyla gayret gösterirlerdi. Belki bu şekilde ağaçların çabuk yanmalarını önlemek düşüncesiyle, hususan çevredeki yaş ağaçların kesilip getirilmesinin Osmanlı yönetimince istendiği müşahede edilmektedir⁸⁹⁷. Havale kulelerine karşı kaledekiler burçların veya surların üzerine ahşap kuleler yapabilirlerdi. Bu mukabele kulelerinden Osmanlı askerlerine ateş açarlardı⁸⁹⁸. Bazı kuşatmalarda hendeğe yığılan tomruklara ve odunlara müdafilerin top gülleri isabet edince ortaya çıkan serpinti ağaç parçaları çok sayıda askerin ölümüne sebep olmuştu⁸⁹⁹.

Osmanlı askerleri kale hendeğini doldurmaya çalışırken kaledekiler de bunu önlemeye çabalarlardı. Bazı kuşatmalarda savunucuların hendeğe atılan taş ve toprağı geceleynin sur içerisinden hendeğe açılan gizli dehlizleri kullanarak temizlediklerine şahit olunmaktadır⁹⁰⁰. Hatta bu taşları daha sonra açılan gedikleri kapatmak için

⁸⁹⁷ 1560 Cerbe kuşatması için bk. “Ondan sonra götürü reislere ve azeplere torbalarla topraklar ve sipahiler tayfasına ve emirlerin yaşlılarına dallarla yapraklar ve geri kalan kişilere, karışık ordulara ve A’rab azgınlarına kısa ve yoğun tomruklar getirme işi verildi. Ama ‘başımız için yaş olsun, kuru makbul değildir’ diye ısmarlandı” (Zekeriyazade, *a.g.e.*, s. 87).

⁸⁹⁸ Müdafilerin bu konuyla ilgili savunma taktikleri 1532 Güns kuşatmasında oldukça güzel anlatılmıştır: “Fe-li-zâlike hüsn-i tedbir-i fütûh-te’sirleri ana mukarrer oldı ki hisârün hendek-i amikinden fevk-i bârûlarına varınca odunla memlû kılınup ihrâk kılına bu ma’nâ vesîle-i zuhûr-i inâyet-i İllâhî ve vâsıta-ı bürûz-ı fütûhât-ı nâ-mütenâhî idüğü nûr-ı mihr-i cihân-efrûz gibi rûşen ü tâbân idi cumhûr-ı millet-i islâmîden cümle enâma emr olundu ki her biri birer yük odun getirüp hendek kenârına dökeler ana binâ’ın etrâf-ı hisâra cibâl u kûh-sâr gibi sipâh u leşker şütür ü sâysis-hâne vü bârgîr ile varup eşcâr-ı müterâkime ile meşhûn olan çengelîstâmî bir ân içinde kesüp ber-muktezâ-yı emr-i âlî-şân getirüp fezâ-yı hisâra döküp dağlar gibi yığıldılar Rûmîli’nde vâkı’ olan asker-i mansûrdan bâ-nevbet sancak begleri sipâhîlerle gelüp ihzâr olan odunu hendek kenârından içerüye atup taraf-ı şarkîsinde ve şimâlîsinde ve cenûbında bi’l-cümle üç yirde urücü derk-i fehmi-kârbîne sığmayup umkı ka’r-ı zemînde olan hendek-i âb-mekîn bir iki günde odun ile mâlâmâl ve hendekden bülend derûn-ı hisâra müstevlî bir nice cebel peydâ eylediler. Küffâr-ı hüsrân-behre vü hızlân-çehre odun kullerinin hisâr u şehre havâle oldukların göricek def’-i şedâ’id ve ref’-i mekâ’id husûsında fikr-i fâsîd ü hayâl-i kâsîdlerini zuhûra getirüp hemân-dem buğdây ve arpa ve alef destelerini kibrit ü katrân ile âmilte eyleyüp içine âteş koyup odunu ihrâk itmek için içerüden taşraya atup def’-i belâya sa’y idüp durdular. Ol dûzahîlerün tabî’at-ı âteş-siriştleri azâb-ı nâra mu’tâd olmağın çâre-i derd-i cân-âşûb u devâ’-ı merg için girü nârdan ricâ iderlerdi hükm-i cilbe-i İllâhî ki mutazammın-ı ahvâl-i nâ-mütenâhîdür ebvâb-ı rahmet ü âtîfeti rûy-i niyâz-ı kibr ü tersâya meftûh u mekşûf olup cenâb-ı Mucîbü’l-hâcât’da anların dahi icâbet-i münâcâtlarına sebîl olup zuhûr-ı vâcibât-ı takdîr-i hikmet-te’sirleri husûl-ı murâdâtları savbına masrûf göründüğü ecilden kal’a içinden b[î]rûna pertâb itdikleri âteş-i pür-tâbları odına bir mikdâr te’sîr eyleyüp şîrâr-ı nâr-ı şerâr işti’âl bulıcağ kulûb-ı ehl-i îmâna infî’âl gelüp lâkin dilâverân-ı şîr-dil ki avn-ı Hakk’la çâredân-ı her-müşkildür meşk-keş-i ebr-veş-i âb-efşân sakkâlar su taşıyup ağaçdan nâv-dânlar ile ol nâdânların âteşi üzerine seyl-i âb itdiler ihtimâm-ı erbâb-ı safâyla şu’le-i nîrân-ı küffâra tamâm intifâ gelüp menhûslar ol ümîzden dahi nâ-murâd u me’yûs oldılar. Kulle-i çübîn bülend ü bâlâ olup hisâr olmuşdı her taraftan guzât-ı zafer-necâtdan tûfengeiyân-ı memât küffâr-ı merg-hayâta tûfeng atdıklarınca mukâbele-i ehl-i islâm iden liyâm-ı hezîmet-encâmun vücûd-ı cife-nişân u küfr-keşleri hâk-ı mezellete düşüp leşker öldürdi sehm-zen ü tîr-endâz ser-firâzlar saff-ı kemâl-ı kemân-ı cân-sitândan sihâm-ı bârân etdiklerince nisâl-ı âmâl-ittisâl a’zâ-yı küffâr-ı hüsrân-âmâlî gırbâla döndürüp bâd-ı sümûm-ı merg ile keşti-ı ecsâm ve bâl-ı encâmıların girdâb-ı cahîme îsâl idüp gönderdilerdi. Mezkûr kulle mukâbelesinde küffâr-ı abûsü’l-vücûhun kal’a-ı enbûhları burclarından bir kulle-i kûh-şükûhun üzerine ağaçdan çatmalarla tekrâr kulle idüp içine küffâr-ı şîrk-girdâr girüp tûfeng-i zehr-nâkla anda ceng ü peykâr itmekle guzât-ı pâkdan nice kimesneleri şehîd ü helâk itmişlerdi asker-i cerrâr-ı hisâr-inkisârdan bir nice dilâver-i şemşîr-keş ü hancer-güzâr nerdübânlar ile ol kal’aya çıkup füccâr-ı cehennem-civârla ceng idüp uyûn-ı hîre-i bî-nûrlarına sahn-ı vasî-i âlemi teng ü târ eylediler” (Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 176-177); Hemen aynı ifadeler için bk. Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 314-315; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 76-78.

⁸⁹⁹ 1566 Sigetvar kuşatması için bk. Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 31.

⁹⁰⁰ 1569-70 Kevkeban kuşatması için bk. Âli Efendi, *Telhîsü’l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 334, 387-388; Rûmîzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 1138-1139.

kullandıkları da olmuştur⁹⁰¹. Osmanlılar bu tür zorlukları yeni taktikler geliştirerek aşmaya çalışmışlardır. Örneğin 1638 Bağdat kuşatmasında kaleye üç farklı yönden toprak sürülüp hendek kenarına gelmişti. Veziriazam kolunda, kale hendeği doldurulmaya çalışıldığında müdafilerin hendek dibinde açtıkları deliklerden atılan malzemeyi içeri çektikleri görülmüştü. Osmanlı askerleri önce tüfekle bu deliklerdeki müdafileri vurmaya çabalamışlar sonra çevreden kestikleri ağaçları çarpaz şekilde çivileyerek bu deliklerin ağızlarını kapatmışlardı. Diğer bir kuşatma kolunda ise bir topçunun tedbiriyle, içi barut dolu bir çuval üzerinde fitil takılı olduğu halde hendeğe atılmış, sur dibindeki deliklerde bulunan müdafiler torbayı içeri çektikleri sırada fitil yardımıyla torbanın infilak etmesi sağlanmış ve müdafiler helak olmuşlardı. Olayın anlatıcısı Nuri İbrahim'e göre bu durumu gören diğer müdafiler bir daha o deliğe girmeğe cesaret edemediklerinden rahat şekilde o yöndeki hendek doldurulmuştu⁹⁰².

Toprak sürme faaliyeti farklı kuşatma cenahlarından gerçekleştirilebilir ve birden fazla havale kulesi inşa edilebilirdi. Örneğin 1532 Güns muhasarasında kalenin doğu, kuzey ve güney olmak üzere üç tarafından toprak sürülüp havale kuleleri yapılmıştı⁹⁰³. 1574 Halkulvad kuşatmasında herkes kendi kolundan toprak sürüp hendeği doldurmaya çalışmıştı⁹⁰⁴. Hakeza 1598 Varad muhasarasında iki koldan toprak sürülmüştü⁹⁰⁵.

Toprak sürmek ve havale kuleleri bina etmek 16. asır Osmanlı kuşatma savaşlarının çok önemli bir unsurunu teşkil eder. Uzun süreli ve epey güç bir işlem olmasına rağmen kale muhasaralarında büyük avantajlar sağlaması yüzünden vazgeçilmez bir taktik öge olarak defalarca kullanılmışdır. Yüzyıl içerisinde; 1522 Rodos, 1532 Güns, 1543 Estergon ve İstolni Belgrad, 1560 Cerbe, 1566 Sigetvar, 1569-1570 Kevkeban, 1570-71 Lefkoşa ve Magosa, 1574 Halkulvad, 1594 Yanık, 1596 Eğri, 1598 Varad, 1600 Bobofça ve Kanije muhasaralarında bu taktiğe başvurulmuştur⁹⁰⁶.

Osmanlı harp sanatı ve aletlerini savaş tecrübelerine dayalı olarak anlatan ve tahminen eserini Lale Devri'nde yazmış olan Ali Ağa, özellikle Kanuni ve II. Selim

⁹⁰¹ 1522 Rodos muhasarası için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 150.

⁹⁰² Nûri İbrâhîm, *Fetihnâme-i Bağdâd*, (Gökçek), s. 226, 230-231.

⁹⁰³ Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 176-177; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 314-315; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 76-78.

⁹⁰⁴ Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, (İlgaz), s. 38.

⁹⁰⁵ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 217-218.

⁹⁰⁶ Referanslar için bu kısımdaki dipnotlara bk.

dönemlerine atıf yaparak *Toprak sürmenin* kuşatmalardaki rolüne değinmekten kendini alamaz⁹⁰⁷.

17. İp ve Merdivenlerle Surlara Çıkma Teşebbüsleri

Muhasaralarda surları aşmak için geleneksel olarak kullanılan araçlar içerisinde ip ve ağaçtan mamul merdivenler ile kemend ve urgan türevi kalın iplerden vekayinamelerde sıkça bahsedilmektedir. Kale bedenine çıkabilmek gayesiyle kuşatmaların her aşamasında ip ve merdivenlere başvurulabilirdi. Askerler sur dibine ulaştıklarında ucu çengelli ipleri yukarı doğru fırlatarak ipin sağlam bir çıkış için emniyetli hale gelmesiyle hemen surlara tırmanırlardı. Aynı şekilde merdivenler kale duvarına dayandırılarak da surlara çıkılırdı. Bu uygulama tek başına bir saldırı olarak yapılabileceği gibi top ve tüfek ateşi, lağım faaliyetleriyle birlikte koordineli olarak da gerçekleştirilebilirdi. Hatta surlarda gedikler açıldığında, gediklerden girmek için hücumlar yapılırken aynı anda merdiven ve ipler vasıtasıyla yer yer kale bedenine çıkma teşebbüsleri olabilirdi. 1543 Şikloş muhasarasında böyle bir durum yaşanmıştı: “Mehmed Pâşâ kolunda gedükler açılıb müşârün-ileyh vezîr-i âsaf-nazîr ve müşîr-i mübârek-tedbîr Mehmed Pâşâ kalb-i asker-i İslâm’a siper olub yanında olan Yeniçeri dilâverleriyle ve Anadolu Beylerbeyisi İbrahim Pâşâ ile gedüklerinden ve ba’zı yerlerinden nerdübânlarıyla mâh-ı Rebî’ül-âhîr’in guresinde yürüyüş edüb...”⁹⁰⁸. 1600 Kanije kuşatmasında da benzer hücumlar olmuştu: “Ve bir def’a gâziler, serdengecdiler ile ittifâk edüp, guluv birle nehirlerden ‘ubur ederler, gedüklere. Ve lağımlar atılıp, bir mesâff [u] muhârebe olup, bedenlerden nerdübânlar ile sabâhu’l-hayrdan vakt-i duhâ-i kübrâ[ya] değin kîtâl olmağın, kefereden hayli mürd olur. Kâfirler kal’adan kunbaralar ve saçmalar ile askere bir mikdâr şikest olur”⁹⁰⁹. Bu yöntemle kaledekilerin tüm güçlerini tek noktaya odaklandırmaları engellenerek, bir bölgedeki savunma saflarını nispeten zayıf şekilde oluşturmaları ve böylece savunma direncinin daha hızlı kırılması hedeflenmiş olmalıdır.

İp ve merdivenlerle surlara çıkan askerleri daha bu aletlerin üzerlerinde bulunurken ciddi tehlikeler bekledi. Müdafiler önceden hazırladıkları kaynar katranları yukarıdan aşağı dökebilir; taş, tomruk atabilir veya tüfek ve el humbaralarıyla onları öldürebilirlerdi⁹¹⁰. Osmanlı askerlerinin bu saldırılara karşı özellikle humbara

⁹⁰⁷ Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü’l-Gazâ*, s. 68, 81, 110-118.

⁹⁰⁸ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 323.

⁹⁰⁹ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289.

⁹¹⁰ 1521 Bögürdelen kuşatması için bk. “Dilîrân-ı kâfir-şikâr u neberd-âşikâr melâ’in-i dûzax-qarîniñ top u tûfengine iltifât u i>tibâr etmeyüb, mûr-ı sehlü’ l-mürûr mânendi xandeqine >ubûr idüb, dâmen-i sûrina zünbûr gibi üşüb, burûcına >urûc için nerd-bânlar iwzâr etmişlerdi. Gâziler her cânibden divâr-ı wisâra yol bulub, agaclar tayayub, câbe-câ kemendler atub, bedenlerine >urûc etdiler. İçerüden küffâr-ı cehennem-medâr mecler ve şimşirler ve tûfeng ü şaqaloslar, warbeler, nîzeler ile müdâfa>aya meşğûl olub, duxûle qasd iden guzâtı men> iderlerdi” (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 77); 1522 Rodos kuşatması için bk. “Ehl-i İslâm ile xandeqler mâl-â-mâl olub, wisâr divârlarına dilîrler, bahâdırlar zünbûrlar gibi üşüb, aşağıdan yuqaru divâra nerd-bânlar ile ipler ile sarmaşub, çiqarlardı. Yuqarudan küffâr-ı xâk-sâr qazanlar ile qaynamış qatrânları qatarât-ı bârân gibi revân idüb,

kullandıkları görülmektedir⁹¹¹. Muhtemelen bir ip veya merdiven sura yerleştirildiğinde bu kısmın üst tarafındaki savunucuları berteraf etmek ve zarar görmeden üste çıkabilmek için ilk olarak humbaralar atılıyordu. O bölgedeki askerler etkisiz hale getirilince yeni müdafiler yetişmeden hemen sura çıkılmaya çalışılıyordu. Yukarı çıkmayı başaran askerler müdafilerle ciddi bir mücadeleye giriyorlardı⁹¹². Tabii olarak bu saldırı büyük bir riskti ve her asker bu tip bir hücumdan sağ dönemiyordu⁹¹³.

16. asırda Osmanlı muhasaralarında ip ve merdivenlerin zikredilen şekilde kullanıldığını gösteren çok sayıda örnek mevcuttur: 1500’de Modon’un ele geçirilmesinde, müdafilerin az bulunduğu bir noktadan surların halatlarla aşılması oldukça etkili olmuştu⁹¹⁴. 1515’te Kemah Kalesi surlarına ip ve merdivenler vasıtasıyla çıkılabiliyordu⁹¹⁵. 1521’de Böğürdelen Kalesi’nin duvarları toprakla değil merdiven ve kemendler sayesinde aşılabiliyordu⁹¹⁶. 1521 Belgrad muhasarasında, surları geçmek için diğer unsurların yanında “urgan” ve “kemed”ler de kullanılmıştı⁹¹⁷. 1529’da Viyana kuşatmasının sonlarına doğru ordunun büyük bir kısmı merdivenlerle teçhiz edilmişti⁹¹⁸. 1532 Güns⁹¹⁹, 1566 Zigetvar⁹²⁰, 1558⁹²¹ ve 1594 Tata⁹²² ile 1594 Komoron⁹²³ kuşatmalarında da ip ve merdivenlerin bir saldırı aracı olarak kullanıldıkları tespit edilmektedir.

awcâr u eşcârî, mîsmâr ile meswûn sûtûnları müslümânların üzerlerine bıragub, mücâhidîne âteşin qumbaralar inhâ idüb, yağdırırlardı” (Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 128).

⁹¹¹ 1594 Yanık muhasarası için bk. “Ve tabur fethinden sonra, Serdâr Vezîr kolundan hücumlar olup, dört sâ’at mikdârî kal’aya nerdübânlar ve kunbaralar ile yürüyüş olur” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 43).

⁹¹² “Gâzîler göz açdırmayub, qal>alar altına girüb, qazmalar, külüngler ile wişârî delüb ve ekser guzât bâlâ-yı qal>aya nerd-bânlar qurub ve kemendler atub ve dîvârlara sarmaşub, fîrâz-ı qal>aya çıqub, gediklerde küffâr-ı xâk-sâr ile rû-be-rû olub, qılıçlar, nacaqlar, çomaqlar ve boztoğanlar, meçler, bıcaqlar ve sengler ile vâfir döğişler, cengler eylemişler. Qal>alar enin ü vâveylâ ile mâl-â-mâl olub, taraf taraf qanlar esvâqda seyl olub, küffâr-ı dalâlet-tebârîni soltatlarından ekserini şîmşîr-i düşmen-gîr ile müsâfir-i dârü’s-sa>îr eylemişler” (Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 711).

⁹¹³ 1600 Kanije muhasarası için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289.

⁹¹⁴ Safâî, *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton*, vr. 119a; Lanza, *a.g.m.*, s. 217; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 203-204; Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, s. 54; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 202; *Behîştî Tarihi*, s. 358-359; konuyla ilgili ayrıca bk. Tansel, *Sultan II. Bâyezîd’in Siyasî Hayatı*, s. 210-211; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 251-252.

⁹¹⁵ Ada’i-yi Şirazi, *Selîm-nâme*, 105-106; Celâlîzâde Mustafa, *Selîm-nâme*, s. 391-392.

⁹¹⁶ Tabîb Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 51-53; Matrakçı Nasuh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 32; Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 77; Celâlîzâde Salih, top kullanıldığını söylemektedir (Celâlîzâde Salih Çelebi, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 121-122).

⁹¹⁷ Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 86.

⁹¹⁸ Ahmed Refik, *a.g.e.*, s. 112.

⁹¹⁹ Cezar, *a.g.e.*, c. II, 854.

⁹²⁰ “Muhkem ceng ü âşûb idüp on birinci gün Anadolu-kolı tarafından göl üstüne köprü tedârük eyleyüp, kal’a dibine yapışılıp yürüyüş ile nerdübânlar ve lağımalar tedbîrin eylediler” (Selânîkî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 30).

⁹²¹ Cezar, *a.g.e.*, c. II, 1057.

⁹²² Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 203.

⁹²³ “Bir def’a yeniçeri meterislerinden nerdübânlar ile hücum oldukça...” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 48).

18. Donanmanın Faaliyetleri

Osmanlı denizciliği üzerine hacimli bir eser kaleme alan Palmira Brummett, kitabının dördüncü bölümünün girişinde şu tespitte bulunmuştur: “14. yüzyılda tarihçi İbn Haldun şöyle bir öngürüde bulunmuştu: ‘Kehanet kitaplarında belirtildiği üzere Mağribliler, Hristiyanlara karşı başarılı bir saldırı düzenleyerek denizin ötesindeki Avrupalı Hristiyanlar’ın topraklarını fethedeceklerdir. Söylenene göre bu fetih deniz yoluyla yapılacaktır.’ Bu kehanet, 16. yüzyıl başında Osmanlı donanması tarafından gerçekleştirildi. Dünya tarihinde Osmanlılar’a bir deniz imparatorluğu olarak yer verilmelidir”⁹²⁴. Brummett, bu tespitinde yalnız da değildir. Konunun önde gelen uzmanlarından İdris Bostan, 16. asrın başlarından itibaren Osmanlı’yı *deniz imparatorluğu* olarak tanımlamıştır⁹²⁵. Peki, aynı yüzyıldaki Osmanlı muhasara savaşlarında donanmaya düşen rol neydi? Bundan sonraki satırlarda bu sorunun cevabı aranacaktır.

Osmanlı donanmasında yıllar içerisinde çok farklı gemi türleri kullanılmış olup, donanma gemilerine konulan topların sayıları ve cinsleri gemilerin büyüklüklerine göre değişirdi. Gemilerin baş taraflarına konulan toplara “baş topu”, yan taraflarına konulan toplara da “yan topu/koğuş topu” isimleri verilmekteydi. Savaş gemilerinde hem taş hem de demir güller kullanılmakla beraber, düşman gemilerinin direklerini kırmak için birbirine zincirle bağlanmış *çiftli güller* de kullanılmaktaydı. Kale dövmek amacıyla kullanılan toplar da bulunurdu. Gemilerde havan topları ve humbaralar da mevcuttu. Yine tüfekli askerler de bulunmaktaydı⁹²⁶.

Osmanlı donanması büyük ve ince donanma olarak ikiye ayrılabilir. *Büyük donanma* tüm gemi türlerini barındıran donanmadır ve açık denizlerde kullanılmıştır⁹²⁷. *İnce donanma* ise, daha çok nehirlerde özellikle de Tuna’da kullanılan, donanma denize açıldığı zaman büyük gemilerin maiyetinde bulunan, bir kısmı kayık türünde olan gemilerden müteşekkildir. Bunlar sığ yerlerde rahatlıkla hareket edebilirlerdi⁹²⁸.

16. asırda büyük Osmanlı donanması özellikle 1500 Modon, 1522 Rodos, 1537 Korfü, 1538 Diu, 1547-48 Aden, 1552 Hürmüz, 1560 Cerbe, 1565 Malta, 1570-71 Lefkoşa ve Magosa, 1574 Halkulvad muhasaralarında; İnce donanmaysa 1526 Varadin, 1543 Estergon ve 1594 Yanık kuşatmalarında göze çarpmaktadır.

⁹²⁴ Brummett, *a.g.e.*, s. 135.

⁹²⁵ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 3 vd.

⁹²⁶ Osmanlı donanma gemileri ve silahları için bk. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s. 5, 70, 83-97, 170-179, 230-244; Aydüz, *a.g.e.*, 462-470.

⁹²⁷ Bu tabir ince donanma tanımını açıklayabilmek için tarafımızdan kullanılmıştır.

⁹²⁸ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 132.

1522 Rodos, 1565 Malta, 1570 Lefkoşa ve 1571 Magosa gibi uzun süren kuşatmalarda donanmanın lojistik faaliyetleri öne çıkmaktadır. Bir muhasara ne kadar uzarsa yiyecek ve mühimmat stokları da o oranda azalır. Kara kuşatmalarında çevreden veya yakın sancaklardan bu tür durumlarda düzenli destekler alınabilirdi. Fakat hususan ada kuşatmalarında savaşın uzaması mutlaka deniz yoluyla yapılacak lojistik organizasyona ihtiyaç duyardı. Bu sebepten zikredilen kale muhasaralarında donanma ihtiyaca binaen asker, yiyecek ve mühimmatın taşınmasında görev almıştır. Nitekim 1522 Rodos kuşatmasını değerlendiren Nicolas Vatin, bu muhasarada donanmanın en belirgin faydasının lojistik alanda görüldüğünü söylemektedir⁹²⁹. İnce donanmanın kullanıldığı 1543 Estergon muhasarasında da donanma ile getirilen toprak çekilerek kaleye karşı konuşlandırılmıştı⁹³⁰.

Donanmanın muhasaralardaki önemli rolleri arasında kalenin su tarafından çevrilip top ateşine tutulması da bulunmaktadır. Bu şekilde kaleler tam olarak ablukaya alınabiliyordu. 1500 Modon⁹³¹, 1526 Varadin⁹³², 1537 Korfu⁹³³, 1543 Estergon⁹³⁴ ve 1570 Magosa⁹³⁵ kuşatmalarında bu duruma dair örnekler bulunmaktadır.

Donanma kaleye denizden gelebilecek yardımları engellemekle de sorumluydu. Bu açıdan bazı gemilerin bir nevi karavul hizmeti gördüğü söylenebilir⁹³⁶. 1500 Modon

⁹²⁹ Vatin, *a.g.e.*, s. 341.

⁹³⁰ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 373-375.

⁹³¹ Lanza, *a.g.e.*, s. 213.

⁹³² “Hisârın sudan tarafın dahî kabza-i teshîre almak tedbîrin idüb, Pâşâ-yı âsaf-ârây[a] sekizyüz pâre gemi içi tolu neheng-ceng ejdehâ-dem âdemi müheyâ itmişdi, geldiler irdiler, ‘adû-yı kîne-cûy-ı tünd-hûyn, ol cûy içinde olan gemilerini hisâr kenârından ol dâru’l-küfrün civârından ayırdılar. İçinde bir kemî yok pür gemi kemilerle tolu, ol nehr-i bahr-misâl âsumân-ı pür-hilâl olub kal’anın sudan yanı dâhî bağlandı” (Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 251-252); “Mûmâ-ileyh mâh-ı Şevvâl’ün üçünde azîmet idüp hisâr-ı meşhûrun üzerine varup nüzül eyledikde kal’anun Bânî Tûmûr Pâvlî nâm pâpâs-ı şeyâtîn-istînâsı asker-i bî-hadd ü sitâre-kıyâsı ta’arruz kasdına âb-ı Tûna’nun öte yüzünde cem’ idüp hâzır iken alâ-niyyetü’l-gazâ âhen-pûş-ı pîlân-ı yemm-hurûş ve dilîrân-ı deryâ-cûş hücumı gûş-ı bî-hûşuna irişdikde kararı kalmayup Tûna’ı berü geçüp kal’a mukâbelesinde âlâylar ve safflar bağlayup donanma gemilerini geçürtmemek kasdile arabalar ile toprak ve darbazenler kurup ol esnâda - bi-inâyeti’llâhî te’âlâ - su yüzünden sekiz yüz pâre sefâ’in-i nusret-karîn ebtâl-i ricâl ve bahâdirân-ı rezm ü kıtâl irişüp havâlî-i hisâr berren ve bahren hiyâm-ı süreyyâ-nizâm ve fûlk-i felek-kıyâm ile mâlâmâl olup sırr-ı azîz-i ... mesâmi’-i cünûd-ı muvahiddîne lâyh ü sâyiğ olunacak gürûh-ı enbûh-ı gâzîyân ve zümre-i mübârizân-ı ma’reke-gîrân kuru cânibinden hisârün vâroşına ve gemiler su yüzünden küffâr-ı hâk-sârün toprak ve meterisleri üzerine hücum itdiklerinde...” (Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 96). Ayrıca bk. Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 188; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, 46-48.

⁹³³ 1537 Korfu: “Deryâ cânibinden üzerine varan Lütfî Paşa câ-be-câ muhâsara-ı hisâra toprak kurup musırr olup dururken...” (Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 197); “Mâh-ı mesfûrîñ on altıncı günü cümle >asâkir Gorfoz niyyetine ol cânibe müteveccih oldılar. Varub, wisâr-ı mezbûrî quşadub, deryâ tarafından tonanmalar, qırı cânibinden daxı >asker-i zafer-peyker çıkarub, ümerâ-i güzîn ile qal>ayı wisâr eylediler. Câ-be-câ qal>a-yebâb, berq-şitâb, ra>d-ızırâb toprak ve beceluşqalar qurılıb, ceng ü warbe ulaşıdılar (Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), 400).

⁹³⁴ “Mâh-ı mesfûrîñ yigirmi altıncı günü su yüzünde olan gemiler irişüb, Tuna üzerinden wisâr-ı küfr-medâra qal>a-kûb, ra>d-âvâz u berq-üşlûb toprak atub, büyüt-ü küffârî xarâb etmekle cehennemilere envâ>-ı >azâb eylediler” (Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 492).

⁹³⁵ Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 70.

⁹³⁶ Örnekler için *Kalenin Ablukaya Alınması ve Ordunun Yerleşim Düzeni* kısmına bk.

muhasarasında kaleye gelen yardım gemileri yapılan deniz savaşıyla engellenmişti⁹³⁷. Ancak yardım gemileriyle yapılan mücadeleler her zaman başarılı olmuyordu. 1522 Rodos muhasarasında “küffâr-ı bed-nihâde imdâd u incâd için”⁹³⁸ gelen bir kalyon limana girmeye muvaffak olmuştu⁹³⁹. 1538 Diu kuşatması boyunca yardım gemileri Osmanlı donanmasını geçerek kaleye ulaşmışlardı⁹⁴⁰. Aynı durum 1565’te Malta kuşatmasında da yaşanmış ve buranın alınamamasının temel sebeplerinden birini teşkil etmişti⁹⁴¹. 1571’de Kıbrıs’taki Magosa kuşatması sırasında kale limanına bazı yardım gemileri ulaşmayı başarmıştı⁹⁴². Tuna nehri yolundaki kale kuşatmalarında da ince donanma, muhasaraya alınan kaleye yardım amacıyla gelebilecek gemilere karşı önlem alırdı. Mesela 1543 Estergon kuşatmasında donanmanın bir bölümü düşman gemilerinin gelebileceği muhtemel yerlere doğru gönderilmişti⁹⁴³.

Bazı muhasaralarda hendek içinden nehir suyu akıtılması yüzünden bu kısmı askerın geçebilmesi için donanmanın yardımıyla köprü yapılmıştır. Örneğin 1594 Yanık kuşatmasında kale çevresinde dolaşan nehir suyu toprak, odun, çalı-çırpı ve sayır malzemeye doldurulamayınca, buranın nasıl geçileceğine dair bir meşveret düzenlenmişti. Neticede donanma gemilerinin desteğiyle su üzerine bir köprü yapılması kararlaştırılmış ve uygulanmıştı⁹⁴⁴.

Osmanlı donanması kuşatmalarda büyük deniz savaşlarına da girişebiliyordu. 1560’ta Cerbe üzerine yola çıkan Piyale Paşa komutasındaki donanma müttefik hristiyan filosunun kale civarında olduğunu öğrenmişti. İki donanma arasında başlayan ve üç gün süren mücadele sonunda Osmanlı donanması başarılı olmuş; müttefik

⁹³⁷ Lanza, *a.g.m.*, 214-215; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (VIII. Defter), s. 201-202; Tansel, *Sultan II. Bâyezit’in Siyasi Hayatı*, s. 207.

⁹³⁸ Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 178.

⁹³⁹ Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, 28.

⁹⁴⁰ “Eylül ayının 9’unda kaleye yardım amacıyla gönderilen bir kadırga ile bir barça limana girmeyi başardı. Türkler bunları batırmaya çalışırlarsa da, sadece peksimet, barut ve diğer mühimmatı taşıyan barçayı suyun dibine göndermeleri mümkün oldu, diğer gemi kurtulmaya muvaffak oldu ... Goa’dan ve Şaul’dan gönderilen üç *fusta* 14 Eylül’de Diu’ya geldi. Bu takviye gücünün limana rahatça girebilmesinden de anlaşıldığı üzere Süleyman Paşa’nın Madresabat’a gitmeden önce gemi girişi ve çıkışı önleyebilecek şekilde limanı ablukaya alamamıştı ... Türk donanmasının kıyıda 3 mil açıktaki demirlemesinden yararlanan üç Portekiz kadırgası ertesi gün, 3 Ekim’de limana girerek kaleye takviye kuvveti getirdi. Bu gemilerin limana girişini engellemek için paşanın bazı kadırgaları seferber etmesinin bir yararı olmadı ... 27 Ekim gecesi yine Goa’dan gelen beş *fusta* Türklerin arasından rahatça geçerek limana girdi. Bu kez takviye olarak kaleye 40 civarında asker ve birkaç fıçı barut gönderilmişti. Geldikleri zaman kaleye bayraklar çekildi ve borular çalınarak kalenin topları ateşlendi” (Önalp, “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi”, s. 217-218, 220, 222).

⁹⁴¹ Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 89-102.

⁹⁴² Şubat-Mart 1571 tarihli hükümler için bk. BOA, MD, nr. 14, s. 895, h. 1320; s. 1158, h. 1706.

⁹⁴³ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 391-393.

⁹⁴⁴ Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 295-296; Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 100-102; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 258.

hristiyan donanmasının 26 barçası tahrip edilmiş, 19 kadirgasına el konulmuş ve 11 kadirgası da Cerbe Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştı⁹⁴⁵.

Osmanlı deniz muhasaraları veya su ile irtibatlı kale kuşatmaları ele alındığında donanmanın faaliyetleri şu şekilde özetlenebilir: Kuşatılacak kale önlerine asker, mühimmat, yiyecek taşımak ve bunu ihtiyaçlara binaen kuşatma süresince devam ettirmek, kalenin deniz veya nehir taraflarından sarılmalarını sağlamak, kaleye su yoluyla gelebilecek yardımları engellemek (bir nevi karavulluk), eğer yardım gemileri gelirse bunlarla mücadele etmek, içinden nehir geçen kale hendekleri üzerine köprü yapılabilmesi için destek vermek ve su cenahından kuşatılan kaleyi topa tutmak.

19. Kaleye Yardıma Gelen Kuvvetlerle Mücadele

Deniz ve kara kuşatmalarında zaman zaman muhasaraya alınan kaleye yardım birliklerinin geldiği ve Osmanlı kuvvetlerinin bunlarla cenge giriştiği görülmektedir. Deniz kuşatmalarında yardıma gelen gemilerle ilgili mücedelelere tezin *Donanmanın Faaliyetleri* kısmında değinilmişti. Kara kuşatmalarında kaleye yardım için gelen birliklere ise özellikle 16. asrın sonlarındaki şu üç muhasarada rastlanılmaktadır: 1593 Siska, 1594 Yanık ve 1600 Kanije.

Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa emrindeki askerlerle 1593'te Siska Kalesi'ni ablukaya aldıktan bir müddet sonra arkadan bir düşman kuvvetinin geldiğini haber alınca, vakit kaybetmeden bir miktar askeri metriste bırakarak diğerleriyle beraber yardım birliğinin karşısına çıktı. Uzaktan yapılan karşılıklı top ve tüfek atışlarının yerini kısa süre sonra göğüs-göğüse çarpışma aldı. Bu arada bazı sancakbeylerinin öldürülmesi bu sancaklardan gelen askerlerin firar etmesine sebep oldu. Hasan Paşa'nın gayreti askerleri firardan döndüremedi. Kaçan Osmanlı askerlerinin çoğu yakındaki nehri geçerken boğuldular. Muharebenin haline vakıf olan Hasan Paşa çevresindeki askerlerle son bir hücum gerçekleştirdiyse de başarılı olamadı ve öldürüldü. Böylece hem Siska muhasarası akim kalmış hem de muzaffer hristiyan birlikleri çevre şehirlerde büyük bir talana girişmiş oldular⁹⁴⁶.

⁹⁴⁵ İdris Bostan, "Preveze Deniz Zaferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası", *Türk Denizcilik Tarihi*, c. I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 183. Ayrıca bk. Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", s. 189-194.

⁹⁴⁶ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 22-27. Muharebenin cerayan şekli ve Hasan Paşa'nın ölümü diğer kaynaklarda biraz farklı anlatılır (Zinkeisen, *a.g.e.*, c. III, s. 420; Jorga, *a.g.e.*, s. 251; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 228-229; Na'imâ, *Tarih*, c. I, s. 60-62; İbrahim Peçevî (Peçuyulu), *Târih*, c. II, s. 128-129). Ayrıca bk. Nenad Moacanin, "Siska", *DİA*, c. XXXVII, s. 274., c. II

1594 yılında serdar Koca Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Yanık Kalesi'ni kuşattı. Ancak kale, yakındaki nehrin diğer tarafında konuşlanmış bir destek taburundan güç alıyordu. Muhasara sırasında ölen veya yorulan müdafilerin yerine gerektiğinde bu taburdan dinç askerler kaleye gönderiliyordu. Ayrıca nehir kenarından Osmanlı kuvvetlerine de ateş açıyorlardı. Kaleye fazla bir zayıat verilemediğini gören muhasara yönetimi derhal bir meşveret tertip ederek mevcut durumu görüştü. Neticede nehrin diğer tarafındaki yardım taburunun bozulmadan kalenin alınamayacağı konusunda hemfikir oldular. Yardım taburu üzerine önce nehirden parça parça askeri gruplar geçirildiyse de bundan yeterli bir sonuç alınamadı ve nehir üzerine köprü kurma girişimleri hızla devam ettirildi. Köprü tamamlanınca askerler tabur tarafına geçerek saldırıya giriştiler. Vaziyeti gören yardım taburundaki askerler çaresiz kaçmak zorunda kaldılar. Yaklaşık bir ay boyu Osmanlı kuvvetlerini uğraştıran yardım taburu kuşatmanın uzamasına sebep olmuştur. Öyleki bu tabur dolayısıyla uzun bir süre müdafiler kale kapılarını dahi kapatma ihtiyacı hissetmemişlerdir⁹⁴⁷.

1600'de Kanije'yi muhasara altına alan Osmanlı kuvvetleri metris kazıp kale hendeğini doldurmaya çalışırken, arkadan bir yardım birliğinin gelmek üzere olduğunu öğrendiler. Kâfi miktarda asker metrislerde alikonup kalanlar ile destek birliğini karşılamak için harekete geçildi. İlk çarpışmalardan sonra her iki tarafta muharebe konumu aldı⁹⁴⁸. Yardım birlikleri önlerine hendek kazıp koç arabalarını da siper ederek yerleştirdiler. Bir hafta civarı süren çatışmalarda iki kesimden de kayıplar oldu. Ancak Osmanlılar kesin şekilde yardım birliğini söküp atamıyorlardı. Tatar birliklerinin destek taburuna gelen erzakları yaptıkları saldırılarla engellemeleri ve zamanın da giderek ilerlemesiyle zor durumda kalan yardım birlikleri çekilmek zorunda kaldılar⁹⁴⁹.

20. Kısmi ve Umumi Hücumlar

Askerlerin kaleye doğru yaptıkları saldırılar ekseriyetle surlarda gedik/ler açıldığı zaman olurdu. Gediklerin geniş olması saldırıyı kolaylaştırır dar olması

⁹⁴⁷ Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 248-291; Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 84-98; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 38-43; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, s. 388-395; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 431-439; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 395-405; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 250-253; Na'imâ, *Tarih*, c. I, s. 71-73; Gelibolulu Âli, *Kühû'l-Ahbâr...*, c. III, (Çerçi), s. 602-609; İbrahim Peçevi (Peçuylu), *Târih*, c. III, 145-148.

⁹⁴⁸ Yardım taburunda olan bir subay iki tarafın karşı karşıya geldiği bu hali resmetmiştir bk. Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1600/13/3. No. 533, bk. Ek-19.

⁹⁴⁹ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 282-293; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 623-636; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 516-519; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 91-95; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s. 367-370; Na'imâ, *Tarih*, c. I, s. 167-170; Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârih*, c. I, s. 253-256; İvanics, *a.g.m.*, s. 688-693.

zorlaştırırdı⁹⁵⁰. Ancak gedik açılmazsa da ip ve merdivenlerle surları aşmak için hücumlar gerçekleştirilirdi⁹⁵¹. Bazen yürüyüş için eşref saatin beklendiği de görülmektedir⁹⁵².

Kuşatma boyunca sayısız yürüyüşler yapılabilirdi. Hatta bir gün içerisinde birden fazla hücum olabilirdi. Örneğin 1594 Yanık muhasarasında tek günde yedi defa yürüyüş gerçekleştirilmişti⁹⁵³.

Kale surları üzerine gerçekleştirilen saldırılar muhasaranın gidişatına göre değişirdi. Bazen sadece bir koldan yapılırdı ki bunlar kısmi hücumlardı⁹⁵⁴. Bazen ise bütün kuşatma cenahlarında hep birden yürüyüşe geçilirdi⁹⁵⁵. Bu şekilde yapılan umumi hücumlarda herkesin aynı anda saldırıya başlamaları için işaret topları atılırdı⁹⁵⁶.

Gediklere doğru gerçekleştirilen yürüyüşler iki tarafı karşı karşıya getirir, uzaktan yapılan atışlar yerini bir müddet sonra göğüs-göğüse çarpışmaya bırakırdı. İşte burada savaşın acımasız yüzü kendini gösterirdi. Gerek müdafiler gerekse Osmanlılar önemli kayıplar verirlerdi. Kale hendeği, kenarı ve gedik civarı parçalanmış cesetlerle dolardı. Kimi vakitler o kadar çok ceset olurdu ki ölenlerin bedenlerinin bir tepe gibi üst

⁹⁵⁰ 1543 İstolni Belgrad kuşatmasında açılan bir gedığın dar oluşu yapılan bir hücumun başarısız olmasına neden olmuştu: “yevm-i mezbûrda wisâra hücum idüb yürüdiler. Cânibeynden tarrâqa-i top-ı cân-âşûb, âvâze-i tûfeng-i merg-âheng ü ra>d-üslûbdan cihâna dehşet, >âleme wayret müstevlî olmuşdı. Gulgule-i tekbîr-i müslimîn, hengâme-i niyâz-ı muvawwidîn çarx-ı berîne irişüb, dâxil-i qal>ada mawsûr olan gebrân-ı cehennem-mekân, düzaxiyân-ı siccîn-âşiyân daxı cumhûr-ı mâkiyân gibi gediklerde cem>iyyet ile feryâd u efgân idüb, mâtem-künân iderler. Gâzîler zünbûrlar mânendi gediklere üşüb, ceng ü âşûba ulaşmışlardı. Şimşirler >uryân ışıklar gibi semâ> u raqsa girüb, yalman-ı tîğ-i miğler idi ki, xûn-ı âdemî-zâdı seylâb iderlerdi. Çigre sehmleri, tûrlar, zenberekler kebûterler, tayrlar olub, uçub uçub gelüb, cân u ten yuvalarına qonub, minqâr-ı cânşikâr ve nisâl-i ecel-ittisâl ile tevsî>-i mekân iderlerdi. Tûfeng dâneleri, zarbezen yuvalaqları qazâ-yı âsmânî ve belâ-yı nâ-gehânî gibi ecsâd-ı ricâle yemîn ü şimâlden toqınub, eşbâw-ı ecsâma teneffüs-i ervâw için revzenler açarlardı. Rimâw u nîzeler süsmâr, mârlar idi ki, diiller uzadub, sümûm-ı merg ile ixrâc-ı rûwa hücumda idiler. Boztoğanlar, şeş-perler, âhenîn-gürzler siperler tağidub, sîneler döğüb, serler şikest iderlerdi. Bâzâr-ı rezm ziyâde germ olub, minvâl-i meşrûw üzre naqd-i rûwa revâc gelmişdi. Sâyir gediklerde olan dilâverân-ı şîr-dil, mücâhidân-ı warb-dân-mücâdil, gâziyân-ı ejder-müşâkil Xüsrev Paşa'nın bu vechle hücumından gâfil bulunub, küffâr-ı mebhût ol câniblerde sükût müşâhede idicek cümle-i erbâb-ı bağy ü >isyân, kâffe-i aswâb-ı nîrân u tuğyân ol gedige cem> olub, verâ-yı divârdan ceng ü kâr-zâr idüb, mezkûr olan gedik gayr-ı vâsi> olub, ğuzâtın kesret ile mürûrına mâni> idi. Taqdîr-i Waqq'da *celle zikruhü* ol gün fetw müyesser degil imiş, ğuzât-ı zafer-şümûl şühedâ defnine meşğûl oldılar” (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 501).

⁹⁵¹ 1521 Böğürdelen ve 1522 Rodos kuşatmaları için bk. Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 77, 128; 1594 Yanık muhasarası için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 43.

⁹⁵² 1521 Belgrad kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 75-76.

⁹⁵³ “ol gün yedi kerre temâm kal'a bedenlerine yürüyüş olunup...” (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 102).

⁹⁵⁴ 1594 Yanık kuşatması için bk. “Ve tabur fethinden sonra, Serdâr Vezîr kolundan hücumlar olup, dört sâ'at mikdârî kal'aya nerdübânlar ve kunbaralar ile yürüyüş olur” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 43).

⁹⁵⁵ 1566 Sigetvar muhasarası için bk. “Ol gün âteş-i kâr-zâr temâm leme'ân olup her cânibden gâziyân ü mübârizân hümûm u hücum idüp yeñiçerî tâi'fesi kal'aya âteş urup hisârî muhîjt olan direkler yanub küffâr-ı hâk-sârûn harmen-i cânına âteşler düşüp etrafında olan ağaçlar nâr u nûr olıcağ hisârûn dîvârları pây-dâr olmayup yıkılıp zîr ü zeber olup *fece'alnâ 'âliyhâ sâfilehâ* muktezâsınca hisâr-ı üstüvâr hâk-i zemîne berâber olıcağ...” (Ağehî, *Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar*, (Nac), s. 173); 1596 Eğri kuşatması için bk. “Ve cemî' kollarında gedükler açılıp, bir uğurdan Eğri Kalası'nın her cânibi muhâsara idi” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 151).

⁹⁵⁶ 1570 Lefkoşa kuşatması için bk. “herkes yerli yerinden ve kollu kolundan işaret tobları atıldukda, misâl-i deryâ-yı zühâr yürüyüp nidâ-yı “*Allâhü veliyyü't-tevfik*” çağrılıp ... gülbâng-ı Allâh Allâh ile âyet-i nusret tekrâr okunup ... kefer-i nâ-ma'bûd ve sanem-i mescûd üzerine havâle olup...” (*Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 17).

üste yığıldığı müşahede edilmektedir⁹⁵⁷. Talikizade, 1594 Yanık kuşatmasında Osmanlı askerlerinin ne ümitlerle kaleye saldırıp ne bulduklarını dikkate değer bir üslupla anlatır ve adeta tarihe not düşer: “Muhassılan, her sabâ-vu-ahşâm ve her bâm-u-şâm yürüyüş oldu. Nicesi dirlik ârzûsı-yle hayâtından cüdâ düşüb, “Başuma hümâ-yı devlet” dirken, leşine kuzgun üşüb; ve nice za’im serbest iken ser-best oldu, ve nice tezkerelü tîmârî olan tezkerelü bîmâr oldu, ve ince toprak sipâhîsi kara toprak oldu”⁹⁵⁸.

21. Dış Kalenin Alınıp İç Kalenin Kuşatılması ve Kalenin Fethi

Tezin *Kuşatılan Kalelerin Fiziki Yapıları* kısmında belirtildiği üzere, incelenen yüzyılda hemen bütün kaleler iç ve dış kale şeklinde iki ana bölüme sahipti. Dış kale ele geçirilmeden iç kale düşürülemeyeceğinden, ilk olarak kuşatma dış kale üzerine gerçekleştirilirdi. Dış kale alınınca bu sefer iç kale muhasaraya alınırdı. 16. asırdaki Osmanlı kuşatmaları dikkate alındığında genellikle dış kalelerin fethinden sonra müdafilerin iç kaleyi bir anlaşma yaparak teslim ettikleri görülmektedir. 1521 Belgrad, 1522 Rodos, 1526 Varadin, 1543 Valpo, Şikloş ve İstolni Belgrad, 1566 Sigetvar, 1596 Eğri kuşatmaları hep bu şekilde alınmıştı⁹⁵⁹. 1566’daki Sigetvar Kalesi *dış kale fethi iç kale muhasarası* sürecinin yaşandığı karakteristik bir kuşatmaya sahne olmuştur. Bunun sebebi üç tane ayrı dış kaleye sahip olmasıdır. Osmanlı kuvvetleri üç ayrı dış kaleyi tek tek düşürüp, iç kaleyi de büyük bir mücadeleden sonra teslim alabilmişlerdir. Dış kalenin alınıp iç kalenin ele geçirilemediği muhasaralarda mevcuttur. Örneğin 1515

⁹⁵⁷ 1543 İstolni Belgrad muhasarası için bk. “Gâzîler wisâr altına girüb, gediklere qarîb varmışlardı. Taraf-ı İslâmı olan toplara bir uğurdan od virüb, zemân ü zemîn sadâ-yı ra>d-âyından lertzân u enîn idi. Gâzîleriñ zezeme-i tekbîri çarx-ı heftümüne irişüb, gül-bâng-i Allah Allah ile cev-f-i günbed-i gerdâmî pür-tanîn eylediler. Zemân-ı tulû>-ı âftâb-ı şarq-intisâb olduğu gibi cevânibden yürümiş idüb, segirdiler. Berüden ricâl-i müslimîn, içertüden gürûh-ı müşrikîn rû-be-rû olub, tîğler, şimşirler şîrler gibi meydâna girüb, ecsâd-ı âdemî-zâdı kesüb biçerlerdi. Boztoğanlar, şeş-perler, âhenin-gürzler rûüs u ebdân-ı insânî xûrd u xaşxaşa dönderüb, örsileyüb dökerlerdi. Tîrler, zenberekler, çigreler demrenleri cân u ten şehrlere girüb gezerler, cigerler ezerlerdi. İzdiwâm-ı zaxm ile mecrûw, zarbe-i âlât-ı merg ile bî-rûw olanlarıñ xûnî [cûy]-i Ceywun olub, xandeqler seylâb idi. Ugraş-ı >azîm olub, merdler ceng ü neberdler eylediler ki, gediklerde lâşeden püşteler zuhûr idüb, küşteye xod oran u wisâb yoğidi. Avân-ı ceng mümtedd olub, zemân-ı girûdâr müştedd oldı” (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 501); 1543 Estergeron muhasarası için bk. “kâfirler boruların ağırdub ve tabl ve nekkârelerin çağırdub cür’et ve ikdâm ve ihtimâm-ı tâmile hisar gedüklerinde neberd-ikâr-zâr iden mücâhidân-ı şîr nejad ve mübârizân-ı sa’âdet-ecnâdile mukâbele ve muvâcehe olub gâzîlerin zırh gibi gözleri pürhûn ve siylâb-ı dîdeleri Ceyhûn ve siper gibi yüzleri yâre yâre ve cevşen gibi tenleri pâre pâre olub nice kanlar saçıldı ve nice ecel donları biçildi dahî ol dâr ü giyrün sehmi-vehminden âb-ı Tuna ıztırâba gelüb pür-hurûş ve vehmi-ı sehminden mâhîler cevşen-püş olub lücc-i bahre daldılar ceys-i İslâm-ı nusret-encâm ile kîyî küffâr-ı bed-fercâm birbirine hal’at-ı mevî bîçmeğe endâze-i nîze ile arşunlayub mîkrâs-ı şimşirle sîndü saldılar ki bârular içi bedensüz başlarıyla ve bedenleri arası başsuz bedenler ile dolmuş idi ... Niçelerin gövdesi hisardan aşığa düşüb başlarıbeden üstünde ve niçelerin dahi başı ayağa düşüb kenâr-ı divar gövde ile serâser beden olmuşidi barular üstü ve bedenler başı ve hendeklerin içi vü taşı ten-i bî-ser ve bîtenler ile dolmuş idi” (Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 413-415); “Guzât birbirin ta’kîb iderken, gedüklere girdiler ve lakin küffâr ‘âkıbet halden haber-dâr olmağla, cân ve başların isâr idüp, bir mertebe kitâl itdiler ki, ekseri biribiri üzerine düşüp hâk-sâr oldı. Ehl-i İslâmıdan dahî bî-nihâye adam, rütbe-i şehâdete vaz’-ı kadem itdiler” (İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 64).

⁹⁵⁸ Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 308-309.

⁹⁵⁹ Referanslar için tezin *Yüzyıl Boyunca Kuşatılan Kaleler* kısmına bk.

Mardin⁹⁶⁰ ve 1543 Nice⁹⁶¹ kuşatmalarında dış kale düşürülmüş ama iç kale fethedilememiştir.

⁹⁶⁰ İdrîs-i Bitlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 270-272; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 170; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 83; Göyünç, *a.g.e.*, s. 18-21.

⁹⁶¹ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 81-133; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 956-957; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 611-612; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 89.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

16. YÜZYIL OSMANLI KALE KUŞATMALARINDA NETİCEYE TESİR EDEN FAKTÖRLER

Bu bölümde, incelenen asırdaki kale muhasaralarında sonuca etki eden unsurlar belirlenerek irdelenecektir. Kuşatan taraf olan Osmanlılar'ın, kaleleri ele geçirmek amacıyla yaptıkları faaliyetler, karşılaştıkları sorunlar ve bunlara dair ürettikleri çözümler detaylı olarak değerlendirilirken; kale savunucularının benzer yönleri tek başlık altında toplu olarak verilecektir. Ancak bazı durumlarda konunun daha iyi anlaşılması açısından her iki tarafa da aynı anda değinilmesi zaruridir. Burada tetkike tabi tutulan örnekler üzerinden hareketle, *Osmanlı kuşatma aklının* olabildiğince meydana çıkarılması hedeflenmiştir.

1. Kuşatma Stratejisi ve Taktikler

Strateji kısaca, önceden belirlenmiş bir amaca ulaşmak için tutulan yol olarak tanımlanabilir. *Taktik* ise, stratejinin uygulama alanlarında kendini gösterir. Strateji, taktiğin görev ve araçlarını belirler ve bunun sonuçlarını elde etmeye çalışır. Strateji geneli, taktik özeli ilgilendirir. Strateji tek, taktik ise çeşitlidir. Taktik stratejinin altında yer alır ve her açıdan stratejiye bağlı olarak meydana gelir. Bir strateji olmadan taktik oluşturulamaz⁹⁶².

16. asır Osmanlı kuşatma savaşlarının temel bir stratejisi var mıydı? Bu soruya kesinlikle evet yanıtı verilebilir. Bir kaleyi fethetmek amacıyla yola çıkan Osmanlıların stratejisi; *olabildiğince kısa sürede, çok uğraşılmadan, en az kayıpla bu amaca ulaşmak* şeklinde kendini göstermektedir. Bir stratejinin hedefine ulaşması ancak sağlam bir planlamayla mümkün olabilmektedir. Günümüze ulaşmış bazı belge ve planlar Osmanlıların kuşatmalar öncesi ve sırasında planlar ve/veya haritalar yaparak bunlar üzerinde çalıştıklarını ortaya koymaktadır. 1483 veya 1492 yılına ait olduğu düşünülen Belgrad Kalesi kuşatma planında kalenin çevre koşulları, kale topraklarının ulaşamayacağı alanlar, Osmanlı ordusunun çadırlarını kuracağı yerler, topraklarını konuşlandıracağı noktalar açıkça belirtilmiştir. Bu planda olası şartlara karşı öneriler de yer almaktadır.

⁹⁶² Strateji ve taktik kavramları için bk. *Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul 2004, c. XX, s. 103-104, 352; *Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, İstanbul 1980, c. XI, s. 566, 855-856; *Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul 1984, c. XVII, s. 10816-10817; *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, ed. Erhan Arda, İstanbul 2003, s. 554-555; *Türkçe Sözlük (TDK)*, s. 2162, 1893; Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük...*, c. IV, s. 4335, 4559; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük...*, c. III, s. 2883, 3051.

Örneğin Tuna ve Sava'nın donması durumunda üzerinden geçilebileceği ihtimali belirtilmiştir⁹⁶³. 1565 Malta kuşatması öncesi İstanbul'da bulunan ajanlar adaya Kanuni'nin Malta Kalesi modeli üzerinde çalıştığını haber vermişlerdi⁹⁶⁴. Ayrıca günümüze ulaşmış bazı plan ve harita tipi belgeler savaş sırasında da bunların hazırlanabildiğini göstermektedir. 1565 Malta kuşatmasına ait bu tür bir belge, kuşatmanın gidişatı ve yerleşim planı hakkında padişaha bilgi vermek için yapılmış olup, son derece muntazamdır⁹⁶⁵. 1566 Sigetvar kuşatmasına ait benzer bir plan daha vardır⁹⁶⁶.

Kale kuşatmalarında zikredilen stratejiye uygun taktikler de ortaya çıkmıştır. İncelenen yüzyılda Osmanlıların kale muhasaralarında başvurdukları taktikler genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılabilir. *Genel taktikler*, hemen her kuşatmada uygulanan taktiklerdir. Bunların başında *müdafilerin önlem almalarını önlemek için seferin gizli tutulması ve kuşatılacak kalenin son zamana kadar ifşa edilmemesi* gelmektedir. Osmanlılar bir sefere çıkacaklarında hedefin neresi olduğunu ellerinden geldiğince gizlemeye çalışmışlar ve bu konuda azami dikkat göstermişlerdir. Konuya dair en çarpıcı örneklerden biri Fatih Sultan Mehmed'in son seferidir. İstanbul'dan orduyla birlikte yola çıkan Fatih, Gebze civarında vefat ettiğinden sefer akim kalmıştır. Hedef gizli olduğundan bu seferin İtalya veya Rodos'a mı yoksa Memlûklüler üzerine mi olduğu tam çözülememiştir. Görüldüğü üzere hedefin son ana değin açıklanmaması düşüncesi Fatih gibi bir hükümdarın bile çıktığı bir seferin nereye yapıldığını tam olarak bilmemizi engellemektedir. Kale kuşatmalarında da aynı hassasiyetin gösterildiği müşahede edilmektedir. Mühimme kayıtlarında 1565-66 yıllarına ait bazı hükümler Göle Kalesi muhasarasına merkez tarafından Tımişvar Beylerbeyi ve bölge sancakbeylerinin büyük bir gizlilikle hazırlandırıldıklarını anlatmaktadır. Hatta Solnok Beyi'nin yanına Hatvan, Segedin, Fülele, Novigrad ve Seçen sancaklarının askerleri de verilerek Göle Kalesi yönüne gelebilecek düşman taburunun yolunun kesilmesi düşünülmüştür. Bunun için 17 Şubat 1566 tarihli, Budin Beylerbeyi'ne gönderilen bir

⁹⁶³ Fevzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Pilâni", *Belleten*, c. IV, sy. 13 (Ankara 1940), s. 56-59, Lev. 2; aynı yazar, "Belgrad ve Malta Kalelerinin Kuşatma Planları", haz. Tarihi Araştırmalar Grubu, *BTTD*, sy. 32 (Ekim 1987), s. 39-42.

⁹⁶⁴ Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", s. 91.

⁹⁶⁵ Kurtoğlu, "Belgrad ve Malta Kalelerinin Kuşatma Planları", s. 42-44; Ayrıca bk. Ahmet T. Karamustafa, "Military, Administrative and Scholarly Maps and Plans", *The History of Cartography*, ed. J. B. Harley-D. Woodward, c. II, 1. Kitap: *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1992, 11. bölüm, s. 212-213.

⁹⁶⁶ Fevzi Kurtoğlu, "Zigetvar ve Orşova Kaleleri Kuşatma Planları", haz. Tarihi Araştırmalar Grubu, *BTTD*, sy. 33 (Kasım 1987), s. 51-52.

emirde bu işin kimseye ifşa edilmeden gerçekleştirilmesi özellikle istenmektedir⁹⁶⁷. 1570 Kıbrıs kuşatması öncesi Osmanlılar ada halkının seferden haberdar olmaması için ciddi tedbirler almışlardır. Ada yakınındaki mühim noktalarda bulunan Venedik balyosları tutuklanmış, Halep ve Mısır'daki Venedik konsolosları hapse atılmıştır. Böylece Kıbrıs'a bilgi akışı engellenmek istenmiştir. Bununla da yetinmeyen Osmanlı yönetimi, her türlü tedbire rağmen ada halkının seferden haberdar olup-olmadıklarının öğrenilmesi için casuslar dahi göndermiştir⁹⁶⁸.

Çevre koşullarından istifade etmek bir diğer yaygın taktiktir. Bir kalenin çevresinde bulunan insan eli yapılar ile doğal şartlar sonucu oluşmuş coğrafi ortam, o kalenin muhasarası için kuşatanlara avantaj sağlayabilmektedir. Osmanlı savaş yönetimi de bu tür koşulları önemli bir fırsat bilerek hemen istifade etmekte tereddüt etmemiştir.

Osmanlılar kuşatılan kaleleri kolayca ele geçiremeyince, hem zor bir iş olan hem de uzun bir zaman alan farklı bir yola başvurmuşlardır. Buna göre toprak sürülüp havale kuleleri (yapay tepeler) inşa edilmiş ve bunların üzerine çıkıp kaleler ateş altına alınmıştır. Ancak çevresel imkânlar mevcutsa böyle bir uğraşa girişmek zorunda kalınmamıştır. Böylece zamandan ve iş gücünden tasarruf edilmiştir. Konuya dair dikkate değer bir örnek 1515 Kemah muhasarasında görülmektedir. Bu kuşatmada Osmanlı askerlerinin kale yakınında bulunan bir tepeye çıkarak kaleyi ateş altına almaları müdafileri çok zor durumda bırakmıştı⁹⁶⁹. Bu tepeden kalenin içinin görülebilmesi onun doğal bir havale kulesi vazifesi görmesini sağlamıştır. Benzer şekilde 1565 Malta kuşatmasında da muhasaraya alınan kalelerin çevresindeki yüksek tepe ve dağlardan kaleler top atışına tutulmuştur⁹⁷⁰. Diğer bir örnek Yemen'deki 1569 Ta'ker Kalesi kuşatmasında mevcuttur. Cible şehrine nazır bir dağ üstünde bulunan kalenin üst kısımlarında metruk olan birkaç kule tespit edilmiş ve bu kulelere top çıkarılarak kale ateş altına alınmıştır⁹⁷¹.

Osmanlıların kuşatma savaşlarında neredeyse olmazsa olmazları arasında yer alan metris yapımı faaliyeti de büyük emek isteyen ve zaman harcanan bir işti. Bazı muhasaralarda kale surlarına yakın binaların mevcudiyeti, askerini işini kolaylaştırmış

⁹⁶⁷ BOA, MD, nr. 5, s. 385, h. 1023. Ayrıca ilgili hükümler için bk. s. 595, h. 1644; s. 616, h. 1713.

⁹⁶⁸ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", s. 14.

⁹⁶⁹ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't-Tevârih)*, (Cevan), s. 189; Adâ'î-yi Şîrâzî, *Selim-nâme*, (Bilgen), s. 105; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 158.

⁹⁷⁰ P. Cassar, "1565 Malta Kuşatmasının Psikolojik ve Tıbbi Yönleri I-II", *Tarihin İçinden: Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan*, ed. M. Akif Erdoğan, çev. M. Akif Erdoğan, İstanbul 2006, s. 133.

⁹⁷¹ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 243-245; Rûmûzî, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. I, s. 399-412; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 81b; Önal, *a.g.t.*, s. 294-295.

ve bunlar bir nevi metris gibi kullanılmışlardır. 1596 Eğri⁹⁷² ile 1598 Varad⁹⁷³ kuşatmalarında bu duruma dair örnekler bulunmaktadır.

Sürekli teslim teklifinde bulunmak ve istimalet vermek de sıkça başvurulan bir taktikti. Daha önce de ifade edildiği üzere, Osmanlı yönetimi tarafından hemen her kale kuşatması başlangıcında ve süresince müdafilere teslim teklifinde bulunulmuştur. Bu Osmanlı muhasara stratejisini oluşturan önemli bir taktikti. Çünkü aslolan kalenin mümkün olan en rahat şekilde alınması olduğundan, anlamsız kan ve mühimmat kaybına gerek yoktu. O nedenle teslim teklifleri bazen başka önerilerle birleştirilmiş şekilde de sunulabilirdi. 1552 Hürmüz kuşatmasında Piri Reis, kaledekilere teslim olurlarsa yol üzerinde gelirken aldığı Maskat Kalesi'nin esirlerini serbest bırakacağı yönünde teklifte bulunmuştur⁹⁷⁴. Kuşatılan bir kalenin teslim olmasını daima arzulayan Osmanlı savaş yönetiminin araya adam koyarak sabırla bu taktiği uyguladığı da vakidir. Nitekim Ekim 1515'teki Mardin kuşatmasında, İdrisi Bitlisi vasıtasıyla ulemadan biri nasihatçi tayin edilerek şehir halkına gönderilmiş ve teslim olmaları istenmişti. Bu arada askerler kale önüne gelmeyip geride beklemişlerdi. Neticede iç kale hariç olmak üzere şehir teslim olmaya ikna edilmişti⁹⁷⁵. Bazen teslim teklifi istimalet politikasına uygun olarak da yapılabilirdi. 6 Nisan 1578 tarihli bir mühimme hükmünde, Urmi Hâkimi Hüseyin Han'ın başının kesildiği, onun bir oğlunun Güğercinlik Kalesi Beyi olduğu, öldürülen Hüseyin Han'ın Kethüdası Halil'in bu kişiye harpsiz teslim olması için gönderilmesi uygun değilse munasip başka birinin kullanılması ve Hüseyin Han'ın oğlu eğer kaleyi verirse ona sancak tevcih edileceği bildirilmiştir⁹⁷⁶. Çeşitli söz ve vaatlerle gönül çekme, meylettirme şeklinde kuşatma savaşlarında kendini gösteren istimalet, ilk devir muhasaralarından itibaren teslim teklifiyle beraber başvurulan önemli bir taktik olmuştur. Hatta hiç kuşatma yapılmadan, gönderilen *istimaletnameler* vasıtasıyla alınan kaleler de bulunmaktadır. Konuya dair çok sayıda örnek tezin önceki bölümlerinde mevcuttur.

Müdafilerin birliğini dağıtmak: Osmanlılar bir kaleyi muhasaraya aldıklarında bir yandan savaşırken diğer yandan müdafiler arasındaki birliği bozmaya gayret ederlerdi. Bunun için casuslar kullanılabilir veya kaledekilerin kendi dillerince yazılmış mektuplar oklar vasıtasıyla içeriye atılabilirdi. 1529 Budin muhasarasında bir kaynağa

⁹⁷² Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 150.

⁹⁷³ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 70; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 337; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 582; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 141.

⁹⁷⁴ Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s. 244.

⁹⁷⁵ Göyünç, *a.g.e.*, s. 18-19; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 170.

⁹⁷⁶ BOA, MD, nr. 34, s. 74, h. 168.

göre İbrahim Paşa bir casusu vasıtasıyla kaledeki Macar ve Almanlar arasında ayrılık fikri oluşturmuş ve Almanları saf dışı bırakmıştı⁹⁷⁷. 1534 Koron'un istirdadı esnasında kaledeki Arnavud asileri ve Rum zimmîleri ile diğer müdafiler arasına muhalefet düşürülmüştü⁹⁷⁸. 1566 Sigetvar kuşatmasında Selânikî Mustafa Efendi'ye göre Tercüman İbrahim Bey, Lala Mustafa Paşa'nın kethüdası Mustafa ve Sokullu Mehmed Paşa'nın sır kâtibi Feridun Bey tarafından "her bir kavm ve kabîlenün hilâfına dillerince kağıdlar" yazılmış ve bunlar "câsûslar eliyle" gerekli yerlere ulaştırılarak düşman içinde tefrika meydana getirilmişti⁹⁷⁹. 1628 yılında Veziriazam Hüsrev Paşa Erzurum Kalesi'nde, Abaza Mehmed Paşa'yı isyanı dolayısıyla kuşattığında, hem kuşatmayı devam ettirmiş hem de kale içine haber gönderip kendisine katılacak olanların bölüğe alınacağı şayiasını yaymış ve bunda başarılı olmuştu⁹⁸⁰. Zikredilen yollarla kaledekiler arasında tefrika oluşturma taktiği diğer devletler tarafından da kullanılmıştır. Örneğin 1552 yılında Ahlat'ı kuşatan İran Şahı, düzmece mektuplar kaleye gönderip müdafilerin birliğini kırarak teslim olmalarını sağlamıştır⁹⁸¹.

Pisikolojik baskı yaratacak uygulamalarda bulunmak genel bir savaş taktiği olduğu gibi kale muhasaralarında da etkisi görülebilen bir uygulamaydı. Bir kuşatma boyunca kale duvarlarının arasında sürekli muhasaranın bitmesini bekleyen savunucular için bu süreç, adeta korku ve ümit duygularının gel-gitinden ibaretti. Bu durumun farkında olan Osmanlılar, muhasara esnasında kaledekilerin hem mukavemetlerini azaltmak hem de bir şekilde teslim olmalarını sağlamak gayesiyle korkutma yollarına başvururlardı. Bunlar içerisinde sık karşılaşılan yol, ele geçirilen esirlerin müdafilerin görebileceği yerlere çıkarılarak öldürülmesidir. Bu şekilde kale halkına eğer teslim olmazsanız sonunuz böyle olacak mesajı verilmek istenmiştir. Bu aynı zamanda psikolojik savaşın da bir göstergesidir. 1594 Yanık kuşatmasında huruç harekâtında bulunup öldürülen düşman askerlerinin kelleleri kaledekilerin görebileceği bir yerde, çakılmış çubuklar üzerine takılarak teşhir edilmiştir: "Ve zikr olınan başları arabalara yükledüb, çüblara dikdürüb, hisâr mukâbelesinde sürilen toprağın zirvesine nasb itdürdiler ki, kâfir

⁹⁷⁷ Fethullah Arifi Çelebi, *Süleymanname*, c. I, (Çelik), s. 88.

⁹⁷⁸ "Qal>anıñ içinde Mora kâfirlerinden xarâc-güzâr Arnavud >âsileri ve Rum zimmîleri olub, qal>ai Firenk aldıqda anlar >isyân idüb, ehl-i tuğyâna tâbi> olmuşlardı. Egerçi bir fesâddir eylediler, lâkin ehl-i İslâm ile üns tutub, warbîler gibi >isyânda musirr olmayub, tabî>atları berüye mâyil olduğu eelden mîr-i müşârün-ileyh müdebbir ü >âqıl idi, ol tâyifeye dil döküb, küffâr-ı xâk-sâr ile aralarına muxâlefet düşürüb, ittifâqları silsilesini tefrîq, ittîwâdları evrâqını temziq eyledi. Aralarında be-nâm olan liyâmı va>de-i >izz ü iwtirâm ile dâma düşürüb, ekserini helâk, wüsn-i tedbîr ile ser-dârlarını ele getürüb, müsâfir-i zâviye-i xâk etdi" (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 334).

⁹⁷⁹ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 32.

⁹⁸⁰ Küpeli, *a.g.t.*, s. 114.

⁹⁸¹ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 215.

hisârdan başına geleceği görsünler”⁹⁸². Aynı taktik 1638 Bağdat kuşatmasında da gerçekleştirilmiştir⁹⁸³.

Bu taktiğin diğer bir uygulama şekli kendini Kıbrıs muhasarasında göstermektedir. Adada bulunan Girne ve Baf gibi kalelere, Lefkoşa Kalesi Beyi'nin kellesi gönderilerek teslim olmaları istenmiş, durumu gören bu kaleler de teslim olmuşlardır⁹⁸⁴. Çok benzer bir olay 1567 yılında Yemen'de yaşanmıştır. Ancak bu sefer aynı taktik Osmanlılar'a karşı kullanılmıştır. İsyân halinde olan Zeydîler, Beylerbeyi Murad Paşa'yı öldürüp başını Sana Kalesi'nde direnen Osmanlı askerlerine göstererek teslim olmalarını sağlamışlardır⁹⁸⁵.

Muhasara sırasında elde edilen avantajlar veya meydana gelen pozitif gelişmelerden istifade etme düşüncesi de bazen yeni bir psikolojik taktiğin oluşmasına sebep olmuştur. 1500 Modon kuşatması devam ederken 24 Temmuz'da kaleye yardıma gelen donanma bozguna uğratılınca savunmacılarda büyük bir moral düşüklüğü ortaya çıkmıştı. Muhasara sırasında kalede bulunan bir görgü şahidine göre, Osmanlılar bu durumu fırsat bilip o günden sonra müdafilerin teslim olmaları için sürekli şu tür notların yazılı olduğu kâğıtları oklarla kaleye atmışlardı: “Modon halkı! Teslim ol ve Sultan Bayezid'in merhametine güven. Çünkü o şehri ele geçirmekten başka bir şey dilemiyor. Sizin, eşlerinizin ve çocuklarınızın hayatlarını bağışlayacak. Aziz Marcos'a güvenerek hepiniz kılıçtan geçmek istemezsiniz herhalde. Biliniz ki, kendinizi savunmanız mümkün değil. Çünkü sizi denizden kurtarmasını beklediğiniz generaliniz öldü”⁹⁸⁶. 1566 Sigetvar kuşatmasında bizzat yer alan Selânikî'ye göre, kale komutanının oğullarından biri savaş esnasında esir alınınca bundan istifade etme fikri gündeme gelmiş ve böylece onun ağzından bir mektup yazılarak okla kale içindeki kilise kapısına atılmıştı. Bu mektupta kalenin teslim edilmesi istenmişti. Kale komutanı mektubu okumuş ve cevaben yazılan bir mektubu kaleden dışarı attirmişti. Ancak kaleyi vermeye yanaşmamıştı⁹⁸⁷.

⁹⁸² Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 262. Ayrıca şu sayfalara da bk. 255-262.

⁹⁸³ Küpeli, *a.g.t.*, s. 182-183.

⁹⁸⁴ BOA, MD, nr. 14, s. 480, h. 680; s. 486, h. 686; Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. II, (Çerçi), s. 71; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 111; Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 48-49. Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 312; Dündar, *a.g.t.*, s. 55-56.

⁹⁸⁵ Yavuz, *a.g.e.*, c. I, s. CXIX.

⁹⁸⁶ Lanza, *a.g.m.*, 214-215.

⁹⁸⁷ “Kağıdların te'sîri muhakkak olıcak Zıruncuk la'ini diri ele getürmek sevdâsıyla bir tedbir ü tedârük dahi eylediler. Gelen alâmetlü alay bayrağın kal'a karşısına diküp ve borizen üstâd içertüde olan şâgirdlerine kadîmden öğretdüğü üzre çalup ol dahi içertüden feryâd u figân ile çalup çağırdı. Ve bu mahalde Zıruncuk-oğlunun ağzından Hirvat dilince evsâf-ı garîbe ile kağıd yazup, iç-kal'aya ok ile atdılar ki “Sa'âdetlü ve devletlü babam senün bu kal'ada Hiristiyan dinî uğurına kapanup, hazret-i İsâ ve Meryem aşkına nâmûs-ı dîn ü devletimüz gözetdüğün için ihtiyârum elimden gidüp mübârek ahvâlin bilmek-içün kararım kalmayup yarar yoldaşlarum ile haberün almak için dil alurken muhkem yaralu düşüp, sağ yerüm yok giriftâr oldum, yoluna kurbân olam dirdim. Yaradan Perverdegârum hâlimi şimdi bu mertebeye yetişdürdi, ölmedin hâl ü ahvâlini, Hiristiyan içinde bahâdîrlığı ve dilâverliğini gözümle gördüm, ancak olur. Bu asl ulu Pâdişaha ve leşkerine karşı durup ceng itmek heman senün sabırlu şânına ve derd ü mihnete katlanır zatına lâyıkdur. Hirvat ve Macar ulularıyla Nemçe kırılınun hakkında

Osmanlıların ateşli silahların bulunmasından önce ve sonra hemen her muhasarada kullandıkları ana taktiklerden biri de *abluka*dır. Tüm noktalarından çevrilen kalelerin içeriye giriş çıkışları kuşatma başından itibaren engellenirdi. Dışarıyla bağlantısı kopan kale halkının su ve yiyeceklerinin azalması onlara zaman geçtikçe büyük bir baskı oluştururdu. Süreç uzadıkça abluka müdafilerin psikolojisini de etkilerdi. Birbirine bağlı zincirleme şekilde oluşan sorunlar teslim olmamak için direnen savunucuların elini zayıflatırdı.

Önceki bölümlerde misalleriyle izah edildiği gibi abluka taktiği 16. asırda birçok kalenin fethinde mühim vazifeler görürken, yine aynı yüzyılda tam olarak uygulanamadığı bazı kuşatmalarda kalelerin alınamamasının temel nedenlerinden biri olmuştur.

Lağım saldırısının bir taktik olarak kullanılması hakkında detaylı bilgiler tezin ikinci bölümünde verilmiştir. Surları güçlü kalelere toplar fazla bir zarar vermeyebilirken, yer altından açılan tüneller için kale duvarlarının tahkimatı çok önemli değildi. Ayrıca müdafilerin görüş alanı dışında bu işlem gerçekleştirildiğinden çalışanlar nispeten emniyetli bir ortamda bulunuyorlardı. 16. yüzyılda Osmanlı kuşatma güçlerinin oldukça fazla sayıda lağım saldırısında bulunmaları ve birçoğunda da başarılı olmaları müsteşriklerin üzerinde durdukları bir konu olmuştur.

Toprak sürmek ve havale kuleleri bina etmek, incelenen asırda Osmanlıların muhasara stratejisinin parçası olarak sıkça karşılaşılan bir başka taktikti. Bu taktik oldukça etkili olmasına karşın çok zorlu bir hazırlık sürecine ihtiyaç duyardı. Yine de Osmanlılar hedeflerine ulaşmada hatırı sayılır derecede faydasını gördükleri bu taktikten yüzyıl boyunca yararlanmışlardır. Konuya dair örnekler tezin önceki bölümlerinde mevcuttur.

Yukarıda ifade edilen genel taktiklere ilave olarak bir de *özel taktikler* bulunmaktadır. Bunları diğerlerinden ayıran temel özellik, ekserisinin neredeyse ünik

ahdine turmayup yardım göndermediği için uğurunda çok sözleri vardır. Ammâ bu saltanat veziri, Hırvat içinde nâm-dâr Sokolovik-oğlu, kutlu yüzlü ve tatlu sözlü ulu Pâdişâh'un makbûli, sözi geçer tedbîrlü Mehmed Paşa hazretleri, ömri ve devleti ziyâde olsun, bizi hoş görüp, sınık gönülümüze ele aldı, çok lütf u kerem gösterdi, babana kağıd yaz, nasihat eyle, didi. Bu gurûr u inâddan ne olur, işte maslahatdur tamâm oldı, bundan artuk nâm olmaz, gelsün çıksun, sa'âdetlü Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinden ana âli mertebeler alı-vireyim ve belki inşâe'llâh ana Üngürüs tahtının kırallığın ve imparatorluğun alı-virem" diyüp, vech-i meşrûh üzre kağıdı ok ile kilisa kapusına atdılar. Varup kağıd okunduğı gibi tasdik idüp, heman yine kağıdun zahrına dillerince yazar ki "Gözlerüm nûrı yüreğim yağı oğlum, ne mutlı sana düşmen yarasın tadup erenler zahmın görüp, esîr olmuşsın, cibilletinde olan zuhûra gelmiş, benüm oğlum idüğün âlemlere bildürmüşsün, yazdıkların bildim ve anladım. Bizüm aslımız ve neslimüz bahâdırılık üstinde olmuşlardır, bize kimse zabunum demek düşmez, âr u gayretdür. Bizüm devletimize öyle sağılık yaraşmaz. Paşa hazretleri benden nice kal'a ister ki benüm her pâremi dahi kulağum kadar eylemediler" demiş. Kağıd yine taşra atılıp, mefhûm ma'lûm olduğı gibi mel'ûnun gurûr u inâdına göre cezâsı virilmek tedârük olunup..." (Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 32-33).

örneklerden oluşmasıdır. Yani özel taktikler, bir kalenin o kuşatma anında düşünülmüş ve hemen sadece o kalenin muhasarasında uygulamaya konulmuştur. Ayrıca bu tip taktiklerin genellikle kuşatmayı gerçekleştirecek komutan veya komutanlar marifetiyle husule geldiği görülmektedir. 1570’te Yemen’deki Habb Kalesi, böyle bir taktik neticesinde ele geçirilmiştir. Bir süre Habb’ı muhasara eden Behram Paşa, gizlice kaleden kaçıp yanına gelen bir adamı kullanarak kale komutanı Ali bin Şerefüddin’i zehirle öldürttüktan sonra kaleyi emânla fethetmiştir⁹⁸⁸. Yine münhasır bir taktiğin 1538 Diu kuşatmasında pratiğe döküldüğü anlaşılmaktadır. Hadım Süleyman Paşa kaleyi bir müddet muhasaraya rağmen alamayınca ve denizden yardım donanmasının arkadan gelme tehlikesi de giderek artınca farklı bir yola başvurmuştu. Önce çekilir gibi yapıp askerleri geceleyin gemilere bindirmiş, sabah vakti ise ani bir saldırıyla tekrar surlara dayanmıştı. Sonucu başarılı olmasa da bu saldırı, meydan muharebelerinde kullanılan *sahte-ricat* taktiğinin kuşatma savaşlarındaki istisnai bir benzeri olarak değerlendirilebilir⁹⁸⁹. Bu tür taktiklere dair diğer örnekler için *Tam Kuşatma Olmadan Özel Taktikle Alınanlar* başlığı altında bilgi verilmiştir.

2. Yönetim: Liderlik ve Komuta

Büyük bir orduyu oldukça geniş bir sahadan toplayıp ayları bulan seferlere sevk etmek etraflı bir organizasyon gerektirirdi. Askerlerin elden geldiğince eksiksiz şekilde orduya katılmaları, bunların kontrollü olarak hareket ettirilmeleri ve aynı zamanda iaşelerinin temini profesyonel bir sisteme ihtiyaç duyardı. Çünkü ufak gibi görünen planlama hataları, uçsuz bucaksız çorak bir arazide yol alan neferleri daha savaş alanına varmadan öldürebilirdi. Eğer bir şekilde hedef noktaya ulaşırsa istenilen sonuç alınıp tekrar seferden dönülene kadar yine aynı tehlikeler askerleri beklerdi. İşte bir sefer

⁹⁸⁸ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 412-423; Rûmûzi, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 1187-1192, 1197-1203; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 82a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 300; Önal, *a.g.t.*, s. 314-315.

⁹⁸⁹ “Portekizlilerin gün geçtikçe daha da artan bir inatla sürdürdükleri bu direniş karşısında kaleyi fethetme konusunda umutları giderek azalan Süleyman Paşa’nın aklı daha çok Portekiz donanmasıydı, gelecek olursa kadirgaları büyük bir tehlikeye maruz kalacaktı. Bu yüzden acele etmeliydi, sonunda bir savaş hilesi uygulamaya karar verdi: 29 Ekim akşamı Portekizlilere çekiliyor izlenimi vermek için askerleri gemilere bindirdi. Fakat buna aldanmayan Antonio da Silveira tetikte olmayı sürdürdü. Geceleyin sessizce tekrar karaya çıkan Türkler enkaz haline gelen Gaspar de Sousa burcuna gün doğmadan önce merdivenlerle tırmanmaya çalıştılar. Bu arada lâğımçılar da kalenin temelini uçurmak amacıyla hendeğin dibinde kazmalar ve delici âletlerle lâğım kazıyorlardı. Aşağısı karanlık olduğundan orada neler olup bittiğini görmek için yukarıdan atılan bir humbara hendeğin dibini aydınlatınca çok sayıda merdivenin surlara dayalı olduğu görüldü. Burcun tepesine tırmanan yeniçeriler tam üç kez sancaklarını diktilerse de, her defasında kaleyi savunanlar tarafından püskürtüldüler ve dört saat devam eden kanlı bir çarpışma sonrasında geri çekilmek zorunda kaldılar” (Önal, “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi”, s. 222-223).

sırasında tüm bu problemleri önceden hesap edip planlamak, oluşabilecek yeni durumlara karşı çözüm üretmek yönetim denilen aygıtı kalırdı.

1660-64 Osmanlı Avusturya savaşlarına odaklanan bir çalışmada oldukça kıymetli bulguların yanında enteresan şekilde genellemeci bir bakış açısıyla şöyle bir hüküm verilmiştir: “Osmanlı sarayı, erken modern dönemin çok bilinmeyenli lojistik dünyasında seferin stratejik planlamasını tamamen ordu yönetimine bırakmıştı”⁹⁹⁰. Bu ifadeye göre Yeniçağ Osmanlı dünyasında herhangi bir sefer sırasında tüm planlar o seferin komuta kademesine terk edilmiştir. Burada Osmanlı sarayına (merkez/payitaht) tamamen edilgen bir rol biçilmiştir. Ne var ki mevcut veriler bu kanaati bütünüyle doğrulamayı engellemektedir. Bir önceki kısımda anlatıldığı üzere elimizde sefer öncesi payitahtta hazırlanan haritalar bulunmaktadır. Yine ulaşılabilen birçok mühimme kaydında, Osmanlı sarayının seferlerin gidişatı hakkında bilgi aldığı ve komutanlara yeni görevler verdiği açıktır. Örneğin 1565 Malta seferi öncesi İstanbul’daki ajanların Kanuni’nin Malta haritası üzerinde çalıştığını rapor etmeleri son derece dikkat çekicidir⁹⁹¹. Bu kuşatma öncesinde merkezin bölgeden bilgi talep ettiği⁹⁹² ve bazı donanma komutanlarından seferle ilgili görüş istediği görülmektedir⁹⁹³. Yapılan planlamayla komutanların muhasara sırasındaki görevleri de belirlenmiştir. Turgut Paşa’ya gönderilen hükümde emrindeki gemilerle kuşatma zamanı donanmayı koruması ve adaya yardıma gelebilecek düşmanın engellenmesinin istenmesi bu durumu açıklar⁹⁹⁴. Kuşatma sırasında meydana gelen olaylara merkezin müdahale ettiği de vakidir. Misalen Malta muhasarasına katılan donanma reislerinden Karaca Ali’nin esir aldığı Venedikliler’i bırakması için Vezir Mustafa Paşa’ya emir verilmiştir⁹⁹⁵. Bunlara ek olarak merkezin sürekli ordu yönetiminden kuşatma hakkında bilgi talep etmesi⁹⁹⁶ boşuna olmayıp gerektiğinde muhasarayı yönlendirmek için olduğu bellidir. Nitekim Vezir Mustafa Paşa tarafından bir burcun alındığı, Turgut Paşa’nın da şehit olduğu haberi payitahtta ulaşmış; merkez, kuşatmanın devam ettirilmesi yönünde emir

⁹⁹⁰ Kolçak, *a.g.t.*, s. 245.

⁹⁹¹ Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 91.

⁹⁹² Vezir Mustafa Paşa ile Cezâyir Beylerbeyisi Piyale Paşa’nın Nevruz’da Malta üzerine donanma ile sefere çıkacağı, Cezâyir-i Garb Beylerbeyisi Hasan Paşa’nın da sefere hazırlanması ve küffâr tarafından alacağı haberleri bildirmesine dair, Cezâyir-i Garb Beylerbeyi Hasan Paşa’ya hüküm için bk. *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, s. 307, h. 561.

⁹⁹³ Turgut Paşa’nın sefere hazırlanması ve sefer ile alakalı görüşlerini bildirmesine dair hüküm için bk. *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, s. 307, h. 562.

⁹⁹⁴ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, s. 233-234, h. 429.

⁹⁹⁵ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. II, s. 338, h. 1425.

⁹⁹⁶ Malta Kalesi’nin fethi için donanma ile sefere çıktığından beri kendisinden bilgi alınamayan Vezir Mustafa Paşa’nın muhasara ve ordunun durumu, ayrıca Turgut Paşa’nın kendisine katılıp-katılmadığına dair bilgi vermesi hakkında hüküm için bk. *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. II, s. 337, h. 1423.

göndermiştir⁹⁹⁷. Merkez ve ordu komutası arasındaki ilişkileri öğrenebileceğimiz diğer bir sefer Kıbrıs adasına gerçekleştirilmiştir. Kaptanıderya'ya yazılan bir hükümde ne yapacağı ve görevlerinin sıralaması dahi bildirilmiştir⁹⁹⁸. 3 Haziran 1571 tarihli bir hükümde ise tıpkı Malta kuşatmasında olduğu gibi Kıbrıs'taki muhasaranın gidişatı hakkında detaylı bilgi talep edilmiştir⁹⁹⁹. Gelen bir bilgilendirme mektubu içeriğinden Kıbrıs'ta kuşatmanın uzayacağı ve kışın orada geçirilebileceği anlaşıldığından, şimdiden zahire tedarik edilmesi için emir verilmiştir¹⁰⁰⁰. Kıbrıs seferi üzerine arşiv kaynaklı bir çalışma yapan İdris Bostan'ın kanaati de şöyledir: “Kıbrıs seferinin yetkileri Lala Mustafa Paşa'ya verilmekle beraber yine de savaşın yönetiminde daha önceki uygulamalarda olduğu gibi Merkez etkili olmuş, gerek Serdar'dan gelen, gerekse Piyale Paşa'dan ve diğer yerlerden gelen bazı bilgiler değerlendirilerek ne yapılması gerektiği ve nasıl davranılacağı her iki tarafa da Merkez'den bildirilmiş ve sefer komutanları arasında güzel bir işbirliği sağlanmıştır”¹⁰⁰¹. Konuya dair bölgesel bir seferle ilgili hükümlere de bakmakta yarar vardır. 1565'te Tımışvar Beylerbeyi, emrine verilen bazı sancakbeyleri ile Göle Kalesi'nin fethine hazırlanmıştır. Bu kalenin muhasarası merkezden şaşırtıcı derecede dikkatle takip edilmiştir. Öyle ki kaleye yardıma gelebilecek birliklerin engellenmesi amacıyla, bir grup sancakbeyi gönderilen hükümlerle güçlerini birleştirerek bu göreve koşulmuştur¹⁰⁰². Son olarak 1598 Varad seferini inceleyen bir makaleye göz atıldığında şu cümlelerle karşılaşılmaktadır: “Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Bütün Osmanlı kaynaklarının tetkikinden öncelikle sefer planlarının İstanbul'da yapıldığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da hazırlanan plan, Eflak-Boğdan'ın Habsburglar'la irtibatını kesmek için Erdel'e saldırı ve bölgeyi tahrib etme, elde tutma idi. Bu arada çok önem verilen Estergon'un ele geçirilmesi de kuvvetle arzu ediliyordu ... Habsburg kuvvetlerinin karşı harekâtı yeterince göz önüne alınmadığı gibi esaslı bir hedefin tayini de gerçekleşmemişti. Böyle bir durumda Satırcı Paşa kendisine verilen emirleri uygulamakta serbest kalmış ve yanlış bilgilendirme ile kendi inisiyatifi kullanıp Varad'ın muhasarasına karar vermişti”¹⁰⁰³. Görüldüğü üzere merkez bu seferin planlamasını hazırlamış ve hedefi belirlemiştir. Ancak uygulamalarda farklılıklar olabilmektedir.

Yukarıda belirtilenlerin yanında şu da ifade edilmelidir ki, bir sefer sırasında karşılaşılabilecek durumlara karşı her tavır merkezden alınan emirle yapılmıyordu. Bu iş bütünüyle ordu komutasındaydı. Birlik komutanlarının azil ve tayinleri, güzergâh ve

⁹⁹⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, s. 368-369, h. 1479.

⁹⁹⁸ BOA, MD, nr. 12, s. 84, h. 184.

⁹⁹⁹ BOA, MD, nr. 12, s. 12, h. 18.

¹⁰⁰⁰ BOA, MD, nr. 12, s. 274, h. 391. Ayrıca bk. s. 273, h. 389.

¹⁰⁰¹ Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı”, s. 17.

¹⁰⁰² Konuyla ilgili hükümler için bk. BOA, MD, nr. 5, s. 66, h. 154; s. 322, h. 842; s. 385, h. 1023; s. 453, h. 1215; s. 521, h. 1427; s. 522, h. 1429; s. 533, h. 1462; s. 570, h. 1575; s. 595, h. 1644; s. 621, h. 1731.

¹⁰⁰³ Emecen, “Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi”, s. 245.

hatta planlama değişiklikleri ordu yönetimince yapıldı. Burada berraklaştırılması gereken nokta, ana strateji ve planlamanın payitahta yapıldığı, karşılaşılan sorunların çözümünün bir bölümünün ve operasyonel uygulamaların ordu yönetimince gerçekleştirildiğidir. Gerçekte ne merkez orduyu kendine bırakmıştı; ne de ordu komutası bütünüyle yalnız kalmayı istiyordu. Osmanlı kuşatma ordularının esas başarısı, operasyon komutası ile merkezi yönetim arasındaki dayanışma, insicam ve ahenkte gizliydi.

16. yüzyılda Osmanlı kuşatma savaşlarının hepsine padişah katılmamıştır. Veziriazamların, vezirlerin, beylerbeylerinin, sancakbeylerinin, kaptanıderyaların yönetiminde gerçekleşmiş muhasaralar da önemli bir yekün tutar. Bu noktada akla şu soru gelmektedir: Bir kuşatma komutanının devlet hiyerarşisindeki konumunun savaşa tesiri var mıdır? Bu konuda Rhoads Murphey'in yorumu şöyledir: “Bütün dönemlerde, birliklerin fiili yönetimi esas itibariyle tamamlayıcı bir rol oynayan hükümdarın değil, fakat serdar veya serasker olarak adlandırılan atanmış komutanının sorumluluğundaydı. Serdar her zaman, gerek taktik, gerekse de diğer konularda çok geniş ve sarih olan ekstra karar yetkileriyle donatılırdı ve esas itibariyle, askerlerin bağlılığının en yakın odağını oluştururdu. İşler kötü gittiği zaman, asker memnuniyetsizliğini ifade ederken ilk hedef o olurdu. Bu nedenle, operasyonel gerçeklikler çerçevesinde, çoğu zaman sultanların yönettiği seferlerle, vezirlerin seferleri arasındaki ayrım oldukça yapaydır. Serdarın salt askeri alandaki yetkisi hiçbir şekilde kısıtlanmamaktaydı”¹⁰⁰⁴. Murphey'in bu bakış açısıyla, padişahların ve serdar sıfatlı komutanların yaptıkları seferlerin asıl itibariyle serdar yönetiminde olduğu, sultanın ise “tamamlayıcı” bir rolde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yani padişahın bir sefere katılıp-katılmamasının çok önemli olmadığı bunun suni bir farklılıktan ve “tamamlayıcı” olmaktan başka bir anlam ifade etmediği belirtilmiştir. Ancak tarihi görüntü anılan görüşü bütünüyle onaylamamaktadır. İstisnalar olmak koşuluyla ve basit bir düşünceyle, kudretli bir hükümdarın komutasında sefere çıkan bir ordu ile birinci, ikinci veya üçüncü vezirin yönetiminde savaşa giden bir ordunun motivasyon düzeylerinin aynı olmayacağı açıktır. Bu durumun neticeyi bir düzeyde etkileyeceği de ortadadır. Örneğin, 1552'de ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusu, Eğri Kalesi'ni kırk gün kuşatmasına rağmen alamamıştır. Oysa aynı kale 1596'da III. Mehmed'in bizzat katıldığı bir seferde yirmi günü bulmadan fethedilmiştir. Burada padişahın katıldığı seferde kuşatılan kalenin, 1552 yılındaki halinden çok daha iyi tahkim edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir¹⁰⁰⁵. Daha çarpıcı bir örnek 17. asırdaki Bağdat kuşatmalarında mevcuttur. 1625-26'da sekiz

¹⁰⁰⁴ Murphey, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁰⁰⁵ Referanslar için Ek-1'e bk.

aya yakın Veziriazam Hafız Ahmed Paşa tarafından, 1630'da da kırk günü aşkın Veziriazam Hüsrev Paşa eliyle muhasaraya alınmasına karşın ele geçirilemeyen Bağdat; 1638'de IV. Murad'ın bizzat komuta ettiği bir orduya yaklaşık 39 gün dayanabilmişti¹⁰⁰⁶. Zikredilen örneklerden anlaşılacağı üzere, bir padişahın sefere katılmasının “tamamlayıcı” olmaktan çok daha öte tesirlere yol açabileceği aşikârdır.

Kale muhasaraları esnasında hastalık veya çarpışma sonucu ölen görevlilerin oluşturdukları boşluklar, çok hızlı şekilde yapılan atamalarla kapatılırdı. Osmanlı kuşatma savaşlarında yönetimin karakteristik reflekslerinden biri olarak görülen bu hızlı göreve atama usulü, muhasaranın gidişatında herhangi bir duraksama ve zafiyetin oluşmasına meydan vermeme adına üzerinde ehemmiyetle durulan bir konu olmuştur. Örneğin 1543 Estergon seferiyle ilgili yayınlanan arşiv vesikalarında, birçok üst düzey görevlinin ölümü üzerine yerlerine yeni kişilerin atandığı tek tek tespit edilebilmektedir¹⁰⁰⁷. 1638 Bağdat kuşatmasında Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa alınma isabet eden bir kurşunla ölünce, yerine Kaptanıderya Mustafa Paşa tayin edilmiş ve hemen veziriazam metrisine gidip askerin başına geçmesi buyrulmuştur. Tayyar Mehmed Paşa'nın şehadeti ve Kaptanıderya Mustafa Paşa'nın tayini sırasında dahi Osmanlı askerleri kaleye saldırıları sürdürmüştü¹⁰⁰⁸. Kandiye muhasarasının 1667 yılında, Rumeli Beylerbeyi Pehlivan Mehmed Paşa bir kurşunla ölünce aynı gün yerine atama yapılmıştı¹⁰⁰⁹.

Ölümler dışında, kuşatma sürerken herhangi bir ihmali görülen sorumlular da derhal görevden alınırlardı. 1543'te Estergon Kalesi muhasarasında, donanma gemileri kaptanı Silistre Sancakbeyi Mehmed Bey, kalenin varoşuna yakın demir atmış beklerken, müdafiler top ve tüfekte saldırıp asker ve gemilere çok ciddi zarar vermişler, Mehmed Beyi de yaralamışlardı. Bu tedbirsizliği ona pahalıya patlamış, görevden alınarak yerine Eğriboz Sancakbeyi Ahmet Bey atanmıştır¹⁰¹⁰. Benzer bir olay 1594 Tata kuşatmasında gerçekleşmiştir. Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa, metrislerin

¹⁰⁰⁶ Kùpeli, *a.g.t.*, s. 96-103, 112-126, 165-190. 1638 Bağdat kuşatmasının 39 gün sürdüğü verisi Murphey'e aittir (Murphey, *a.g.e.*, s. 139).

¹⁰⁰⁷ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 34-35.

¹⁰⁰⁸ Kùpeli, *a.g.t.*, s. 186.

¹⁰⁰⁹ Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, (Yücel), s. 345.

¹⁰¹⁰ “donanma gemileriyle kapudân olan Silistre Sancağı Beyi zehr-i mâr Mehmed Bey kal'a-i lâzimu'l-kal'un varoşu civârında lenger-i ikâmeti bırakub ve bâd-bân-ı istirâhati indirüb ve basîret resenin bağlayub dururken hisardan küffâr-ı hâksâr üzerlerine top tüfenk ile hücum edüb niçe gemilerin helâk ve kendülerin zahm-nâk kıldılar ... Müşârün-ileyh Mehmed Bey kapudânlık hizmetinden ref' olunub Eğriboz Sancağı Beyi Ahmed kapudân nasb olundu...” (Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 421-423).

hazırlanması gecikince önce uyarılmış, sonra da gerekli gayreti göstermediği anlaşılınca yerine Kapıcıbaşı Hasan Ağa vazifelendirilmiştir¹⁰¹¹.

Kuşatmalar esnasında hiyerarşik düzene riayet edilmesi ve komuta kademesinin birbiriyle uyumu neticeyi etkileyen önemli bir unsurdur. İncelenen asırda bu uyumun yakalandığı iyi bir örnek Kıbrıs seferinde mevcuttur. Sefere serdar tayin edilen altıncı vezir Lala Mustafa Paşa paye olarak donanma kaptanı üçüncü vezir Piyale Paşa'dan düşük olmasına rağmen, bu durum aralarında bir sorun olmamış, Mustafa Paşa'nın emirlerini Piyale Paşa yerine getirmiştir¹⁰¹². Ancak bütün kuşatmalarda aynı ahenk yakalanamıyordu. Ekim 1515'te Mardin'in dış kalesi halk tarafından teslim edilmiş, iç kale muhasaraya alınmış fakat ele geçirilememişti. İç kalenin alınamamasında komuta kademesindeki ihtilafların etkisi büyüktü. Bıyıklı Mehmed Paşa ve Şadi Paşa arasındaki çekişme, sonuca tesir eden mühim bir faktör olmuştu¹⁰¹³.

Bir savaşın tüm sıkıntıları içerisinde askerlerin verilen emirleri yerine getirmeleri ve tam odaklanmış şekilde mücadele edebilmeleri, iyi motive olmalarını gerektirirdi. Bu da tabii ki ordu komutasına düşerdi. Osmanlı kuşatma ordularının manevi unsurlar dışında, kimi zaman korkutma ve yasakla kimi zaman da maddi ödüllerle kontrol altında tutulduğu görülmektedir. 1522 Rodos muhasarasında firarları önlemek için, savaş esnasında kaçanların öldürüleceği tellallar vasıtasıyla tüm orduya duyurulmuştu¹⁰¹⁴. 1529 Viyana kuşatmasında son taarruz öncesi düzenlenen divanda yeniçerilere biner akçe inam vaat edilmişti¹⁰¹⁵. Ancak bazen muhasaranın devam ettirilmesi için bir koşul olarak, askerler yönetimden inam talep ederlerdi. Bazı zamanlar askerlerin bu inam ve terakki talepleri o kadar üst perdeden ifade edilirdi ki, ordu disiplini açısından problem olacak bir vaziyet meydana gelirdi. 16. yüzyılda bu olay en az iki kez Koca Sinan Paşa'nın başına gelmiş ve Sinan Paşa seferin selameti için çaresiz bu talepleri karşılamak zorunda kalmıştı¹⁰¹⁶. Osmanlı sefer komutasının askere söz geçiremediği zamanlar da yok değildi. 1593'te Vespirim ve Polata kalelerini fetheden Koca Sinan Paşa, Tata Kalesi'ne doğru yoluna devam

¹⁰¹¹ Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 201-202.

¹⁰¹² Bostan, "Malta Kuşatmasından Tunus'un Fethine", s. 192.

¹⁰¹³ Göyünç, *a.g.e.*, s. 19-21; Emecen, *Yavuz Sultan Selim...*, s. 170.

¹⁰¹⁴ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 169-170.

¹⁰¹⁵ Feridun Bey, *Münşeât*, c. I, s. 574; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 345-346; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 493.

¹⁰¹⁶ 1569-70 Kevkeban kuşatması için bk. Rumûzî, *Tarih*, c. II, (Yavuz), s. 1139-1141; 1593 Vespirim kuşatması için bk. Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 39.

etmek istemişse de kışın gelmesi sebebiyle yeniçeri ve bölük halkının keskin muhalefetiyle karşılaşmış ve naçar geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı¹⁰¹⁷.

Tüm planlamalara rağmen bir sefer daima sürprizlere gebe dir. Bu yüzden oluşan her yeni duruma göre yeni bir hamle yapmak gerekebilirdi. Bu da ordu komutasının inisiyatifindeydi. Öyle ki çoğu zaman muhasaraların başarısı, meydana gelen yeni hadiselerle karşı kuşatma yönetiminin doğru çözümler üretmesine bağlıydı. 1569-70'te Yemen gibi payitahta uzak bir bölgede, çevreden bağımsız yükselen bir dağın tepesindeki Kevkeban Kalesi'ni kuşatan Koca Sinan Paşa, karşılaştığı güçlükleri başarıyla aşmış gözükmektedir. Kale bir müddet muhasaraya alınmasına rağmen kısa sürede ele geçirilemeyince, Sinan Paşa bir miktar kuvveti kuşatma bölgesinde bırakmış diğer birlikleri yanına alarak arkadan saldıran Zeydîler'i berteraf etmeye yönelmişti. Bu çift taraflı mücadeleyi iyi yöneten Sinan Paşa, kale kuşatması ve Zeydîlerle olan çarpışmalar arasında adeta mekik dokumuş, her iki çatışma hattının idaresini kontrolünde tutmuştur. Ayrıca bu savaş süresince iaşe sıkıntıları büyük sorun oluşturmuş, teşkil edilen küçük saldırı grupları zaman zaman çevre bölgelere yağma faaliyetine gönderilerek bu sıkıntı çözülmüştür. Neticede hem bir kısım Zeydî bertaraf edilmiş hem de Kevkeban alınmıştı¹⁰¹⁸. 1600 yılında Kanije kuşatma altına alındığında, bir müddet sonra kaleye yardım birlikleri gelerek Osmanlı ordusunu arkadan sarmıştı. Serdarı Ekrem Damad İbrahim Paşa derhal bir miktar askeri siperlerde bırakıp gelen yardım taburunu karşılamak için geri kalan kuvvetlerle muharebe pozisyonu almıştı. Bir zaman yapılan çarpışmalara rağmen yardım taburu yerinden sökülemeyince, alternatif bir çözüm olarak, yardım taburunun lojistik teşkilatı özellikle Tatar kuvvetlerinin yardımıyla kesilmişti¹⁰¹⁹. İaşe sıkıntısı baş gösterince tabur kendiliğinden çekilmek durumunda kalmıştı¹⁰²⁰. Bu ifade edilen örnekler yanında her zaman üretilen çözümlerin

¹⁰¹⁷ “Polata kal’asından kalkup Tata tarafına doğru teveccüh ü azîmet iderken hikmet-i Hudâ ile ol gün hevâ gayet şitâ üzere olmağın yeniçeri ve sipâh tâ’ifesi gulviyy-i âmm ve ibrâm-ı tâmm ile vezîr-i a’zam ve serdâr-ı efhâm hazretlerinin yoluna gelüp eyitdiler ki “öyle eyyâm-ı şitâda Tata cânibine gitmezüz ve evvel-behâr olmayınca bir cânibe hareket etmezüz” deyü serdâr-ı âsaf-vekârın tuğ u alemlerin ve mu’aalâ bayrakların bi’z-zarûr-ı nâ-çâr Tata yolundan ayırıp makarr-ı dilîrân-i şecâ’at-nihâd kal’a-i İstoni-Belgrad cânibine doğru teveccüh itdirdiler” (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 43).

¹⁰¹⁸ Âli Efendi, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî*, (Baştürk), s. 287-404; Rûmûzî, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*, (Yavuz), c. II, s. 528-1162; Önal, *a.g.t.*, s. 298-311.

¹⁰¹⁹ “Ve küffâr-ı hâksâr, kûhistân derbendlerde bir hafta tevattun edüp, vilâyetlerinden imdâdları gelürdü ve zahîreleri, vilâyetlerinden kifâf zevâdeleri, arabaları ile çekilürdü. Tatar askeri, keferenin zahîrelerin gâret ederdi. Ve bir mertebede Tatar tâyifesi kefereye rahneler verüp, koçuların ve zahîre ve imdâdlarına mâni’ olur[lar]dı; badehü telef olurdu. Ve küffâr tâyifesi taburlarında kahtlık olur ve ahvâlleri perîşân; atlarına kıran girüp, gâzîler toplar ile taburların döğerlerdi” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 291-292). Ayrıca bk. Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 170; Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârih*, c. I, s. 255; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 370.

¹⁰²⁰ “...da’vâ-yı devr ü dirâz ile geldiklerinde zâd ü zevâdei az getürüb ve akablarınca gelen zehâyiri dahi guzât-ı İslâm yağma ve târâc itmeğle ve davarları yalın ve aç kalmağla ayruk karâra iktidârları mümkün olmamağın tabur-ı makhûrları başlarına tenk ü târ olub ol gice nisfû'l-leylde müteveccih-i râh-ı idbâr ve haybet ü hüsrân ile ihtiyâr-ı firâr eylediler” (Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 519). Ayrıca bk. Topçular Kâtibi,

olumlu netice verdiği de söylenemez. Örneğin 1598'deki Varad muhasarasında müdafilerle mücadele edilse de aşırı yağışlarla baş edilememiş, seller ve oluşan bataklık zeminden ötürü asker kuşatmadan çekilmişti¹⁰²¹.

3. Askeri Güç

Savaşlarda tarafların asker miktarı neticeyi etkileyen bir unsur olup, Yeniçağ dünyasında bu durum daha da geçerlidir. Ancak meydan muharebelerine göre, kale kuşatmalarında tarafların asker miktarının sonuca etki seviyesi bazı farklılıklar içermektedir. Aynı koşullarda bir sahrada karşılaşılan ordular için sayısal fazlalık, kuşatma savaşlarındakilerine oranla daha değerlidir. Çünkü muhasaralarda şartlar eşit olmayıp, müdafileri koruyan bir kale bulunmaktadır. Bu sebeple kale savunucularının, kuşatanların yarı miktarında hatta üçte bir veya daha az bir sayıya sahip olmaları bile onlar için bariz bir üstünlük kaybı anlamına gelmemektedir. Fakat kuşatanlar açısından sayısal fazlalık her zaman önemli olup, ordunun muhasara devam ederken verdiği asker kayıplarının mücadele direncini çabuk kırmasını engelleyen bir faktördür.

Arşiv verilerine dayalı yapılan çalışmalara göre, Osmanlı ordusundaki ulufeli askerlerin 16. asırdaki ortalama sayısı, 1512-1568 döneminde 19-20 bin arasındaydı. 1597 senesinde ise sadece Yeniçeriler 35 bin kişiydi. Bu rakamları değerlendiren Gabor Agoston, Kanuni'nin 50-60 bin civarında bir orduyu alışılacağı şekilde harekete geçirebileceğini, ancak itibari sayısı 90-100 bin arasında değişen bir orduya sahip olduğunu ileri sürmüştür¹⁰²². Tımarlı sipahilerin potansiyel miktarlarının 1541 yılında 90 bin, 1623-40 döneminde 106 bin olduğunu belirten Rhoads Murphey ise, hem kapıkulu askerleri hem de tımarlı sipahilerin sayılarını göz önüne alarak 17. yüzyılda tipik bir Osmanlı ordusunun 50 bini tımarlı, 20 bini ulufeli olmak üzere azami 70 bin kişiden oluşabileceğini tahmin etmektedir¹⁰²³.

Yukarıda belirtilen genel rakamların yanında muhasara savaşları zamanlarındaki asker miktarlarına dair bilgiler de mevcuttur. 1543 Estergon seferine ait bir tımar ruznamçe defterine göre sefere katılan merkez kuvvetlerinin(kapıkulu askerleri) toplam sayısı 19.923 kişidir¹⁰²⁴. Bu sefer sırasında toplam ordu miktarını 35-40 bin civarında

Tarih, c. I, s. 290-292; Naimâ, *Târih*, c. I, s. 169-170; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 369-370; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 627-635; Ayrıca bk. İvanics, *a.g.m.*, s. 686-694.

¹⁰²¹ Konuyla ilgili tezde *Kuşatılıp Alınamayan Kaleler* kısmına bk.

¹⁰²² 1512-1568 arası dönemdeki rakam Agoston'un başka araştırmalarla birlikte oluşturduğu verilerin tarafımızdan yapılmış aritmetik ortalamasıdır (Agoston, "Doğu-Orta Avrupa'da İmparatorluklar ve Savaş...", s. 177-179). Ayrıca bk. s. 203.

¹⁰²³ Murphey, *a.g.e.*, s. 58-73.

¹⁰²⁴ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 24-27.

tahmin eden Geza David, sefer sırasında kuşatılan İstolni Belgrad kalesinin 6 bin kadar savunucusu olabileceğini söylemektedir¹⁰²⁵. 1565 Malta muhasarasına donanmayla sevk olunan Osmanlı kara askerlerinin 4500'ü yeniçeri olmak üzere 30-36 bin¹⁰²⁶, ada müdafasının ise 7-9 bin arası kişiden müteşekkil olduğu zikredilmektedir¹⁰²⁷. 1600 Kanije kuşatmasında ise tarafların asker sayıları Osmanlı ordusu için 40-45 bin, müdafiler için 800-1700 arası rakamlarla ifade edilmektedir¹⁰²⁸.

Görüldüğü üzere Osmanlı askeri gücü ile kuşatılan kalelerin müdafî sayıları arasında büyük farklılıklar vardır. Bir meydan muharebesinde ciddi bir sorun olabilecek bu durum muhasara savaşlarında daha az problem oluşturmuştur. Ancak eldeki verilerden kale kuşatmalarında tarafların hangi oranlar dışında nefere sahip olmalarının ciddi sıkıntı doğurabileceği belirginleştirilememektedir. Bununla birlikte özellikle kuşatan taraf olan Osmanlılar'ın düşük sayıda askere sahip olması büyük bir dezavantaj oluşturmuştur. Bunun göze çarpan örneği 1552 Hürmüz muhasarasında müşahede edilmektedir. Yapılan araştırmalarda bu kuşatmada Osmanlı askerlerinin 850, müdafilerin 900 civarında olduğu belirtilmektedir¹⁰²⁹. Bu 16. asır kuşatmaları için istisnai bir durum teşkil etmektedir. Kanaatimizce çatışan tarafların miktarı, bu kuşatmanın kaderini diğer nedenlerden daha fazla etkilemiş görünmektedir.

4. Kuşatma Sırasında İaşe, Mühimmat Temini ve Lojistik Faaliyetler

Bir ordu için asker fazlalığı daima önemli olmakla birlikte, bunların iaşe ve mühimmat ihtiyaçlarının karşılanması aynı zamanda binek ve yük hayvanlarının yemlerinin tedariki en az onun kadar mühimdir. Çünkü ordular ancak her anlamda beslenebildikleri müddetçe hedeflerine ulaşabilmektedirler.

Yeniçağ'da Osmanlı coğrafyasının genişliği göz önüne alındığında, sefere çıkan ordunun iaşe ve mühimmatının sefer süresince temini, taşınması ve depolanması gibi hususların gerçekleşmesi profesyonel bir lojistik organizasyona ihtiyaç duyardı. 1500-1700 arası dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş kabiliyetlerini ele alan öncü bir eserde, Osmanlı'nın çağdaşı diğer devletlerden çok üstün bir ulaşım sistemine ve lojistik organizasyona sahip olduğu özellikle vurgulanmaktadır: "Osmanlıların faaliyette tuttuğu imparatorluk menzilhane sistemi, hem ölçüğü hem de kapsamı itibarıyla zamanından oldukça

¹⁰²⁵ Geza David, "İstolni Belgrad", *DİA*, c. XXIII, s. 405.

¹⁰²⁶ Turan, "Rodos'un Zabından Malta Muhasarasına", s. 96-99.

¹⁰²⁷ Jörgensen vdğ., *a.g.e.*, s. 177.

¹⁰²⁸ İvanics, *a.g.m.*, s. 688-689.

¹⁰²⁹ Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s. 243; Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri...*, s. 262; Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 159-160.

ileriydi ... On yedinci yüzyılın sonunda Osmanlılar, savaş için kaynaklara elkonulması ve dağıtılmasında merkezi modellerin geliştirilmesi açısından Avrupalı çağdaşlarından fersah fersah ileriydiler ... 1500-1700 döneminde Osmanlıları Avrupalı hasımlarından farklı kılan en büyük özellik, askeri malzemelerin tedarik ve dağıtımının merkezi ve etkili bir şekilde yapılmasıydı. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında Avrupa ordularında gelişen levazım birimleri, sonunda Osmanlılar ile Batı arasındaki farkı kapattı, ama nakliye ve lojistik alanında standartları belirleyen ve diğerlerinin taklit etmek için büyük bir çaba harcadıkları mükemmel modelleri yaratanlar Osmanlılardı. Ayrıntılı ön planlama sayesinde işeyle ilgili endişeler ve dikkat dağılmaları mümkün olan en yüksek derecede ortadan kaldırıldığı için, Osmanlı askerleri, zihinlerini giderek teknik bir yön kazanmaya başlayan muharebenin yürütülmesi üzerine yoğunlaştırabilirlerdi”¹⁰³⁰. Şu ana kadar yapılan çok sayıda tez Murphey’in bu ifadelerini arşiv belgelerine dayalı olarak doğrulamaktadır¹⁰³¹.

Çalışma alanımız açısından bir kuşatma devam ederken Osmanlı’nın oluşan işe ve mühimmat ihtiyaçlarını nasıl giderdiği ve bunun kale fethinde ne düzeyde etkili olduğu irdelenmesi gereken bir konudur.

Bir kalenin kısa sürede ele geçirilememesi kuşatanlar açısından zincirleme olarak birçok olumsuz durumu tetiklemektedir. Yorgunluk, hastalık ve çatışmalar nedeniyle askerlerin ölümü, işe ve mühimmatın azalması, orduda zuhur eden genel bir motivasyon kaybı kuşatmanın uzamasına bağlı olarak oluşan ve karşılıklı olarak yekdiğerini etkileyen sorunlardır. Bunlar içerisinde işe ve mühimmat eksikliği bir problemden daha fazla anlam ifade etmektedir. Bir insanı asker yapan şeylerin başında silahı yer alır. Muhasara esnasında bir topun güllesi ve bir tüfeğin kurşunu bitirse veya bir yayın atacak oku kalmazsa onu kullanan askerler için savaş orada bitmiş demektir. Diyelim ki, mühimmatı var ancak içecek suyu, yiyecek yemeği yok o zaman savaşacak gücü nasıl bulacaktır? Bu bakış açısıyla kuşatma ordularının fetihten evvel başarmak zorunda oldukları şeylerin başında, işe ve mühimmat temininin muhasara süresince aynı seviyede devam ettirilmesi gelmektedir. Görüldüğü üzere işe ve mühimmat yeterliliği bir ordunun olmazsa olmazıdır. Bu durumun ciddiyetinin farkında olan Osmanlılar, kuşatmalar devam ederken askerlerin sadece fethi odaklanmalarını sağlamak için merkezi bir lojistik ağı kurmuşlardır. Bir muhasara öncesi planlamalar bu konu dikkate alınarak yapılırdı. Ordu götürebildiği kadar malzemeyi kendisi götürür, diğerlerini güzergâhı üzerinde temin ederdi. Burada esas sıkıntı kale önüne varılıp kuşatma başlayınca başlardı. Zikredildiği üzere geçen her gün işe ve mühimmatın azalmasına yol açardı. Osmanlı kuşatma komutasının ekseriyetle bu sorunları merkezin

¹⁰³⁰ Murphey, *a.g.e.*, s. 121-123. Ayrıca bk. s. 89-127.

¹⁰³¹ Referanslar için 1’ nolu dipnota bk.

yardımıyla çözmeye çalıştığı, fakat bazı özel durumlarda yalnız başına kaldığı müşahede edilmektedir. Mühimme kayıtları merkezin kuşatmalar sırasında lojistik ihtiyaçları hemen gidermek için büyük çaba sarfettiğini ortaya koymaktadır. 3 Ağustos 1565 tarihinde Tımişvar Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde, Sokmar Kalesi'ni kuşatmakta olduğu, ancak muhasaranın uzaması sebebiyle asker, silah ve zahire eksikliklerinin olup-olmadığı sorularak bilgi istenmiştir¹⁰³². Malta kuşatmasına ait konuyla ilgili çok sayıda hüküm de vardır. Gelibolu Kadısı ve Emin Halil'e yazılan bir hükümde Malta kuşatmasında olan askerin zahirelerini taşımak için üç Karamürsel tipi gemi hazırlanıp gönderildiği anlaşılmaktadır¹⁰³³. 25 Ağustos 1565'te Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen bir hükümde, zahireyle yüklü yedi pare geminin gönderildiği bildirilmekte ve başka ihtiyaçlarının olup-olmadığı sorulmaktadır¹⁰³⁴. Bir başka hüküm oldukça ilgi çekici olup, merkezin muhasara sürerken nasıl iâşe ikmalinde bulunduğu ve bunun için lojistik organizasyonu nasıl gerçekleştirdiği hakkında ipuçları sunmaktadır. Bu belgeye göre Venedikten bir Barça kiralanarak zahire gönderilmiştir. Vezir Mustafa Paşa'dan ise daha fazla kira ücreti vermemek için geminin hızlıca boşaltılarak yerine acilen gönderilmesi istenilmektedir¹⁰³⁵. Ayrıca Malta muhasarasında yakındaki Cerbe adası lojistik anlamda stratejik bir üs olarak kullanılmıştır. Arşiv kayıtları kuşatma sürecinde ihtiyacı duyulan bir kısım peksimedini burada pişirilerek orduya ulaştırıldığını kanıtlamaktadır¹⁰³⁶. Ancak Şerafettin Turan'a göre tüm bu çabalar kuşatma boyunca yine de tam olarak iâşe sıkıntısını çözememiş ve bu muhasaranın olumsuz neticelenmesinin nedenlerinden birini teşkil etmiştir¹⁰³⁷. Yine 1570-71 Kıbrıs muhasarasıyla ilgili hükümler de bu açıdan dikkat çekicidir. Kayıtlarda Kıbrıs seferine serdar tayin edilen Lala Mustafa Paşa'dan asker, erzak ve mühimmat durumları hakkında bilgi istenmekte¹⁰³⁸, muhasaranın uzaması ihtimaline karşı önceden zahire tedarik edilmesi emredilmekte¹⁰³⁹, Mustafa Paşa'nın talep ettiği peksimed ve metris ağaçları yapılan organizasyonla Kıbrıs'a nakledilmeye çalışılmaktadır¹⁰⁴⁰. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs* adlı esere göre bu zahireler ulaştığında mevcut kıtlık bolluğa

¹⁰³² “Yat u yarağınız var mıdır? Kal’a muhâsarasına kifâyet ider mi? Zahîre bâbında muzâyaka var mıdır?” (BOA, MD, nr. 5, s. 10, h. 27).

¹⁰³³ BOA, MD, nr. 5, s. 11, h. 29.

¹⁰³⁴ BOA, MD, nr. 5, s. 62, h. 146.

¹⁰³⁵ BOA, MD, nr. 5, s. 72, h. 168.

¹⁰³⁶ Zoubeir Khalfallah, *Osmanlı İdaresinde Cerbe Adası XVI-XVII. Yüzyıllar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 24-25; 101-104.

¹⁰³⁷ Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 96-99.

¹⁰³⁸ BOA, MD, nr. 14, s. 12, h. 18.

¹⁰³⁹ BOA, MD, nr. 14, s. 273, h. 389; s. 274, h. 391.

¹⁰⁴⁰ BOA, MD, nr. 14, s. 772, h. 1111; s. 868, h. 1269; s. 869; h. 1270.

dönüşmüştü: “Ve ordu-yı hümâyûnda sâbikan gemiler münsed ve üzâre-i ağıyardan yollar bend olmağıla, zehâyirde ‘adem-i vüs‘at ve et‘imede kahtıyyet var iken, her cevânibden gemiler yürümekle ni‘met-i firâvân olup, ordu-yı hümâyûn ni‘methâ-yı bî-kıyâsile memlû ve envâ‘ından zahâyir-i nefâyise ile tobtolu oldu. Belki yem ve yemek ve nân ü nemekün kimse yüzine bakmazdı”¹⁰⁴¹. 17. asırda vuku bulan Kandiye kuşatması oldukça uzun bir süre devam edince muhasarada bulunan askerlerin ihtiyaçları özellikle yakın yerlerden alınan sürsat vergileriyle giderilmeye çalışılmıştır¹⁰⁴².

Kuşatma sırasında orduya iaşe ve erzak ikmali yapıldığına dair kayıtlar kroniklere de yansımıştır. 1596 Eğri muhasarasında Budin’den “on kıta top ve cebehâneler ve levâzımâtlar” gelmişti¹⁰⁴³. 1598 Varad kuşatmasında toplar yetersiz kalınca Eğri’den top talep edilmiş ancak bunların gelmesi gecikmiştir. Ayrıca barut ve gülle ihtiyacı yakındaki diğer kalelerden bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmıştır¹⁰⁴⁴. 1600 Bobofça kuşatmasında mevcut toplara ilaveten, Sigetvar’dan iki tane büyük top getirtilmiştir¹⁰⁴⁵. 1600 Kanije muhasarasında Budin’den top, gülle, top arabası kundak ve tekerlekleri, barut vb. malzeme tedarik edilmiştir¹⁰⁴⁶.

Merkez ile ordu komutası arasında gerçekleşen yazışmalar sonucu yapılan iaşe ve mühimmat ikmali haricinde, ordu içinde kıtlık baş gösterdiğinde askerlerin küçük guruplar şeklinde çevre yerlere yağmaya gönderildikleri de görülmektedir. Bu ordu komutasının çoğu zaman mecbur olduğu bir uygulama olmuştur. 1569-70 Kevkeban kuşatması bu durumun yaşandığı tipik bir örneği içinde barındırmaktadır. Kale kuşatmasına yönelen ordunun iaşe sıkıntısı çekmemesi için Koca Sinan Paşa tarafından Abdullah ed-Dai bir birlikle kendi yaşamış olduğu yere gönderilmiş ve yirmi güne dek dönmesi emredilmişti. Ancak Abdullah ed-Dai, otuz günden fazla süre geçmesine rağmen gelmeyince, Sinan Paşa Kevkeban’ın ardında bulunan Hababe adlı bir köye bizzat başında bulunduğu iki bini aşkın askeri birlikle saldırmış ve bir miktar iaşe toplamıştı. Bu toplanan iaşe bir zaman sonra bitmeye yüz tutunca ve hala Abdullah ed-Dai’den haber ulaşmayınca, bu kez Mısır emirlerinden Mahmud Bey, on bin civarı askerle Kevkeban’ın doğusunda bulunan Zeydiye nahiyelerine yağmaya gönderilmiştir. Bu saldırıdan elde edilen ganaim de askere on-onbeş gün yetmişti. Ordu tekrar kıtlığa düşer olmuşken, Abdullah ed-Dai’nin kabilesinden Şeyh Salah, Zeydîlerden Şualib

¹⁰⁴¹ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 38.

¹⁰⁴² BOA, MAD.d. nr. 4408.

¹⁰⁴³ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 149.

¹⁰⁴⁴ Hasan Beyzâde, *Tarih*, c. III, s. 582-585.

¹⁰⁴⁵ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 281.

¹⁰⁴⁶ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 285, 288.

Vadisi'ni ele geçirmiş, buradan ve kendisine bağlı diğer yerlerden koyun, sığır ve zahire toplayıp orduya getirmişti. Bunlar Abdullah ed-Dai gelene kadar ordunun ihtiyacını karşılamıştı¹⁰⁴⁷. Konuya dair diğer bir misal 1594 Komoron muhasarasında mevcuttur. Yanık'ı fethedip Komoron önlerine gelen ordu hem uzaktan kaleye toplar kurup hemde Tuna üzerine köprü yapıp karşı tarafa geçmeye çalıştığı zaman, büyük bir yiyecek darlığı ortaya çıkmıştı. Çözüm için çevre köylere yağma akınları yapılmış ve bunlar daha sonra da devam etmişti. Bu olayların şahidi Talikizade, olayı şöyle anlatır: "...Yanıktan kalkılıb, ikinci günde rûz-ı si-şenbih, ki yevmü's-sâdis ve-'l-'işrîn-i mâh-ı mezbûrdur, muhâzât-ı Komran muhayyem-i sūrâdikât-ı fütûhât-ı meymûn-evkât olunub; der hâl 'akd-ı cisre miyân-bend-i himmet-i bülend olub; hazret-i Vezâret-penâh-ı nusret-dest-gâh bi-'z-zât varub, nehr-i Tunanun eki bulunduğı yerde iki köprü kurub; endek zamân içinde itmâm buldurub, ve kal'enün hizâsına nehrden aşırı toplar kurulub; pey-ender-pey toplar urulub, leşker-i pîl-peyker-i mûr-şümâr-u-mâr-demâr iddihâr-ı zahâ'ire kemer-i ictihâdî çüst, ve 'azm-i himmeti dürüst eyleyüb; diyâr-ı küffâra yırak-u-yakın 'azm-ü-akın salub, köylerin yıkub yakub, çırpıb çalub, mağânim ile sâlim-ü-ğânim geldiler. Emmâ bir kaç gün kaht-u-ğalâ terakkî-vü-tilâ eyleyüb; ordu içinde şa'îr, şî'rde mazmûn-ı hâss misillü, nâ-yâb, belki kıymet-i cev kâ'inât-ı cevve çıkub, müşterîye yukardan aşağı bakub;

'Asker içinde haylî 'azîz olmuş idi nân

Yek cev nakâveti yoğ idi arpa hem-çünân

dakîk-u-şâ'îr iki yüz elliye ve iki yüze iken, üç günde dört yüze çıkmış iken, yine etrâfdan gelmekle narhına indürdiler, tamâm vüs'at hâsıl oldı"¹⁰⁴⁸.

Osmanlı kuşatma yönetiminin iaşe temininde kullandığı bir başka yol, Tatar kuvvetlerinin yaptıkları yağmalar sonucu elde ettikleri yiyecek malzemelerini ordu için satın alınmasıdır. Bir araştırmaya göre Koca Sinan Paşa 1594 Yanık muhasarasında bu yöntemle iaşe temin etmişti¹⁰⁴⁹.

16. asrın bütününe bakıldığında Osmanlı kuşatma kuvvetlerinin, karşılarındaki güçlere nazaran daha iyi beslendikleri ve daha organize bir lojistik faaliyet içerisinde buldukları söylenebilir. Nitekim 1532 Güns muhasarasında, kuşatma bitene kadar Osmanlı elinde kalan Avusturya elçileri, döndükleri zaman krala verdikleri raporda; Osmanlı askerlerinin iyi beslendiklerini, "pişmiş etle közlenmiş patates ve pilavı da ekmezsiz yediklerini" anlatmışlardır¹⁰⁵⁰. Yine çarpıcı bir örnek 1600 Kanije kuşatmasında görülebilir. Osmanlı ordusu kaleyi kuşatmışken, arkadan gelen bir yardım birliği ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Hem kale savunucularıyla hemde yardım

¹⁰⁴⁷ Âli Efendi, *Telhisü'l-Berkul Yemâni*, (Baştürk), s. 286-292.

¹⁰⁴⁸ Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 351-352.

¹⁰⁴⁹ Maria İvanics-Ress, "Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Kırım Tatarlarının Rolü (1593-1606)" *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. I, Ankara 1999, s. 459.

¹⁰⁵⁰ Kumrular, *a.g.m.*, s. 40.

birliğiyle çatışan Osmanlı kuvvetleri bu durumun üstesinden gelmeyi bilmişlerdi. Özellikle Avusturya arşivleri kullanılarak kaleye yardıma gelen birliği inceleyen bir makalede, yardım birliğinin iaře darlığı ve lojistik yetersizlikler yüzünden geri çekilmek zorunda kaldığı kanaatine ulaşılmış; Osmanlıların ise kuşatma boyunca erzak ve mühimmat sıkıntısı çekmedikleri ifade edilmiştir. Öyleki, yardım birliği komutanının bu eksikliği, bizzat orduda bulunan bir bař levazım subayı tarafından şöyle dile getirilmiştir: “Askeri kuvvetlere komutanlık ettiği yirmi dört yıl boyunca dūřmanı bozguna uğratma amacı taşıyan saldırılarla ve savunma operasyonu metodlarıyla ilgili olarak epeyce bir tecrübe kazanmıştı. Fakat uzun zamandır üzerinde çalışıyor olsa da açlığı yenme metoduna hakim olamamıştı”¹⁰⁵¹.

İfade edilen tüm örnekler ve şu ana değin yapılan çalışmalar, Osmanlıların sağlam bir lojistik sisteme sahip olduğunu ve bunun incelenen asırdaki kuşatma savaşlarında da umumiyetle pratiğe döküldüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca bu alandaki başarı veya başarısızlığın kale muhasaralarında neticeye tesir eden mühim bir faktör olduğu kesindir. Misalen, 1565 Malta¹⁰⁵² ve 1594 Komoron¹⁰⁵³ kuşatmalarının olumsuz sonuçlanmasının temel nedenlerinden birinin, iaşe sıkıntısı ve lojistik yetersizlikler olarak kaynaklara yansımısı bundandır.

5. Kuşatma Sırasında Ordu İçi Haberleşme (Enformasyon)

Savaş zamanında bir bilgi eğer muhatabına sağlıklı olarak ulaşabiliyorsa anlam kazanır. Bu da düzgün işleyen bir haberleşme sistemine bağlıdır. Orduyu teşkil eden bütün birliklerin koordineli ve yek-vücut olarak hareket edebilmeleri, ancak sağlam haberleşme ile mümkün olabilmektedir. Tarih boyunca harp divanlarında alınan kararların ordunun tüm neferlerine aynı kalitede ve hızlı bir şekilde iletilmesi daima ehemmiyetini koruyan bir husus olmuş, kuşatma savaşlarında bu konu daha da bir önem kazanmıştır. Çünkü kaleyi her yönden saran askerlerin birçoğu birbirini görememekte, hatta ekseriyeti siperler içerisinde mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Bu tür bir ortamda komuta kademesinin aldığı kararların farklı yön ve noktalardaki askerlere ulaştırılması, çözümleni gereken bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

16. asır muhasara savaşlarında Osmanlılar, yönetim kararlarını askerlere ve ordu halkına *tellallar* ve *münadiler* vasıtasıyla bildirerek ordu içi iletişimi sağlamışlardır. Kuşatma idaresinin umumi saldırılar öncesi, yürüyüş günü ve zamanını askerlere

¹⁰⁵¹ İvanics, *a.g.m.*, s. 692-693.

¹⁰⁵² Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 96-99.

¹⁰⁵³ Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümâyûn*, (Woodhead), s. 357-358; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 257-258.

bildirirken bu kişileri kullandığı kaynaklarda çok sık karşılaşılmaktadır. 1522 Rodos¹⁰⁵⁴, 1529 Viyana¹⁰⁵⁵, 1543 Estergon¹⁰⁵⁶, 1543 İstolni Belgrad¹⁰⁵⁷, 1593 Siska¹⁰⁵⁸, 1594 Yanık¹⁰⁵⁹ muhasaralarında, genel saldırı günü ve zamanı askerlere tellallar ve münadiler yoluyla duyurulmuştu. Bu tür bir haberleşmenin daha erken tarihlerde de varlığına şahit olunmaktadır. Örneğin 1453 İstanbul kuşatmasında Osmanlı ordusu, son saldırıdan birkaç gün evvel hazır şekilde beklemeleri yönünde bir bilgiyi münadilerden öğrenmişlerdi: “Bütün bu teşebbüslerini bitirdikten sonra, 25 mayıs günü münâdiler vasıtası ile adamlarına yolladığı emirde, silâhlarını maddeten hazırlamalarını ve âmâde tutulmalarını istedi”¹⁰⁶⁰. Sadece saldırı vakitleri değil başka emir, ferman, görev ve bilgiler de ordudaki her bir nefere tellallar/münadiler kullanılarak iletilebilirdi. Toprak sürüp, metris kurulması emrini söylemek¹⁰⁶¹, bir şekilde kale hendeğini doldurmak için verilen kararı bildirmek¹⁰⁶², kale çevresindeki ormanlık araziden çubuklar kesmeye koşulacak ordu halkına bu bilgiyi iletme¹⁰⁶³, savaş sırasında firar edenlerin ölümle cezalandırılacağını ilan etmek¹⁰⁶⁴ ve surlara ilk çıkacak kişilerin ödülleri açıklamak¹⁰⁶⁵ bunlar arasında sayılabilir.

Kuşatma sırasında hızlı ve sağlıklı bir haberleşmenin hayati düzeyde rol oynadığına dair dikkat çeken bir olay 1522 Rodos muhasarasında yaşanmıştır. Kaleye yapılacak umumi hücum günü belirlenmiş ve bu günün bütün askerlere duyurulması

¹⁰⁵⁴ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 151-155.

¹⁰⁵⁵ Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 574.

¹⁰⁵⁶ “Taraf taraf raxneler açılıb, binâ-yı metîn-i wisâra inhidâm, >asâkir-i iwkâm-esâs-ı metânet-intizâmına ceş-i qal>a-sitân-ı topdan inhişâm gelmegin sene-i mezbûre cemâziye'l-evveliniñ dördinci günü yürüydür, deyü ordu-yı zafer-xüydâ münâdiler guzât-ı İslâm'a tenbihler eylediler” (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 492).

¹⁰⁵⁷ “Mâh-ı mesfûr cemâziye' l-âxiriñ ikinci günü yevmü' l-awad idi, fermân-ı şehriyâr-ı kâmrân, emr-i xudâygân-ı qal>a-sitân ile ol rûz-ı pîrûz cenge ta>yîn olındı. Münâdiler nidâ idüb, wisâr yağmadır, deyü tenbihler etdiler” (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 501).

¹⁰⁵⁸ “...ol gün münâdiler nidâ eylediler ki, “ümerâ vü zü'emâ ve ger sipâh u fukarâdır, bu gice köprüden geçüp kal'aya karîb yerde toprak sürüp meterisler eyleyeler. Sabâh nemâzında yürüyüş olsa gerekdir. Herkes yât u yarağla mükemmel piyâde hâzır u amâde olsunlar” deyü tenbih ü te'kid olundukda...” (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 34).

¹⁰⁵⁹ Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 297.

¹⁰⁶⁰ Pertusi, *a.g.e.*, c. III, s. 57-58.

¹⁰⁶¹ 1593 Siska muhasarası için bk. Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 34.

¹⁰⁶² 1594 Yanık muhasarası için bk. “Ve mukaddemâ tığ-i âteş-bâr ile küffâr-ı düzahî-tebârdan başları kesilenlerin lâşeleri, ki meterislerde yaturdı, münâdiler nidâ itdi ki: “Beş kâfir leşin getirüb, hendeğe biragana birer ibtidâ virilsün” demekle, Müslümânân birer leşi birer leşi götürüb, beşer beşer getirüb, sekiz yüz altmış iki lâşe-i lâ-şey'i biragıldı. Bu denlü toprak ve çalı çekildi, mevâlid-i selâseden nebât ve ma'den ve hayvan dökildi” (Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 295).

¹⁰⁶³ 1600 Kanije kuşatması için bk. “Ve nehirler tuğyân üzere, köprüye ihtiyâc. Kûhistânlardan belvânlar ve elvâhlar kat' etmek fermân olunurdu. Orduda münâdiler nidâ ederlerdi. Müteferrika vü çavuşlar ve çavuş-zâdelere ve Divân-ı hümayûn kâtibleri ve şâgirdân ve Defterdâr ve menâsib[a] mutasarrıf olanlar ve Mâliye kâtiblerine ve bölük ağaları ve kethudâlar ve kâtibleri bi'l-cümle ‘umûmen balkanlardan keresteler ve çubuklar ve odun ve kebîr sepetler ve leşeler ve torbalar ile hâşâk cem' olurdu” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289-290)

¹⁰⁶⁴ 1522 Rodos muhasarası için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 169-170.

¹⁰⁶⁵ 1529 Viyana kuşatması için bk. “Cemî odalarda dellâlar “ırte yürüyüşdür kal'aya evvel çıkan eğer subaşı ise sancak ve eğer sipâhî ise subaşılık ve eğer dirlik yememiş ise otuzbin akçelik ze'âmet virile” deyü nidâ etdiler” (Feridun Bey, *Münşe'ât*, c. I, s. 574).

için tellallar görevlendirilmiştir. Tellallar hem kara ordusuna hem de donanma askerlerine umumi hücumun yapılacağı günü ve zamanı bildirmişlerdir. Ayrıca yaptıkları konuşmada ayet ve hadisler eşliğinde gaza ve cihadın önemini vurgulayarak askeri şevke getirmeye çalışmışlar; surlara ilk çıkacak kişiye sancak tevcih edileceğini de müjdelemişlerdir. Hücum günü gelip asker toplanmaya başladığı sırada, hazırlanan lağım tünellerinin henüz sur dibine ulaşmadığı haberi kuşatma komutasına ulaşınca, tüm orduya hücumun lağımın tamamlanacağı güne yani bir gün sonraya ertelendiğinin ivedi bir şekilde bildirilmesi için yine tellallar görevlendirilmiştir¹⁰⁶⁶. Bu bilginin kaleyi çeşitli noktalardan saran birliklerin tamamına ulaşmamış veya vaktinde iletilmemiş olması olasılığı düşünüldüğünde, karşılaşılan durum gerçekten büyük bir tehlike içermektedir. Sadece bir yöndeki birliğin bile umumi hücumun ertelendiğinden haberi olmadan saldırması halinde, verecekleri kayıpların oldukça artacağı yüksek bir ihtimaldir. Çünkü kaleye genel bir yürüyüş olmadığını gören müdafiler, güçlerini saldırıda bulunulan tarafta yoğunlaştıracaklar ve dolayısıyla daha kuvvetli olarak savunmalarını yapacaklardır. Zikredilen örnekte Osmanlı enformasyon ağının iyi işlemiş olmasının bu tür bir tehlikeyi önlediği görülmektedir.

Buraya kadar anlatılan ordu içi haberleşme sistemi, ordunun tüm unsurlarına yönetim tarafından alınan kararların bildirilmesidir. Bundan başka özellikle komuta kademesindeki kişilerin birbirleriyle olan iletişimlerinin yakın adamları vasıtasıyla sağlandığı da unutulmamalıdır.

6. İklim ve Doğa Olayları

Osmanlılar muhasara savaşlarında kale savunucuları yanında çoğu zaman iklim ve doğa olaylarıyla da mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlardır. 16. asır boyunca birçok kuşatmada meydana gelen aşırı soğuklar, fırtınalar, yoğun yağmur ve kar yağışları orduyu oldukça zorlamıştır. Ayrıca aşırı yağışlar sonucu oluşan seller ve bataklık yüzey, metrisler kazarak kaleye doğru ilerlemeye çalışan askerler için büyük bir engel olmuştur.

Osmanlıların, henüz meteorolojik verilerin yeterli olmadığı bir çağda, olası iklimsel güçlüklerle karşı aldıkları temel önlem, sefer için bir takvim aralığı belirlemek olmuştur. Ana problem soğuk ve yağış olduğundan, yapılan seferlerin kış aylarına denk gelmemesine büyük özen gösterilmiştir. Bu yüzden sefer mevsimi Nevruz günü (21 Mart) başlar, en geç Ruz-ı Kasım'da (6 Kasım) sonlandırılırdı. Ele alınan asırda

¹⁰⁶⁶ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 151-155.

Osmanlı yönetimi bu zaman dilimi içerisinde ekseriyetle muhasaraları bitirmiştir¹⁰⁶⁷. Ancak Rodos kuşatması örneğinde olduğu gibi zorunluluktan bazen planlanan sefer takvimine uyulmadığı da gözlemlenmektedir.

Tecrübî verilere dayalı bir tarih aralığı belirlemek elbette çetin kış şartlarından kurtulmak anlamına gelmiyordu. İklimin yıllara göre farklılıklar arzemesi ve kendine has değişken yapısı, öngörülemez doğa hadiselerine sürekli gebe bir durumun varlığına yol açmaktadır. Dondurucu soğukların ve kesif yağışların, 6 Kasım'dan önce veya ilkbahar aylarında meydana gelmesi daima ihtimal dâhilinde olmuştur. Nitekim 16. yüzyıldaki en az sekiz kale muhasarasında, sefer mevsimi olmasına rağmen erken gelen soğuklar ve yağışların kuşatmayı zorlaştırdığı müşahede edilmektedir. 1529 Viyana muhasarasında yağmur sebebiyle toprak çamurlaşmış ve soğuklar kendini hissettirmişti¹⁰⁶⁸. 1537 Korfu¹⁰⁶⁹, 1551 Tımsıvar¹⁰⁷⁰ ve 1552 Eğri¹⁰⁷¹ kuşatmalarının kaldırılmasında kışın erken gelmesinin de etkisi olmuştu. 1566 Sigetvar muhasarasında bir ara o kadar çok yağmur yağmıştı ki metrisler suyla dolmuştu¹⁰⁷². 1591 Siska kuşatmasının başlangıcından itibaren yağmurların hiç durmaması sebebiyle askerler muhasaradan el çektirilmişti¹⁰⁷³.

Buraya kadar verilen örneklerden daha çarpıcıları yüzyılın son yıllarında göze çarpmaktadır. 1593-1606 tarihleri arasında vuku bulan Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın esas çatışma alanını teşkil eden Macaristan'da, şaşırtıcı derecede yüksek yağışların olduğu kilimatolojik verilerle doğrulanmaktadır¹⁰⁷⁴. Bu dönemde 1596 Eğri

¹⁰⁶⁷ Konuyla ilgili Ek-1'e bk.

¹⁰⁶⁸ "Pâdişâh hazretleri sa'âdetle gelüp kal'a-i Beç'in üzerinde kondu. Ve gice ile ziyâde yağmur yağdı ... Ve gice ile ziyâde bârân oldu. Bir mertebede çamur oldu ki, kat'â tavarlar bir nice gün gicede ve gündüzde yatmak vâki' oldu ... Gicede ve gündüzde bir mertebede sovak oldu. Ve yeller esüp yağmur yağdı ki, kâbil-i takrîr değildir ... Ve gicenin evvelinden irtesi kuşluk vaktine dek muttasıl yağmur yağdı" (Feridun Bey, *Münşeât*, c. I, s. 572-573); "Ve hicret-i Nebeviyye'nün sene sitte ve şelaşin ve tis'a-mi'esinde Biç seferine tedârük emr idüp Rüm-ili ve Anadolu leşkery-le kal'a-i Biç üzerine 'azîmet-i hümâyün etdi. Ve Biç kal'asın 'asâkir-i zafer-me'âsir ile muhâsara idüp top-ı ra'd-âşüb ile niçe gün Biç kal'asın dögüp ve diyâr-ı Eşpaniye kralı ile irakdan irâğa rezm ü cenge âheng etdi. Ol zamân Biç kal'asın fethi müyesser olmayup Biç altında 'asâkir-i zafer-me'âsir üzerine çar yağmağ-la hazret-i pâdişâh-ı sa'âdet-penâh 'avdet idüp dârü's-saltana semtine 'azîmete kıyâm gösterdi. Rivâyetde vardur ki: "Ol sefer-i hayr-eşerüñ 'avdet ü mürâca'atında vilâyet-i Üngürüs'de ba'zı enhârî 'ızâma şiddet-i bârândan tuğyân vâkı' olmağ-la 'asâkir zafer-me'âsire yol virmeyüp seyl-i tûfândan niçe kimesnenüñ vücûdına 'adem irişmişdür." dirler" (Ayşe Nur Sır, *Mehmed Za'im, Câmi'ü't-Tevârih (202a-327b Giriş-Tenkitledir) Metin-Sözlük-Dizin*), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 357); Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 259-260; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 345-346.

¹⁰⁶⁹ Harîrî, *Ferahat-nâme*, (Akgün), s. 66; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 400-401; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 91.

¹⁰⁷⁰ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 573; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1042; Danişmend, *a.g.e.*, c. II, s. 268.

¹⁰⁷¹ Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik*, (Demirtaş), s. 581-582; Peçevî, *Tarih*, (Özbal), s. 101.

¹⁰⁷² "Ve bu esnâda hikmet-i Rabbü'l-âlemîn ile bârân-ı azîm olup, meterisler toldi. Harekete mecâl kalmadı. Asker-i İslâm'un tâkatı tâk olup ıztırâb nihâyetin buldı" (Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 31).

¹⁰⁷³ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 19.

¹⁰⁷⁴ Agoston, "Macaristan'da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi", s. 198.

kuşatmasında yoğun yağışların ve aşırı soğukların tesiri fazlasıyla hissedilmişti¹⁰⁷⁵. Nitekim Talikizade, manzum olarak kaleme aldığı sefer Şehnamesi'nde yağıştan askerlerin bellerine dek balçığa gömüldüğünden dem vurur:

“Bu hâl içre tufân kopardı yağış / Hemân karı yok var idi karakış
Ayağın beline değin balçık / Eger merd isen kendüni al çık
Ziyân bir yana kaht ise bir yana / Komişken belâ-yı kîl u lâ-tanâ”¹⁰⁷⁶

Ancak belki de tüm asrın en çetin doğa koşulları altında yapılan muhasara 1598 yılında Varad Kalesi önlerinde vuku bulmuştu. Devrin kaynakları ağız birliği edercesine; kuşatma sırasında yağışların hiç durmadığını, metrislerin içinin suyla dolduğunu, oluşan bataklık zeminden büyük sıkıntı çekildiğini, bir çadırdan diğer bir çadıra varılamadığını, fırtınadan çadırların söküldüğünü, hayvanların çamur içinde karınlarına kadar yere battığını söylemektedirler¹⁰⁷⁷. Öyleki bir noktadan sonra kale kuşatmasından çok bu problemlerle uğraşılmak zorunda kalınmıştı. Sonuçta daha fazla dayanılamamış ve muhasara kaldırılmıştı. Yağışlar ve bataklık zemin yüzünden çekilen sıkıntılar kuşatma dönüşü de devam etmişti: “...mâh-ı mezbûrun üçüncü gününde muhâsara-i kal’adan ferâgat idüb yevm-i mezbûrun gicesinde meterislerden toplar çekmeğe ihtimâm olundu. Lâkin ziyâde balçık olub palamarlar tâkat getürmemegle, serdâr-ı izzet-yâr kendü otaklarının ve sâyir hayme ve hargâhlarının tmâbların kesüb kendü huzûrunda kavî ve muhkem palamarlar bükdürüb ve topları ikdâm idüb meterislerden kaldırub şâhrâh-ı selâmete îsâl itirdi. Ve irtesi kal’a-i Bodun istihlâsı niyyetiyle Varad altından göç idüb Bodun ve Peşte câniblerine azîmet itdiler. Bu esnâda her menzile ki vardılar idi, yollarda sular ve bataklar geçidlerinde askerin geçmesinde ve topların geçürülmesinde azîm zahmetler çekilür idi”¹⁰⁷⁸.

7. Kalelerin Tahkimat Düzeyi ve Coğrafi Konumu

Osmanlı vekayiname müelliflerinin ortak yönlerinden biri kuşatılan kaleleri tasvir ederken sürekli abartılı ifadeler kullanmalarındır. Kim hangi kale muhasarasını konu edinmişse zikrettiği kalenin o zamana kadarki diğer kuşatılan kalelerden daha güçlü tahkimata sahip olduğunu vurgulamaktan kendini alamamaktadır. Burada kuşatmanın ne kadar kuvvetli bir kale üzerine yapıldığı belirtilmek istenmiştir. Böylece kuşatma eğer başarıyla neticelenmişse bunun çok büyük bir zafer olduğu; başarısızlıkla sonuçlanmışsa bunda kalenin sağlamlığına da rol biçilerek, aslında alınamamasının

¹⁰⁷⁵ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 468-469; Tâlikî-zâde, *Eğri Seferi Şehnâmesi*, (Çabuk), s. 127-128, 139; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 305-306; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 108.

¹⁰⁷⁶ Tâlikî-zâde, *Eğri Seferi Şehnâmesi*, (Çabuk), s. 127-128.

¹⁰⁷⁷ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 71; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 337; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 498-499; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 218-220; Hasan Bey-zâde, *Târih*, c. III, s. 585-586; Naîmâ, *Târih*, c. I, s. 141-143; *Mustafa Sâfi, Zübdetü't-Tevârih*, c. I, s. 251.

¹⁰⁷⁸ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 499-500.

ciddi bir hezimet olmadığı fikri okuyucuda uyandırılmak istenmiştir. Bu sebeple, tek bir kale kuşatması üzerine yoğunlaşan araştırmaların, bu hususa dikkat ederek, o kalenin fiziki yapısıyla farklı başka kaleleri karşılaştırdıktan sonra ele aldıkları kalenin tahkimat düzeyi hakkında görüş beyan etmeleri yerinde olacaktır.

16. yüzyılda muhasara edilen kalelerin hepsinin az da olsa kendine özgü yönlerinin olduğu bir gerçektir. Fakat bir tasnif yapılmak istenirse temelde iki gurup kalenin daha kuvvetli savunma yapılarına sahip oldukları görülecektir. Bunlardan ilk gurubu gerek coğrafi konumları gerekse surlarının güçlü olması nedeniyle geleneksel ortaçağ benzeri kaleler arasında öne çıkan Rodos, Kevkeban ve Sigetvar gibi kaleler oluşturmaktadır. Diğer gurubu ise İtalyan tarzı mimariyle inşa edilmiş bir kısım ada kaleleri ile yine aynı şekilde yapılan ve asrın son çeyreğinde kuşatılan Yanık, Komoron, Eğri, Varad, Kanije oluşturmaktadır¹⁰⁷⁹. Bu kalelerin kuşatmaları sırasında güçlü surların bir düzeyde Osmanlı kuvvetlerini zorladığı müşahade edilmektedir. Kaynaklar zikredilen kalelerin kuşatmalarında özellikle ya güllerin kale duvarına gömüldüğünden ya da peşi sıra surların varlığından dem vurmaktadırlar. Güllerin duvara saplanıp kalmalarının ana sebebi, surların oldukça geniş yapılmaları, iki sur arası toprakla doldurulması veya şok emici özel üretim tuğladan bina edilmeleri olabilmektedir¹⁰⁸⁰. Ne var ki, bu kaleler kuşatıldıklarında, mevcut tahkimatlarının Osmanlı birliklerini yüksek olmayan bir düzeyde zorladığı çabucak fark edilmektedir. Rhoads Murphey'in de dediği gibi: "En iyi inşaat malzemeleri ve teknikler kullanılarak, en hünere ve kapsamlı uygulamalı tasarım geliştirmeleri bile, deneyimli lağımıcılar ve istihkâmıcıların becerileri karşısında direnmeye muktedir değildir"¹⁰⁸¹. Ek-1'e bakıldığında bu sözlerin doğruluğu onaylanacaktır. Ayrıca sıklıkla dile getirilen, *trace italienne* tipi tahkimata sahip kalelerin kuşatanları çok müşkül duruma düşürdüğü ve muhasarayı fazlaca uzattığı iddiası, daha önce etraflıca açıklandığı üzere tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir¹⁰⁸².

Kale surlarının yapı ve şekillerinin yanında ve belki de ondan daha etkili bir savunma unsuru olarak *çevresel imkânlar* ve kalenin konuşlandığı *coğrafi mevki* temayüz etmektedir. Kevkeban örneğindeki gibi bir dağın tam tepesinde, Sigetvar'da görüldüğü şekliyle göl ortasında, birçok Avrupa kalesinde şahit olunduğu üzere bataklık bir alanda bina edilmiş kaleler daima kuşatanları zorlamıştır. Örneğin, 1598 Varad muhasarası sürerken hemen kale kenarından geçen nehrin yağışların da tazyikiyle

¹⁰⁷⁹ Kalelerin tahkimat durumlarına dair tezde *Kuşatılan Kalelerin Fiziki Yapıları* kısmına bk.

¹⁰⁸⁰ Bu durum ikinci bölümde *Top Saldırısı* kısmında ele alınmıştır.

¹⁰⁸¹ Murphey, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁰⁸² Konuyla ilgili birinci bölümdeki son başlığa bk.

devamlı taşması ve yumuşak toprağın suyu yiyince balçığa dönüşmesi Osmanlı askerlerine bıkkınlık getirmişti¹⁰⁸³. 1600 Kaniye kuşatmasında çevre aşırı seviyede bataklık olduğundan yürüyüş yollarına aralıklarla odun bırakılıp, *leseler* döşenmek zorunda kalınmıştı¹⁰⁸⁴. İlaveten özellikle batıda görülen, ırmak ağzlarında ya da nehirlerin ikiye ayrıldığı veya birbirine karıştığı noktalarda meydana gelen çatallarda inşa edilen kaleler büyük avantaj elde etmişlerdir. Yine çevresel koşullardan istifade edilerek, kale hendeklerine, kanallar aracılığıyla civardaki akarsu ya da bataklıklardan sular taşınarak kalelerin savunma kapasiteleri artırılmaya çalışılmıştır¹⁰⁸⁵.

Bir adada bulunan, bir veya birkaç tarafı denize sınır olan kaleler, bu coğrafi konumlarını bir avantaj olarak kullanmışlardır. Bu kaleler deniz yoluyla daha kolay yardım alabilme imkânına sahip olmalarını değerlendirmeye çabalamışlardır. Osmanlıların Malta ve Kıbrıs adalarındaki muhasaraları ile özellikle güneydeki deniz kuşatmaları bu konuda misal teşkil etmektedir.

Buraya kadar ifade edilenlerin yanında, kaledekiler açısından coğrafi mevki ve çevresel imkânlardan istifade de bir yere kadar etkili olabilmektedir. Müdafilerin savunma dirençleri kale tahkimatının yanında, yeterli muharip asker varlığı ile su, yiyecek, mühimmat stoğu ve ikmaline bağlı olduğundan, çevresel savunma avantajları bu olanakların mevcudiyeti ve devamlılığı ile beraber bir anlam ifade etmektedir. Bu yüzden coğrafi konumu ne kadar iyi olursa olsun, çevre imkânlarından ne kadar yararlanılırsa yararlanılsın, ele alınan asırda bu durumdaki birçok kale fethedilebilmiştir.

8. Müdafilerin Strateji, Taktik ve Tedbirleri

Bir kaleyi elde tutmayı amaçlayan müdafilerin stratejisi; *savunma kapasitelerini maksimum kullanarak, kuşatanlara kayıplar verdirerek, yapılan yürüyüşleri ve açılan*

¹⁰⁸³ “Kesret-i bârân dahı bir meretebe firâvân idi ki bir aydan ziyâde kal‘anuñ altında meks olındı. Bir gün olmadı ki yağmaya ve siller olup sular taşmaya, şehriñ içinden cereyân ider. Bir nehr-i kebîri var; elbette her gün taşar ve bir kaç gün geçüd virmez olur. Ve ‘asker metrîse varup gelmekde aña degin, mütevakkıf olur, orduda hod balçık bir meretebe vardı” (İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 71); Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 337; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’t-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 498-499; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 218-220; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 585-586; Naîmâ, *Tarih*, c. I, s. 141; Mustafa Sâfi, *Zübdetü’t-Tevârih*, c. I, s. 251.

¹⁰⁸⁴ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü’t-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 516-517; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 368; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. III, s. 625-626; Naîmâ, *Tarih*, c. I, s. 168; Mustafa Sâfi, *Zübdetü’t-Tevârih*, c. I, s. 254.

¹⁰⁸⁵ “Düzlük arazilerde nehir ağzlarına ve nehir yataklarına kale inşa edilerek yahut kanallar aracılığıyla civardaki nehir, akarsu ya da bataklıklardan kale etrafındaki hendeklere sular taşınarak kalelerin emniyeti sağlanmaya çalışıldı. Bataklık ve akarsular, Györ, Tokaj, Solnuk, Gyula, Temeşvar, Sigetvar, Kopoşvar, Ecsed ve Tata gibi ‘bataklık kaleleri’ nin müdafaasına önemli katkı sağlamıştır” (Agoston, “Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan’daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler”, s. 126; Ayrıca bk. s. 119-129).

lağımları bertaraf ederek veya yardım birliğinin ulaşmasını bekleyerek düşmanın geri çekilmesini sağlayacak seviyede direnç göstermektir. Bu strateji doğrultusunda bütün asır göz önüne alındığında, müdafilerin muhasara öncesi ve sırasında yaptıkları hazırlıklar, aldıkları önlemler ve uyguladıkları taktikler şöyle özetlenebilir:

Rutin savunma uygulamalarının başında muhasara öncesi hazırlıkları gelmektedir. Bir kale kuşatılacağını öğrendiği andan itibaren vakit kaybetmeden, bağlı veya dost olduğu yerlere yardım çağrısında bulunurdu¹⁰⁸⁶. Yıkık ya da zayıf surlar tamir edilir; su ve yiyecekler olabildiğince stoklanırdı¹⁰⁸⁷. Sur dışında varoş bölgesinde olup, kuşatanlar için doğal metris vazifesi görece bina, ağaç gibi şeyler yıkılır, kesilir veya yakılırdı. Böylece daha rahat savunma yapabilmek amacıyla kale etrafının açık ve düz bir hal alması sağlanır; ayrıca, buradan elde edilen uygun malzemeler savunma süresince kullanılmak üzere kale içine taşınırdı¹⁰⁸⁸. Yine varoшта bulunan su kuyuları saldırıların istifade etmemesi için zehirlenirdi. 1565 Malta muhasarasında müdafilerin kuyuları zehirlenmesi yüzünden 800 Osmanlı askerinin öldüğü tahmin edilmektedir¹⁰⁸⁹. Varoştaki kişiler kaleye alınır, kale halkı kuşatma için hazırlanırdı. Eğer kale bir limana sahipse burası zincirle kapatılabilirdi¹⁰⁹⁰. Eli silah tutabilecekler muharip unsurlara katılır, diğerleri de durumlarına göre çeşitli hizmetlerde görevlendirilebilirdi¹⁰⁹¹. Savunma sırasında gerekli insan gücü kale hapishanesindeki esirlerden yararlanmak suretiyle de karşılanabilirdi¹⁰⁹². Ayrıca kale-kentte yaşayan kölelerden de istifade edilebilirdi. Misalen 1522 Rodos kuşatması öncesi surların onarımı için yönetim tarafından kale içindeki evlerde çalıştırılmayan kölelerin ¾'ne el konulmuştu¹⁰⁹³.

¹⁰⁸⁶ 1522 Rodos kuşatması için bk. Turan, "Rodos'un Zabıtından Malta Muhasarasına", s. 62; Vatin, *a.g.e.*, s. 332; 1543 Estergon kuşatması için bk. Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 383-385.

¹⁰⁸⁷ 1500 Modon kuşatması için bk. Lanza, *a.g.m.*, s. 208-209; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 383; 1522 Rodos kuşatması için bk. Turan, "Rodos'un Zabıtından Malta Muhasarasına", s. 59; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 450; 1565 Malta kuşatmasında, adadaki çeşitli kalelerde 40 bin fiçi su depolanmıştı (Cassar, *a.g.e.*, s. 132).

¹⁰⁸⁸ 1500 Modon kuşatması için bk. Lanza, *a.g.m.*, s. 208-209; 1522 Rodos kuşatması için bk. Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 450; Vatin, *a.g.e.*, s. 332; 1529 Viyana kuşatması için bk. İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 56-57; 1543 Şikloş kuşatması için bk. Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 313; 1570 Lefkoşa kuşatması için bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 12.

¹⁰⁸⁹ 1565 Malta kuşatması için bk. Cassar, *a.g.m.*, s. 151-152.

¹⁰⁹⁰ 1522 Rodos kuşatması için bk. Turan, "Rodos'un Zabıtından Malta Muhasarasına", s. 59; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 450; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 114; Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 104; Vatin, *a.g.e.*, s. 341; Limanın zincirle kapatıldığına bir delil de Topkapı Sarayı Arşivi'nde mevcuttur. Burada fetihten sonra yapılan işler anlatılırken liman zincirinin tamamlanması da ifade edilmiştir (Şahabettin Tekindağ, "Rodos'un Fethi", *BTTD*, sy. 8 (Mayıs 1968), s. 60); 1565 Malta kuşatması için bk. Turan, "Rodos'un Zabıtından Malta Muhasarasına", s. 93-94; Osmanlılar tarafından yapılan bir haritada limana çekilen bu zincir de gösterilmiştir (Kurtoğlu, "Belgrad ve Malta Kalelerinin Kuşatma Planları", s. 43-44).

¹⁰⁹¹ 1565 Malta kuşatması için bk. Cassar, *a.g.m.*, s. 124-125, 134.

¹⁰⁹² 1522 Rodos kuşatması için bk. Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osmân*, s. 250.

¹⁰⁹³ Vatin, *a.g.e.*, s. 331.

Osmanlı ordusu kaleye yaklaştığında müdafiler sur önüne çıkıp bir müddet çarpışabilirlerdi¹⁰⁹⁴. Bazen de surların da önünde ayrıca bir siper hazırlayıp ilkin burada mücedele ederlerdi. 1574 Halkulvad¹⁰⁹⁵ ve 1594 Yanık¹⁰⁹⁶ kuşatmalarında böyle bir savunma yoluna gitmişlerdi.

Kuşatma esnasında muharip unsurlar sur üzerinde tüfek¹⁰⁹⁷, ok atışında bulunurlar; topçular toplarını ateşlerdi¹⁰⁹⁸. Kaleden yapılan gözlemler ile müsait vakit kollanır, uygun zamanlarda ara ara huruç harekâtında bulunulurdu¹⁰⁹⁹. Surlarda yıkıntı, gedik türü boşluklar oluştuğunda, daha fazla büyümeden ve kuşatanlar yürüyüşe geçmeden kapatılmaya çalışılırdı. Bu boşluklar taş, ağaç, toprak, kireç her ne mevcutsa onunla doldurulurdu¹¹⁰⁰. Eğer elde bir şey kalmamışsa taş temini için kaledeki evler yıkılabilir¹¹⁰¹. Sur yıkıntılarının onarımında kale halkı da çalışırdı¹¹⁰². Kale hendeğini doldurmak için atılan taş, ağaç parçası vb. şeyler, duvarların altında bulunan gizli dehlizlerden girilerek temizlenebilir hatta bu malzemeler sur yıkıntılarını tamir etmek gayesiyle içeri çekilerek kullanılabilir. 1522 Rodos ve 1569-70 Kevkeban muhasaralarında bu taktiğin uygulanması Osmanlıların kale hendeğini doldurmasını engellemiştir¹¹⁰³. Yine hendeği doldurmak gayesiyle atılan toprak dolu torbaların kancalarla yukarı çekildiği de görülmektedir¹¹⁰⁴.

¹⁰⁹⁴ Örnekler için tezde *Kale Önündeki İlk Çarpışma* kısmına bk.

¹⁰⁹⁵ Zîreki, *Tarih-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, (İlgaz), s. 34-35.

¹⁰⁹⁶ Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 224-225.

¹⁰⁹⁷ 1565 Malta muhasarasında Osmanlı askerlerine daha fazla zarar vermek için müdafiler tüfek mermilerini ateşlemeden önce domuz yağıyla yağlamışlardı. Bu şekilde sıcaklıklarını kaybetmeyen mermiler, sadece yaralama yapmıyor aynı zamanda isabet ettikleri kişilerin elbiselerini de tutuşturuyorlardı (Cassar, *a.g.m.*, s. 143).

¹⁰⁹⁸ 1522 Rodos kuşatması için bk. "Hisâr-ı çarh-devvârün dîvâr-ı üstüvârı ki kat-ender katdı her katı küre-i zehr-i pür-tabakâti gibi pür-âlât-ı âfâtdı kimi sâ'ikasile ve kimi tûfeng dolusile memlû idi top u tûfeng ve prango vü zenberek dûdile hengâm-ı şitâda bâre-i çarh-ı devvâr gibi bârûları subh u şâm kara bulut içinde idi ol bed-girdâr serkeşlerin atdıkları sâ'ika-i âteş-bârün yalgiyle hisâr-ı kal'a âsmân gibi her zamânda od içinde idi" (Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 59); 1543 Estergon kuşatması için bk. Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, (Duran), s. 397.

¹⁰⁹⁹ 1500 Modon kuşatması için bk. Lanza, *a.g.m.*, s. 210-211; 1560 Cerbe kuşatması için bk. Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 60-61; 1570 Magosa kuşatması için bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 40-41; 1594 Yanık kuşatması için bk. Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 254-256; 1594 Komoron kuşatması için bk. Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 353-354.

¹¹⁰⁰ 1500 Modon kuşatması için bk. Lanza, *a.g.m.*, s. 212; 1522 Rodos kuşatması için bk. Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 156; Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 150; 1526 Varadin kuşatması için bk. Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 277; 1529 Viyana kuşatması için bk. İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürüşük), s. 61; 1566 Sigetvar kuşatması için bk. İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Yılmaz), s. 42-43.

¹¹⁰¹ 1565 Malta kuşatması için bk. Cassar, *a.g.m.*, s. 132-133.

¹¹⁰² 1522 Rodos kuşatması için bk. Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 806.

¹¹⁰³ 1522 Rodos kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 149-150; 1569-70 Kevkeban kuşatması için bk. Rumûzî, *Tarih*, c. II, (Yavuz), s. 1138-1139.

¹¹⁰⁴ 1638 Bağdat kuşatması için bk. "Kuşatmanın on dokuzuncu gününde Osmanlıların metris faaliyetleri en dış hendeğin kenarına ulaşınca beldarlar devreye sokuldu. Kazılan topraklar daha önceden hazırlanan yüzbinlerce torba ve tulumun içine konularak hendeklerin doldurulması işine girişildi. Lakin müdafilerin Hafız Ahmed Paşa'nın kuşatması sırasında olduğu gibi hendeğe atılan torbaları kancalarla içeri çekmeleri üzerine keskin nişancılarla bunlar engellenmeye çalışıldı. Safeviler bu kez içerden hendeğe doğru lağım açarak ortasında oluşturdukları oyuklardan torbaları içeri çekmeye kalkıştılar" (Küpeli, *a.g.t.*, s. 184).

Müdafiler Osmanlı ordusunun durumu hakkında casuslar vasıtasıyla bilgi alabiliyorlardı. Nitekim 1560 Cerbe muhasarasında düşman gemilerini yakmayı düşünen Osmanlıların bu planları, ordudaki casuslar tarafından kaleye iletince, bunu önlemek üzere önlem almışlardı¹¹⁰⁵. Yine 1593 Vesprim kuşatmasında Osmanlıların umumi bir hücum için hazırlandıklarını haber alan müdafiler, kalenin böyle bir saldırıya dayanamayacağını bildiklerinden ani bir huruçla kendilerini yakındaki bir dağ canibine atarak kurtulabilmişlerdi¹¹⁰⁶.

Kaleye yapılan lağım saldırıları büyük bir tehditti. Savunucular, lağımları tespit etmek gayesiyle belirli noktalara içi su dolu leğenler veya davullar yerleştirerek, suyun ya da davulun derisinin titreşiminden¹¹⁰⁷ lağım kazılıp-kazılmadığını anlardı. Yapılan diğer keşif çalışmalarıyla lağımların yönleri tayin edilirdi¹¹⁰⁸. Lağımları etkisiz kılmak amacıyla karşı lağımlar açılabilirdi. 1529 Viyana¹¹⁰⁹, 1570-71 Magosa¹¹¹⁰ ve 1596 Eğri¹¹¹¹ muhasaralarında kaledekiler Osmanlı lağımlarının mukabelesinde lağımlar açarak bunları engellemek istemişlerdir.

Müdafiler toprak sürme, hendek doldurma ve havale kuleleri yapılırken, hemen Osmanlı askerlerini engellemek için silahlarını bu tarafa çevirirler, eğer hendekler ağaçlarla doldurulmuşsa onları tutuşturmayı denerlerdi. 1532 Güns kuşatmasında

¹¹⁰⁵ Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 199.

¹¹⁰⁶ “herkes kollu kolunda ve semtli semtinde hâzır ve seher vaktine müterakkıb u nâzır iken hikmet-i Hudây-i Mütê‘âl ile küffâr-ı dalâl vakt-i mezbûrda yürüyüş olunacağına habîr ve cünd-i İslâmda bu mertebe hareket ü isr muhakkak u mukarrer olduğuna câsûsları haber virmekle ol gice Nemçe ve Macar birbirleri ile ittifâk idüp, ‘gicenin bir vaktinde cümlemiz ehl-i İslâm askerine yürüyüş idüp hamle eyleyelim. Ola ki bir mikdânımız tîğ-i İslâmдан kurtulup halâsa mecâl olaydı’ deyü nısfu’l-leyleden sonraca küffâr-ı merdum-âzâr u dalâlet-âsâr bu niyet ü ittifak-ı pür-kaviyyet [?] ile kal’alarından taşra çıkup Budun askeri tarafında vâki’ olan dağa can atup, mel’ûnlar firâr iderken, Budun muhâfazasında olan paşa-yı mükerrrem, vezîr-i mufahham Hasan Paşa ... Budun gâzileri ile mez-kûr olan keferenin ardın ve önün alup, yedi-sekiz yüz melâ‘în, mihmân-serây-ı Sic-cîn olup gazâ topları ve esbâb u âlât-ı mergûbları ve kôs ü bayrakları ile kiral-ı bed-fi‘âlin güzîde beylerinden Ferando [?] nâm la‘în hayyen alındı” (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 40).

¹¹⁰⁷ Davulların üstüne biraz kum serpip bunların ihtizazlarını da takipdebilirlerdi, 1522 Rodos kuşatması için bk. Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 804.

¹¹⁰⁸ 1529 Viyana muhasarası için bk. “Ol kıssayı çün bizim ‘askerimiz haber aldı. Legenlere su koyup ol yire kodılar. ve dahı tavullar kodılar. Eger sū ve tavulun derisi dıtrerse ma’lūm olur ki anda lağım ideyorlar. Bu iş için dahı Nemçe’den bir niçe âdem hücum idüp taşra çıkdılar ki bolay kim lağım var mı yok mı gözleri-le göreler. Ol hinde Türk gayet galabalık idüp şâmata ideyorlardı ve tüfenkler toplar atıyorlardı. Ol sebepten sekiz bin İspanyol intihâb idüp taşra gönderdiler ki Türk’i varoşdan ve handeklardan süreler ve lağım ider var mı göreler. Taşra çıkdıkları gibi her taraftan Türk üzerine segirdişdiler. Hemân içlerinden bir İspanyol çatı âvâz ile çıkardı: “Niçün tağınık gider, bir yerden gitmezsiniz?” Hemân bu âvâzdan cümle İspanyollar’a korğı düşdi ve yine kal’aya döndiler. Ammâ Türk’den hayli âdem kırdılar. Kendüler dahı gayet şaşduğından çok İspanyol helâk oldu. Baş kapudânları cân-ber-cehennem ol aralıқта yok oldu. Nihâyet gerçi maşlahat örmediler. Ammâ Türk iki yirde lağım itdüğini gördiler” (İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürşık), s. 59); “Piyadeler, muhtelif noktalarda, batıda, güneyde ve doğuda, fitili barut mahzeninin altına kadar uzatacak şekilde ince uzun galeriler kazmağa koyulmuşlardı. Her ne kadar Türkler, Martinengo’nun karşısında bulduklarını hesaba katmamışlar idilerse de, o, bu gibi işleri çok iyi bildiğinden, davulların derisi sayesinde en küçük bir hafriyat gürlütüsünü anlamağa muvaffak oluyordu. Türk lâğımçılarını bir defa keşfettikten sonra, onları çalışmalarına devam ederken mukabil bir lâğım ile havaya uçurmak güç değildi” (Salis, *a.g.e.*, s. 42).

¹¹⁰⁹ İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürşık), s. 57; Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 100-105; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 844-845.

¹¹¹⁰ Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, (Durmuşoğlu), s. 72-73; Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1231.

¹¹¹¹ Andelîb, *Târih-i Feth-i Üngürüs*, (Şençoban), s. 24.

hedeğe atılan odunlar kaledekiler tarafından yakılınca, Osmanlı ordusundaki sakalar devreye girerek ateşi söndürmeyi başarmışlardı¹¹¹².

Kaleye yakın noktalarda havale kuleleri yapılıp üzerine çıkan Osmanlı askerlerinin ok ve tüfek atışlarına karşı kaledekiler, burçların veya surların üzerine ahşap kuleler yapabilirlerdi. Bu mukabele kulelerinden Osmanlı askerlerine ateş açarlardı¹¹¹³. Ayrıca farklı önlemler de alabilirlerdi. Örneğin 1560 Cerbe muhasarasında, havale kulesinin üzerinden yapılan atışları engellemek için tedbir olarak kaledekiler, yukardan aşağı kara keçeden perdeler çekip ardına sığınmışlarsa da atılan tüfek ve toplar o perdeyi parçalamıştı¹¹¹⁴.

Kaleye hücumlar gerçekleştirildiğinde müdafiler top, tüfek ve ok atışlarını yoğunlaştırırdı¹¹¹⁵. Osmanlı askerlerinin attıkları el humbaraları sonucu üstleri tutuşan savunucular, önceden hazırladıkları içi su dolu fiçılara girerek yanmaktan kurtulmaya çalışırlardı¹¹¹⁶. Sur üstünden saldıranların üzerine kaynamış su, katran, yağ ile taş, ağaç parçası gibi malzemeler de atılırdı¹¹¹⁷. İlgi çeken bazı örnekler şunlardır: 1565 Malta muhasarasında müdafiler konyağa batırılıp yağa bulandıktan sonra, yağlı yapağı ve pamukla kaplanıp üstlerine güherçile ve barut serpilen, hafif ahşaptan imal edilmiş *ateş çemberleri* ile içinde barut, kâfur, güherçile ve ziftten müteşekkil yangın çıkarıcı

¹¹¹² Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 314-315; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 176-177; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 76-77.

¹¹¹³ Müdafilerin bu konuyla ilgili savunma taktikleri 1532 Güns kuşatmasında açıkça görülmektedir (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 314-315; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 176-177; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Gürışık), s. 76-78).

¹¹¹⁴ Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹¹⁵ 1594 Tata ve Yanık kuşatmaları için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 35, 40.

¹¹¹⁶ 1565 Malta kuşatması için bk. Jörgensen vdğ., *a.g.e.*, c. II, s. 181.

¹¹¹⁷ 1500 Modon kuşatması için bk. Lanza, *a.g.m.*, s. 217; 1521 Belgrad kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 82; Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 88; 1537-38 Anabolu (Nauplia/Napoli di Romania) kuşatması için bk. Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 934-935; 1522 Rodos muhasarası için bk. “Bî-fâyide gûşışde leyl ü nehâr güzerân idüb, bir aydan ziyâde zemân geçüb, toplarıñ wisâr bedenlerine toqınmaqdan nâşî olan xırâşını raxne >add idüb, gedik oldı, deyü bu esnâda bi'd-defa>ât yürüyüşler idüb, ğuzât-ı müslimîn, mücâhidîn, mü'minîn xandeq kenârına dökilüb, berü cânibden tufengçiyân-ı >adû-sitân, ceng-âverân, cân-revân, bahâdirân-ı kâfir-küşân xandeq içine segirdüb, asl wisâra ipler, kemendler atub ve câ-be-câ nerd-bânlar tayayub, wisâr-ı üstüvâr dîvârına mîxlar qaquub, küffâr-ı xâk-sâr ile tîğ u şimşir ile cengler, neberdler peydâ etdiler. Zemzeme-i tekbîr-i ğuzât ile semâvât u >illiyîn mâl-â-mâl olub, velvele-i Allah Allah ile qubbe-i eflâk pür-sadâ u tanîn olurdu. Top yuvalaqları, tufeng dâneleri İslâm ehlerinden küffâra peyâm-ı merg irişdürüb, ebdân-ı xabâset-nişânlarına derekât-ı cawimden pencereler açup, derüne-i nîrâna idxâl, küffâr-ı xâk-sâr tarafından ehl-i îmâna mübeşşir-i ğufrân u magfîret olub, nüfûs-ı rawmet-me'nûslarına nesîm-i cinân ile rûw u reywân beşâretini gösterüb, ervâw-ı quds-esbâwlarını fezâ-yı behîşt-i rawmet-sirişte îsâl iderlerdi. Küffâr-ı xâk-sâr qazan qazan zaqqûm u qatrânı qızdurb, nâv-dânlarla ğâzileriñ üzerlerine döküb, saçarlardı. Nâ-dânlar müslümânlara >ażâb ideriz sanurlardı, bilmezlerdi rawmet melekleri şühedâ-yı müslimîne cennet qapularını açarlardı. Fücâr-ı melâ>în wisâr bedenlerinden tomruqları yuvalayub, mücâhidîniñ üzerlerine perrân etdiklerince mefâriq-i mü'mininde olan siperlere toqınub, silsile-i a>mârî inqîtâ>a qarîb olan mesâkîni basub, zemîne müstevî qılurdu. Wisâra hücum iden guzâtı tazyîq için ol bî-temyizler içerüden menceniqler qurub, seng-rîz olurlardı. Qulle bucaqlarından nacaqlar, tîrler, sapanlar ile taşlar, yuvalaqlar atarlardı. Çigre demrenleri çengâl-i merg olub, tenleri mecrûw, tîr sehmleri, zenberek oqları sihâm-ı ecel-baxş olub, bedenleri bî-rûw iderdi. Zemân-ı zuhra varınca taraf taraf âşûb u ceng medîd olub, bî-nihâye müslümânlar şehid oldılar. Mecrûwa xod nihâyet yoğidi. Müslümânlar şühedâ defnine meşğûl olub...” (Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 119).

karışımın olduğu topraktan mamul *ateş çamçaklarını* surlardan sık sık fırlatmışlardı¹¹¹⁸. 1638 Bağdat kuşatmasında kaledekilerin petrol yağına buldukları yorganları hendeklerdeki Osmanlı askerlerinin üstüne atmaları çok sayıda zayıata sebep olmuştu¹¹¹⁹. Hücum esnasında ayrıca humbara ve barut dolu fiçiler içine çakıl taşı doldurularak saldıran askerlerin ortasına bırakılırdı¹¹²⁰. Kancalar yardımıyla saldıran askerlerden bazıları yukarı çekilebilirdi¹¹²¹. Saldıranların surlara çıkmak için kullandıkları ucu çengelli halatlar ve merdivenler etkisiz hale getirilmeye çalışılır, eğer engellenemezse yukarı çıkmayı başaran askerlerle göğüs-göğüse çarpışılırdı.

Kale surlarında açılan gediklerden yapılan yürüyüşleri engellemek için ilave olarak, sur ardına çatma kiriş, çit ve toprak ile vücuda getirilmiş yeni bir savunma hattı yapılabilir¹¹²²; ya da yürüyüş yolunun altına lağım kazılarak geçiş esnasında patlatılabilir. 1574 Halkulvad muhasarasında bu şekilde bir gedik yolu altına kurulmuş lağımın patlaması çok sayıda askerin ölümüne sebep olmuştu¹¹²³. 1594 Yanık ve 1596 Eğri kuşatmasında da kaledekiler bu yola başvurmuşlardı¹¹²⁴. Gedik ardına

¹¹¹⁸ Cassar, *a.g.m.*, s. 142-143; Jörgensen vdğ., *a.g.e.*, c. II, s. 180.

¹¹¹⁹ Küpeli, *a.g.t.*, s. 184-185.

¹¹²⁰ 1598 Varad kuşatması için bk. "Anadolu kolundan bir gürüldü peydâ olup, lağım kal'anın bir mikdâr yerin kaldurup ... bir gedük açılır. Hemân gâzilerimiz, toprak u taş serpindüsü dinüp, ba'dehû Kelime-i Tevhîd ile "Allâhu ekber" deyü zıkr ederek, gedük başında bir ceng olur. Keferenin kunbarası âteş san'atı, ba'zı fuçılara barut doldurup ve içerüsü çakıl taşları, asâkir ortasında birağurlar idi. Bir sa'at mikdârı gedükde ceng olur ... Kunbaradan asker biraz mecrûh olur" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 219).

¹¹²¹ 1529 Viyana kuşatması için bk. "Pâdişâh mukîm olup, Paşa hazreti Rumili askeriyle gelüp kal'a-i Beç'in üzerinde konu. Ve küffâr hisârdan kanca ile iki yeniçeri aldı" (Feridun Bey, *Münşeât*, c. I, s. 572).

¹¹²² 1598 Varad kuşatması için bk. "Mâh-ı mezbûrn ondokuzuncü gününde serdâr-ı izzet-yârın kendü kolunda hafır olunan lağıma dahi ateş konulub, bi-avni'llâhi te'âlâ, güzel işlemeğle der-akab yürüyüş olub azîm ikdâm ve ihtimâm olundu. Velâkin mahsûr olan melâ'in kal'a divarının iç yüzünde çitden bir muhkem divâr dahi çekmeğle leşger-i İslâmın enderûn-ı kal'aya dühûl ve vusûllerine ol divar mâni' oldı ... kal'a-i Varad'ın iç yüzünden melâ'in-i hâsirîn çitden bir kal'a dahi çevirüb içini toprak doldurmağla, ziyâde istihkâm virdüğü muhakkak olub sa'y u ikdâm ile taşra kal'ası alındığı takdirce mezkûr çitden örölmüş divârdan mürûr u ubûr olunmağla hayli zamân sa'y u ihtimâm olunmak iktizâ itmeğın" (Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 498-499); Bu savunma hattı metris şeklinde de olabilir bk. 1543 Estergon kuşatması için bk. Sinan Çavuş, *Süleymanname*, (Duran), s. 403.

¹¹²³ "gedikler ciğer-i ehl-i nifak gibi çâk olunup murâd üzere güşâde olmuş idi. Mâh-ı cemaziyel-evvelin dördüncü cum'a günü yürüyüşe tebih ü te'kid olunup evliye-i Kamer mencuka mansûb zirveye ayyûk olup herkes semtinden yürüyüp kalaya yakın varınca meğer yürüyüş yollarında elli kantar top otun pinhân ve nâ-peydâ eylemişler. Hizebrân-ı sâ'il bu hileden gâfil bi-pervâ kelle-i kuleyle hevâ eylediler. Nâ-gâh ol tâife-i gümrâh habl-i hileyte teşebbüs edüp habl-i İslâm olup nakba âteş verüp ol yakınlarında bulunan guzât-ı şerâre-vâr havâyâ perrân oldular. Gediklerden içerüye dâhil olup niçe başlar kesilmiş iken gerüye tûskürüp râh-ı dîdeden hûn-i dil-i 'âşikân gibi taşra döküldüler. Leşker-i zafer-isre vahşet ü dehşet gâlib ve müstevlî olup ilerüye akdâm basmağa kimse ikdâm etmeğe cür'et edemeyüp şehîd olan tâife-i sa'idden ma'adâ iki sancak beği mahv u nâbedid oldı. Âdû-yı ehl-i zılâl bu hâlden mesrûru'l-bâl olup şenlikler edüp nâkuslar çaldılar" (Zîrekî, *Tarih-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, (İlgaz), s. 39-40).

¹¹²⁴ 1594 Yanık muhasarası için bk. Ta'likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 300, 304; 1596 Eğri kuşatması için bk. "Ve cemî' kollarda gedükler açılıp, bir uğurdan Eğri Kalası'nın her cânibi muhâsara idi. Lâkin küffâr-ı hâksâr yürüyüş yerlerinde bir 'azîm lağım peydâ edüp, barutların lağımında hâzır ve fitillerin korlar, dahi berü başın yakup, hemân muntazır olur: "Asker-i İslâm ne vakit yürür" deyü tedârükde ve tûfengleri ve kunbaraları hâzır olup, lâkin Hakk sübhânehû ve Te'âlâ küffâr-ı hâksâra havf verüp, asâkir-i İslâm ve kapu halkı ve yeniçeri, bedenleri alup, gedüklerde kirpi misâl sarılıp, hemân işârete muntazır olup" (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 151).

ayrıca üzeri çivilerle doldurulmuş tahta levhalar döşenebilir¹¹²⁵ veya yürüyüş yolu üzerine demirden yapılmış dikenler (pıtraklar) dökülebilirdi¹¹²⁶.

Tüm çabalara rağmen kuşatanlar dış kaleye girmeye muvaffak olmuşsa, çarpışa-çarpışa iç kaleye çekilirdi. Bu sırada dış kale ateşe de verilebilirdi¹¹²⁷. İç kalenin müdafası da dış kaleye benzer aşama ve enstantanelere sahne olurdu. Ancak iç kaleye çekilen müdafilerin burayı daha çok *uygun bir antlaşma için vakit kazanma* amacına matuf olarak kullandıkları görülmektedir.

Kale savunucuları bazen bir taktik olarak eman talep eder ve bunda başka hedefler gözetebilirlerdi. Örneğin 1548 Van kuşatmasında müdafilerin aman dilemeleri üzerine onlara kalenin teslimi için iki gün mühlet verilmiş, ancak kaledekiler bu zamanı müdafayı güçlendirmek için fırsat bilip kaleyi teslim etmemişlerdi¹¹²⁸. Veziriazam Mehmed Paşa'nın 1616 yılındaki Revan muhasarasında da kale savunucuları aynı taktiğe başvurmuşlardı¹¹²⁹.

Uzayan muhasaralarda su, erzak ile hava durumu müdafileri zorlayınca çeşitli tedbirler alırlardı. Örneğin 1560 Cerbe kuşatmasında açlıktan eşek ve atları kesip yemişler¹¹³⁰; su darlığına karşı, tuzlu ve acı suları kaynatıp damıtmışlar, ellerindeki mevcut tatlı su ile karıştırıp öyle içmişlerdi¹¹³¹. Aynı zamanda tabyaları yakınında olan birkaç kuyuya yer altından dehlizler kazarak ulaşım orada hem yazın sıcağından kurtulup serinlemişler hemde su içebilmişlerdi. Osmanlı askerleri zikredilen dehlizlerden haberdar olunca, hızlıca buraya müdahale ederek müdafileri kılıçtan geçirmişlerdi¹¹³². 1565 Malta kuşatmasında her türlü tedbire rağmen Birgu'da su kıtlığı meydana gelmiş, bu sorun kaledeki bir evde su pınarı keşfedilmesiyle çözülmüştü¹¹³³.

¹¹²⁵ 1522 Rodos kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 145-146; 1560 Cerbe kuşatması için bk. Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 89.

¹¹²⁶ 1522 Rodos kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 146.

¹¹²⁷ 1521 Belgrad kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 76.

¹¹²⁸ Selman, *Cami'ü'l-Cevahir*, (Yılmaz), s. 59; Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme...*, (Toklucu), s. 5.

¹¹²⁹ “Osmanlı topçularının şiddetli ateşi altında artık gedikleri kapatmaya yetişemeyen kaledekiler kuşatmanın otuz üçüncü gününde ateşkes istediler ve teslim için “*şahımızla görüşelim*” diyerek üç gün mühlet talebinde bulundular. Bu talep Veziriazam tarafından uygun görülünce top ateşi kesildi. Ancak kısa süre sonra bunun müdafilerin bir hilesi olduğu anlaşıldı. Çünkü içeridekilerin niyeti Şah Abbas ile teslim konusunu görüşmek değil, surlarda açılan gediklerin onarıp kaleyi tahkim etmektir. Bu durum Osmanlılar tarafından anlaşılınca kalenin dövülmesine tekrar başlandıysa da mühimmat ve zahirenin azalması, asker arasında salgın hastalıklar baş göstermesi ve yaklaşan kış fethi dair ümitleri azalttı” (Küpelî, *a.g.t.*, s. 57).

¹¹³⁰ Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 201-202.

¹¹³¹ “tuzlu ve acı suları kaynatıp bunun gülsuyu gibi damıtığını almışlar; bir bakıma tatlı suya çalar; geceli-gündüzlü yirmi-otuz varil çıkarıp azıkları olan sarnıçları sularından birer miktar tatlı su katmışlar. Kaynatılan su ile bunu yarı yarıya etmişler. Bu yarı yarıya kattıkları suların birer bardak su vererek o hınzırları böylece suvarmışlar. Birkaçı, bunu, yaşamayı sağlar ve kurtuluşa yol açar sanıp bu hal ile geçinirler. Bu su, temiz su gibi kandırmaz; zaman geçerek o suyu kullananlar güçten kuvvetten düşerler” (Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 64).

¹¹³² Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹¹³³ Cassar, *a.g.e.*, s. 132.

Savunma idaresi kuşatma boyunca kaledekileri dinç tutumaya çabalar, motive edici faaliyetlerde bulunulurdu. Örneğin 1529 Viyana kuşatmasında müdafilerin moralini yükseltip gayretlerini artırmak için trampetler, borular ve davullar çalınmıştı¹¹³⁴. 1565 Malta muhasarası boyunca kalede “dini merasimler ve yalvarış alayları” sürekli olarak toplanmıştı¹¹³⁵.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere müdafilerin savunma kapasiteleri ve bunu kullanma becerileri, Osmanlı kuşatmalarının neticesine tesir eden mühim bir faktördür. Kaledekilerin uyguladıkları taktikler ve gösterdikleri direnç, bazı muhasaraların uzamasına, bazı kalelerin ise alınamamasına yol açmıştır. Geniş çerçeveden ele alındığında kuşatan ve savunanlar açısından bir muhasara savaşı, her şeyden önce bir strateji ve taktik savaşıdır. Ne var ki, başlangıçta bir teori olan strateji ve taktik pratiğe iyi yansıtılabilirse bir anlam kazanır. Ancak yine de başarı sadece bir tarafın planını bütünüyle uygulamasına bağlı değildir. Karşı tarafın mukabil hamlelerine göre kendini yenileyebilen ve her türlü duruma etkin alternatif çözümler üretebilen tarafın amacına ulaştığı tarihi bir hakikattir.

9. Motivasyonel ve Psikolojik Unsurlar

Napolyon, “Bir askerın öncelikli niteliği zorluk ve meşakkate dayanmakta devamlılık göstermektir. Cesaret ancak ondan sonra gelir” demektedir¹¹³⁶. Zorluk ve meşakkate savaş boyunca katlanabilmek ancak sağlıklı bir psikoloji ve sağlam bir motivasyonla mümkün olabilmektedir. Aslında cesareti de bu unsurlar tetiklemektedir. Dolayısıyla muhasara savaşlarında iki taraf için de motivasyonel ve psikolojik unsurlar hayati bir konumdadır. Muhasara başlangıcından sonuna değin, meydana gelen olaylar ve birbiriyle bağlantılı öğeler zinciri içerisinde vuku bulan hemen her şey, askerlerin moralini iyi ve kötü anlamda bir miktar etkilerdi. Özellikle uzayan kuşatmalarda moral, ekmek ve su kadar gereksinim duyulan bir şeydi. Bu yüzden taraflar bir yandan kendi askerlerinin moralini yüksek tutmaya çabalarken; diğer yandan karşılarındaki gücün moralini bozmaya gayret gösterirlerdi.

Muhasara savaşlarındaki motivasyonel uygulamalar maddi ve manevi olarak ikiye ayrılabilir. Maddi ödül ve teşvikler kuşatma savaşlarının vazgeçilmez bir öğesidir. Yeniçağ dünyasında sefere giden her bir tımarlı asker, savaş sonunda başarısının

¹¹³⁴ Refik, *a.g.e.*, s. 116.

¹¹³⁵ Cassar, *a.g.m.*, s. 122.

¹¹³⁶ Napoleon Bonaparte, *Savaş ve Strateji İle İlgili Görüşlerim*, çev. Erkut Gündüz, İstanbul 2003, s. 39.

karşılığını yine tımar sistemi içerisinde alacağına fazlasıyla vakıftı. Bu Osmanlı siyasi aklının savaşa teşvik için, uzun yıllar pratiğe döktüğü ve özenle tatbik ettiği belkide en belirgin maddi güdüleme yöntemidir. Nitekim birçok kuşatma sonunda yararlılık gösteren askerlere verilen *terakkilerle* dolu olan arşiv belgeleri mezkûr durumu kanıtlamaktadır¹¹³⁷. Esasında sadece sefere katılmak dahi kendi başına önemli bir kazançtı. Çünkü sefere mazeretsiz gitmemiş olmak tımarın alınmasına yol açtığından, bir tımar sahibi sefere katılarak böylece mevcut tımarının en azından elinde kalmasını garantilemiş oluyordu¹¹³⁸. Örneğin Kıbrıs muhasarası sonrası yapılan *tımar tevcih* ve *terakkilerinin* detaylıca tespit edilebildiği bir defterdeki kayıtlara, sefere gelmeyen birçok kişinin tımarının elinden alınarak başkalarına verildiği yansımıştır¹¹³⁹. Bu asgari menfaatin yanında, bir tımar sahibi asker, gösterdiği gayret ve başarıya göre normalden çok daha fazla terakki ile ödüllendirilebilirdi¹¹⁴⁰. Üst düzey çalışmaya ve önemli başarıya imza atmış neferler bunu ispatladıkları takdirde, Osmanlı savaş mantığı içerisinde her zaman diğerlerinden fazla ödüllendirildiklerinden, bir asker için ne kadar çok gayret, o kadar çok ganimet demektir. Konuya dair dikkat çekici bir misal Kıbrıs kuşatmasında görülmektedir. Lefkoşa muhasarasında, metrislerde gece-gündüz çalışıp yaralanan Mustafa Kethüda, ayrıca Girne Kalesi'nin tesliminde de önemli bir rol alınca, Kaptan Paşa tarafından verilen arzla durum merkeze intikal ettirilmiş ve bu gayretinden ötürü onun ziyade terakkiye değil belki beylerbeyiliğe layık olduğu bildirilmiştir. Bu açıklamalar üzerine ortalama terakkiler 2000-6000 akçe arasında olmasına karşın¹¹⁴¹, Mustafa Kethüda 50 bin akçe terakki ile ödüllendirilmiştir¹¹⁴².

Sefer birden fazla kale üzerine gerçekleşmişse ilk kalenin düşmesinin ardından askerinin alın teri kurumadan gerekli tımar işlemleri oradaki divanda yapılabilirdi. Böylece bir sonraki kale kuşatması öncesinde askerlerin morali artırılmış oluyordu.

¹¹³⁷ BOA, MD, nr. 1, s. 51, h. 254; s. 52, h. 264; s. 71, h. 376, 380; s. 183, h. 1049; MD, nr. 2, s. 11, h. 103; s. 132, h. 1318-1319; s. 132, h. 1325-1326; s. 163, h. 1510; s. 152-153, h. 1418; s. 147-151; h. 1416; s. 163, h. 1510; MD, nr. 3, s. 549, h. 1611; MD, nr. 4, s. 9, h. 68; s. 38, h. 388; s. 128, h. 1304; 8. ve 13. Mühimme defterlerinin neredeyse tamamı Kıbrıs kuşatması sonrasında yapılan terakki ve tevcihleri içermektedir. 25 numaralı defter de tımar terakkileri ile dolu hükümler ihtiva etmektedir. Aslında ifade edilen son üç defter, Ruus defteridir (Aydın, *a.g.t.*, s. 70).

¹¹³⁸ “Bâzı fevkalâde hallerde sefere katılmayan sipâhiler için, azledilmek veya tazminat ödemek gibi müeyyideler yanında, türlü hakaretlere mâruz kalmak ve hattâ asılmak gibi örfî cezâlar da mevcut bulunmaktadır ki, bu zecrî tedbirler sâyesinde daha büyük bir ehemmiyet atfedilen bir harbe büyük ölçüde iştirâkin te'minine çalışıldığı anlaşılmaktadır” (Ömer Lütfi Barkan, *İA*, “Tımar”, c. 12/I, s. 326).

¹¹³⁹ Larende alay beyi mektup gönderip, eski il nahiyesinde üç bin ikiyüz akça tımarı olan Süleyman için Kıbrıs ceziresine gelmeyip ve kale yürüyüşünde bile olmayıp, yoklamada mevcut değildir deyü bildirmeğin tımarı alınıp sabıka Karaman beylerbeyi iken vefat eden Süleyman beyin hazinedarı Yusuf'a verilmesine dair buyruldu, BOA, MD, nr. 8, s. 38, h. sr. 441; Sefere gelmediği için hem çavuşluğu hemde tımarı alınan Musa'ya dair, s. 39, h. 455; benzer hükümler için bk. s. 38, h. 444, 446; s. 40, h. 472; s. 48; h. 555.

¹¹⁴⁰ Recep Ahışalı, “Terakki”, *DİA*, c. 40, s. 479; Emine Erdoğan Özünü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 3, sy. 11 (Bahar 2010), s. 240.

¹¹⁴¹ Pakalın, *a.g.e.*, s. 458.

¹¹⁴² BOA, MD, nr. 8, s. 18, h. sr. 213.

1565 Malta adasındaki kale muhasaralarında böyle bir durum yaşanmıştı. St. Elmo ele geçirilince, hemen bu meseleler karara bağlanmıştı¹¹⁴³.

Tımar tevcihi ve terakkisi haricinde, muhasaralarda askeri şevke getirmek amacıyla çeşitli vaatlerde de bulunulabilirdi. Özellikle bir kalenin surlarına ilk çıkacak olanlara yeni konumlar verileceğini açıklamak sıkça karşılaşılan bir uygulamaydı. 1522 Rodos muhasarasında surlara ilk çıkacak kişiye Padişah sancak vaat etmişti¹¹⁴⁴. 1529 Viyana kuşatmasında tellallar vasıtasıyla askerlere şu vaatte bulunulmuştu: “Cemî’ odalarda dellállar “irte yürüyüşdür kal’aya evvel çıkan eğer subaşı ise sancak ve eğer sipâhî ise subaşılık ve eğer dirlik yememiş ise otuzbin akçelik ze’âmet virile” deyü nidâ etdiler”¹¹⁴⁵. 1594 Yanık muhasarasında surlarda bir gedik açılınca veziriazam bizzat gedik başında askere seslenerek şunları söylemişti: “Müşîr-i efhâm, sâhib-devlet-i Mirrih-savlet, el-ecel vâhid ve-men şekke fe-hüve câhid diyü, bi-’z-zât taleben li-’l-merzât gedik başına çıkub; sedd-i sedîd ve seyf-i hadîd gibi terhîb-i küffâr-ı ‘usât ve tergîb-ı guzât eyleyüb; hisâr gedüğine çıkana hisâr gedüğü, kal’eye bayrak çıkararı sancağa çıkarub, kâfir katl eyleyen Müsülmâna ölince yitecek dirlik i’tâ, ve mecrûh olana merhem-bahâ diyü hûn bahâ ‘atâ buyurmağın, her kes ölmege kurılmış gibi üşdi, ve cân virmege olmuş gibi düşdi”¹¹⁴⁶.

Toprak sürme işleminin seri olarak yapılmasını ve kale hendeğinin hızlı şekilde doldurulmasını sağlamak gayesiyle, torbalarla toprak taşınırken her torbayı doldurup getirene para ödülü verilebilirdi. 1594 Yanık kuşatmasında böyle olmuştu: “Vezîr-i a’zam hazretlerinin kollarından toprak sürmek fermân olunmağın; Vezîr-i a’zam hazretlerinin Kethudâsı olan Devîş Ağa toprak başında bir kîse haseneyi önlerine koyup, torbayı toprak[la] getürenlere ‘atıyye tevzî ederlerdi”¹¹⁴⁷. Huruç harekâtı yaparken çarpışmalarda ölen müdafilerin cesetlerini taşıyarak kale hendeğine atmak¹¹⁴⁸, kuşatma sırasında müdafî öldürdüğüne delil olarak başını getirip göstermek ve bilgi almak için canlı müdafî yakalayıp getirmek (dil almak)¹¹⁴⁹, ayrıca ödüle değer işler arasındaydı. İlaveten yaralanan askerlere *merhem-baha* adı verilen bir para da verilir ve bunlar hemen orada dağıtılabılırdı¹¹⁵⁰. Ayrıca umumi saldırılar öncesi bir nevi teşvik pirimleri verileceği duyurulabilirdi. Nitekim

¹¹⁴³ Arnold Cassola-İdris Bostan-Thomas Scheben, *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register*, Malta 1998, s. 177-199. Bu konuya Murphey’de değinmiştir (*a.g.e.*, s. 186).

¹¹⁴⁴ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 153.

¹¹⁴⁵ Feridun Bey, *Münşeât*, c. I, s. 574.

¹¹⁴⁶ Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 311-312.

¹¹⁴⁷ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40. Benzer bir durum 1663 Uyvar kuşatmasında da görülmektedir (Ahmet Şimşirgil, *Slovakya’da Osmanlılar: Türk Uyvar (1663-1685)*, İstanbul 2010, s. 84).

¹¹⁴⁸ 1594 Yanık kuşatması için bk. Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 295.

¹¹⁴⁹ 1600 Kanije muhasarası için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 288.

¹¹⁵⁰ 1594 Yanık kuşatması için bk. Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 262; 1635 Revan kuşatması için bk. “Askerin moralini yüksek tutmak isteyen IV. Murad yaralılarla bizzat ilgilenerek durumlarına göre merhem bahası adı altında bahşiş dağıtıyordu” (Küpeli, *a.g.t.*, s. 146); 1638 Bağdat kuşatması için bk. Küpeli, *a.g.t.*, s. 183.

1529 Viyana kuşatmasında son taarruz öncesi düzenlenen divanda yeniçerilere biner akçe inam vaat edilmişti¹¹⁵¹.

Bir diğer maddi teşvik yöntemi *serdengeçtilik* sisteminde mündemiçtir. Serdengeçtilik tamamen gönüllülük esasına dayanıyordu. İhtiyaç zamanında serdengeçti bayrağı açılır, isteyen yeniçeriler bu bayrak altında toplanarak savaşa katılırdı. Yeniçerilerden başka kuloğullarından, cebeci¹¹⁵² ve topçulardan, garip yiğitlerinden, atlı kapıkulu bölüklerinden de serdengeçti yazıldığı ifade edilmektedir¹¹⁵³. Kuşatma savaşlarında en önde çarpışmak isteyen gönüllü askerler bir mükâfat şartıyla deftere kaydolarak serdengeçti olurlardı. Yani savaşın en tehlikeli noktasına kendi rızalarıyla giderlerdi. Bu konuda askeri isteklendirmek için kişilerin başarıları durumunda paye ve maddi kazanç elde edecekleri önceden deftere yazılarak garantiye alınır. Yüksek riski göze alabilmeleri yine yüksek bir mükâfatla teşvik edilirdi. Örneğin kaleye ilk hücum ederek burçlara bayrağı diken serdengeçtiye sancak beyliği tevcih edilirdi¹¹⁵⁴. 16. asır muhasaralarında serdengeçtiler kaynaklarda kendine yer bulmuştur. 1594 Yanık, 1596 Eğri ve 1600 Kanije kuşatmalarında serdengeçtilik sistemi düzenli şekilde çalışmıştı¹¹⁵⁵. Murphey, bu sistemde iyi eğitilmemiş kişiler yerine profesyonel askerlerin kullanılmasına dikkat çekmektedir. Ona göre bu kategoride hizmete kaydedilecek unsurların, umutsuz ve korkusuz maceraperestler yerine, her koşul altında en tehlikeli görevlerde başarı kazanabilecek deneyimli unsurlar olmaları hedeflenmişti¹¹⁵⁶.

Osmanlı savaş yönetiminin askeri teşvik amacıyla verdiği ödüller bazen normal maaşların bile üzerine çıkabiliyordu. Örneğin 1543 Estergon seferi boyunca kapıkulu askerlerine üç ayda bir yapılan maaş ödemelerinin (mevacibler) toplam tutarı 18.195.618 akçe iken, sefer sonunda İstolni Belgrad'da ödenen ödül nevinden inamlar¹¹⁵⁷ 18.214.200 akçeydi¹¹⁵⁸.

Maddi teşvik sistemi savaşlarda çok sık kullanılmakla beraber, askerlerin ölüm korkusunu yenerek şevkle çalışıp, saldırmalarını tek başına sağlamaya yeterli değildi. Çatışma ortamında her lahza ölüm-kalım mücadelesi veren bir neferin, o anda salt maddi kazancını düşünerek rahatlaması beklenemezdi. Bu tür zamanlarda uğruna

¹¹⁵¹ Feridun Bey, *Münşeât*, c. I, s. 574; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 345-346; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 493.

¹¹⁵² Kılıçarslan, "Cebeci Ocağı", s. 44.

¹¹⁵³ Abdülkadir Özcan, "Serdengeçti", *DİA*, c. XXXVI, s. 554.

¹¹⁵⁴ Özcan, "Serdengeçti", aynı yer.

¹¹⁵⁵ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 39-40, 150, 289.

¹¹⁵⁶ Murphey, *a.g.e.*, s. 189.

¹¹⁵⁷ Osmanlılar'da genel olarak devlet hazinesinden padişah adına yapılan nakdi ve ayni ihсанlara inam denilmekte olup, sefer sırasında gayreti görülenlere de verilirdi (Filiz Karaca, "İn'âm", *DİA*, c. XXII, s. 259).

¹¹⁵⁸ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 62.

savaştığı idealin ve bağlı bulunduğu devletin bir parçası olma fikrinin (aidiyet) daha baskın geldiği tahmin edilebilir. İslami ideolojinin yani *gaza ve cihat ruhunun* Osmanlının kuruluşundan beri itici bir güç olduğu defaatle söylenen bir gerçektir. Kendisini ölümün kıyasına kadar getirmiş askerler için, bu dünyanın geçiciliğine, sıkıntılara karşın ahiretin ebediliği ve zevk ü sefası, uğruna can verilebilecek bir ideal olarak her daim bir düzeyde tetikleyici unsur olmuştur. Ancak burada bilinmeyen bir alan mevcuttur. O da bütün bir orduyu teşkil eden her bir neferin hangi seviyede bu ideale bağlı olduğudur. Ne yazık ki, bunun tespit edilmesi olanaksızdır. Tespit edilebilen, Osmanlı kuşatma yönetiminin sürekli manevi unsurları kullanarak askerlerde bu ruhu canlı tutmak istediğidir.

Osmanlı muhasara savaşlarında dini motivasyonun belirgin uygulaması olarak öne çıkan dini bir ritüel mevcuttur. Hücumun yapılacağı günün gecesinin üçte ikisi geçince kalkıp abdest alınır, ibadetle meşgul olunur, vakit gelince sabah namazı kılınır ve akabinde kalenin fethi için sureler okunup dualar edilirdi¹¹⁵⁹. Genellikle *Fetih* ve *Nasr* gibi bir fetih için anlam taşıyan surelerin tercih edildiği kaynaklara yansımıştır¹¹⁶⁰. Ardından kös ve nakkareler çalınır¹¹⁶¹, askerler “Allah Allah” nidalarıyla¹¹⁶² yürüyüşe

¹¹⁵⁹ 1522 Rodos kuşatmasında genel saldırı öncesi tellallar askerlere şöyle seslenmişti; “Zilkade ayının ikinci günü, gecenin son üçte birinde gaza niyetiyle yataklarınızdan kalkıp abdest alın, şükür namazı kılın daha sonra dua edin, zira bu zamana yapılan dua şüphesiz kabul edilir. Fecre kadar bu işe devam edin, fecir vakti ise, ibadetgahlarınızdan kalkarak sabah namazını kılın ve Yüce Allah’tan hedefe ulaşmanız için dua edin. Ondan sonra ... baştan ayağa kadar her tarafınızı bezeyin ... ertesi gün, güneş doğunca, Yüce Allah’a tevekkül ederek kaleye gelin...” (Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 153). Ayrıca bk. s. 156, 169-170; 1526 Varadin kuşatması için bk. Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, s. 261-262; Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, s. 51; 1543 Estergon kuşatması için bk. Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 492-493; İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Özbal), s. 64; 1566 Sigetvar kuşatması için bk. Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 29; 1570 Magosa kuşatması için bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 54-55; 1596 Eğri kuşatması için bk. “Asâkir-i nusret-karîn ve mücâhidîn-i ehl-i dîn ol gece sabâha dek dergâh-ı izzet-cenâbına yüzler urup sıdk u ihlâsla kal’a-i mezbûrun feth ü teshîrin murâd edinüp, herkes kudreti oldukça tesbîh ve tehlîl namâz u niyâz edüp seher vaktinde “yâ Allâh” deyüp çadırlarından çıkup, kal’a cânibine azîmet mahallinde kalb-i sâfla ... Ale’s-sabâh gazîler ikbâl ile yerlerinden kalkup cibilletlerinde olan gayret-i dîn ve şecâ’at-i pür-kîn ile aç arslanın şâhin şikârına iner gibi Eğri kal’asına doğru inüp, bî-pervâ yürüyüp her kimse cân u başla yürüyüşe, küffâr cengine azîmet edüp, yârân yârâniyla, karındaş karındaşıyla vedâ’laşup helâllaşup an-samîmü’l-kalb gazâyâ bel bağlayup seyl-i revânîlîn deryâ-yı ‘ummân gibi cûşân ve hurûşân yürüyüp, güyâ ki rûz-i haşrdan bir gündür. Guzât-ı müslimîn ve mücâhidân-ı muvahhidîn aslâ ve kat’a yağmura ve balçığa bakmayup ol gedikler olan yerlere cem’ olup, belinde âlet-i harp ve dilinde zikr-i çalab ve münâcât-ı Rabbü’l-‘izzet olup “bugün gazîlerin bayramıdır. Erkek koyun kurbân içündür. Cânımız dîn-i İslâm yoluna fedâ olsun” deyüp fahr-i ‘âlem Muhammed Mustafa *sallallahu aleyhi vesellem* Hazretlerinin alem-i şeriflerin başlarına alup dahi üryân edüp ol mübârek ‘âlemin perdesi ref’ olmağla nûr-ı Muhammedî pertev salup ehl-i İslâm alay-ı lem’ât-ı nûra müstağrak olup ümerâ’ ve vüzerâ’ ve asâkir-i mansûre külliyyen bi-ihitiyâr cümleden tekbîr getirüp hamle ve hücum edicek zemîn ve zamân, belki heft-âsumân lertzân olup güm güm gümledi” (Andelîb, *Târih-i Feth-i Üngürus*, (Şençoban), s. 26-28); “Ve mübârek mâh-ı saferin ... mağrib vaktinde asâkir-i İslâmî âgâh edüp: “İnşâ’ allâhü Te’âlâ yarın ‘ale’s-seher kal’aya yürüyüş” deyü haymelerde te’kîd olunmuş idi. Ve mübârek eyyâmında ve gecede sabâh vakti olunca hayr du’âlarda olup ve tevhîd ü zikrullâh ederek ve Feth-i şerîf tilâvet edüp ve sancak ve Livâ-i şerîf meterislerde hâzır idi. Cemî’ halk-ı ‘âlem niyâzda olup, sabâh vakti olup, salâtü’l-fecr edâ olunup, ba’dehü du’âlar olup, yürümek üzere iken...” (Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 151).

¹¹⁶⁰ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 156; Vusûlî Mehmed Çelebi, *Selim-nâme*, (Öztürk), s. 92.

¹¹⁶¹ 1521 Belgrad kuşatması için bk. Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 86; 1526 Varadin kuşatması için bk. Hasan Bey-zâde, *Tarih*, c. II, s. 52; 1570 Magosa kuşatması için bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 50-51.

geçerlerdi¹¹⁶³. Hemen tüm umumi hücumlar öncesinde pratiğe dökülen ve ordunun manen taarruza hazırlanması anlamına gelen bu ritüel ile neferlerde İslami gaza ve cihat ruhu uyandırılıp diri tutularak, ölüm korkusunun olabildiğince azaltılması düşünülmüştür. Ayrıca ordu içerisinde kuşatma boyunca fetih için sürekli Kuran okuyup, dua eden bir gurubun bulundurulması da yine aynı düşünceden doğmuştur¹¹⁶⁴. Öyleki orduda gece-gündüz “hayr du‘âlar ve Feth-i şerîfler kırâ’at” olurdu¹¹⁶⁵. Karşılaşılan bir zorluk zamanında bütün ordudan ayrıca dua etmeleri de istenebilirdi. 1566 Sigetvar muhasarasında kalenin alınması uzayınca, daralan ruhları bir nebze teskin edebilmek için böyle bir talep orduya iletilmişti¹¹⁶⁶. Sefer vaktinde ülkenin çeşitli yerlerine gönderilen emirlerle ordunun müzafferiyeti için, camilerde belirli günler Kuran okunup, dua edilmesinin istenmesi de mutad bir uygulamaydı¹¹⁶⁷. Bu savaşan askerlerin zihinlerinde “arkamızda halkın duası var” fikrinin şekillenmesine ve bir düzeyde pozitif psikolojik etkiye yol açmış olmalıdır. Ayrıca sefer zamanları ordu şeyhleri de tayin edilerek, bunların askerlere vaaz ve nasihatte bulunmaları istenirdi¹¹⁶⁸.

¹¹⁶² 1522 Rodos, 1543 Estergon ve İstolni Belgrad muhasaraları için bk. Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 119, 493, 502; 1566 Sigetvar kuşatması için bk. Feridun Bey, *Nüzhât-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 149; Merâhî, *Fetihnâme-i Sigetvar*, s. 63; Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 29; 1570 Lefkoşa muhasarası için bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 17.

¹¹⁶³ Bu ritüellere ek olarak askerler oruç da tutabilirlerdi. 1453 İstanbul kuşatmasında son saldırının gerçekleştirildiği 29 Mayıs öncesi askerlerin oruç tuttuğuna dair bk. Pertusi, *a.g.e.*, c. I, s. 172, 184.

¹¹⁶⁴ 1520 Böğürdelen ve 1521 Belgrad kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 53, 72; 1522 Rodos kuşatması için bk. Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 156; 1600 Kanije kuşatması için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 289.

¹¹⁶⁵ 1600 Kanije kuşatması için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 293.

¹¹⁶⁶ Feridun Bey, *Nüzhât-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 127-129.

¹¹⁶⁷ İstanbul, Edirne, Bursa kadınlarına, sefere çıktığında camilerde sabah namazından sonra haftada iki gün Kuran okunması, zafer için dua edilmesi güzel bir adet olarak uygulana geldiğinden, İstanbul’da bulunan alim, hafız, kurra vb. kişilerin Eyüp Sultan camiinde toplanmaları, herkesin Kuran’dan bir cüz okumaları, hatim bitince zafer için duada bulunmaları, daha sonra bütün müslümanların Pazartesi ve Perşembe günleri kendi semtlerinde, müderris, alim, talebe vb. olanların selatin camilerinde toplanarak duaya devam etmelerine dair, 7 Mayıs 1566 tarihli hüküm, (BOA, MD, nr. 5, h. 1555); Yemen’e giden ordunun muzaffer olması için Mısır, Halep, Şam, İstanbul, Edirne ve Bursa’daki alim, salih ve faziletli kişiler ile fakir ve düşkün kimselerin câmi vb. mübarek mekânlarda, mübarek vakitlerde toplanıp En‘âm-ı şerif okuyup dua etmelerine dair, 17 Aralık 1568 tarihli hüküm, (*7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569)*, *Özet-Transkripsiyon-İndeks*, haz. Hacı Osman Yıldırım vdğ., Ankara 1999, c. III, s. 345-346, h. 2668); Halep ve Şam kadısına hüküm, Kıbrıs fethinin gerçekleşmesi için camilerde cümlelerin iştiraki ile En‘âm ve Feth süreleri okunarak dualarda bulunulmasına dair, 16 Mart 1571 tarihli hüküm, (BOA, MD, nr. 12, s. 90, h. 193); Şam kadısına, geçen sene olduğu gibi bu senede Kıbrıs’da, deryada ve Yemen’de İslam askeri harp üzere olmakla, ulema ve sulehayı toplayıp cami ve mescitlerde Kuran okuyup hatimler indirilmesi, ordunun muzafferiyeti için dua edilmesine dair, 18 Şubat 1571 tarihli hüküm, (BOA, MD, nr. 14, s. 1148, h. 1691); Bursa, Edirne ve İstanbul Kadınlarına, düşmana cihad için büyük donanma çıkarıldığından muzafferiyet için cami ve mescitlerde dualar edilmesi hakkında, 5 Temmuz 1573 tarihli hüküm, (BOA, MD, nr. 22, s. 108, h. 222); 1574 Halkulvad kuşatması içinde benzer bir uygulama yapılmıştı: “Ve bu cânibde umûmen memâlik-i İslâma ve Mekke-i Mu‘azzama *zâdallâhü şerefen* ve Medîne-i Münevvere *alâ-sâkiniha’s-salavâtü ve’s-selâmu ve’t-tehiyye* ve emâkin-i şerîfe ve ulemâ vü sulehâ ve sıgâr ü kibâr ve muvahhidîn ü ahyâra ihbâr olunduğı üzere her haftanın dü-şenbih ve peñç-şenbih günlerinde cevâmî’ ve savâmî’de yir yir sûre-i en‘âm ve cum‘a günleri feth ü nasr sûreleri okunup ve da‘avât-i isticâbet-gâyâta iştiğâl kılınup hayr habere muntazır iken lillâhî'l-hamd ve'l-menne ve ed‘iye-i sâliha-i mü‘minîn icâbet-i karîn olup ve perde-i kemûndan sadâ-yı kabûl gûş-ı hûşa irişüp sene-i mezbûre recebinün onı vâkı’ olan si-şenbih günü Mora semtinden Uruc nâm kimesne ulağla gelüp heber getürdi ki, serdâr-ı bâ-vakar Sinan Paşa kethüdâsı Geyvân Beg ile Cezâyir yakasından sür‘at ile bile geldiğün ve sehr-i mezbûrun evâ’ilinde kadırğa ile livâ‘-i mezbûre yakasına çıkup ve Halku'l-Vâd-i küfr-i bünyâd feth olduğu haberi getürüp...” (Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 86b).

¹¹⁶⁸ Ümit Ekin, “Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Fen Edebiyat Dergisi*, c. 10, sy. 1, (2008), s. 171 vd.

Son olarak, umimi taarruzların yapılacağı vakitlerin eşref saate denk getirilme çalışmaları anlabilir. Motivasyonel ve psikolojik desteğe yönelik bir uygulama olarak bu tür eylemler, Osmanlılarda çok sık göze çarpmakta, 1521 Belgrad kuşatmasında da bir örneği bulunmaktadır¹¹⁶⁹.

Manevi motivasyon elbette sadece dini değer ve öğelere dayanmıyordu. İnsan tabiatında doğuştan gelen bazı metafizik kanunlar saklıdır ve bunların bazı usüllerle uyandırılması, kişiyi psikolojik olarak yapacağı işe hazır hale getirir. Muhasara savaşlarında Osmanlılar, tecrübeler sonucu kavradıkları insan psikolojisindeki bu kanunlara uygun hareketlerde bulunmuşlardır. Bunlardan ilki, *fethin gerçekleşmeden kale önünden ayrılmayacağı kararlılığını askerlerin zihinlerine yerleştirmektir*. Bu fikir elden geldiğince askere yansıtılarak, kuşatma süresince olabilecek bazı lokal başarısızlıkların daha da büyümesi önlenmek ve askerin direnç kazanması sağlanmak istenmiştir. 1522 Rodos muhasarasında Kanuni kale önlerine geldiğinde, uzun süreceği anlaşılan muhasara karşısında isteksiz hatta kısmen de disiplinsiz davranan askere karşı “ölmek yahut surlar önünde ihtiyarlamak” pahasına burayı almaya azmettiğini söylemesi, bu amaca matuf bir ifade olarak değerlendirilmelidir¹¹⁷⁰. Aynı kuşatmada tellalların savaş sırasında kaçanların öldürüleceğini ilan etmeleri de bu kararlılığın askere tehdit yoluyla iletilmiş şekliydi¹¹⁷¹. Uzayan bazı muhasaralarda devlet erkânının çadırları ile divan çadırının metrislere taşınması yine benzer bir mesajın orduya verilmesini hedefliyordu¹¹⁷².

İkinci bir uygulama, *aidiyet duygusunun pekiştirilmesine yönelik hareketlerdir*. Kendini yaşadığı devletin bir parçası olarak görmek insan psikolojisinde mevcut tabii bir histir. Bir asker için ise aidiyet, savaştığı tarafın tarafı olmak anlamını taşırdı. Bu bakış açısıyla aidiyet, savaşan iki tarafı teşkil eden her bir neferi harekete geçiren başat psikolojik güdülerinden biridir. Grup kimliği ve aidiyet duygusunu artırmanın bir yolu yiyecek, ziyafetler ve askerlerin günlük tayınlarıyla ilgili düzenlemelerdi¹¹⁷³. Muharebe öncesinde gerçekleştirilebilen ziyafetler, özellikle komuta kademesi için uğruna savaştıkları devletin beraberce ekmeğini yerken, devlet sofrasının bir parçası oldukları fikrini yeniden canlandırıyor. Ayrıca özel alay sancakları ordunun alt kimliklerini de

¹¹⁶⁹ Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 75-76.

¹¹⁷⁰ Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, s. 61.

¹¹⁷¹ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 169-170. Bu aynı zamanda bedensel manada bir maddi motivasyon olarak değerlendirilebilir.

¹¹⁷² 1594 Yanık kuşatması için bk. Ta’likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 292-294; Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 40; 1596 Eğri ve 1600 Kanije kuşatmaları için bk. Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 147, 288-289.

¹¹⁷³ Murphey, *a.g.e.*, s. 176.

ortaya çıkarıyor, her birimin birbiriyle hizmet için yarıştığı bir rekabet ortamına zemin hazırlıyordu. Aidiyet duygusunun temeyyüz etmesini sağlayan başka bir yöntem, devlet ihtişamı ve şefkati ile lider karizmasının belirli aralıklarla orduya gösterilmesi idi. 1566 Sigetvar muhasarası öncesi Kanuni'nin kır bir at üstünde ordu içinde gezmesi bu tür bir amaca hizmet ediyordu¹¹⁷⁴. Yine IV. Murad'ın 1635 Revan kuşatmasında, zaman zaman metrislere gelip top atışlarına nezaret etmesi ve yaralanan askerlerle bizzat ilgilenmesi aynı fikri çağrışımlara yönelik etkiler yapmış olmalıdır¹¹⁷⁵.

Bir diğer uygulama, *savaşın karamsar doğası içerisinde olumsuz etkilere sürekli açık duyguları, cuş u huruşa getirmek gayesiyle müziğin devreye sokulması*ydı. Duyguları coşturan bir unsur olarak savaş müziği Osmanlı kuşatmalarının vazgeçilmez bir parçasıydı. Osmanlılarda bu vazifenin ifası amacıyla mehterhâne teşkilatı tesis edilmişti. Mehterler, çarpışmalar başladığında askerin cesaretini artırmak ve düşmana korku vermek için ellerindeki musiki aletlerini¹¹⁷⁶ büyük bir coşkuyla çalarlardı¹¹⁷⁷. Bir zurnacıbaşının ağzından mehterin savaştaki rolü, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde şöyle aktarılır: “Bâ-husûs ceng mahallinde guzât-ı müslimîni cenge terğîb edüp yüz yigirmi koldan ceng tablma ve kös-i hâkânîlere turralar urulup asker-i İslâmî cenge kıldırmağa sebep oluruz”¹¹⁷⁸. Muhasaralarda kale önüne varıldığında¹¹⁷⁹, kaleye yapılan saldırılarda¹¹⁸⁰ veya bir başarı elde edildiğinde¹¹⁸¹ tabl u nakkarelerin çalınması rutin bir uygulamaydı. Osmanlılar, askerleri şevklendirmek için kulağa ve gönle hitap eden teknikleri büyük bir incelikle geliştirmişlerdi. Öyleki Yeniçeri mehter bandosunun, 18. yüzyıl Avrupa ordularınca model alınmış olma ihtimali ileri sürülmüştür¹¹⁸².

Saldırıları öncesi *komutanlar tarafından yapılan konuşmalar* da askeri şevke getirme amacı taşımaktadır. 1594 Yanık kuşatmasında Koca Sinan Paşa'nın Anadolu Beylerbeyi'ni yanına çağırarak yaptığı konuşma bu konuda güzel bir misal teşkil eder: “Vilâyet-i ma'mûre-i Anatoli leşkeri bu bünyân-ı şâmihü'l-erkânun sedd-i Sikender-peykeri olub, evvel-ü-âhir mufahhar-ı leşker-i fâhir bunlardır. Âl-i 'Osmân ... hazretlerinün bidâ'et-i zuhûr-ı devlet-i meşhûrlarından bu 'ahd-i hümâyuna gelince cemâl-i 'arâ'is-i feth-ü-fütûh bunların şimşîr-i feyz-

¹¹⁷⁴ Cezar, *a.g.e.*, c. II, s. 1171.

¹¹⁷⁵ Küpeli, *a.g.t.*, s. 146-147.

¹¹⁷⁶ Mehterlerin sahip oldukları bu aletler için bk. Marsilli, *a.g.e.*, s. 178-179, Ayrıca eser içindeki Şekil-14 bk.

¹¹⁷⁷ Nuri Özcan, “Mehter”, *DİA*, c. XXVIII, s. 547.

¹¹⁷⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s. 296. Buna Murphey'de dikkat çekmiştir (*a.g.e.*, s. 181-182).

¹¹⁷⁹ 1522 Rodos kuşatması için bk. Celalzâde Salih, *Tarih-i Sultan Süleyman*, (Topal), s. 155; 1566 Sigetvar muhasarası için bk. Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 111.

¹¹⁸⁰ 1521 Belgrad kuşatması için bk. Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 86; 1570 Magosa muhasarası için bk. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Fedai), s. 50-51.

¹¹⁸¹ 1521 Belgrad kuşatması için bk. Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 87.

¹¹⁸² Murphey, *a.g.e.*, s. 182.

sünûhlarından çihre-nümâ olmuşdur. Ve küffâr-ı hezîmet-âsâr-ı bâd-sârun şem‘-i cem‘i buhların hezîz-i bâd-pây-ı âteş-rîzlerinden intifâ bulmuşdur. Egerçi bu sefer-i ferrde ibtidâ meterisi şîrâne himmetle siz kurdunuz, ve kal‘eye top-ı kâfir-rûbı siz urdunuz, gündüzün toprak taşımakda kara kul ve gice etrâf-ı mu‘askeri tolaşmakda karavul oldunuz, emmâ sipâhîlik tarîkinün fîneti kanla tahmîr ve binâ-yı bünye-i şecâ‘at ta‘mîr olma-gelmişdür. Cân bâzârında dünyanız, dögüşmek san‘atunuz, ve kâfir katl itmek mevrûsî ‘âdetünüzdür. Hemân ‘ale‘l-istihâretü‘llâh seher-gâh küffâr-ı rû-siyâh üzre yürüyüşe hâzır olasız”¹¹⁸³.

Kuşatma savaşlarında taraflar sadece kendi askerlerini gayrete getirmeye çalışmaz, aynı zamanda karşılarındakilerin moralini bozacak adımlar da atarlardı. Kuşatan taraf olarak Osmanlıların, muhasara başlangıcında tüm çadırları üstlerinde yanan mumların olduğu mızraklar ile süslemeleri¹¹⁸⁴, ele geçirilen müdafileri öldürerek cesetlerini kaleden görülebilecek bir noktada üst üste yığmaları¹¹⁸⁵ bu tür adımlardan bazılarıdır. Kale savunucuları ise, kimi zaman duvarları rengârenk halı ve örtülerle süsleyerek¹¹⁸⁶, kimi zaman da ordu kale önüne varınca büyük toplarını ateşleyerek¹¹⁸⁷ sizden korkmuyoruz mesajı vermeye çalışmışlardır.

10. İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri

Muhasara öncesi ve sırasında her iki tarafın birbirinden haberdar olma istekleri, onları zorunlu olarak istihbarat ve casusluk faaliyetlerine yönlendirmiştir. Osmanlılar, kaledekilerin savunma planlarını, surların zayıf noktalarını, kale içinde ne kadar müdafî olduğunu, savunucuların su ve yiyecek durumlarını öğrenmek amacıyla; yakaladıkları esirleri, kaleden kaçan kişileri konuşturabildikleri gibi, içeriye sokulan casuslar marifetiyle de bu işi ifa edebilirlerdi. 1522 Rodos¹¹⁸⁸, 1529 Viyana¹¹⁸⁹, 1543 Estergon¹¹⁹⁰, 1560 Cerbe¹¹⁹¹ kuşatmalarında kaleden kaçıp gelen kişilerden kıymetli bilgiler edinilmişti. 1529 Budin¹¹⁹², 1594 Yanık, 1596 Eğri ve 1600 Kanije muhasaralarında alınan esirler (diller) konuşturulmuştu¹¹⁹³. 1529 Budin¹¹⁹⁴ ve 1560

¹¹⁸³ Ta‘likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 318-319.

¹¹⁸⁴ 1566 Sigetvar muhasarası için bk. Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 29.

¹¹⁸⁵ 1594 Yanık kuşatması için bk. Ta‘likî-zâde, *Şehnâme-i Hümayûn*, (Woodhead), s. 262. Ayrıca şu sayfalara da bk. 255-262.

¹¹⁸⁶ 1522 Rodos muhasarası için bk. Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 312; Küçükdağ, *a.g.e.*, s. 91.

¹¹⁸⁷ 1566 Sigetvar muhasarası için bk. Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 29.

¹¹⁸⁸ Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 147-151.

¹¹⁸⁹ “Kal‘adan birkaç kâfir kaçup geldi ve kal‘anın içinde olan keferenin za‘afî haberin virdi” (Feridun Bey, *Münşe‘ât*, c. I, s. 573).

¹¹⁹⁰ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, s. 397-401.

¹¹⁹¹ Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹⁹² “Pâdişâh hazretleri şevketle alaylar bağlayup, gelüp Budin kurbünde bağlar ucunda kondular. Cümle asker kollu kolunda, yerlü yerinde kondular. Ve Budin kal‘asında olan keferenî itâ‘at eylemeyüp izhâr-ı isyân eylediler. Düñki gün hisârdan bir kâfir alınmışîdi. Paşa hazretleri âzâd edüp “var gördüğün söyle” deyü buyurdu” (Feridun Bey, *Münşe‘ât*, c. I, s. 570).

¹¹⁹³ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 38, 146, 150.

Cerbe¹¹⁹⁵ kuşatmalarında kale içine casus sokulmuştu. Elde edilen istihbari bilgiler divanda görüşülerek planlar gözden geçirilirdi. Öyleki bazen sırf yeni bir bilginin ulaşması divanın toplanmasına sebep olabiliyordu¹¹⁹⁶. Edinilen bilgiler bazen planları değiştirebilir veya hamleleri erteletebilirdi. 1543 Estergon muhasarasında Mehmed Paşa tarafında açılan bir gediğe girilecekken, kaleden kaçıp gelen birinden alınan malumat yüzünden yürüyüş ertelenmişti¹¹⁹⁷. 1560 Cerbe muhasarasında bir esir vasıtasıyla, müdafilerin yer altı tünelleri kazıp buralarda serinledikleri öğrenilince, mezkûr yer altı tünelleri bulunup buradaki kişiler öldürülmüştü¹¹⁹⁸. Yine Cerbe’de kaleden firar edenler sayesinde sahip olunan verilerin ışığında topların konumu değiştirilmişti¹¹⁹⁹.

Kaleye sokulabilen casuslar içeride farklı milletten müteşekkil savunma birliğini bozabiliyorlardı. Arifi Çelebi’ye göre 1529 Budin muhasarasında, İbrahim Paşa bir casusu vasıtasıyla kaledeki Macar ve Almanlar arasında ayrılık fikri oluşturmuş ve Almanları saf dışı bırakmıştı¹²⁰⁰. 1566 Sigetvar muhasarasında hazırlanan mektuplar “câsûslar eliyle” gerekli yerlere ulaştırılarak düşman içinde tefrika meydana getirilmişti¹²⁰¹. Ancak casusluk tehlikeli bir işti ve bir casus için ölüm her an gelebilirdi. Nitekim 1560 Cerbe kuşatmasında muhtediler planlı şekilde içeri sokulmuşsa da bunlar yakalanarak öldürülmüşlerdi: “Türkler birkaç dil bilen mühtedileri kaleye casus olarak göndermişlerdi, hatta bunların bir kısmı seferin başlangıcında asker olarak orduya yazılmışlardı ve her gece Türk ordugâhına giderek Turgut Paşa’ya bilgiler veriyorlardı. “Bu casuslardan kimisi kalenin cephaneliğini uçurmayı, kimisi sarnıçlardaki suyu zehirlemeyi, kimisi de kadirgaları ateşe vermeyi vadediyordu. Onların bu vaatleri karşısında Turgut Paşa kalenin alınması hususunda Piyale Paşa’yı ikna etti ve casuslara işlerinde yardımcı olmaları için bazı mühtedileri daha kaleye gönderdi. Mühtediler kaleye geldiklerinde, çok küçük yaşlardayken Türklerin eline geçtiklerini ve zorla Müslümanlaştırıldıklarını, şimdi tekrar eski dinleri Hristiyanlığa dönmek istediklerini söylüyorlardı” Fakat bir süre sonra niyetleri belli olunca, hepsi yakalandı ve casus olduklarını itiraf ettiklerinde ayaklarından asılarak idam edildiler”¹²⁰². 1522 Rodos muhasarasında Osmanlıların casusluk faaliyetleri neticesinde, Rodoslular casus olduklarını düşündükleri önemli bir tarikat şansölyesini yargılayıp idam etmişlerdi. Bu durum karşısında Rodos üstadı azamı “yalnızca Türklerle savaşmadım ... Türkün gelmesine

¹¹⁹⁴ Fethullah Arifi Çelebi, *Şehname-i Al-i Osman’ından Süleymanname*, (Çelik), s. 88.

¹¹⁹⁵ Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 196-197.

¹¹⁹⁶ 1543 Estergon seferi için bk. “Dil geldi, ol ecilden divân oldu” (Muradî, *a.g.e.*, vr. 100a).

¹¹⁹⁷ Sinan Çavuş, *Süleymanname*, s. 397-401.

¹¹⁹⁸ Zekeriyazâde, *a.g.e.*, s. 75.

¹¹⁹⁹ “Haziran’ın 6’sında Türk ordusunun altı parça topu, kalenin sağ taraftaki burcuyla kapısı arasında kalan kısmı dövmeye başladı, burası cephaneliğin bulunduğu yerd, Türkler firar edenlerden önemli bilgiler alıyorlardı, kaledekiler cephaneliğin yerini değiştirecek olduklarında, onlar da toplarının mevzilerini yeni yere göre değiştiriyorlardı” (Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 198).

¹²⁰⁰ Fethullah Arifi Çelebi, *Şehname-i Al-i Osman’ından Süleymanname*, (Çelik), s. 88.

¹²⁰¹ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 32.

¹²⁰² Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 196-197.

yardım etmiş ve bu kenti ona teslim etmeye söz vermiş biriyle de çatıştım” demekten kendini alamamıştı¹²⁰³.

İstihbarat çalışmaları tabii ki tek taraflı değildi. Kale savunucuları da Osmanlılara benzer usüllerle bilgi toplama peşindeydiler. 1522 Rodos¹²⁰⁴ ve 1560 Cerbe¹²⁰⁵ kuşatmalarında bu durum tespit edilebilmektedir. Kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla müdafilerin casusları sadece bilgi toplamakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı ordusu içerisinde çeşitli söylentiler yayarak orduda moral bozukluğu oluşturmaya ve genel anlamda bir dezonformasyona yol açmaya çalışmışlardır. 1532’de Güns Kalesi’ni muhasaraya giden Osmanlı ordusuna asker kaçağı kılığında gönderilen kişiler, bu yönde haberler yaymışlardı¹²⁰⁶.

11. Hastalıklar

Yeniçağ’da sefere çıkan bir ordunun sürekli mücadele etmek zorunda olduğu büyük problemlerden biri hastalıklardı. Yorgunluk, hava koşulları, beslenme yetersizlikleri ve temiz içme suyu eksiklikleri gibi nedenlerle askerlerin güçsüz düşmeleri ve hastalanmaları sık görülen bir durumdu. Ancak esas sorun hastalıkların salgın şeklinde yayılmasıydı. Önlenemeyen salgınlar, orduların önemli bir yekûnunu daha savaş alanına varmadan tüketebilirdi. Bir kaleyi kuşatmayı planlayan bir ordu surların önlerine ulaşmayı başarsa da muhasara süresince benzer sorunlarla daima karşılaşabilirdi. Özellikle uzayan kuşatmalarda bu daha da belirgin bir tehdiye dönüşürdü. Ölen askerlerin cesetlerinin uygun şekilde gömülmemesi, metrislerde bekleyen askerlerin yağışlar yüzünden bataklık ve nemli bir ortamda bulunmaları, aşırı sıcak ve soğukların tesiri yukarıda zikredilen sebeplere ek olarak çeşitli hastalıklara adeta davetiye çıkarırdı. Sağlık hizmetlerinin sınırlı olduğu bir çağda hele savaş sırasında bu tip sıkıntılara çözüm üretmek bazen imkânsıza yakın bir hal alabilirdi.

16. asırda Osmanlılar bazı kuşatmalarda hastalıklar yüzünden oldukça sıkıntılı duruma düşmüşlerdi. Örneğin, 1522 Rodos muhasarasında Osmanlıların verdikleri kayıpların yarısının hastalıklardan kaynaklandığına dair bilgiler mevcuttur¹²⁰⁷. 1565 Malta kuşatmasında tifo, dizanteri ve karahumma önce bir sahra hastanesinde ortaya çıkmış, daha sonra sağlıklı askerlere de bulaşmıştı¹²⁰⁸. Kıbrıs’ın fethinin tamamlanması

¹²⁰³ Vatin, *a.g.e.*, s. 342.

¹²⁰⁴ Vatin, *a.g.e.*, s. 341-342.

¹²⁰⁵ Önalp, “1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi”, s. 199.

¹²⁰⁶ Kumrular, *a.g.m.*, s. 36.

¹²⁰⁷ Hammer, *a.g.e.*, c. 5, s. 29-30.

¹²⁰⁸ Cassar, *a.g.m.*, s. 152.

için Magosa Kalesi muhasarası devam ederken, kaleye yardıma gelen bir filoya karşı deryada muhafaza hizmeti gören bir kısım Osmanlı gemileri, efratlarının bazılarının hastalığa yakalanması ve sağlıklı olanlarının ise kış şartlarından etkilenmeleri sebebiyle gerekli müdahalede bulunamamışlardı. 10 Mart 1571 tarihli bir mühimme hükmünde bu durum için tedbirler alınması emredilmiştir¹²⁰⁹.

Osmanlılar savaş zamanlarında bu tip sorunlarla yüzyüze gelebileceklerinin farkındaydılar. Bu nedenle zamanın imkânları çerçevesinde ordu teşkilatı içerisinde gerekli tedbirleri almaya çalışmışlardır. Osmanlılarda sağlıkla ilgili tüm işlerin amiri olan hekimbaşı, ordudaki sağlık hizmetlerinin baş sorumlusuydu. Ordu tabiplerinin belirlenmesi, ham madde alımı, ilaç yapımı ve gerekli yerlere dağıtımı konularında en yetkili şahıs hekimbaşıydı. Cerrahlar da hekimbaşıya bağlı olarak orduda ayrıca bulunurlardı¹²¹⁰. Donanma seferde iken de hasta ve yaralılar için doktor görevlendirilirdi¹²¹¹. 1565 Malta kuşatmasında ordudaki sağlık sistemi takip edilebilmektedir. Mezkûr muhasarada Osmanlılar seyyar hastaneler kurmuşlardı. Bunlardan bir tanesi dizanteri hastalarını kabul ediyordu. Ayrıca ihtiyaç durumunda limanda demirli gemiler hastane olarak kullanılmıştı. Kuşatma devam ederken bazı yaralılar gemilerle Kuzey Afrika'ya götürülmüştü. Ancak salgın hastalıkların hızla yayılması yine de önlenememişti¹²¹².

Muhasara savaşlarında kuşatanlar kadar müdafiler için de hastalıklar ciddi bir problem idi. Kalede ablukaya alınanlar yiyecek ve su temini yetersizliğinden zayıf düştüklerinden, her türlü hastalığa açık bir ortam meydana gelebilirdi. Nitekim 1538 Diu kuşatmasında böyle bir vaka yaşanmıştı. Uzun süre midelerine taze yiyecek girmeyen müdafiler arasında, C vitamini eksikliğinden iskorbüt hastalığı türemişti¹²¹³. 1560 Cerbe muhasarasında müdafiler su kıtlığından, bir mağarada çıkan tuzlu suyu içmişlerdi. Bu su iştahı kestiğinden içenleri yavaş yavaş öldürmüştü¹²¹⁴. 1522 Rodos muhasarasında dizanteri nedeniyle savunucular tükenmişlerdi¹²¹⁵. Bu tür tehlikelere karşı kale savunucularının tedbirler aldıkları da tespit edilmektedir. Misalen 1565 Malta

¹²⁰⁹ BOA, MD, nr. 14, s. 1116, h. 1639. Bu hüküm başka araştırmacılarında dikkatini çekmiştir (İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Sağlık Hizmetleri", *Osmanlılarda Sağlık*, I, ed. Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, İstanbul 2006, s. 113). Ayrıca Modena Devlet Arşivi'ndeki belgelerde gönderilen yardım gemilerine dair malumat vardır (Nevin Özkan, *Modena Devlet Arşivi'ndeki Osmanlı Devleti'ne İlişkin Belgeler (1485-1791)*, (Tıpkıbasım-Çeviri-Değerlendirme), Ankara 2004, s. 45-47).

¹²¹⁰ M. Nuri Türkmen, "II. Mahmut Dönemine Kadar Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri", *Askerî Tarih araştırmaları Dergisi*, y. 3, sy. 6 (Ağustos 2005), s. 127-129.

¹²¹¹ Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Sağlık Hizmetleri", s. 113-114.

¹²¹² Cassar, *a.g.m.*, s. 148-153.

¹²¹³ Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", s. 221.

¹²¹⁴ Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", s. 198.

¹²¹⁵ Vatin, *a.g.e.*, s. s. 345.

kuşatmasında her türlü yaralanma ve hastalıklara karşı üç tane hastane müdafilere sürekli hizmet etmişti. Ayrıca bazı evler hastaneye çevrilmiş, yaralı ve hastalar imkânlar dâhilinde tedavi edilmeye çalışılmıştı¹²¹⁶.

Eldeki verilerin yetersizliğinden kuşatma savaşlarında hastalıkların neticeye tesiri ne yazık ki tam olarak anlaşılammaktadır. Bununla beraber mevcut bilgiler uzayan muhasaralarda her iki taraf için de hastalıkların dikkate değer bir sorun oluşturduğunu göstermektedir. Konuya dair detaylı malumat azlığından tarafların sağlık önlemlerinin zuhur eden hastalıklara yeterli bir çözüm oluşturup-oluşturmadığı da istenilen seviyede belirginleştirilememektedir. Ancak Avrupa'daki savaşlarda, daha sıkı yaşam biçimleri ve intizamlı ordugâhları sayesinde salgın hastalıkların Osmanlılar'a daha az tesir ettiği vurgulanmaktadır. Yine Alman paralı askerlerine kıyasla Osmanlılar, dışkı ve çöplerini dikkatlice gömmekle ve ölülelerini daha derine defnetmekle kendilerini bazı hastalıklardan korumuşlardır¹²¹⁷.

12. Fethi Kolaylaştıran Bazı Hadiseler

Prusyalı ünlü askeri teorisyen Carl Von Clausewitz, savaşı konu alan meşhur eserinde; "Savaş kadar rastlantıyla ilişkisi kesilmeyen ve genel temasta bulunan başka bir insan eylemi yoktur. Rastlantıyla birlikte kaza ve kader de savaşta büyük yer tutar", demektedir¹²¹⁸. Hakikaten tevafuluk veya tesadüf olarak ifade edilebilecek, öngörülemeyen hadiselerin zaman zaman savaşların neticelerine yüksek seviyede etki ettikleri tarihi bir gerçek olup, incelenen asırdaki kuşatma savaşlarında da bu tip vakalara rastlanılmaktadır.

1500 Modon muhasarasında kaleye yardıma gelen gemileri gören müdafilerin heyecanla o tarafa yönelmeleri, surların bir bölümünün savunmasını zayıflatmıştı. Durumu fark eden Osmanlı askerleri buradan surları aşarak kaleyi ele geçirmişlerdi¹²¹⁹. Bu örnekte ani biçimde ortaya çıkan bir durumun Osmanlılarca nasıl fırsata dönüştürüldüğü açıkça müşahede edilmektedir. Kuşatmanın neticesine bundan daha da güçlü etki etmiş rastlantısal hadiseler de bulunmaktadır. Nitekim 1566 Sigetvar kuşatmasında üçüncü kalenin alınışı hayli ilginç bir şekilde gerçekleşmiştir. Kale savunucuları olası bir duruma karşı surların iç kısmına lağım kazıp içini barutla doldurmuşlar, Osmanlılar yürüyüş halinde iken patlatmayı planlamışlardır. Ancak hücum esnasında bir yeniçerinin attığı humbara lağımına isabet edip barutu tutuşturunca

¹²¹⁶ Cassar, *a.g.m.*, s. 134-148.

¹²¹⁷ Agoston, "Macaristan'da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi", s. 199.

¹²¹⁸ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, İstanbul 2011, s. 43.

¹²¹⁹ Referanslar için tezde *Deniz Kuşatmaları* kısmına bk.

lağım iptal olmuş, oluşan ateş yakındaki barut deposuna sızınca burası da havaya uçmuştu. Neticede müdafilerin hesapları “İlahi bir hikmetle” boşa çıkmış, Osmanlı ordusu burayı zaptetmişti¹²²⁰. 1600 Kanije kuşatmasında da benzer bir olay yaşanmıştı. Topçular Kâtibi, “Gaybden bir hikmet ile” kalenin barut dolu büyük kulesinin ateş alıp havaya uçtuğunu, cephanenin de berbat olduğunu ve yürüyüş yapılırken kaledekilerin bir ayı aşan muhasaranın da etkisiyle teslim talebinde bulunmak zorunda kaldıklarını belirtir¹²²¹. *Nuhbetü't-Tevârih* yazarı bu kuşatmayı anlatırken kalenin barut deposunun patlamasının fetihde çok mühim bir amil olduğunu özellikle vurgulamaktadır¹²²².

13. Teknoloji

Osmanlı kale kuşatmalarında kullanılan savaş araç-gereçleri ile bunların muhasaraya etki düzeyleri tezin başından itibaren, metne yedirilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Hususan konuya dair önemli bulgular ikinci bölümde paylaşılmıştır. Burada ise Osmanlı savaş teknolojisi ve muhasara malzemesine hülasyı nazarla değinilecektir.

Top, tüfek ve humbara gibi ateşli silahlar, 16. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki asi gurupların ellerinde neredeyse geleneksel silahlar kadar tüfeklerin de bulunduğu görülmektedir. Örneğin 21 Mayıs 1583 tarihli bir mühimme kaydında Amaniyye Kalesi'nin, 3 binden fazla tüfekli 3-4 binden ziyade oklu asiler tarafından kuşatıldığı tespit edilmektedir¹²²³. Bu örnek göz önüne alındığında doğal olarak çağın en etkili askeri gücüne sahip Osmanlıların, ordu teşkilatı içerisinde ateşli silahlara hatırı sayılır şekilde yer ayırdıkları hemen tahmin edilebilir. Nitekim öyle olmuştur. Kapıkulu Ocakları arasında topçu, top arabacıları ve cebeciler gibi ocakların bulunması Osmanlıların konuya verdikleri ehemmiyetten kaynaklanmaktadır¹²²⁴. 16 ve 17. yüzyılda İspanya, Avusturya ve Osmanlı ülkelerindeki topçu sayılarını karşılaştıran bir çalışmada Osmanlıların, İspanyollardan ve Avusturyalılardan kat kat fazla topçu barındırdıkları belirlenmiştir¹²²⁵. 1522-1526 yılları

¹²²⁰ Feridun Bey, *Nüzhət-i Esrârü'l-Ahyâr...*, s. 129-130. Olayı Selaniki daha farklı anlatır (Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 31-32).

¹²²¹ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 293-294; Ayrıca bk. İbrahim Peçevi, *Tarih*, (Dinç), s. 93; Katib Çelebi ve Naima'da olay daha farklı anlatılır (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (Aycibin), s. 368; Naîmâ, *Tarih*, c. I, s. 168-169); yapılan bir araştırmada kalenin barut kulesinin dikkatsizlik yüzünden ortaya çıkan bir kaza neticesinde patladığı belirtilmiştir (İvanics, *a.g.m.*, s. 689).

¹²²² Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırılı), s. 522.

¹²²³ Hasan Yıldız, *XLIX Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 93-94.

¹²²⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, c. II, s. 3-113.

¹²²⁵ Agoston, *Barut, Top ve Tüfek...*, s. 54-59.

arasındaki dört senelik bir zaman diliminde, Tophane-i Amire’de 1027 adet büyük ve küçük top dökülmüştür. Bir seneye ortalama 250-300 civarında top düşmektedir¹²²⁶. Ayrıca Osmanlı topraklarında başka tophaneler olduğu da akılda tutulmalıdır¹²²⁷. Örneğin 1543 Estergon seferi için Semendire’de çeşitli türlerde 18 top dökülmüştür¹²²⁸.

1526 yılında Sefer-i hümayun için götürülmesi emredilen mühimmat arasında 4 bin adet tüfenk de bulunuyordu¹²²⁹. 1532 seferinde mevcut 10 bin Yeniçerinin 9 bin kadarının tüfekli olduğu ifade edilmektedir¹²³⁰. 1566 Sigetvar muhasarasında Selaniki’ye göre 12 bin, Gelibolulu Mustafa Ali’ye göre 15 bin tüfekli yeniçeri vardı¹²³¹. 1578’de Gürcistan ve Şirvan seferine giden orduya en az 9500 tüfek gönderildiğini arşiv verileri kanıtlamaktadır¹²³². Tüfekli süvariler de kuşatma savaşlarında kendilerini göstermişlerdir. Misalen 1600 yılındaki Bobofça ve Kanije muhasaraları öncesi Diyarbakır, Rakka, Halep ve Şam kullarından tüfenkli süvari 500 kişi orduya dâhil olmuştur¹²³³.

Bomba türü mühimmatta incelenen asırda kuşatmalarda bolca kullanılmıştır. Örneğin 1522 yılında Rodos’u muhasara etmek için götürülen malzemeler arasında 4580 adet humbara nevinden (çömlek ve serpmeler olarak) bomba mevcuttu. Ayrıca aynı belgede bir kuşatmada yer alan hemen tüm alet-edevat tespit edilebilmektedir. Zırh, kolçak, harbe, yay, ok, tüfek, kazma, kürek, balta, külünk, kurşun, fitil, kibrit, keser, küskü, bıçkı, burgu, çengel, demir tel ve çatal, çekiç, testere, çivi, torba bunlar arasında sayılabilir¹²³⁴. 1594 Tata muhasarası öncesi Osmanlı ordusunda bulunan savaş gereçleri mezkûr arşiv belgesindekilerle neredeyse aynıdır¹²³⁵. 1600 civarı tarihlenen bir arşiv belgesinde de cebehanede bulunan mühimmat hemen tüm yüzyılı yansıtmaktadır¹²³⁶.

¹²²⁶ Aydüz, *a.g.e.*, s. 479.

¹²²⁷ Aydüz, *a.g.e.*, s. 39-73.

¹²²⁸ TSMA, D. 7190, s. 1.

¹²²⁹ TSMA, D. 9633, s. 2.

¹²³⁰ Agoston, *Barut, Top ve Tüfek...*, s. 47.

¹²³¹ Selânikî Mustafa, *Tarih*, c. I, s. 27; Gelibolulu Mustafa Âli, *Heft Meclis*, (Göçmen), s. 41.

¹²³² Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 37.

¹²³³ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 277. Bu asırda atlı tüfekçiler için ayrıca bk. 28 Kasım 1544 tarihli hüküm, *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, (Sahillioğlu), h. 120; 19 Ocak 1552 tarihli hüküm, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yaşaroğlu), h. 41.

¹²³⁴ Vatın, *a.g.e.*, s. 330, 448-453.

¹²³⁵ Topçular Kâtibi, *Tarih*, c. I, s. 29-30, 35.

¹²³⁶ TSMA, D. 9009.

SONUÇ

Kaleler, Orta ve Yeniçağ'ın vazgeçilmez mimari yapılarıdır. Sadece bir geçidi veya stratejik bir noktayı koruma amacıyla yapılanlarının yanında, bütün bir şehri surlarıyla saran kaleler de bulunmaktadır. Kale-kent şeklinde tesmiye olunan bu yapılar zikredilen devirlerde oldukça yaygınlaşmıştır. Kalelerin giderek tahkimatlarının artırılması bunların salt korunmak için kullanılmalarından öte etkili bir savunma merkezi haline gelmelerine yol açmıştır.

Henüz ateşli silahların keşfinden önce Ortaçağ'da, iyi tahkim edilmiş kaleler saldıran taraflar için aşılması çok güç engellere dönüşmüştür. Bu zamanda hususi taktikler dışında bir kalenin ele geçirilmesi ancak uzun süreli ablukalarla mümkün olabilmekteydi. Kuruluşu Ortaçağ'a denk gelen Osmanlılar da ilk devirlerinde kuşatma savaşlarında uzun süreli abluka usulünü benimsemişlerdi. *Abluka*, bir kalenin giriş-çıkışlarını tutarak açlık ve susuzluktan teslim olmasını beklemektir. Bu yöntemle Bursa yirmi üç, İznik yaklaşık otuz yılda alınabilmişti. İzmit ve Selanik gibi diğer bazı kale-kentlerin fethinde de mezkûr yöntem uygulanmıştı.

Ateşli silahların ortaya çıkışı ve kale duvarlarını yıkabilecek topların yaygınlaşması, muhasara savaşlarında yeni bir dönemi başlattı. Artık güçlü surlarla korunan kaleleri, uzun süre abluka altında tutarak teslim olmaya zorlamak yerine, gelişen teknoloji (özellikle top), lağım sistemi ve farklı taktiklerle en kısa sürede ele geçirme düşüncesi hâkim oldu. Ateşli silahlarla ordusunu donatan Osmanlı İmparatorluğu için de benzer bir süreç gelişti ve ilk belirgin örneği 1453 İstanbul kuşatmasında kendini gösterdi. Böylece Osmanlılar için ilk devir kuşatmaları yeni bir mecraya taşınmış, askeri olanakların gelişmesiyle *stratejik konsept* de değişmiş, olabilen en kısa sürede kalelerin alınması fikri tüm taktiklere yansımıştır.

İmparatorluğun askeri anlamda en güçlü dönemini ifade eden 16. yüzyılda Osmanlılar, dikkat çeken beş büyük meydan muharebesi (1514 Çaldıran, 1516 Mercidabık, 1517 Ridaniye, 1526 Mohaç, 1596 Haçova) ve bazı küçük muharebeler dışında neredeyse bütünüyle kuşatma savaşlarında ter dökmüşler; Kafkaslar'dan İran'a, Hindistan'dan Yemen'e, Kıbrıs'tan Nice'e, Modon'dan Viyana'ya kadar bilinen dünyanın önemli bir parçasında bir asır boyu kale muhasarasında bulunmuşlardır. Şu ana değin Osmanlıların bu hayli yekûn tutan kuşatma savaşlarına dair detaylı bir çalışma yapılmamış ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunulmamıştır. Bu çalışma, zikredilen boşluğu doldurmak için atılmış bir adımdır. Tespit edilebilen tüm

kale muhasaraları karşılaştırmalı kaynak analizi yapılarak tek tek incelenmiştir. Neticede Osmanlı kuşatma aklı, kale kuşatmalarının aşamaları, kalelerin fetih yöntemleri ve muhasaralarda sonucu etkileyen faktörler ortaya çıkarılarak tahlil edilmiştir.

16. asırda bir kaleyi fethetmek amacıyla yola çıkan Osmanlıların stratejisi; *olabildiğince kısa sürede, çok uğraşmadan, en az kayıpla bu amaca ulaşmak* şeklinde kendini göstermektedir. Buna karşın bir kaleyi elde tutmayı amaçlayan müdafilerin stratejisi ise; *savunma kapasitelerini maksimum kullanarak, kuşatanlara kayıplar verdirerek, yapılan yürüyüşleri ve açılan lağımları bertaraf ederek veya yardım birliğinin ulaşmasını bekleyerek düşmanın geri çekilmesini sağlayacak seviyede direnç göstermektir.* Taraflar bu stratejilerine uygun taktikler belirleyerek saldırı ve savunmalarını bu doğrultuda gerçekleştirmişlerdir.

Yüzyıl boyu vuku bulan kale kuşatmalarının aşamaları yirmi bir başlıkta derlenmiş ve Osmanlıların teamülden kanun seviyesine ulaşmış bir muhasara sistemine sahip olduğu belirlenmiştir. Osmanlılar bir kaleyi kuşatmadan önce İslami usul gereği eman teklifinde bulunurlardı. Eğer kabul edilmezse kuşatma hazırlıklarına başlanırdı. Ancak muhasara boyunca eman teklifini yinelerlerdi. Kuşatma kalenin, metrislerin ve top tabyalarının yerlerinin keşfi ile başlardı. Yapılan keşif harekâtına göre ordu kalenin farklı yönlerine dağılır ve her kol kendi tarafında metrisleri hazırlardı. *Metris* veya *Meteris*; savaş alanında askerin muhafazası için yığılan toprak, siper, istihkâm yerinde kullanılan bir tabirdir. Kale muhasaralarında çok mühim bir rol üstlenen metrisler, kendisiyle bağlantılı diğer tüm öğelerle birlikte, kaleye karşı esas mücadele alanını teşkil etmektedir. Metrisler surlara paralel olarak kazılır ve tedricen kaleye daha da yaklaştırılırdı. Kale hendeğine kadar birbirini destekler şekilde çok sayıda metris yapılırdı. İki metris arası sıçan yolları (yaklaşım yolu) vasıtasıyla birbirine bağlanırdı. *Sıçan yolları*, metrisler arası bağlantıyı sağlayan ve kaleye doğru zikzaklar çizerek ilerleyen hendeklerdir. Her komutan birlikleriyle kendi kuşatma cenahında metrislerini aynı sistemle meydana getirirdi. Top tabyaları metrislerin uygun noktalarında ağaç kütükleri ve sair malzemeyle yapılır toplar getirilerek kaleye doğru yerleştirilirdi. Topların kenarlarına, topu ve askerleri korumak amacıyla, içi toprakla doldurulmuş sepetler yere çakılırdı. Yeniçeriler, metrislerin surlara bakan yönünde toprağı taraçalandırarak yukarı çıkar, burada kum torbalarıyla siper almış oldukları halde uzun metris tüfekleriyle mazgallarda görülen müdafileri vurmaya çalışırlardı. Bu şekilde top ve tüfek ateşi kuşatma sonuna kadar aralıklarla devam ederdi. Ayrıca metrisler kaleye

yaklaştırıldıkça toplar ve tüfekli askerler de ön mevzilere yani surlara daha yakın noktalara çekilirdi.

Muhasara edilen kaleleri düşürmek amacıyla yer altından açılan tünellere *lağım* denilmektedir. En iyi inşaat malzemeleri ve teknikler kullanılarak yapılan, kapsamlı tasarım geliştirmeleri bile, deneyimli lağımıcılar ve istihkâmcıların becerileri karşısında direnmeye muktedir değildi. Lağım faaliyetleri metrislerle birlikte başlardı. Açılan tüneller duvar altına gelince buraya barut ve sair malzeme uygun şekilde yerleştirilir, bir fitil yardımıyla patlatılırdı. Lağım faaliyetleri kuşatmanın gidişatına göre artırılabilirdi.

Kaleler top ateşi ve uzaktan kazılan lağımınla düşmezse, herkese çevreden ağaç, çalı-çırpı getirmesi emredilir, ayrıca torbalarla toprak doldurulup hendeğe kadar sürülür ve hendek doldurulmaya çalışılırdı. Hendek civarında yığılan toprak ve ağaç kütükleriyle sur yüksekliğinde havale kuleleri bina edilirdi. Bu kulelerin üstüne top ve tüfekli askerler çıkarılarak kale içi ateş altına alınırdı. Ayrıca lağımıcılar bu havale kulelerinin korumasında kale duvarının dibine kadar gelip temeli kazarlar, yerleştirdikleri barutla burayı havaya uçururlardı.

Yeniçağ'da kaleler genelde iç ve dış olarak iki kısma ayrılırdı. Dış kalede yukarıda ifade edilen yöntemlerden biriyle gedikler açılınca umumi hücumlar gerçekleştirilir ve bu kısım zapt edilirdi. İç kaleye çekilen müdafileri yine benzer kuşatma taktikleri beklemektedir. Çoğunlukla dış kale fethedilince iç kaleye sığınan savunucuların burayı anlaşılmayla kaleyi vermek için bir üs olarak kullandıkları görülmektedir. Nitekim ekseri kaleler bu noktadan sonra teslim olmuşlardır.

Muhasaralarda surları aşmak için merdivenler ve ucu çengelli halatların kullanılması eski bir usuldü. Kuşatma boyunca gerçekleşen kısmi ve umumi hücumlarda bu aletlere de sık sık başvurulmuştur.

Kaleye düz hatta dikey gülle yollayan toplar surları yıkmaya odaklanırken, parabolik gülle veya humbara atan havan topları kale içerisinde yangın çıkarmak ve düşmanın sayısını azaltarak direncini kırmaya yoğunlaşırdı. Havan topuyla atılan humbaraların yanında elle fırlatılan humbaralarda mevcuttu. Yürüyüşlerde askerler surların üstlerine doğru bu humbaraları atarlardı.

Osmanlı kuşatma yönetimi, muhasaranın başlangıcından sonuna değin hemen her yeni durumu harp divanında görüşerek, yapılan meşveret neticesine göre hareket ederdi. Alınan kararlar tüm birliklere tellallar veya münadiler vasıtasıyla bildirilirdi.

İncelenen yüzyılda Osmanlılar kaleleri beş farklı şekilde fethetmişlerdir. Bunlar; kuşatma olmadan ya da bir müddet savaşıldıktan sonra emanla (vire), kale içindikilerin

kaçmasıyla, kılıç gücüyle ve özel taktiklerledir. Alınamayan kaleler içerisinde göze batan sekiz tanesi (1529 Viyana, 1537 Korfu, 1538 Diu, 1552 Hürmüz, 1552 Eğri, 1565 Malta, 1594 Komoron, 1598 Varad) her biri kendi özel durumu ve asır süresince gerçekleştirilmiş diğer kuşatmalar dikkate alınarak değerlendirilmiş, elde edilen veriler sayesinde bazı yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir.

Osmanlı muhasara savaşlarında neticeye tesir eden faktörler olabildiğince belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Liderlik, askeri güç, teknoloji, lojistik faaliyetler, istihbarat ve casusluk, motivasyonel ve psikolojik unsurlar, hastalıklar, iklim ve doğa olayları ile kalelerin tahkimat düzeyleri bunlar arasında sayılabilir. Ancak bütün kuşatmalarda bu faktörlerin hepsi aynı düzeyde etkili olmamış, her kale muhasarasında bazıları daha ön plana çıkmıştır.

Son olarak *Askeri Devrim Teorisi*'ne değinmekte yarar vardır. Ateşli silahların ortaya çıkışı kalelerin daha kolay düşmesini sağlayınca, askeri mühendisler yeni savunma istihkâmlarını planlamaya başlamışlardır. Özellikle İtalya'da ilk örnekleri görülen yeni tip kaleler çok tutulmuştur. Bunlar 15. yüzyıl sonları ile 16. asır boyunca Avrupa'nın tamamında hızlıca yayılmışlardır. *Trace italienne*(İtalyan tarzı) olarak adlandırılan bu kaleler, ateşli silahların etkinliğini zayıflatmaya ve müdafilerin savunma kapasitelerini artırmaya yönelik tasarlanmışlardır. Ortaçağ kaleleri; uzun, dik ve düz surlar ile bu surlarda genellikle oval biçimde yükselen kulelerden müteşekkildi. Yine bu kalelerin planları çoğunlukla kare veya dikdörtgen biçimindeydi. İtalyan tarzı kaleler ise; kısa, üstten aşağıya dik eğimli, oldukça geniş duvarlara ve yıldız şeklinde surdan dışarıya çıkıntı yapmış tabyalara sahipti. Ayrıca genellikle çokgen bir plana sahiptiler. Yine ortaçağ kalelerinin hendeklerine göre, mezkûr usüldeki kalelerin hendekleri daha geniş ve derindi. Bu tarz kalelerin ciddi bazı açmazları da bulunuyordu; maliyetler çok artmıştı ve kale yapım süreleri uzamıştı. Ancak yine de getirdiği önemli üstünlükler yüzünden gittikçe yaygınlık kazanmaya başladı. İtalyan tarzı kalelerin en çok dikkat çeken yönleri, eskiye göre daha kalın ve daha alçak surlar ile duvardan dışarı doğru sarkan üçgen benzeri tabyalardı. Oldukça geniş ve alçak surların top ateşinden daha az etkilenmesi düşünülmüştü. Dışarı doğru çıkıntı yapan ve 'bastiyon' olarak adlandırılan tabyalar (önceki kalelerin kuleleri/burçları konumundadır), vasıtasıyla da kale cephesi yanında duvar kenarları da müdafilerin ateş alanına girmiş oluyordu. Bu kalelerin tahkimatları yüzyıllar içerisinde daha da geliştirilmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya atılan ve son zamanlarda oldukça fazla taraftar toplayan bir görüş (Askeri Devrim Teorisi), İtalyan tarzı kalelerin ateşli

silahların üstünlüğünü bitirdiğini dile getirmektedir. Bu görüşe göre yeni tip kaleler durumu ateşli silahlar öncesi devre geri götürmüştü. Öyle ki artık kale muhasaraları ya başarısızlıkla neticeleniyordu ya da önceki safhada olduğu gibi uzun sürmeye başlamıştı. Peki, gerçek böyle miydi? Soruya Osmanlı kuşatmaları içerisinde bir cevap arandığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yeni tip kalelerin ortaya çıkıp yayıldığı dönem boyunca Osmanlılar, batıda birçok muhasarada böyle kalelerle karşılaşmışlardır. Birkaç istisna dışında hemen bütün kuşatmalarda başarılı olmuşlardır. Kuşatma süreleri de iddia edildiği üzere çok sürmemiştir. İtalyan tarzı kaleler dâhil olmak üzere deniz muhasaraları bir kenara koyulursa, istisnalar dışında 1500-1600 arası dönemde kuşatmaların üst süresi 2 ayı bulmamıştır. Hatta ortalama süreleri 1-3 hafta civarındadır. Görüldüğü üzere zemine inmeden yapılan aşırı genellemeler tarihi esir almış durumdadır.

Yapılan çalışmada kuşatma savaşlarında kalelerin tahkimatının ve kuşatanların askeri ve teknolojik gücünün belirli bir düzeyde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bunların tek başlarına nadiren sonucu tayin ettikleri görülmektedir. En az bunlar kadar önemli ve her daim tesiri yüksek faktörler; sağlam liderlik, iyi motivasyon ve istihbarat, şartlara göre yenilenen taktikler ve etkin manevra kabiliyeti, fethetme tam güdülenmiş disiplinli ordu ve lojistik desteklerdir.

BİBLİYOGRAFYA

I-Arşiv Kaynakları

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (MD):

nr. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 12, 13, 14, 22, 26, 27, 32, 33, 34, 35, 42, 43, 46, 47, 52, 53.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.):

nr. 4408.

Bâb-ı Defterî, Süvari Mukabelesi Kalemî Defterleri (D.SVM.d.):

nr. 36090.

Kamil Kepeci Tasnifi Ruus Defterleri (KK.d.):

nr. 227.

B.Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

D. 7190, D. 8288, D. 9633, D. 10221

C. Avusturya Savaş Arşivi (Kriegsarchiv Wien)

Alte Feldakten 1600/13/3. No. 533, 535.

II-Yayınlanmış Belgeler

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), yay. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), *Özet ve İndeks*, yay. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), *Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, c. I-II, yay. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), *Özet-Transkripsiyon-İndeks*, haz. Hacı Osman Yıldırım vdğ., c. III, Ankara 1999.

CASSOLA, Arnold-Bostan, İdris-Scheben, Thomas, *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register*, Malta 1998.

- ÇELİK, Sıtkı, *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *TTK Belgeler*, c. I, sy. 2 (Temmuz 1964), s. 119-220.
- ORHONLU, Cengiz, "1559 Bahreyn Seferine Âid Bir Rapor", *Tarih Dergisi*, c. XVII, sy. 22 (Mart 1967), s. 1-16.
- Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkam, II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri*, haz. İlhan Şahin-Feridun Emecen, İstanbul 1994.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)", *Belgeler*, c. II, sy. 3-4 (1965), s. 1-35.
- Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002.
- YAŞAROĞLU, Abid, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a, Tahlil ve Transkrip)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- YILDIZ, Hasan, *XLIX Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- YÜCEL, Kâzım Kürşat, *18 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

III-Kaynak Eserler

- 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, Giriş ve Metin (1373-1512)*, haz. Şerif Başstav, Ankara 1973.
- ABDİ ÇELEBİ, *Zafernâme-i Kal'a-i Üstüvar (Yanık Kal'a Fetihnâmesi)*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, nr. 1328.
- AHMEDÎ, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman*, haz. Nihal Atsız, [Osmanlı Tarihleri I içinde], İstanbul 1949.
- AKGÜN, Murat, *Harirî Abdülcelîl'in Ferahat-nâmesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

- ANGIOLELLO, Giovan Maria, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor: Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, İstanbul 2011.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1099-1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992.
- ÂSAFÎ DAL MEHMED ÇELEBÎ, *Şecâ'atnâme: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2007.
- ATİK, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevârihi Âl-i Osman*, Ankara 2001.
- AVCI, Necati, Tabib Ramazan, *Er-Risale el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993.
- _____, *Tabib Ramazan'ın "Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye"si*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- AYCİBİN, Zeynep, *Kâtib Çelebi, Fezleke (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- BAYRAMOĞLU ALİ AĞA, *Ümmü'l-Gazâ, Harp Sanatı ve Aletleri (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım)*, haz. Salim Aydüz-Şamil Çan, İstanbul 2013.
- BAŞTÜRK, Sadettin, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî/Ahbârü'l-Yemânî (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- BİLGİN, Abdüsselam, *Adâ'î-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi (İnceleme-Metin-Çeviri)*, Ankara 2007.
- CAFER İYÂNÎ, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, haz. Mehmet Kirişcioğlu, İstanbul 2001.
- CANATAR, Mehmet, *Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi*, c. I, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.
- CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBÎ, *Hadîkatü's-Selâtîn, İnceleme-Metin*, haz. Hasan Yüksel-H. İbrahim Tüce, Ankara 2013.
- CHESNEAU, Jean, *D'Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul 2012.

- ÇABUK, Vahid, *Tâlîkî-zâde Mehmed Subhî Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1986.
- ÇELİK, Ahmet Faruk, *Fethullah Arifi Çelebi'nin Şehname-i Al-i Osman'ından Süleymanname*, c. I, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- ÇERÇİ, Faris, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, c. I-III, Kayseri 2000 [Eserin tez şekli, *Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murat, III. Mehmed Devirleri ve Âlî'nin Tarihçiliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996].
- _____, *Hizânetü'l-İnşâ*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1991.
- ÇUHADAR, İbrahim Hakkı, *Sucûdî'nin Selim-nâmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1988.
- DEMİRTAŞ, Funda, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- DİNÇ, Beyhan, *Peçevî Tarihi (250b-284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- DOĞAN, Mehmet, *Çerkesler Kâtibi Yusuf'un Selim-Nâmesi'nin Mukayeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- DOUKAS, [Mikhael], *Tarih: Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008.
- DURMUŞOĞLU, Münevver, *Zîrekî Tarih-i Kıbrıs (Birinci Kısım)*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1965.
- EBRAHİMİ, Davut, *Ârifî Fethullah Çelebi ve Fütûhât-ı Cemîlesi'nin Tenkidli Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- ERAVCI, H. Mustafa, *Mustafa Âlî's Nusret-nâme, With The Exception Of The Section Dealing With The Rebuilding Of The Fortress Of Kars*, vol. II, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburg Üniversitesi, Edinburg 1998.

- ERKAN, Davut, *Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-Nâmesi(1520-1537)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- EVLYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996; 2. *Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 1999; 5. *Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul 2001; 6. *Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002; 8. *Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003.
- EYYÛBÎ, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişâh-nâme)*, haz. Mehmet Akkuş, Ankara 1991.
- Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2003.
- FERİDUN AHMED BEY, *Münşeâtü's-selâtîn*, c. I, İstanbul 1858.
- _____, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar / Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk-Günhan Börekçi, İstanbul 2012.
- Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, haz. Harid Fedai, Ankara 1997.
- GENÇ, Vural, *İdris-i Bitlisî, Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- GÖÇMEN, Cemal, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2009.
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih, *IV. Murâd'ın Bağdâd'ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd - Kâdî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

- GÜRIŞİK, Bihter, *Peçevî Tarihi (46b -80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- HADÎDÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
- HASAN BEY-ZÂDE AHMED PAŞA, *Hasan Bey-zâde Târîhi, Tahlil-Kaynak Tenkidi, Metin ve İndeks (926-1045/1520-1635)*, c. I-III, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004.
- HEZARFEN HÜSEYİN EFENDÎ, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.
- ILGAZ, Eribe, *Zîrekî Tarih-i Feth-i Kıbrıs (İkinci Kısım)*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1961.
- İBN KEMÂL, *Tevârih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997.
- İBRAHİM PEÇEVÎ [PEÇUYLU], *Târîh-i Peçevî*, c. I-II, İstanbul 1283.
- İDRÎS-İ BİTLÎSÎ, *Selim Şah-nâme*, haz. Hicabi Kırılancıç, Ankara 2001.
- İNAN, Göker, *Rüstem Paşa Târîhi (H. 699-968/M.1299-1561)*, (*İnceleme-Metin, vr. 120b-vr. 293b*), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011 [Bu tezde, eserin Matrakçı Nasuh'a ait olduğu tespit edilmiştir].
- KARANFİL, Mustafa, *Harîmi'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- KÂTİB ÇELEBÎ, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, haz. İdris Bostan, Ankara 2008.
- KAYTAZ, Fatma, *Behiştî Tarihi (791-907/1389-1502)*, (*Giriş, Metin, Dizin*), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.
- KEMAL PAŞA-ZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, haz. Şefaettin Severcan, Ankara 1996.
- Kritovulos Tarihi, 1451-1467*, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012.
- KÜLEKÇİ, Numan – KARABEY, Turgut, "Fetihnâme-i Kıbrıs", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 2 (Erzurum 1995), s. 81-102.

- KÜTAHYALI FİRÂKÎ ABDURRAHMÂN ÇELEBÎ, *Se'âdetnâme, Yavuz Sultân Selim Hân ve Kânûnî Sultân Süleymân Hân'ın Gazâları*, [1512-1527 Seneleri Arası Manzûm Osmânî Tarihi], haz. Şaban Er, İstanbul 2013.
- MATRAKÇI NASUH, *Tarih-i Sultan Bayezid/Sultan II. Bayezid Tarihi*, haz. Reha Bilge, Klasik Türkçe'den Aktaran: Mertol Tulum, İstanbul 2012.
- _____, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976.
- Merâhî'nin Fetihnâme-i Sigetvar'ı / Kanuni'nin Son Seferinin Şiirsel Anlatımı*, haz. H. Ahmet Arslantürk-Mücahit Kaçar, İstanbul 2012.
- MERT, Özcan, "Şerîfî'nin "Fetihnâme-i Kıbrıs"ı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 4-5 (İstanbul 1974), s. 49-78.
- MEVLÂNÂ MEHMED NEŞRÎ, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008.
- MURADÎ, *Kitab-ı Feth-i Şikloş ve Estergon ve Estun-i Belgrad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 700.
- NAÇ, Kübra, *Âgehî'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- NAÎMÂ MUSTAFA EFENDÎ, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, c. I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.
- Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.
- ÖZBAL, Mustafa, *Peçevî Tarihi, (80b -114a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- ÖZKUZUGÜDENLİ, Bülent, *Ta'likî-zâde Mehmed Subhî, Tebrîziyye (Metin Transkripsiyonu, Eser ve Bilgilerin Değerlendirmesi, Yazar Hakkında İnceleme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- ÖZTÜRK, Necdet, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 50 (İstanbul 1987), s. 9-108.
- PERTUSİ, Agostino, *İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin / İstanbul'un Fethi, [c. 1: Çağdaşların Tanıklığı], [c. 3: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler]*, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul 2004, 2008.

- RAHİMİ-ZÂDE İBRAHİM ÇAVUŞ, Harimî, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence [Osmanlı-İran Savaşları ve Gence'nin Fethi (1583-1590)]*, haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt, İstanbul 2010.
- RUMLU HASAN, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't-Tevârih)*, çev. Cevat Cevan, Ankara 2004.
- SAĞIRLI, Abdurrahman, *Keşfî Mehmet Çelebi Selim-name veya Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihad*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- _____, *Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDÎ, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. I, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1999.
- SEYYİD LOKMÂN, *Zübdetü't-Tevârih*, Türk-İslam Eserleri Müzesi, nr. 1973.
- SEYYİD MURADÎ, *Barbaros Hayreddin Paşa: Kaptan Paşa'nın Seyir Defteri*, haz. Ahmet Şimşirgil, İstanbul 2009.
- SIDKÎ PAŞA, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'/IV. Murâd'ın Revan Seferi*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2006.
- SIR, Ayşe Nur, *Mehmed Za'im, Câmi'ü't-Tevârih (202a-327b Giriş-Tenkitleli Metin-Sözlük-Dizin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.
- SİNAN ÇAVUŞ, *Süleymanname: Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstol-Belgrad*, ed. Tülay Duran, İstanbul 1999 [Eser sehven başka bir müellife ait gösterilmiş olup, gerçekte Matrakçı Nasuh'a aittir].
- SİNOPLU SAFÂÎ, *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, R. 1271.
- ŞEMSÎ AHMED PAŞA, *Şeh-nâme-i Sultân Murâd, İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım, Vaticana Barberiniani Orient No. 112*, haz. Günay Kut-Nimet Bayraktar, Harvard Üniversitesi 2003.
- Târîh-i Osmân Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri (H. 986-988/M. 1578-1580)*, haz. Yunus Zeyrek, Ankara 2001[Bu kitabın sayfa 13-76 arası bölümünü Ebubekir b. Abdullah'ın *Şark Seferleri* olarak tanınan eserinin transkripsiyonu oluşturmaktadır].

- TOKLUCU, Ahmet, *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi, (Beşinci bölüm/Arkeoloji Müzeleri Ktp. nr. 379, vr. 96a-185b, Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- TOPAL, Seyid Ali, *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Topçular Kâtibi 'Abdulkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, c. I, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003.
- TURSUN BEY, *Târîhi-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.
- TÜRKAL, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- UĞUR, Ahmet, *The Reign of Sultan Selîm I in The Light of The Selîm-nâme Literature*, [= 9. Defter], Berlin 1985.
- ÜZÜMCÜ, Hamza, *Zafer-nâme-i Ali Paşa (Transkript ve Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2008.
- VAK'ANÜVİS SUBHÎ MEHMED EFENDİ, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte, 1730-1744, (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007.
- VELİOĞLU, Menderes, *Cebeciler Kethüdâsı Esirî Hasan Ağa'nın Osmanlı Askeri Teşkilatına Dair Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- WOODHEAD, Christine, *Ta'likî-zâde's Şehnâme-i Hümayûn: A history of the Ottoman campaign into Hungary 1593-94*, Berlin 1983.
- YILDIRIM, Nermin, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- YILMAZ, Aysel, *Peçevi Tarihi (150b-184a, Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

- YILMAZ, Mehtap, *Vekayi'name (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirmesi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.
- YILMAZ, Nazım, *Selman Cami'ü'l-Cevahir*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1995.
- YÜCEL, Abubekir Sıddık, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.
- ZEKERİYYAZÂDE, *Ferah Cerbe Savaşı*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980.

IV-Araştırma ve İncelemeler

- ABDÜLHAMİD, Muhammed Harb, *I. Selim'in Suriye ve Mısır Seferi Hakkında İbn İyas'da Mevcut Haberlerin Selimnamelerle Mukayesesi (XVI. Asır Osmanlı-Memluklu Kaynakları Hakkında Bir Tetkik)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1980.
- AFYONCU, Erhan, "Sipahi", *DİA*, c. XXXVII, s. 256-258.
- _____, "Sokullu Mehmed Paşa", *DİA*, c. XXXVII, s. 354-357.
- _____, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- AGOSTON, Gabor, "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler", *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul 2012, s. 97-130.
- _____, "Doğu-Orta Avrupa'da İmparatorluklar ve Savaş, 1550-1750: Osmanlı-Habsburg Rekabeti ve Askerî Dönüşüm", *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul 2012, s. 169-212.
- _____, "Habsburg ve Osmanlılar: Savunma, Askeri Değişim ve Güç Dengesindeki Kaymalar", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013, s. 111-132.
- _____, "Macaristan'da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013, s. 179-202.

- _____, “Mark L. Stein, Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe (London and New York: Tauris Academic Studies, 2007)”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 52.1 (2009): 159-163.
- _____, “Osmanlı Fetihleri”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013, s. 37-64.
- _____, “Tüfek”, *DİA*, c. XLI, s. 459-461.
- _____, *Barut, Top ve Tüfek / Osmanlı İmparatorluğu’nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006.
- AHISHALI, Recep, “Terakkî”, *DİA*, c. XL, s. 479-481.
- _____, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.
- AHMED REFİK, *Devr-i Süleymân-ı Kanûnî’de Birinci Viyana Muhâsarası (1529)*, İstanbul 1288.
- ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul 2001.
- ARNOLD, Thomas F., “16. Yüzyıl Avrupa’sında Savaş: Devrim ve Rönesans”, *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2003, s. 30-51.
- ATASOY, Nurhan, *Otağ-ı Hümayun: Osmanlı Çadırları*, İstanbul 2002.
- ATSIZ, Nihal, *Âli Bibliyografyası*, İstanbul 1968.
- AVCI, Necati, “Osmanlıların Rodos Şövalyeleri ile İlk Temasları ve Kanuni’nin Adayı Fethi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 13, sy. 2 (Ankara 2000), s. 209-216.
- _____, “Rodol’a Karşı İki Büyük Fetih Girişimi ve Adanın Osmanlılar Tarafından Alınması ”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (Eskişehir 2001), s. 15-30.
- AYDIN, Bilgin, *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.
- AYDIN, Dünder, *Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998.

- AYDIN, Yusuf Alperen, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg Anlaşmaları ve Uygulamaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- AYDÜZ, Salim, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006.
- BACHARACH, Jere. L., “İç Kale: İslam Şehrinde Gücün Sembolü”, çev. Emin Kırkıl, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 13, sy. 2 (2000), s. 227-233.
- BALA, Mirza, “Gürcistan”, *İA*, c. IV, s. 837-845.
- BALCI, İsrail, “Muhasara”, *DİA*, c. XXXI, s. 9-11.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *İA*, “Timar”, c. XXII/I, s. 286-333.
- BATMAZ, Eftal Şükrü, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- BAYRAKTAROĞLU, Serkan, “Sosyal Bilimlerde Yükselen Paradigma Örneği: Grounded Teori”, *Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 4 (Adapazarı 2001/1), s. 45-53.
- BAYSUN, M. Cavid, “Kumbaracı”, *İA*, c. VI, s. 982-985.
- BİLGE, Mustafa L., “Bahreyn”, *DİA*, c. IV, s. 492-495.
- _____, “Kevkeban”, *DİA*, c. XXV, s. 342-343.
- _____, “San‘a”, *DİA*, c. XXXVI, s. 88-90.
- BİLGE, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, İstanbul 2012.
- _____, *Osmanlı’nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan’ın Tarihi Coğrafyası ve İdarî Taksimâtı (1526-1718)*, İstanbul 2010.
- BLAUT, J. M., *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, çev. Serbun Behçet, İstanbul 2012.
- BONAPARTE, Napoleon, *Savaş ve Strateji İle İlgili Görüşlerim*, çev. Erkut Gündüz, İstanbul 2003.
- BOSTAN, İdris, “II. Bayezid Döneminde Osmanlı Denizciliği”, *Türk Denizcilik Tarihi*, c. 1, İstanbul 2009, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, s. 111-119.
- _____, “Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 11-38.

- _____, “Malta Kuşatmasından Tunus’un Fethine”, *Türk Denizcilik Tarihi*, c. I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 185-197.
- _____, “Osmanlı Bahriyesinde Sağlık Hizmetleri”, *Osmanlılarda Sağlık*, I, ed. Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, İstanbul 2006, s. 111-115.
- _____, “Piyale Paşa”, *DİA*, c. XXIV, s. 296-297.
- _____, “Preveze Deniz Zaferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası”, *Türk Denizcilik Tarihi*, c. I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 173-183.
- _____, “Taiz”, *DİA*, c. XXXIX, s. 448-450.
- _____, “XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri”, *Halil İnalçık Armağanı I: Tarih Araştırmaları*, yay. haz. Taşkın Takış-Sunay Aksoy, Ankara 2009, s. 249-280.
- _____, *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Organizasyonu, Teşkilat ve Gemiler*, İstanbul 2007.
- BOZKURT, Nebi, “Eman”, *DİA*, c. XI, s. 75-77.
- BÖREKÇİ, Günhan, “A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries use of Volley Fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, sy. 59/4 (2006), s. 407-438.
- BRUMMETT, Palmira, “The Fortress: Defining and Mapping the Ottoman Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *The Frontiers Of The Ottoman World*, ed. A.C.S. Peacock, New York: Oxford University Press 2009, s. 31-55.
- _____, *Osmanlı Denizgücü/Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz’de Diplomasi*, çev. H. Nazlı Pişkin, İstanbul 2009.
- CASSAR, P., “1565 Malta Kuşatmasının Psikolojik ve Tıbbi Yönleri I-II”, *Tarihin İçinden: Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray’a Armağan*, ed. M. Akif Erdoğan, çev. M. Akif Erdoğan, İstanbul 2006, s. 116-156.
- CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, c. II-III, Ankara 2011.
- CHASE, Kenneth, *1700’e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi*, çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul 2008.
- CLAUSEWITZ, Carl Von, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, İstanbul 2011.
- CLOT, Andre, *Muhteşem Süleyman: Osmanlı’nın Altın Çağı*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul 2005.
- ÇÜRÜK, Cenap, “Çadır Mehterleri”, *DİA*, c. VIII, s. 165-166.

- DAĞTEKİN, Hüseyin, “İstanbul’un Fethinde Kullanılan Yürürkuleler”, *Fetihten Önce Fetihten Sonra*, Ahmet Ateş v.dg., İstanbul 2003, s. 45-60.
- DAVİD, Geza, “Eğri”, *DİA*, c. X, s. 489-491.
- _____, “İstolni Belgrad”, *DİA*, c. XXIII, s. 405-407.
- _____, “Sigetvar”, *DİA*, c. XXXVII, s. 157-159.
- DEMİREĞEN, Ahmet Kerim, *Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- DERRADJ, Mohamed, *Osmanlılar’ın Cezayir’e Girişi (1512-1543)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- DUFFY, Christopher, *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*, London 1979.
- DURSUN, Davut, “Kafkasya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)”, *DİA*, c. XXIV. s. 157-158.
- DÜNDAR, Recep, *Kıbrıs Beylerbeyliği(1570-1670)*, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1998.
- EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, c. I, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2004.
- ECKHART, F., *Macaristan Tarihi*, çev. İbrahim Kafesoğlu, Ankara 2010.
- EKİN, Ümit, “Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Fen Edebiyat Dergisi*, c. 10, sy. 1, (2008), s. 167-178.
- EMECEN, Feridun M., “Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 27-70.
- _____, “İrakeyn Seferi”, *DİA*, c. XIX, s. 116-117.
- _____, “Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 237-277.
- _____, “Osmanlı Devleti ve Batı Dünyası (XIV.-XVI. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s. 99-120.
- _____, *Yavuz Sultan Selim: Zamanın İskenderi Şarkın Fatihi*, İstanbul 2010.
- _____, “Hadım Ali Paşa”, *DİA*, c. XV, s. 4-5.
- _____, “Kara Ahmed Paşa”, *DİA*, c. XXIV, s. 357-358.
- _____, *Fetih ve Kıyamet 1453: İstanbul’un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012.

- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, *II. Viyana Kuşatması*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *Sultan'ın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul 2007.
- EYİCE, Semavi, "Kale", *DİA*, c. XXIV, s. 234-242.
- FİNKEL, Caroline, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary 1593-1606*, Wien 1988.
- GASSANOV, Metin, *1588-1606 Yılları Arasında Osmanlı İdaresinde Gence*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999.
- GENÇ, Serdar, *Lale Devrinde Savaş: İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2013.
- GOFFMAN, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2004.
- GÖĞEBAKAN, Gökür, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi", *Türkler*, c. 9, ed. Hasan Celâl Güzel vdğ., Ankara 2002, s. 459-469.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Belleten*, c. XXI, sy. 83 (Temmuz 1957), s. 449-482.
- GÖKPINAR, Bekir, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Anadolu", *DİA*, c. III, s. 105-106.
_____, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969.
- GUBOĞLU, Mihail, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (M.1538/H.945)", *Belleten*, c. L, sy. 198 (1986), s. 727-805.
- GUERLAC, Henry, "Vauban: Bilimin Savaş Üzerindeki Etkisi", *Modern Strateji'nin Yaraticıları*, ed. Edward Mead Earle, çev. Demirhan Erdem vdğ., Ankara 2003, s. 25-46.
- GUİLMARTİN, Jr., John F., *Kalyonlar ve Kadırgalar*, çev. Ali Özdamar, İstanbul 2010.
- GÜLSOY, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004.
- GÜMÜŞ, Nebi, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

- GÜNALAN, Rıfat, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defteri Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- GÜRCAN, Fatih, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.
- GÜRSAKAL, Gürsu, “ ‘Erken Modern Avrupasında Askeri Devrim’ Tartışması Üzerine Bir Rehber”, *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, y. 1, sy. 2 (Ankara 2005), s. 113-125.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, “Humbaracı”, *DİA*, c. XVIII, s. 349-350.
- HASANOVA, Hoşkadem, “Fetihten Osmanlı Yönetim Sistemine Entegrasyonuna Kadar Revan Eyaleti (1583-1590)”, *Osmanlı*, c. 1, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 509-515.
- HEGYİ, Klara, *A török hodoltsag varai es varkatonai*, c. I-III, Budapeşte 2007.
- HESS, Andrew, *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2010.
- İLHAN, M. Mehdi, *Amid (Diyarbakır) 1518 Tarihli Defter-i Mufassal*, Ankara 2000.
- İNALCIK, Halil, “Orhan”, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010, s. 43-77.
- _____, “Edirne'nin Fethi (1361)”, *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 137-159.
- _____, “İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi”, *Tarih Boyunca İznik*, ed. Işıl Akbaygil v.d., İstanbul 2004, s. 59-85.
- _____, “Murad I”, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010, s. 78-108.
- _____, “Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı”, çev. Suavi Aydın, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara 2000, s. 301-334.
- _____, “Osman I”, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010, s. 13-42.
- _____, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, *Bellekten*, c. LXXI, sy. 261 (Ağustos 2007), s. 479-536.
- _____, “Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362), Avrupa'da Yerleşme”, *Bellekten*, c. LXXIII, sy. 266 (Nisan 2009), s. 77-107.

- _____, “Osmanlılarda Ateşli Silahlar”, *Belleten*, c. XXI, sy. 83 (Ankara 1957), s. 508-512.
- _____, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2009.
- İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna’da Osmanlılar: Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004.
- İPÇİOĞLU, Mehmet, “Kanunî Süleyman’ın Estergon (Esztergom) Seferi 1543 -Yeni Bir Kaynak-”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 10 (İstanbul 1990), s. 137-159.
- _____, *Kanuni Sultan Süleyman’ın Estergon Seferi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Eman, (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, c. XI, s. 77-79.
- İŞBİLİR, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- İVANİCS, Maria, “Dönemin Resimlerinde Avusturya Takviye Kuvvetlerinin Kanije’ye Yürüyüşü”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vdg., Ankara 2002, c. 9, s. 686-694.
- _____, “Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Kırım Tatarlarının Rolü (1593-1606)” *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. I, Ankara 1999, s. 456-464.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II (1451-1538), c. III (1538-1640), çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2009.
- JÖRGENSEN, Christer-Pavkovic, Michael-Rice, Rob - Schneid, Frederick-Scott, Chris, *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ, 1500-1763 (Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler)*, c. II, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2011.
- KAPANŞAHİN, Muhittin, *Kanuni’nin Batı Politikası*, İstanbul 2008.
- KARACA, Filiz, “İn’âm”, *DİA*, c. XXII, s. 259-260.
- KARAGÖZ, Hakan, “Osmanlı ve Avusturya Ordularının 1739 Belgrad Kuşatması’nda Kullandıkları Toplar ve Topların Tahrip Güçleri”, *Tarih Dergisi*, sy. 51 (2010/1), s. 73-101.
- _____, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008.

- KARAMUSTAFA, Ahmet T., "Military, Administrative and Scholarly Maps and Plans", *The History of Cartography*, ed. J. B. Harley-D. Woodward, c. II, 1. Kitap: *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1992, 11. bölüm, s. 209-227.
- KAVAS, Ahmet, "Trablusgarp", *DİA*, c. XLI, s. 288-291.
- KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Selma Koçak, İstanbul 2007.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri/16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, İstanbul 2013.
- KHALFALLAH, Zoubeir, *Osmanlı İdaresinde Cerbe Adası XVI-XVII. Yüzyıllar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- Kıbrıs'ın Fethi 1570-1571*, haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1986.
- KILIÇ, Remzi, "Bağdat'ın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi ve Kanûnî'nin Bağdat'taki Faaliyetleri", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-selâm) Uluslararası Sempozyum (7-9 Kasım 2008)*, İstanbul 2011, s. 583-602.
- _____, *Kânunî Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)*, İstanbul 2006.
- _____, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları*, İstanbul 2001.
- KILIÇARSLAN, Yasemin, "Cebeci Ocağı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, sy. 20 (Ekim 1986), s. 43-53.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-İleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993.
- KİEL, Machiel, "Draç", *DİA*, c. IX, s. 522-524.
- _____, "Koron", *DİA*, c. XXVI, s. 208-209.
- _____, "Kruya", *DİA*, c. XXVI, s. 293-295.
- KİNGRA, Mahinder S., "The Trace Italienne and the Military Revolution During the Eighty Years' War, 1567-1648", *The Journal of Military History*, sy. 57 (July 1993), s. 431-446.
- KİSSLİNG, H. J., "İkinci Sultan Bayezid'in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)", *Türk Kültürü*, y. 7, sy. 84 (Ekim 1969), s. 894-907.
- KOLÇAK, Özgür, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

- KÖHBACH, Markus, *Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554: eine historisch-quellen kritische studie zur Osmanischen expansion im Östlichen Mitteleuropa*, Wien 1994.
- KUMRULAR, Özlem, “İspanyol Kaynakları Işığında Kanunî’nin ‘Alaman Seferi’ IV: Küçük Kaleden Büyük Savunma: Güns”, *Tarih ve Toplum*, c. 37, sy. 220 (İstanbul 2002), s. 34-41.
- KURTARAN, Uğur, *Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006.
- KURTOĞLU, Fevzi, “Belgrad ve Malta Kalelerinin Kuşatma Planları”, haz. Tarihi Araştırmalar Grubu, *BTTD*, sy. 32 (Ekim 1987), s. 39-44.
- _____, “Hadım Süleyman Paşa’nın Mektupları ve Belgrad’ın Muhasara Pilâni”, *Bellekten*, c. IV, sy. 13 (Ankara 1940), s. 53-87.
- _____, “Zigetvar ve Orşova Kaleleri Kuşatma Planları”, haz. Tarihi Araştırmalar Grubu, *BTTD*, sy. 33 (Kasım 1987), s. 51-53.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa (1463?-1532)*, Konya 1994.
- KÜPELİ, Özer, “İrak-ı Arap’ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı (Ekim 2010), s. 227-244.
- _____, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Varadin”, *İA*, c. XIII, s. 203-206.
- _____, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.
- LANZA, Fernando Fernandez, “1500’de Türklerin Modon’u Kuşatması ve İşgali”, *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, İstanbul 2007, s. 201-229.
- MARSİLLİ, Graf, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara 1934.
- MAXİM, Mihai, “Tımişvar”, *DİA*, c. XLI, s. 94-95.
- MELZİG, Herbert, *Büyük Türk Hindistan Kapılarında: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa’nın Hint Seferi*, İstanbul 1943.
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.
- _____, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.
- MOACANIN, Nenad, “Siska”, *DİA*, c. XXXVII, s. 274.
- MUGHUL, Muhammad Yakub, *Kanunî Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, İstanbul 1974.

- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007.
- _____, *The Functioning Of The Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key To The Understanding Of The Relationship Between Center And Periphery In Seventeenth-Century Turkey*, vol. I-II, Basılmamış Doktora Tezi, The University Of Chicago, Chicago-İllinois 1979.
- NYE, Joseph S., *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*, çev. Reyhan İnan Aydın, Ankara 2005.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, "Dizdar", *DİA*, c. IX, s. 480-481.
- ONUK, Taciser, *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. Yüzyıl)*, Ankara 1998.
- ORHONLU, Cengiz, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, XXXIV, sy. 134 (Ankara 1970), s. 235-254.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996.
- ÖNAL, Ahmet, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- ÖNALP, Ertuğrul, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", *OTAM*, sy. 12 (Ankara 2001), s. 173-218.
- _____, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", *OTAM*, sy. 23 (Ankara 2010), s. 195-239.
- _____, "Pîrî Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkındaki Türk ve Portekiz Tarihçilerinin Düşünceleri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, No: 47 (Ankara 2010), s. 1-21.
- _____, "Portekiz Kaynaklarına Göre Sefer Reis'in Hint Okyanusu'ndaki Faaliyetleri (1550-1565)", *OTAM*, sy. 25 (Ankara 2009), s. 209-226.
- _____, *Osmanlı'nın Güney Seferleri: 16. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk- Portekiz Mücadelesi*, Ankara 2010.
- ÖZBARAN, Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Altı Bölük", *DİA*, c. II, s. 531.
- _____, "Gurebâ Bölükleri", *DİA*, c. XIV, s. 201-202.
- _____, "Hüsrev Paşa, Deli", *DİA*, c. XIX, s. 40-41.
- _____, "Karakol", *DİA*, c. XXIV, s. 430-431.
- _____, "Lağımçı Ocağı", *DİA*, c. XXVII, s. 49-50.
- _____, "Serdengeçti", *DİA*, c. XXXVI, s. 554-555.

- _____, “Ulûfeciyân”, *DİA*, c. XLII, s. 126-127.
- ÖZCAN, Nuri, “Mehter”, *DİA*, c. XXVIII, s. 545-546.
- ÖZDAL, Ahmet, *Türklerin Savaş Sanatı: Aldatıcı Taktikler, Farklılaşan Stratejiler*, İstanbul 2008.
- ÖZGÜVEN, Burcu, “Palanka Forts and Construction Activity in the Last Ottoman Balkans”, *The Frontiers Of The Ottoman World*, ed. A.C.S. Peacock, New York: Oxford University Press 2009, s. 172-187.
- _____, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler*, İstanbul 2001.
- ÖZKAN, Nevin, *Modena Devlet Arşivi'ndeki Osmanlı Devleti'ne İlişkin Belgeler (1485-1791), (Tıpkıbasım-Çeviri-Değerlendirme)*, Ankara 2004.
- ÖZTÜRK, Temel, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon 2011.
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 3, sy. 11 (Bahar 2010), s. 238-244.
- PALFFY, Geza, “The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)”, *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe /The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. Geza David and Pal Fodor, Leiden 2000, s. 3-69.
- PAMUK, Bilgehan, “Osmanlı-Safevî İlişkilerinin İlk Dönemlerinde Âmid (1514-1515 Yıllarında Âmid Kuşatması)”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004)*, ed. Kenan Ziya Taş-Ahmet Kankal, Diyarbakır 2004, s. 599-609.
- PAPP, Sandor, “Yanikkale”, *DİA*, c. XLIII, s. 315-316.
- PARKER, Geoffrey, “The ‘Military Revolution’, 1560-1660, -A Myth?”, *Journal of Modern History*, sy. 48 (Haziran 1976), s. 195-214.
- _____, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, trc. Tuncay Zorlu, İstanbul 2006 [Eserin İngilizce baskısı şöyledir: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge Press: 1988].
- _____, “Barut Devrimi (1300-1500)”, *Cambridge Savaş Tarihi*, haz. Geoffrey Parker, çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul 2014, s. 111-125.

- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Kuzey Irak’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey’in Hatıraları”, *Belleten*, c. XXXVII, sy. 146 (Ankara 1973), s. 191-230.
- POLAT, Süleyman, *IV. Murat’ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- RİCAUT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım, Ankara 2012.
- ROBERTS, Michael, “The Military Revolution, 1560-1660”, *An Inaugural Lecture Delivered before the Queens’s University of Belfast*, Belfast 1956. [Tebliğin yayınlanmış şekli için bk. Michael Roberts, *Essays in Swedish History*, London 1967, s. 195-225].
- ROGERS, Clifford J., “The Military Revolution in History and Historiography”, *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, ed. Clifford J. Rogers, Boulder 1995, s. 1-10.
- ROSSİ, Ettore-[Orhonlu, Cengiz], “Trablus”, *İA*, c. XII/I, s. 445-452.
- RÖMER, Claudia, *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn zur Zeit Murads III, Dargestellt anhand von Petitionen zur Stellenvergabe*, Wien 1995.
- SALİS, Renzo Sertoli, *Muhteşem Süleyman*, çev. Şerafettin Turan, Ankara 1963.
- SCHWOEBEL, Robert, *Hilâlin Gölgesi: Rönesans’ta Türk İmajı (1453-1517)*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2013.
- SEVİNÇ, Tahir, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- SEZGİN, Fuat, *İslam’da Bilim ve Teknik, Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Aletler Koleksiyonu Kataloğu, Fizik-Mimari-Savaş Tekniği-Antik Objeler*, c. V, çev. Abdurrahman Aliy, Ankara 2007.
- STEİN, Mark L., *Osmanlı Kaleleri Avrupa’da Hudut Boyları*, çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul 2007.
- SÜMER, Faruk, “Kasım Paşa, Güzelce”, *DİA*, c. XXIV, s. 547.
- SZALONTAY, Tibor, *The Art Of War During The Ottoman-Habsburg Longwar (1593-1606) According To Narrative Sources*, Basılmamış Doktora Tezi, Toronto Üniversitesi, Toronto 2004.
- ŞAHİN, İlhan-Emecen, Feridun, “Amasya Antlaşması”, *DİA*, c. III, s. 4-5.

- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Rodos Adası’nın Fethinden 1540 Tarihili Türk-Venedik Antlaşmasına”, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, c. I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 133-139.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Slovakya’da Osmanlılar: Türk Uyvar (1663-1685)*, İstanbul 2010.
- TANSEL, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1999.
- _____, *Sultan II. Bâyezit’in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966.
- _____, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.
- TANYELİ, Gülsün, “Bir Osmanlı Kale-Kentinin Yapımı: Anavarin Örneği”, *Prof. Doğan Kuban’a Armağan*, yay. haz. Zeynep Ahunbay vdğ., İstanbul 1996, s. 85-93.
- TAŞ, Hülya, *Ankara’nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006.
- TEKİNDAG, Şahabettin, “Rodos’un Fethi”, *BTTD*, sy. 8 (Mayıs 1968), s. 58-65.
- TURAN, Şerafettin, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 47-117.
- _____, “Sakız’ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. IV, sy. 6-7 (Ankara 1966), s. 173-199.
- Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar: Türk Deniz Tarihinde Kıbrıs’ın Fethi*, haz. Arif Emre Kara, İstanbul 2009.
- TÜRKMEN, M. Nuri, “II. Mahmut Dönemine Kadar Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri”, *Askerî Tarih araştırmaları Dergisi*, y. 3, sy. 6 (Ağustos 2005), s. 127-136.
- _____, *Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- UÇAR, Şahin, *Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilâfet*, İstanbul 2011.
- UĞUR, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim’in Siyasi ve Askeri Hayatı*, Ankara 2001.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları*, c. I-II, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi; İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar*, c. II, Ankara 1998.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.
- ÜNAL, Tahsin, *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, Ankara 2001.
- VATİN, Nicolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz’de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık, 1480-1522*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2004.

- WİGGİNS, Kenneth, *Siege Mines and Underground Warfare*, Buckinghamshire 2003.
- YAVUZ, Hulusî, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi (923-1012/1517-1604)*, c. I-II, Ankara 2003.
- YILDIZ, Hakan, *Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2006.
- YURDAYDIN, Hüseyin G., *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, Ankara 1961.
- YVER, G., "Bicâye", *İA*, c. II, s. 597-599.
- ZENGİN, Sabri, "Osmanlılarda Kale Muhasaraları Usulü", *Askeri Tarih Bülteni*, y. 23, sy. 44 (Ankara 1998), s. 122-145.
- _____, *Osmanlılarda Kale Muhasaraları (Cephe Gerisi ve Lojistik Destek)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 1997. [Eserin yayınlanmış şekli için bk. *Osmanlı'nın Fetih Yöntemleri*, İstanbul 2008].
- ZIROEVİC, Olga, "Palanga", *Tarih ve Toplum*, c. 8, sy. 44 (Ağustos 1987), s. 48-50.
- ZİNKEİSEN, Johann Wihelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II (1453-1574), c. III (1574-1623), çev. Nilüfer Epçeli, ed. Erhan Afyoncu, İstanbul 2011.

V-Başvuru Eserleri

- Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. XX, İstanbul 2004.
- Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, c. II, IV, İstanbul 1983.
- AYVERDİ, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük / Kubbealtı Lugatı*, c. II-III, İstanbul 2005.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç v.dğ., İstanbul 2010.
- Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. XVII, İstanbul 1984.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük / Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, c. III-IV, İstanbul 2007.
- İBN MANZÛR, *Lisânü'l-Arab*, tah. Emîn Mahmûd Abdülvehhâb-Muhammed es-Sâdik el-Ubeydî, c. XI, Beyrut 1997.
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, haz. Hayreddin Karaman vdğ., Ankara 1999.
- LUVİS B. NİKOLA EL-MA'LUF EL-YESUİ MA'LUF, *el-Müncid fî'l-Lüga ve'l-A'lam*, Beyrut 1994.
- Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, c. XI, İstanbul 1980.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, İstanbul 1983.

Sosyal Bilimler El Sözlüğü, ed. Erhan Arda, İstanbul 2003.

Tarama Sözlüğü: XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanımlarıyla, c. III, Ankara 1967.

Türkçe Sözlük (TDK), Ankara 2011.

EKLER

EK-1: 16. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KUŞATTIĞI KALELER (SEÇME)

Sayı	Kuşatma Tarihleri*	Kalenin Adı	Kuşatma Süresi (Gün)**	Ordu Kumandanı	Fetih Yöntemi
1	20 Haziran ¹²³⁷ -9 Ağustos ¹²³⁸ 1500	MODON	51	II. Bayezid	Fetih: İp ve Merdivenlerle surlara çıkılarak
2	8 ¹²³⁹ -19 ¹²⁴⁰ Mayıs 1515	KEMAH	12	Bıyıklı Mehmed Paşa kuşatmayı başlatmış Yavuz Sultan Selim sonradan katılmış	Fetih: İp ve Merdivenlerle surlara çıkılarak
3	1 ¹²⁴¹ -7 ¹²⁴² Temmuz 1521	BÖĞÜRDELEN	7	Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa	Fetih: İp ve Merdivenlerle surlara çıkılarak
4	1 ¹²⁴³ -28 ¹²⁴⁴ Ağustos 1521	BELGRAD	28	Kanuni Sultan Süleyman	Kuşatma ve Teslim

* Kuşatma tarihleri ordunun kalenin önüne varmasıyla başlatılmıştır. Ayrıca özel bir durum varsa belirtilmiştir.

** Kuşatma süresi hesaplanırken kuşatmanın başladığı ve bittiği günler toplam süreye eklenmiş, ayrıca ayların kaç gün çektikleri de hesaplamada dikkate alınmıştır.

¹²³⁷ Fernando Fernandez Lanza, “1500’de Türklerin Modon’u Kuşatması ve İşgali”, *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, İstanbul 2007, s. 210.

¹²³⁸ Modon’un fetih tarihiyle ilgili kaynaklarda iki farklı bilgi vardır. Bunlardan bazıları 9, bazıları 10 Ağustos tarihlerini vermektedirler. Tansel, yaptığı çalışmada elindeki verileri yorumlayarak 10 Ağustos tarihinde karar kılar (Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezid’in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966, s. 208-211); Bazı yabancı kaynakları kullanan Zinkeisen de 10 Ağustos tarihini esas alır (Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1574)*, c. II, çev. Nilüfer Epçeli, ed. Erhan Afyoncu, İstanbul 2011, s. 384); Cezar, 9 Ağustos olarak belirtir (Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, Ankara 2011, c. II, s. 682). Tüm bu çalışmalar Modon’un fethini mevcut kaynaklardan daha detaylı anlatan bir kaynağı görememişlerdir. Lanza tarafından yayınlanan bu metnin anlatıcısı Modon’un Camerlengo’su Micer Andrea Balaslio’dur (Lanza, *a.g.m.*, s. 204). Kullanılmayan bu metin aynı zamanda, Modon kuşatması anlatılırken çokça yararlanılan Angiolello’nun da ana kaynağıdır (Giovan Maria Angiolello, *Fatih’in İçöğlanı Anlatıyor: Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, İstanbul 2011, s. 227-244; karşılaştırma için bk. Lanza, *a.g.m.*). Balaslio, Modon kuşatmasında şehirde bulunmuş ve kuşatmanın tüm ayrıntılarını dikkatlice aktarmıştır. Verdiği bilgilerin çağdaş diğer kaynaklarla karşılaştırılması yapıldığında doğru olduğu görülmektedir. Balaslio, bu anlatısında 9 Ağustos tarihini vermektedir (Lanza, *a.g.m.*, s. 210-213). Keza, çağdaş tarihçilerden Oruç Beğ’de bu tarihi vermektedir (*Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi-1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, s. 202). Ayrıca şehrin kuşatılma kronolojisi şu şekildedir: 20 Haziran’da Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ve Mora Sancak Beyi Ali Paşa şehri karadan kuşatmışlar, 5 Temmuz’da Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa kuşatmaya katılmış, 8 Temmuz’da II. Bayezid muhasaraya dahil olmuş, 19 Temmuz’da şehir deniz tarafından da kuşatılmıştır (Lanza, *a.g.m.*, s. 210-213). [Tabloda gösterilen sonraki tüm kuşatmalarda da bu şekilde kaynak değerlendirilmesi yapılmış, ancak bazı zaruri durumlar hariç sadece tercih edilen kaynak veya kaynaklar referans olarak verilmiştir].

¹²³⁹ Abdurrahman Sağırılı, *Keşfi Mehmet Çelebi Selim-name veya Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihad*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 62; İbrahim Hakkı Çuhadar, *Sucüdü’nin Selim-nâmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1988, s. 58.

¹²⁴⁰ Sağırılı, *a.g.t.*, s. 64; Çuhadar, *a.g.t.*, s. 59; İdris-i Bitlîsî, *Selim Şah-nâme*, haz. Hicabi Kırılgaç, Ankara 2001, s. 225-228; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 411.

¹²⁴¹ Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa’nın kale önüne ne zaman geldiği tam olarak bilinmemektedir. 27 Haziran’da Niş’ten kaleye doğru yola çıktığı (İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. II, s. 69), bilgisinden hareketle tahminen 1 Temmuz tarihini muhasara başlangıcı kabul ediyoruz.

¹²⁴² Necati Avcı, *Tabib Ramazan’ın “Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye”si*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s. 50; Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 77.

5	26 Haziran ¹²⁴⁵ -21 Aralık ¹²⁴⁶ 1522	RODOS	179	Kanuni Sultan Süleyman	Kuşatma ve Teslim
6	13 ¹²⁴⁷ -27 Temmuz ¹²⁴⁸ 1526	VARADİN ¹²⁴⁹	15	Damad İbrahim Paşa	Fetih: Lağımın kalenin çökertilmesiyle
7	3-8 Eylül 1529 ¹²⁵⁰	BUDİN	6	Damad İbrahim Paşa	Kuşatma ve Teslim
8	26 Eylül-16 Ekim 1529 ¹²⁵¹	VİYANA	21	Kanuni Sultan Süleyman	Alınmadı
9	7 ¹²⁵² -28 Ağustos ¹²⁵³ 1532	GÜNS/Össek	22	Kanuni Sultan Süleyman	Kuşatma ve Teslim
10	26 Ağustos ¹²⁵⁴ -7 Eylül ¹²⁵⁵ 1537	KORFU (Pulya sef.)	11	Serdar Lütü Paşa ve Kaptanı Derya Barbaros Hayreddin Paşa	Alınmadı
11	5 Eylül ¹²⁵⁶ -2 Kasım ¹²⁵⁷ 1538	DİU (Hindistan'da)	59	Hadım Süleyman Paşa	Alınmadı

¹²⁴³ Avcı, *Tabib Ramazan'ın "Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye"*si, s. 91; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1451-1538)*, c. II, çev. Nilüfer Epeçli, İstanbul 2005, s. 328.

¹²⁴⁴ Kalenin fetih tarihinin 29 Ağustos (Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 328.), 30 Ağustos (Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, s. 108; Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 89; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme*, (Erkan), s. 39) olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Ancak seferde bulunmuş olan Tabib Ramazan, 27 Ağustos'ta Neboysa kulesinin altındaki lağımın patlatıldığını ve kalenin bu durum üzerine ertesi gün yani 28 Ağustos'ta fethedildiğini söylemektedir (Tabib Ramazan, *Er-Risale El-Fethiyye Es-Süleymaniyye*, (Avcı), s. 76; s. 79-91). Biz burada yaptığımız karşılaştırma sonucu Tabib Ramazan'ın verdiği tarihi esas aldık.

¹²⁴⁵ Şerafettin Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 60; Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık, 1480-1522*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2004, s. 330.

¹²⁴⁶ Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", s. 60; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 446.

¹²⁴⁷ Kemal Paşa-zâde, *a.g.e.*, (*X. Defter*), s. 249; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme...*, (Erkan), s. 96; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi, Tahlil-Kaynak Tenkidi, Metin ve İndeks (926-1045/1520-1635)*, c. II, haz. Şevki Nezih Aykut, Ankara 2004, s. 46.

¹²⁴⁸ Zinkeisen, c. II, s. 467; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 335; Kemal Paşa-zâde, *a.g.e.*, (*X. Defter*), s. 261-266; Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...* (Demirtaş), s. 189; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme...* (Erkan), s. 100; Hasan Bey-zâde, *a.g.e.*, c. II, s. 51-52.

¹²⁴⁹ Kalenin ismiyle ilgili bk. Bekir Kütükoğlu, "Varadin", *İA*, c. XIII, s. 203-206.

¹²⁵⁰ Feridun Bey, *Münşe'ât...*, c. I, s. 570-571; Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 256; Bihter Gürışık, *Peçevî Tarihi (46b -80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 47; Matrâkçı Nasûh, *Süleymân-Nâme...*, (Erkan), s. 141 (fetih tarihini Matrâkçı 9 Eylül olarak vermektedir, s. 145-146); Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 489; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 344.

¹²⁵¹ Feridun Bey, *Münşe'ât...*, c. I, s. 572-574; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 491-494; Jorga, *a.g.e.*, c. II, s. 345-346.

¹²⁵² Zinkeisen, 7 Ağustosta İbrahim Paşa'nın, 9 Ağustosta da Kanuni'nin kale önüne geldiğini belirtmektedir (Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 521). Yerli kaynaklar 10 Ağustos tarihini kuşatma başlangıcı olarak esas alırlar (Feridun Bey, *Münşe'ât...*, c. I, s. 581; Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 315-316).

¹²⁵³ Feridun Bey, *Münşe'ât...*, c. I, s. 581; Peçevî İbrahim, *Peçevî Tarihi...*, (Gürışık), s.78; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik...*, (Demirtaş), s. 315-316; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 522.

¹²⁵⁴ Feridun Bey, *Münşe'ât...*, s. 600; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 550.

¹²⁵⁵ Feridun Bey, *Münşe'ât...*, s. 601.

¹²⁵⁶ Ertuğrul Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", *OTAM*, sy. 23 (Ankara 2010), s. 215. Ancak Osmanlılar kale önüne geldiklerinde Diu, Kambay Sultanı'nın birlikleri tarafından 14 Ağustos'tan beri ciddi şekilde kuşatma altındaydı (Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", s. 210).

¹²⁵⁷ Ertuğrul Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", *OTAM*, sy. 23 (Ankara 2010), s. 225. 8 Eylül'de Süleyman Paşa kuşatmayı bırakıp, fırtınada hasar gören kadirğaları kalafatlayıp tamir etmek amacıyla, donanmayı Diu'dan 20 mizakta bulunan Madresabat (Caffarâbâd) adlı limana götürmüştü, ancak 27 Eylül'de tekrar Diu'ya gelebilmiştir (Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi", s. 216, 219).

12	25 Temmuz-7 Ağustos 1543 ¹²⁵⁸	ESTERGON/Gran	14	Kanuni Sultan Süleyman	Kuşatma ve Teslim
13	20 Ağustos 1543-3 Eylül 1543 ¹²⁵⁹	İSTOLNİ BELGRAD	15	Kanuni Sultan Süleyman	Kuşatma ve Teslim
14	14-22 Ağustos 1548 ¹²⁶⁰	VAN	9	Veziriazam Rüstem Paşa ve bazı beylerbeyleri ¹²⁶¹	Kuşatma ve Teslim
15	29 Aralık 1547 ¹²⁶² -24 Şubat 1548 ¹²⁶³	ADEN	58	Piri Reis	Fetih: Umumi hücumla
16	19 Eylül ¹²⁶⁴ - 7 Ekim ¹²⁶⁵ 1552	HÜR MÜZ	20	Piri Reis	Alınamadı
17	27 Haziran-26 Temmuz 1552 ¹²⁶⁶	TİMİŞVAR	30	İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa	Kuşatma ve Teslim
18	9 Eylül-18 Ekim 1552 ¹²⁶⁷	EĞRİ	40	Kuşatmayı Hadım Ali Paşa başlatmış, İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa sonradan kuşatmaya katılmış	Alınamadı
19	28 Mayıs ¹²⁶⁸ -30 Temmuz ¹²⁶⁹ 1560	CERBE	64	Piyale Paşa	Kale komutanının kaçması üzerine

¹²⁵⁸ Mehmet İpçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989, s. 52-54.

¹²⁵⁹ İpçioğlu, *a.g.t.*, s. 54-56.

¹²⁶⁰ 9 Receb-17 Receb 955 (BOA, TSMA. D. 10221); Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul 2012, s. 56-57. Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa ile Karaman Beylerbeyi Piri Paşa önceden kaleyi kuşatmak için gönderilmişlerdir. Ancak onların ne zaman kale önlerine geldikleri kaynaklarda bulunmamaktadır. Burada verilen kuşatma başlangıcı Kanuni'nin Van civarına geldiği ve kalenin tam olarak muhasara altına alındığı tarihtir.

¹²⁶¹ Kendise de Van çevresinde olan Kanuni Sultan Süleyman, Rüstem Paşa ve bazı beyler tarafından kuşatılan kalenin durumunu takip edip düzenli emirler vererek kuşatmayı yönlendirmiştir (Ahmet Toklucu, *Matrakçı Nasuh'un Süleymanname'si, (Beşinci bölüm/Arkeoloji Müzeleri Ktp. nr. 379, vr. 96a-185b, Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 2-7).

¹²⁶² *Rüstem Paşa Târîhi*, (İnan), s. 282; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 71a. [Donanmanın bu tarihte kale yakınına gelmesinden önce kale karadan kuşatılmıştır. Ancak bu karadan kuşatma tarihini kaynaklarda bulamadığımızdan, zikredilen tarihi kuşatma tarihi olarak esas almak zorunda kaldık].

¹²⁶³ *Rüstem Paşa Târîhi*, (İnan), s. 285; Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 71a; Hulûsî Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi (923-1012/1517-1604)*, c. I, Ankara 2003, s. CVI.

¹²⁶⁴ Salih Özbaran, *Ottoman Expansion Towards The Indian Ocean In The 16th Century*, İstanbul 2009, s. 347; aynı yazar, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004, s. 159. Bu kuşatmanın tarihleri oldukça problemlidir. Portekizli anlatıcılar kuşatma başlangıcı olarak 23 Ağustos tarihini vermektedirler (Ertuğrul Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri: 16. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz Mücadelesi*, Ankara 2010, s. 261). Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanan Cengiz Orhonlu ise Piri Reis'in Zilkade ayının başlarında kale önüne gelmiş olabileceğine değinir. Bu tarih ise, eğer 1 Zilkade 959'u dikkate alırsak 19 Ekim'e tekabül etmektedir (Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, XXXIV, sy. 134 (Ankara 1970), s. 246). Biz burada Salih Özbaran'ın Portekiz arşivlerine dayanarak verdiği tarihi esas aldık.

¹²⁶⁵ Portekiz kaynaklarında Piri Reis'in kuşatmayı 20 gün sonra kaldırdığı bilgisi bulunmaktadır, hesaplama bu bilgi dikkate alınarak yapılmıştır (Ertuğrul Önalp, *Osmanlı'nın Güney Seferleri: 16. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz Mücadelesi*, Ankara 2010, s. 263).

¹²⁶⁶ Danişmend, *a.g.e.*, c. II, s. 273-274; Mihai Maxim, "Timişvar", *DIA*, c. XLI, s. 94; Feridun Emecen, "Kara Ahmed Paşa", *DIA*, c. XXIV, s. 357.

¹²⁶⁷ Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, s. 627; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 50 (Jorga, 11 Eylül tarihini kuşatma başlangıcı olarak göstermektedir).

					müdafilerin teslimiyle
20	21 Mayıs ¹²⁷⁰ -11 Eylül ¹²⁷¹ 1565	MALTA Adası Kaleleri (Saint Elmo-23 Haziran 1565'te alındı-, Saint Angelo ve Saint Michele alınmadı)	114	Vezir Mustafa Paşa ve Kaptanı Derya Piyale Paşa	Alınmadı
21	9 Ağustos ¹²⁷² - 8 Eylül 1566 ¹²⁷³	SİGETVAR	30	Kanuni Sultan Süleyman	Fetih: Açılan gediklerden saldırıyla ¹²⁷⁴
22	26 Ekim 1569-16 Mayıs 1570 ¹²⁷⁵	KEVKEBÂN (Yemen'de)	203	Koca Sinan Paşa	Kuşatma ve Teslim
23	27 Temmuz - 9 Eylül 1570 ¹²⁷⁶	LEFKOŞA	45	Lala Mustafa Paşa	Fetih: Umumi hücumla
24	21 Eylül 1570-1 Ağustos 1571 ¹²⁷⁷	MAGOSA	308	Lala Mustafa Paşa	Kuşatma ve Teslim
25	14 Temmuz ¹²⁷⁸ - 24 Ağustos ¹²⁷⁹ 1574	HALKULVAD (Tunus'ta)	42	Koca Sinan Paşa	Fetih: Açılan gediklerden saldırıyla
26	31 Temmuz ¹²⁸⁰ -27 Eylül ¹²⁸¹	YANIK/Raab/Györ	59 ¹²⁸²	Koca Sinan Paşa	Kuşatma ve Teslim

¹²⁶⁸ Ertuğrul Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesinin Fethi", *OTAM*, sy. 12 (Ankara 2001), s. 196.

¹²⁶⁹ Zekeriyazâde, *Ferah Cerbe Savaşı*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980, s. 89-94, burada hicri Zilkade 967 tarihinin ikinci Çarşamba gününden önce kalenin fethedildiği anlaşılmaktadır (7 Zilkade 967/30 Temmuz 1560).

¹²⁷⁰ İdris Bostan, "Malta Kuşatmasından Tunus'un Fethine", *Türk Denizcilik Tarihi*, c. I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, İstanbul 2009, s. 187.

¹²⁷¹ Şerafettin Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 102.

¹²⁷² Ahmet Kerim Demireğen, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Sıgetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 60-61; Feridun Ahmed Bey, *Nüzhət-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sıgetvar / Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk-Günhan Börekçi, İstanbul 2012, s. 111; Meryem Kararmaz, *Heft Dâstân Adlı Eserin Tahkikli Transkripsiyonu ve Tahlilli*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 96.

¹²⁷³ Feridun Bey, *Nüzhət-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sıgetvar*, s. 150; Cemal Göçmen, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi*, BYLT, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2009, s. 64.

¹²⁷⁴ Sıgetvar'ın üç kalesi, esas kalenin de bir iç kalesi vardır. Bunların hepsi teker teker Osmanlılar tarafından farklı şekillerde ele geçirilmiştir. Burada ifade edilen iç kalenin alınma şeklidir.

¹²⁷⁵ Sadettin Baştürk, *Telhîsü'l-Berkul Yemânî / Ahbârü'l-Yemânî (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 325-326, 395-398; Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 303, 310-311.

¹²⁷⁶ İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 26-28.

¹²⁷⁷ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü...", s. 29-30.

¹²⁷⁸ Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 87a [Burada Koca Sinan Paşa'nın fetihnemesi bulunmaktadır]. Bazı kaynaklarda 22 Temmuz tarihi kuşatma başlangıcı olarak verilse de (Örnek olarak bk. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, haz. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 116; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1538-1640)*, c. III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 142). Bu tarih muhasarının yoğunlaştığı zamanı ifade etmektedir (Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, aynı yer).

¹²⁷⁹ Seyyid Lokmân, *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 87b; Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, c. II, Kayseri 2000, s. 89; Kadir Akıllı, *Peçevî Tarihi (184b -218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 23; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr...*, s. 116; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 142; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574-1623)*, c. III, çev. Nilüfer Epçeli, ed. Erhan Afyoncu, İstanbul 2011, s. 349; Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2010, s. 136; Önal, *a.g.t.*, s. 330.

	1594				
27	11 Ekim ¹²⁸³ -26 Ekim ¹²⁸⁴ 1594	KOMORON	16	Koca Sinan Paşa	Alınmadı
28	24 Eylül ¹²⁸⁵ -12 Ekim ¹²⁸⁶ 1596	EĞRİ	19	III. Mehmed	Kuşatma ve Teslim
29	1 Ekim-3 Kasım 1598 ¹²⁸⁷	VARAD	34	Satırcı Mehmed Paşa	Alınmadı
30	10 Eylül ¹²⁸⁸ -23 Ekim ¹²⁸⁹ 1600	KANİJE	44	Damad İbrahim Paşa	Kuşatma ve Teslim

¹²⁸⁰ Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 431; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. I, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1999, s. 396. İbrahim Peçevî [Peçuylu], *Târih-i Peçevî*, c. II, İstanbul 1283, s. 145.

¹²⁸¹ Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, haz. Mehmet Kirişcioğlu, İstanbul 2001, s. 105; Abdi Çelebi, *Zafernâme-i Kal'a-i Üstüvar (Yanık Kal'a Fetihnâmesi)*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, nr. 1328, vr. 12b-13a; Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırlı), s. 439; Selânikî Mustafa, *Tarih-i Selânikî...*, c. I, s. 398-399; İbrahim Peçevî [Peçuylu], *Târih*, c. II, s. 153.

¹²⁸² Diğer benzer kuşatmalara göre bu muhasaranın uzun sürmesinin nedeni kale yakınında çeşitli Avrupa milletlerinden oluşan bir yardım taburunun bulunmasıdır. Bu tabur bertaraf edildikten yaklaşık 22 gün sonra kale alınmıştır. Yani kalenin her taraftan tam olarak kuşatılması gerçekte 20-30 gün sürmüştür. Yakındaki tabur kuşatmayı 1 ay uzatmıştır (Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırlı), s. 439; Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi, Fezleke (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 252-258.

¹²⁸³ Christine Woodhead, *Ta'likî-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn: A history of the Ottoman campaign into Hungary 1593-94*, Berlin 1983, s. 351. Kuşatmanın başlangıç tarihine dair farklı rivayetler vardır. 8 Ekim (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, (Kirişcioğlu), s. 109), 15 Ekim (Kâtib Çelebi, *Fezleke...*, (Aycibin), s. 260; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, c. I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 74).

¹²⁸⁴ Kuşatmanın 16 gün sürdüğü bilgisinden hareketle bu tarih belirlenmiştir (Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, haz. Mehmet Kirişcioğlu, İstanbul 2001, s. 110; Selânikî Mustafa, *Tarih-i Selânikî...*, c. I, s. 413-414). Kuşatmanın 7 gün sürdüğünü söyleyen kaynaklar da vardır (*Topçular Kâtibi 'Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, s. 48; Kâtib Çelebi, *Fezleke...*, (Aycibin), s. 260; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ...*, c. I, s. 75).

¹²⁸⁵ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırlı), s. 466; Kâtib Çelebi, *Fezleke...*, (Aycibin), s. 303-304; Beyhan Dinç, *Peçevî Tarihi (250b-284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 39; Faris Çerçi, *Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âlî'nin Tarihçiliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 733 [1596 Eğri kuşatması bu tezin basılı halinde bulunmamaktadır bk. Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-Ahbâr...*, c. III, (Çerçi). Ayrıca bu bölümün sadeleştirilmiş bir neşri için bk. Nihal Atsız, *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968, s. 94-98 v.d.]; Aysel Şençoban, *Andelib, Târih-i Feth-i Üngürüs (Tahlil ve Metin)*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1965, s. 14; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, c. II, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1999, s. 635.

¹²⁸⁶ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırlı), s. 469; Peçevî İbrahim, *Peçevî Tarihi...*, (Dinç), s. 41; Kâtib Çelebi, *Fezleke...*, (Aycibin), s. 305-306; Selânikî Mustafa, *Tarih-i Selânikî...*, c. II, s. 635; Jorga, *a.g.e.*, c. III, s. 272-273.

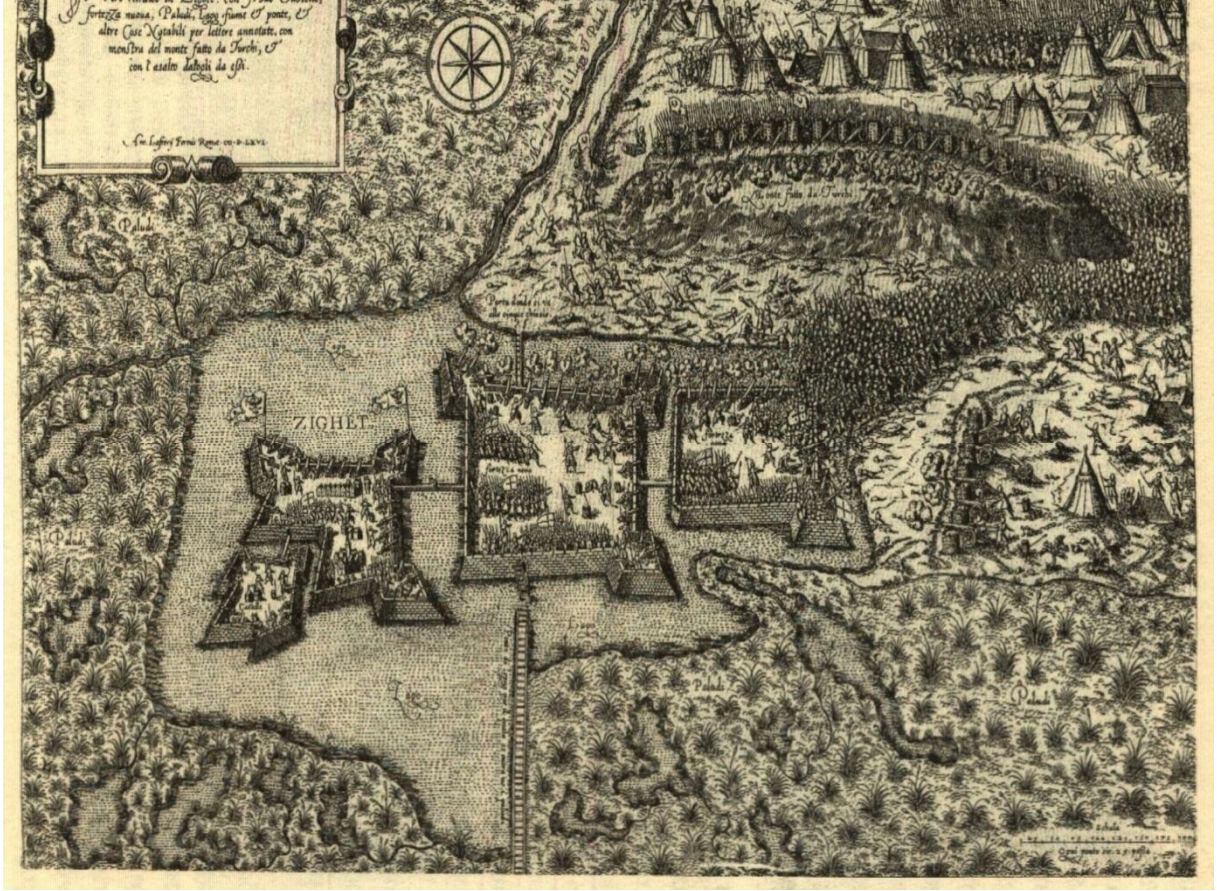
¹²⁸⁷ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırlı), s. 492, 499-500.

¹²⁸⁸ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırlı), s. 516.

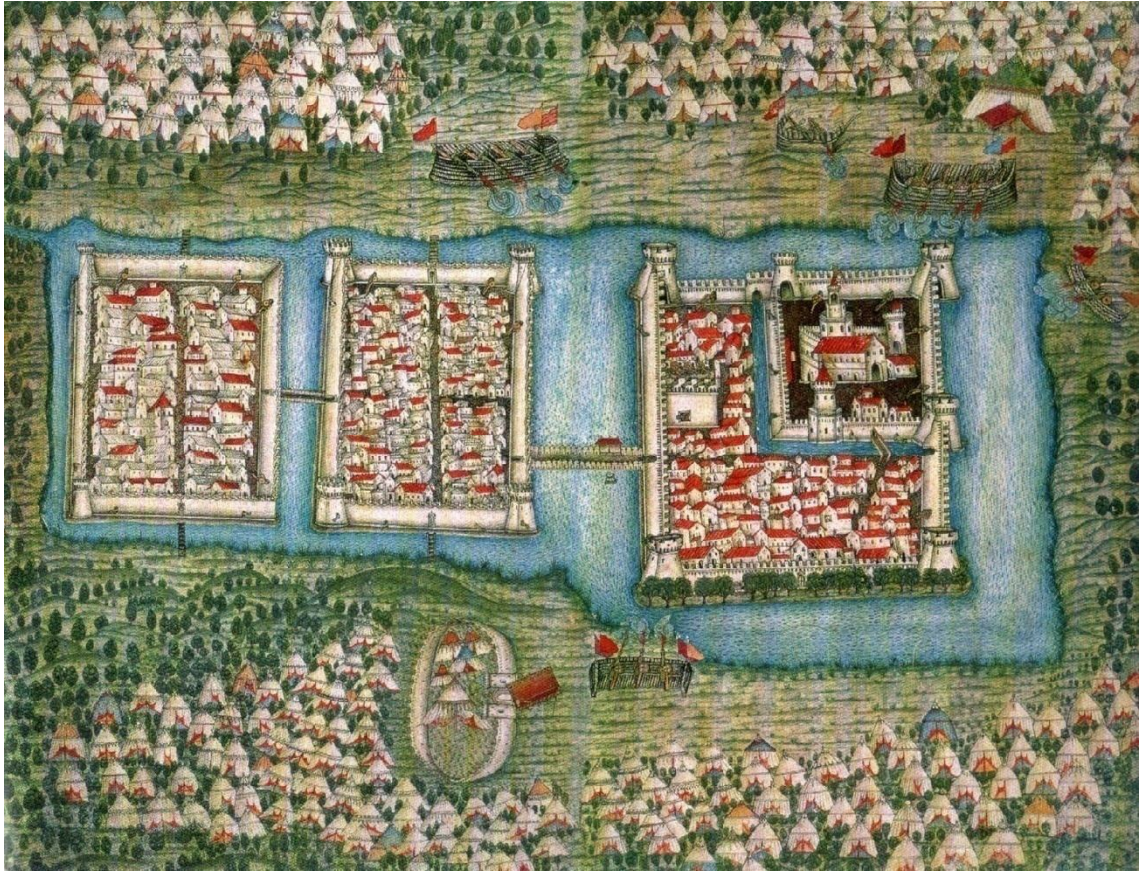
¹²⁸⁹ Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih...*, (Sağırlı), s. 521; Kâtib Çelebi, *Fezleke...*, (Aycibin), s. 371.

Ek-2: 1521 Belgrad kuşatması (Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2004, s. 124).

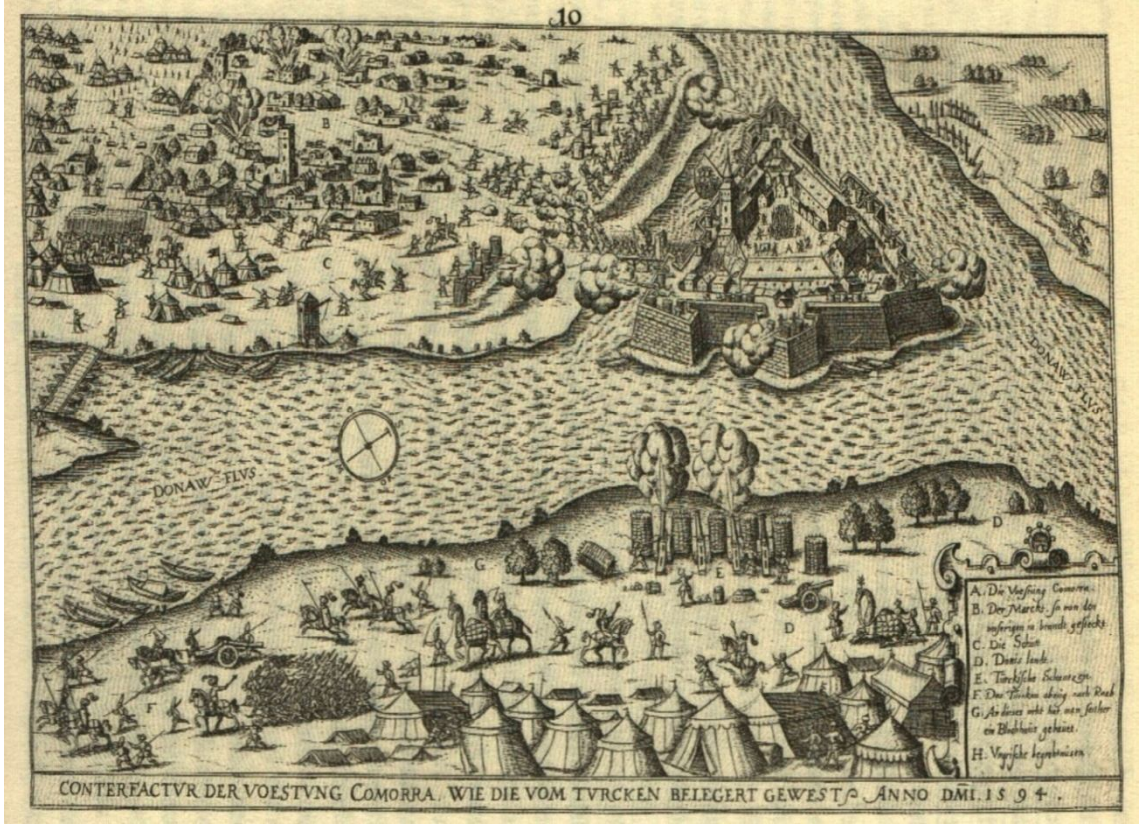
Ek-3: 1566 Sigetvar kuşatması (Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 62).

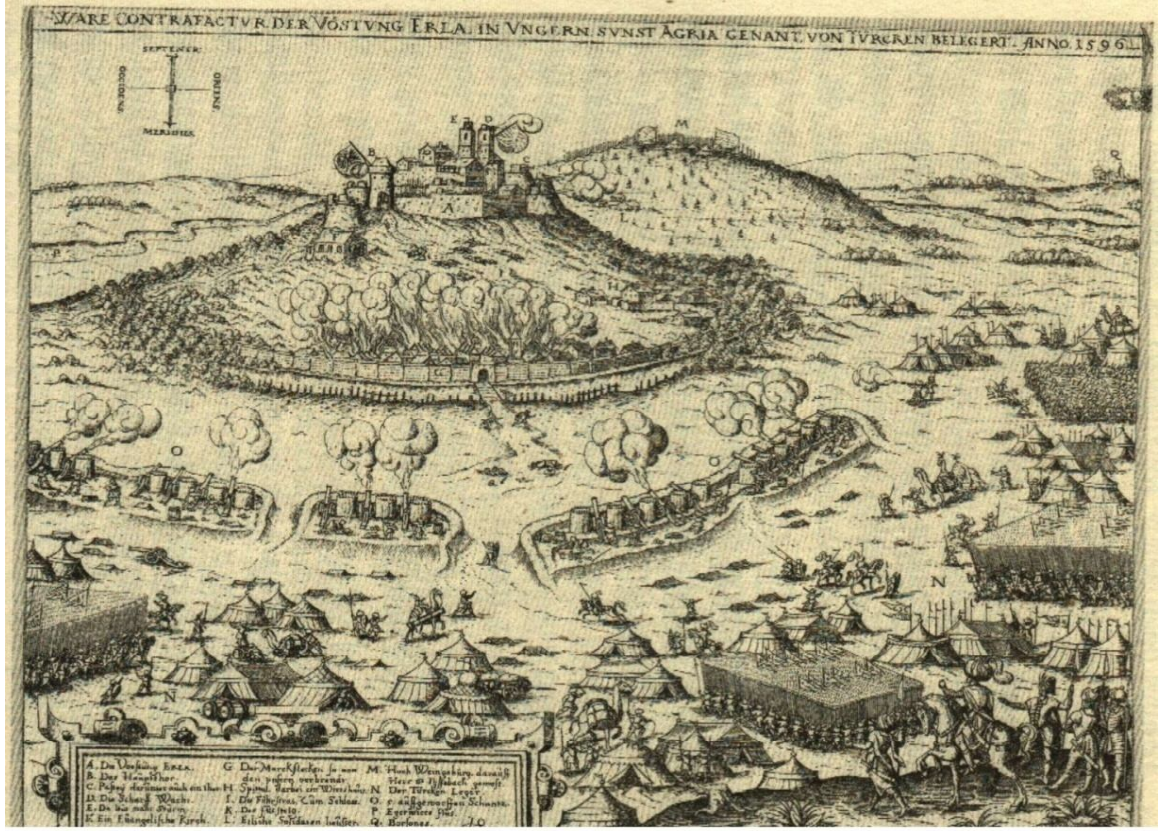
Ek-4: 1566 Sigetvar Kuşatması (Ahmed Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar / Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk-Günhan Börekçi, İstanbul 2012, s. 121-123).

Ek-5: 1566 Sigetvar Kuşatması, İç kale muhasarası tasviri (Ahmed Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar / Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk-Günhan Börekçi, İstanbul 2012, s. 131-133).

Ek-6: 1594 Komoron kuşatması (Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 22).

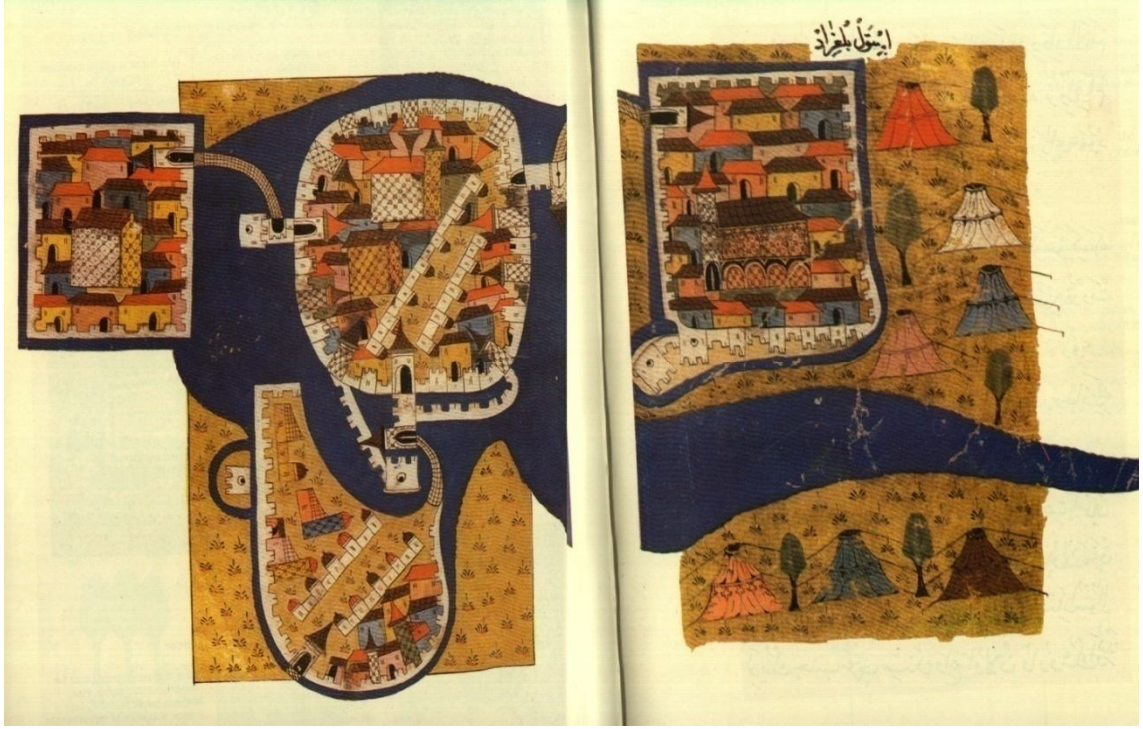
Ek-7: 1596 Eğri kuşatması (Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 63).

Ek-8: 16. yüzyılda Bitlis kale-kenti (Nasûhü's-silâhî (Matrâkçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976, s. 100a).

Ek-9: 16. yüzyılda Halep kale-kenti (Nasûhü's-silâhî (Matrâkçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976, s. 105b).

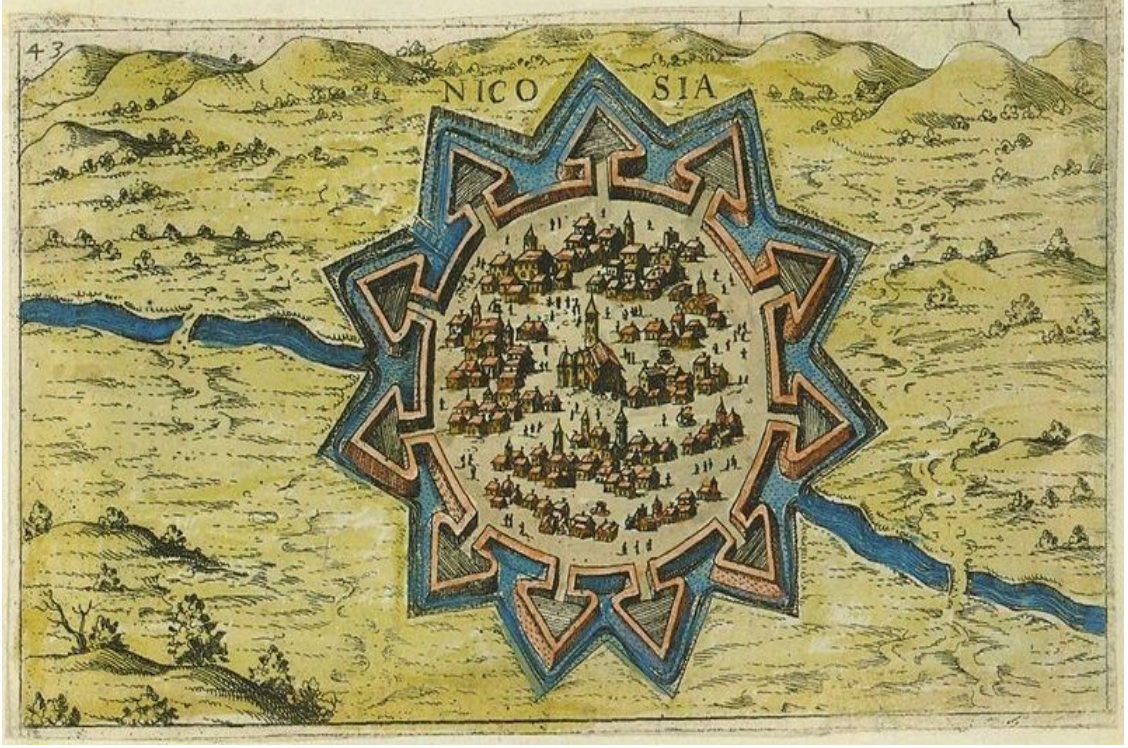
Ek-10: 16. yüzyılda İstolni Belgrad kale-kenti (Sinan Çavuş [Matrakçı Nasuh], *Süleymanname: Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstol-Belgrad*, ed. Tülay Duran, İstanbul 1999, s. 468-469).

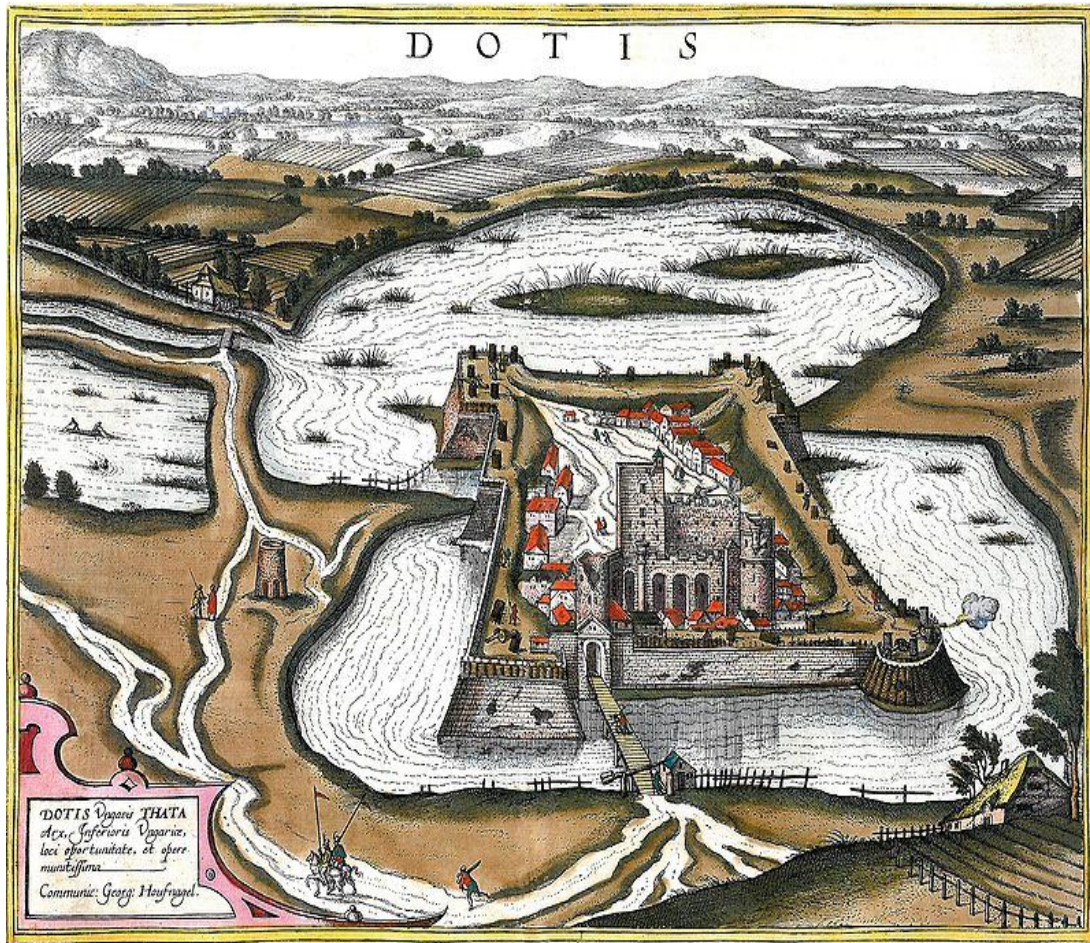
Ek-11: 16. yüzyılda Nice (Fransa'da) kale-kenti (Sinan Çavuş [Matrakçı Nasuh], *Süleymanname: Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstol-Belgrad*, ed. Tülay Duran, İstanbul 1999, s. 118-119).

Ek-12: Otağı hümeyun ve adalet kasrı (Nurhan Atasoy, *Otağ-ı Hümeyun: Osmanlı Çadırları*, İstanbul 2002, s. 60).

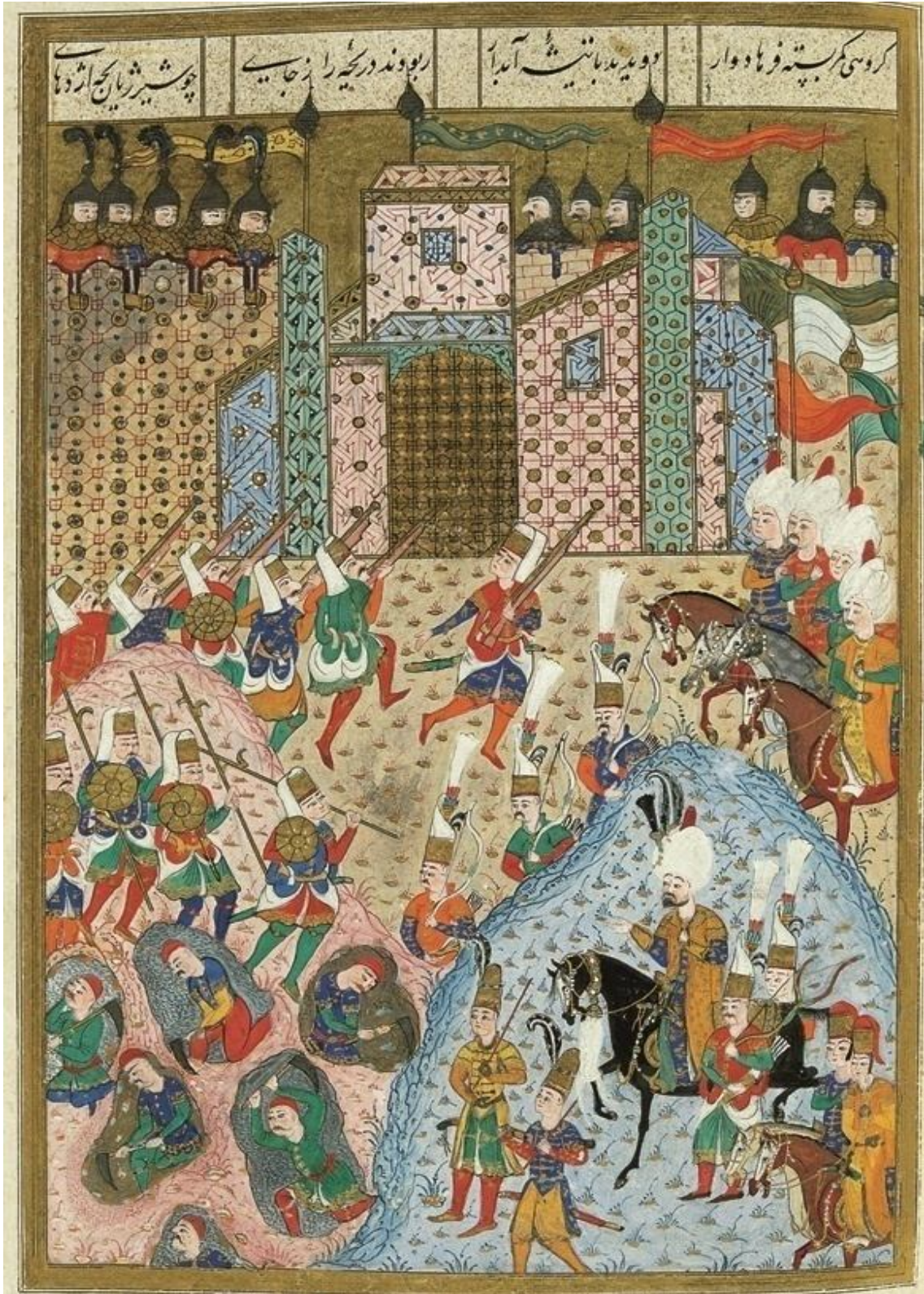
Ek-13: İtalyan tarzı (*trace italienne*) tahkimata sahip Lefkoşa Kalesi, 16. asır.

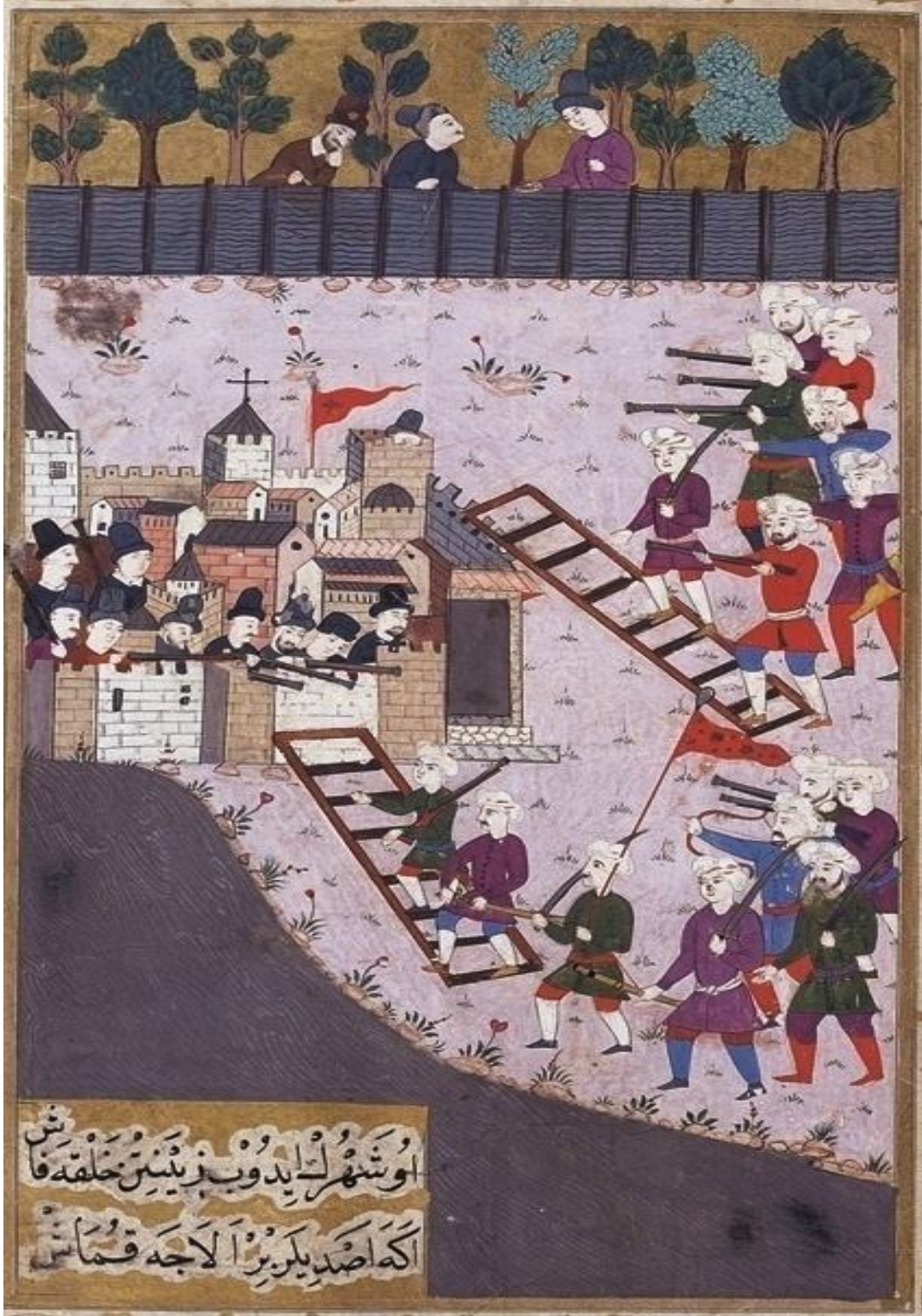
Ek-14: Tata Kalesi (Georg Braun-Franz Hogenberg, *Cities of the World: 363 Engravings Revolutionize the View of the World, Complete Edition of the Colour Plates of 1572-1617*, edited by Stephan Füssel, Köln: Taschen 2008, s. 470).

Ek-15: Tata Kalesi, günümüzdeki durumu.

Ek-16: Kale muhasarasında lağımcılar.

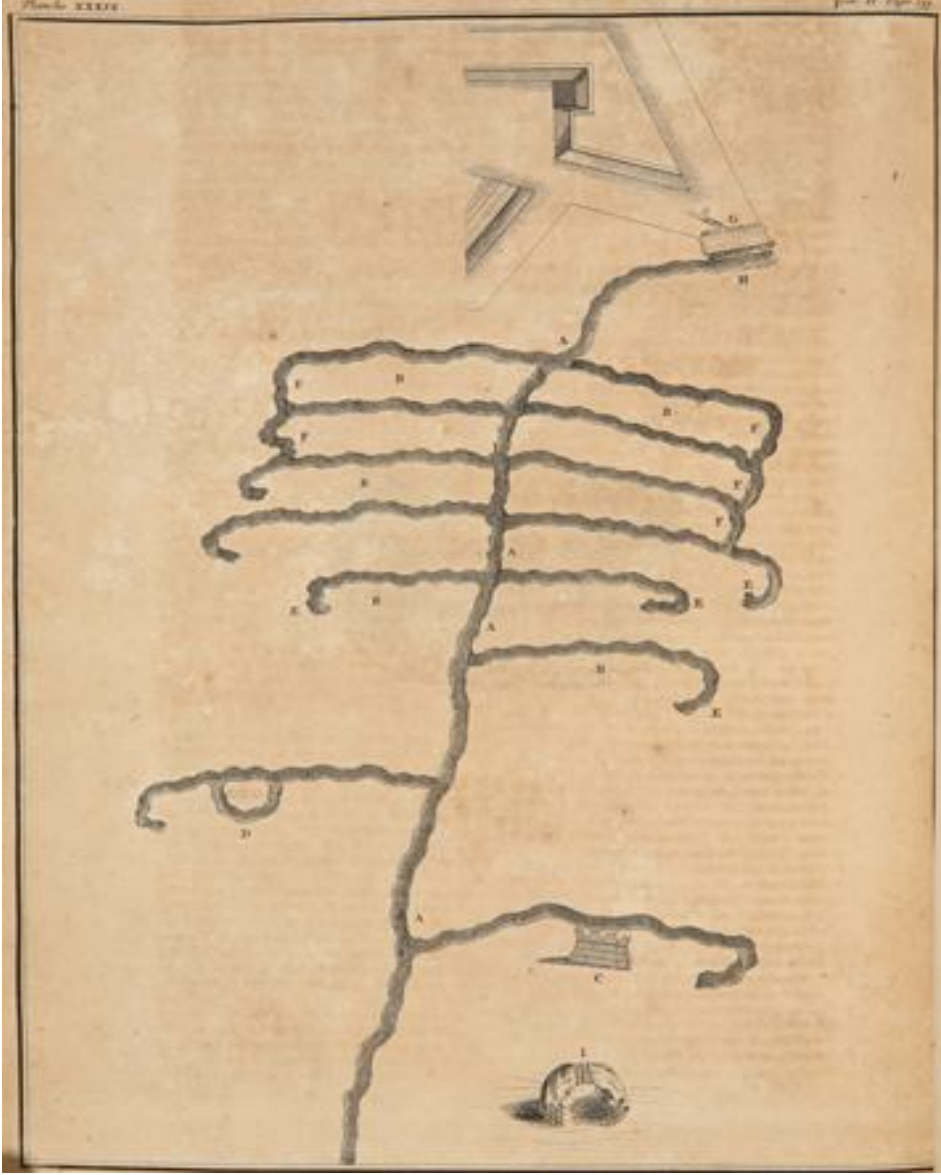
Ek-17: Kale muhasarasında merdiven kullanımı.

Ek-18: 1600 yılında Kanije Kalesi (Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1600/13/3. No. 535).

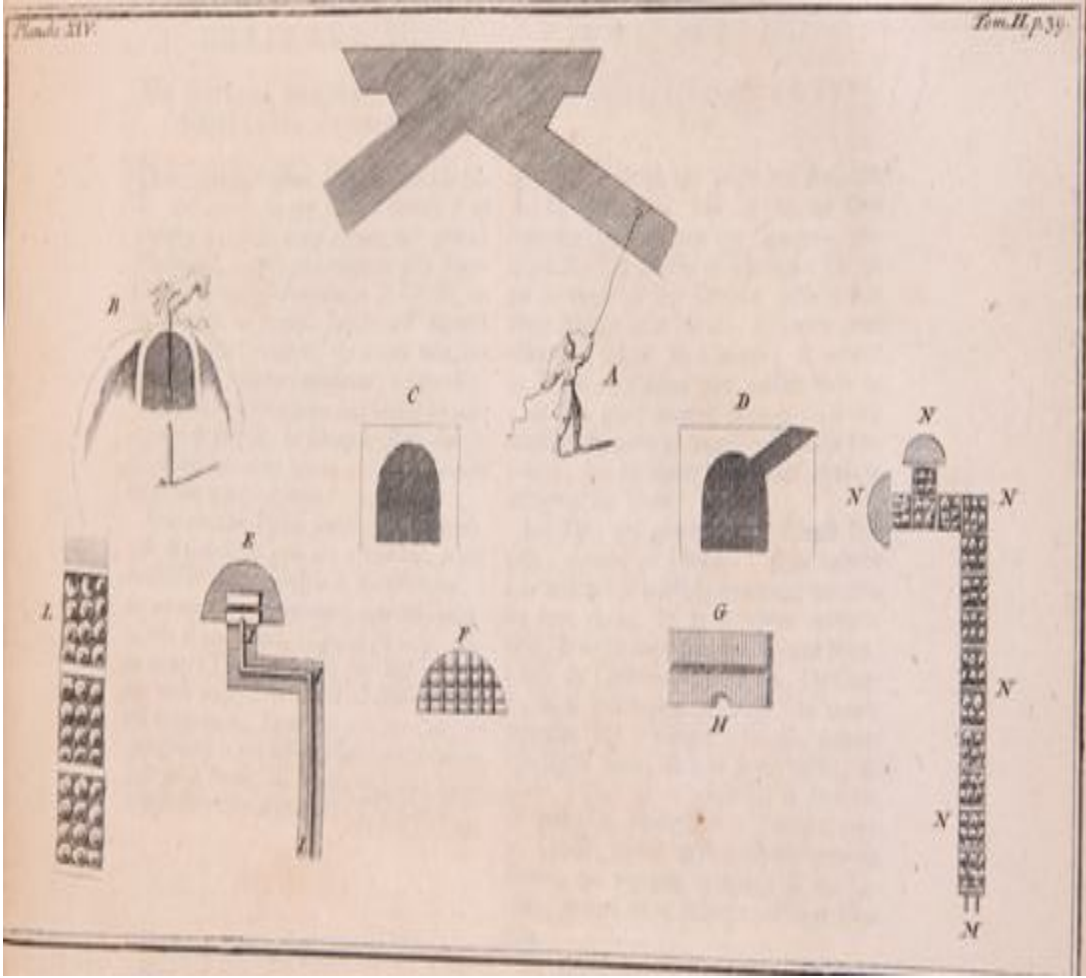
Ek-19: 1600 Kanije kuşatması sırasında Osmanlı kuvvetleri ile yardım taburunun karşılaşması (Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1600/13/3. No. 533).

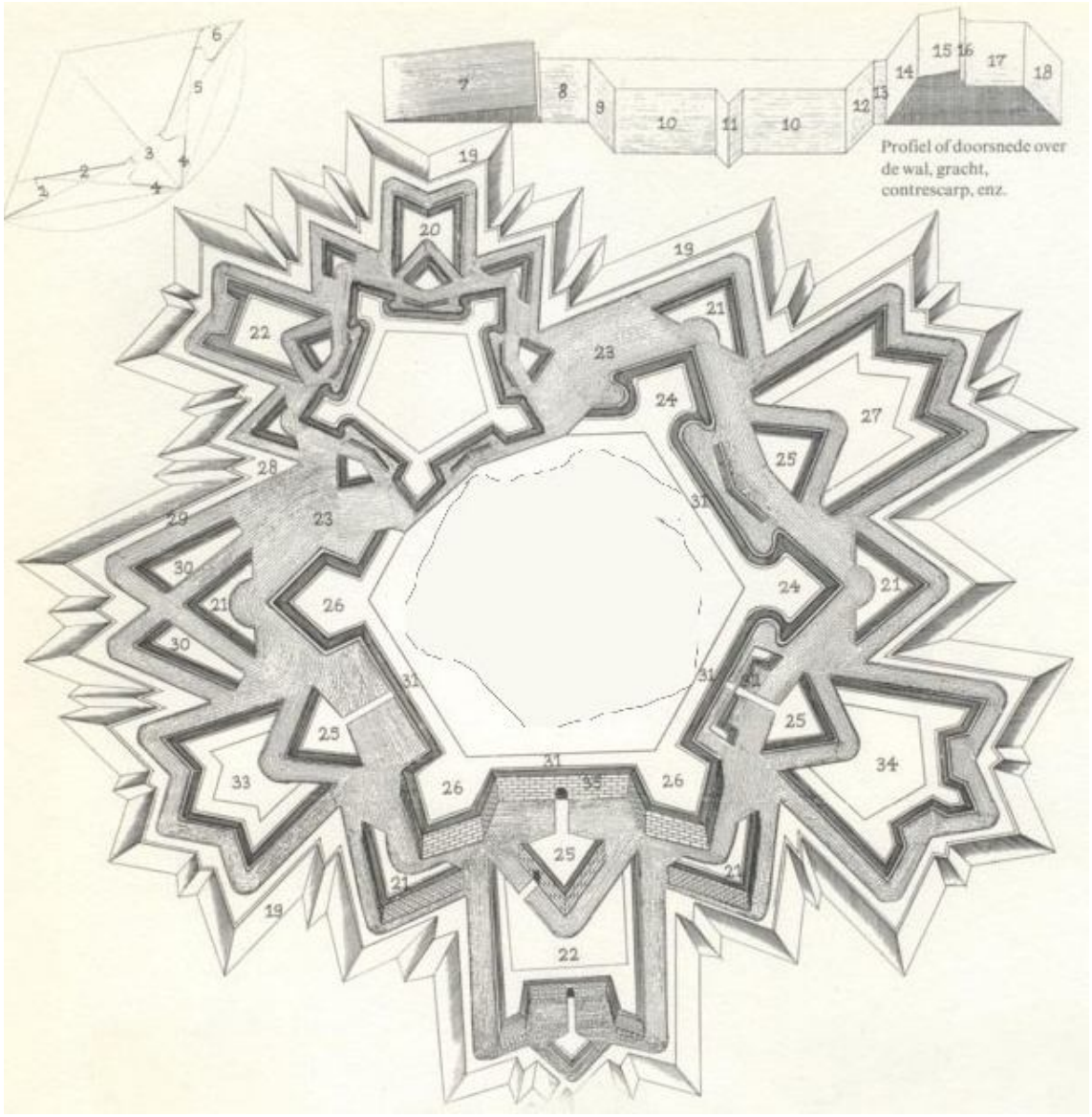
Ek-20: Sıçan yolu (yaklaşım yolu) ve metrisler (Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitati Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara 1934, Şekil 36).

Ek-21: Sıçan yolları, metrisler ve top tabyaları (Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara 1934, Şekil 35).

Ek-22: Lağımla ilgili çizimler (Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara 1934, Şekil 11).

Ek-23: Gelişmiş bir İtalyan tarzı (*trace italienne*) kale planı.